

Ola Hansson

Lyrík och essäer

Under redaktion av Ingvar Holm och med inledning av Ulf Linde. Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien i samverkan med bokförlaget Atlantis (Stockholm: Atlantis 1997). Texten är moderniserad.

[– Läs mer om verket här](#)

Det avbildade exemplaret tillhör Svenska Akademien.

Svenska Akademien och Litteraturbanken.se. Verket får inte spridas eller förändras. Får inte utnyttjas kommersiellt.

Ytterligare information om upphovsrätt för detta verk finns hos Litteraturbanken:

<https://lb.se/författare/HanssonO/titlar/LyríkOchEssäer/faksimil?om-boken>

Permanent länk (URN):

<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lb-lb7644610-faksimil>

Ola Hansson

Lyrik och essäer

SVENSKA KLASSIKER
UTGIVNA AV SVENSKA AKADEMIEN

OLA HANSSON LYRIK OCH ESSÄER

Ola Hansson

Lyrik och essäer

Under redaktion av Ingvar Holm
och med inledning av Ulf Linde

SVENSKA KLASSIKER
UTGIVNA AV SVENSKA AKADEMIEN
I SAMVERKAN MED
BOKFÖRLAGET ATLANTIS

Ola Hansson
Lyrisk och essäer
Atlantis, Stockholm

© 1997

INLEDNING: Ulf Linde
och Svenska Akademien

TEXTVERSION, KOMMENTARER

OCH ORDFÖRKLARINGAR:

Ingvar Holm och
Svenska Akademien

FORMGIVNING OCH TYPOGRAFI:
Anders Ljungman och Johan Melbi

PDF-GENERERING:
Brimer Media och Megin Media, 2002

Innehåll

Ulf Linde: Mullens outsider VII

DIKTER

DIKTER (1884)

Till min moder	5
Allting gott	6
Idyller	9
Ur djupen	12
Siesta	16
Serenad	19
Bröllop	20
Nattankar	22
På söndagsförmiddagen	23
Till våra »idealister«	25
En liten historia	29
Naturens urval	31
I vårtiden	33
Gallblommor	34
Blomsterliv	35
Natur	36
Tö	37
Då våren bräcker	38
Vid ängskärret	39
Romantik	40
På kyrkogården	41
Silhuett	42
Vid blomsterbordet	43
Ögonmakt	43
Toner	44
Skuggspel	45
Vid Bartolomeustid	46
Utbyte	48
Mar-ritt	48

I senhöstnätter	49
På cirkus	49
På vandring	51

NOTTURNO (1885)

Notturmo	57
Ungdom	82
Hembygdsvisor	92
Ögonblicksbilder	99
Senhöstblad	102
För dagen:	
Från Skåne	113
I ovädersnatten	116
J. P. Jacobsen	118
Ett öppet ord	119

PROSALYRIK

Sensitiva amorosa	123
-------------------------	-----

ESSÄER

August Strindberg	181
Edgar Allan Poe	219
Friedrich Nietzsche	276
Arnold Böcklin	312
Félix Vallotton	324
<i>Kommentarer och ordförklaringar</i>	339

Mullens outsider

av Ulf Linde

Innan man undrar vem Ola Hansson var bör man veta att han dog den 26 september 1925. Vad som hände i världen efteråt hade han ingenting att göra med.

Ett sådant påpekande behövs kanske när Svenska Akademien nu ger ut ett urval av hans lyrik och essäer i sin klassikerserie. Under efterkrigstiden har företrädare för en aldrig sviktande ideologisk oförvitlighet varit snara att avkunna retroaktiva domar; för dessa säkert rättänkande måste Ola Hansson te sig som ett nationalsocialistiskt varsel – särskilt i den häpnadsväckande essän om målaren Félix Vallotton. Lyssnar man till vad han där säger kan man ibland tycka sig höra Dr. Goebbels.

Men 1896, när essän trycktes första gången, var Joseph Goebbels ännu inte född.

Ola Hansson dog i Buyukdere vid Bosporen, en gång förpassad från München när myndigheterna funnit honom för påfrestande – en paranoiker som förmodligen aldrig hört talas om Adolf Hitler, stadens verkliga rötägg. I Tredje Riket hade författaren till *Sensitiva amorosa* genast tystats; men mästerverket, ett praktexempel på »entartete Kunst«, skrevs två år innan Der Führer gapat första gången.

Skall man läsa Ola Hansson bör man först som sist glömma den historia som skrivits av efterkrigstidens oförvitliga.

*

Ola Hanssons egen historia var dyster.

Han föddes den 12 november 1860 i Hönsinge, en by ett par mil från Lund vid vägen mot Ystad, som det yngsta av hemmansägaren Hans Nilssons sex barn. 1881 tog han studenten vid Katedralskolan i Lund och bara något drygt år senare hade

han avlagt sin filosofie kandidatexamen. Han arbetade sedan en tid som journalist i Malmö. 1884 debuterade han som poet med samlingen *Dikter* och flyttade på hösten samma år till Stockholm där han anställdes av Aftonbladet. Han kom att umgås med Unga Sverige – Geijerstam, Levertin etc. – men avskedades från tidningen redan våren 1885. Det året gav han också ut diktsamlingen *Notturmo*, som fick njugga recensioner överlag. Han hade återvänt till Skåne när han skrev *Sensitiva amorosa*, en samling korta noveller eller prosapoem utgiven 1887, tarvligt nedsablade av nästan alla kritiker. Hans karriär i hemlandet tycktes slut. Ingen ville längre trycka honom.

Att han kände sig bitter och besviken i slutet av åttitalet kan inte förvåna någon. Han hade svikits av vännerna i Unga Sverige – ingen hade stått upp för honom. Eftersom inget förlag ville trycka vad han skrev hade han heller ingenting att leva av. Han var skuldsatt och hade just avspisats av en kvinna han tänkt fria till; att han fann livet beskt var långtifrån underligt.

Han isolerade sig framöver i byn Aggarp, helt nära Hönsinge, där han våren 1889 skrev *Ung Ofegs visor*, en samling prosadikter där den hämndgiriga tonen ibland blev så gäll att den tycktes vittna om psykisk ohälsa – t. ex. i en passus som denna:

O, du spyflugeyngel, det finns blott *ett* som övergår din ondska: din dumhet, din otroliga, måttlösa, elefantfotade dumhet.

På hösten 1889 gifte han sig med den tysk-baltiska författarinnan Laura Mohr – bättre känd under pseudonymen Laura Marholm – som han träffat hos Georg Brandes året innan. Hon kom att fungera som Ola Hanssons litterära agent och lyckades få det mesta han skrev publicerat i tyska tidskrifter. (Hon var sex år äldre än han och antifeminist.) Snart var han också ett större namn i Tyskland än i Sverige, vilket var anledningen till att paret 1891 bosatte sig i Friedrichshagen, en förstad till Berlin.

Överflyttningen till Tyskland började bra, Ola Hansson skrev essäer som väckte berättigad uppmärksamhet var de än trycktes. Hans roll som introduktör av fransk och skandinavisk litteratur gav honom en uppskattning som han aldrig fått tidigare i sitt liv. Så kunde den mysteriöse polske poeten Stanisław Przybyszewski mer än gärna tillstå att han blivit »förtrollad av denne store konstnär, själsväckare och siare«. Ola Hansson njöt med anspråkslös värdighet – utom när han kom in på den förföljelse han utsattes för från svenskt håll.

Men paret Hansson blev alltmer besynnerligt och i april 1905 hade deras gemensamt utvecklade förföljelseidéer, ett slags *folie à deux*, tagit sådana proportioner att en katastrof var oundviklig. De bodde då i München och en rad absurda tillvitelser som de postat till prins Ludvig av Bayern hade fått polisen att intränga sig för dem. Vid ett förhör fastslog en läkare att Laura Marholm var sinnessjuk och därför borde spärras in, vilket också skedde. När hon släppts ut förvisades makarna Hansson ur Bayern; sedan vidtog ett liv av rastlöst flackande. Adresserna blev många: Meudon, Bern, Riga, Prag, Mölle, Aten ... – och till sist Buyukdere.

När Anders Österling 1904 frågade efter Ola Hanssons böcker i en välförsedd boklåda vid Unter den Linden fick han svaret: »Men honom är det väl ingen som minns ...«

*

Så tedde sig Ola Hanssons liv utifrån. I hans eget omvända perspektiv, inifrån, kunde det framstå som i de citat som här följer, alla hämtade ur hans brev:

Jag saknar alldeles förmågan att se klart i livet; min inbillning är verksam oberoende av verkligheten.

... mitt eget liv är endast en kedja av stämningar, stämningen är min ro, min lycka, mitt allt.

... jag är en mycket sensibel natur, som kan känna knappålsstygnen som knivsår och hos vilken bagatellerna eller omedvetna faktorer framkalla våldsamma och oövervinneliga sym- och antipatier bestämmande för hela ens livsöde.

Tillvaron är för mig något skrämmande oändligt, något hotande stumt och stort ...

Jag är komplett nervöst förstörd. Jag har dagligen sinnesrörelser som är min fysik övermäktiga.

Jag är ju en av dessa människor, vilkas högsta njutningar ligga i minnena. Att lugnt och gott njuta av det närvarande är något jag nästan icke kommer ihåg hänt mig ...

... jag är lyckligast, mest i ro i de minuter, då omedvetenhet dricker sig mäktigt in i ens själ, då allt liksom löper undan, då allting går ihop, då föremålen höljas i dimma och ljuden lösrycka sig från bestämda gestalter, då man själv sjunker djupt i ett stämningsfullt något, som kan kallas allt eller intet, men som *för mig personligen* är det innersta, väsentliga i tillvaron ...

Sådana skärvor av ett självporträtt kan visserligen ha tagit färg av Ola Hanssons läsning, av Edgar Allan Poe t. ex. – en tid var hans beundran för Poe helt reservationslös. Men han läste för att bli gripen, för att själv begripa sig själv, och om han blev gripen av Poe kan det nog bara ha berott på att han kände igen sig själv i mästaren.

Han speglade sig i litteraturen; det var sin egen bild han hela tiden sökte och såg. I sin utomordentliga avhandling om honom har Ingvar Holm dråpligt precist visat hur avhängig han var av att identifiera sig med sina litterära hjältar: det framgår av en svit fotografier att hans egen mustasch hela tiden bytte fason för att överensstämma med den för tillfället beundrade idolens.

*

I de nyss citerade brevfragmenten förekommer en syntaktisk egendomlighet som inte är ovanlig i Ola Hanssons korrespondens: en glidning mellan ett personligt pronomen och ett operonligt –

jag är lyckligast [– – –] då omedvetenhet dricker sig mäktigt in i *ens* själ ...

Samma figur uppträder i ytterligare ett citat:

jag är en mycket sensibel natur [– – –] bestämmande för hela *ens* livsöde.

De språkforskare jag talat med har menat att en sådan »slip of the tongue« knappast kan förklaras av några idiomatiska vanor bland 1880-talets skåningar. Man kan undra över vad denna vaghet i valet av pronomen kan ha berott på.

Eller rörde det sig inte om en vaghet?

*

I sin essä om Paul Bourget – en författare vars åsikter han vid 80-talets mitt gjort till sina egna – skrev Ola Hansson: »Det vetenskapliga intresset är det primära hos Bourget.« I det fallet var varken Bourget eller hans skånske uttolkare särskilt originell. Båda var tidstypiska naturalister; med hull och hår hade de bekänt sig till den Zola som förkunnat att en konstnär skulle »förklara fenomenens mekanik«.

Den allt överskuggande vetenskapliga auktoriteten var vid den tiden Charles Darwin, och att Ola Hansson läst honom märker man redan i *Dikter* från 1884:

och allting gror och suger
ur jordens feta must.

Och runt omkring det kämpas
en dust på liv och död

Bara någon som känt till Darwin hade kunnat skriva de rader-
na.

Självfallet var Darwins förklaring av den biologiska utvecklingens mekanik en vetenskaplig bragd, men det hindrade inte att teorin rymde en märklig paradox – åtminstone om den tillämpades på människans psyke. Enligt teorin bevarade alla högre utvecklingsformer drag från primitivare stadier; i det fallet kunde den mänskliga hjärnan inte utgöra något undantag – vilket innebar att den måste förete åtskilliga djuriska drag. Den producerade inte bara förnuftiga tankar, utan också irrationella känslor och impulser som uppträdde hos arter som stod lägre på utvecklingsstegen – psykiska fenomen under medvetandets nivå.

Den som läste vad Darwin skrivit om djurens instinkter måste förr eller senare inse att människan uppfattade sin värld på flera olika psykiska nivåer, och att förnuftets uppsplätning av verkligheten i ett iakttagande subjekt och iakttagna objekt visserligen inträffade på förnuftets egen nivå, men fördenskull inte nödvändigtvis på de andra, dunklare.

Darwins paradox var denna: genom att använda sitt förnuft tvingades människan omsider erkänna att den egna arten i grunden var oförnuftig, oftast styrd av impulser – instinkter med Darwins egen term – som hon sällan var medveten om, och som hon därför heller inte kunde behärska.

Det bör ha varit så Ola Hansson läste Darwin. (En Darwin som föregrep Freud.) Det kunde i så fall kasta ljus över hans sär-
egna sätt att använda pronomen, glidningen mellan ett personligt »jag« och ett opersonligt »man«; eller som han skrev i en novell:

Var ligger den gräns där ansvarigheten slutar och otillräkneligheten tar vid?

*

I *Sensitiva amorosa* återkommer samma fråga, fast annorlunda formulerad:

Vad tjänar det till att söka bygga upp ett liv, då vi behärskas av makter som vi icke känna och då vi icke veta mera om vårt lönnliga känsloliv än de grodd och knoppar, som nu svälla och spira här runt omkring oss veta huru deras celler dansa?

Den sublimerade erotiken i berättelserna är inte bokens huvudtema utan snarare ett staffage för den verkliga protagonisten: Det Omedvetna. På otaliga vis utövar den fördolde potentaten sin makt, genom ett minne som dyker upp av en slump, en plötsligt insedd likhet, skiftningen i en blick – idel tillfälliga bagateller som visar sig få ödesdigra konsekvenser. För oss som lever efter Freud är det naturligt att läsa berättelserna som psykologiska studier, men Ola Hanssons ambitioner sträckte sig säkerligen längre än så. Ytterst ville han utplåna också gränsen mellan det psykiska och det fysiska:

... allt omkring mig fick intresse för mig och skiftade utseende, allt detta som varit som om det icke funnits till för mig, det fann jag vara som kött av mitt kött och ben av mina ben [---] allt var som idel nya lönnligheter som jag tyckte mig aldrig förr ha sett och som nu blottade sig för mig med ens.

I ett sådant stycke beskriver Ola Hansson ett slags identifikation med den materiellt givna verkligheten där tudelningen subjekt/objekt upphör. Det vetenskapliga synsättet slår över i sin totala motsats.

Detta läckage mellan ett inre och ett yttre, mellan psyke och materia, mellan »jag« och »det andra« – ett läckage han upplevde »då omedvetenhet dricker sig mäktigt in i ens själ« – bestämde allt Ola Hansson skrev – som i *Notturmo*:

Mitt väsen in i
naturen rinner.

*

Detta väsen rann inte bara in. Strömmen rann genast tillbaka; som ett slags växelström. I *Materialismen i skönlitteraturen* skriver han att verkligheten för en poet övergår –

ifrån sin tillvaro i utavärlden till en ny och annan tillvaro i invärlden. [– –] den objektiva världen har uppgått och försvunnit i en rent subjektiv, som lyder under jagets självstiftade lagar.

Så lyder Ola Hanssons poetik i ett nötskal: poesin är natur som omvandlats hos en individuell organism, analogt med hur blomman är jordens mörka safter omvandlade hos en planta. Det är inte ens säkert att han nöjde sig med att uppfatta förloppen som bara likartade – ibland verkar det som om han menade att det faktiskt rörde sig om en och samma process, till exempel i dikten till J. P. Jacobsen i *Notturmo*:

Samma kraft, som driver grodden myllrande ur jorden opp,
spinner tråd till stjälkens cellväv och i blommans slutna knopp
danar fina doftande oljor, väver kronbladens skira flor, –
djupast nere, innerst inne i vårt eget väsen bor.

Rytm, versmått, rim och klanger skulle i så fall vara en av det omedvetna livet självt omvandlad utavvärld, och poeten lika oförmögen att bestämma över sin egen vers som bonden att bestämma över sin gröda. – Ola Hanssons poetik tycks ha lånat mer från livet på Söderslätt än från symbolistiska manifest.

*

Få svenska författare har varit mer försvurna till sitt eget ursprung än Ola Hansson. Den skånska myllan var helig för honom och hans poesi ett slags sublimat av dovt jordångande egna minnen. Å andra sidan var han en oförtröttlig introduktör av kontinentala idéer, en rastlös nomad som flyttade kring i Europa utan att någonsin känna sig hemma.

Han drogs till urban intellektualitet trots att han avskydde städer; han var djupt kluven.

Hans förlöpnings mot judar i essän om Vallotton kan självfallet avfärdas som patologiska. – Men vad menade han egentligen när han använde ordet »jude«? Kanske hade ordet för honom ganska litet med rasbiologi att göra och mer med en livshållning. »Jude« kan ha stått för den moderna urbana entreprenören, en ny rotlös människotyp som hotade den enda levnadsform han ville acceptera, bondens. Den skräck han kände inför ett hektiskt stadsliv måste han skylla på något – och han skyllde på »judarna«; 1896 hade förföljelseidéerna blivit så grova. (Tio år tidigare hade juden Oscar Levertin varit den ende i Unga Sverige som han känt varm vänskap för.)

Men stråken av galenskap får inte skymma genialiteten i Vallotton-essän. Hans karakteristik av Vallottons linje är inte bara lysande konstkritik, den föregriper en Matisses tankar om teckning med ett decennium. Han såg vad som ett halvsekel framöver skulle uppta de stora nydanarna, också inom poesin.

När man läser hans lyrik och essäer häpnar man gång på gång över hans snabba och precisa uppmärksamhet, hans känslighet – en egenartad känslighet: han ser, hör, känner, smakar och vädrar *själv*. I vad han skrev slår jämt hans egen hängivna och ångestridna puls.

DIKTER

DIKTER (1884)

TILL MIN MODER.

Jag driver utan mål och med
i kvällens tätnande dimma.
Butikens ljus genom rutan blekt
på vattenpölarne glimma.

Det blir så underligt varmt och vekt,
det skymmer i sömntungt sinne,
och tankarne viska i brokigt stim
i minnenas dunkel därinne. –

En töcknig dag vi gingo ut.
Det skar uti landsvägsgruset,
och fallande droppars plask slog in
i klagande pilträdssuset.

Om mångt och mycket talte vi,
då natten lent sig sänkte
och runt ikring från hus och gård
de fladdrande ljusen blänkte.

Och mörkret gav mig mod till tal;
så löste jag alla tömmar,
och orden klungo om framtidsdåd
och prunkande ungdomsdrömmar. –

Jag lyssnar till en skön melodi
i dämpade, veka toner.
Nu ser jag allt genom immigt glas
av krossade illusioner.

Foten slinter allt emellan. Så med ryggen krökt han vankar
i den långa senhöstdagen fram i hatfullt bittra tankar.

Men där hemma hustrun träget på en trasig strumpa sticker,
böjer stundom tröttad handled, stirrar ut med slöa blickar.
Liksom bylten utav trasor, sammankrupna, barnen sitta,
med en glasig glans i ögat fånigt, stelt och dött de titta.

Och mot munnen hårt de trycka händerna, som köldrött lysa,
medan deras magra lemmar uti isig frossa rysa.
Men den kalla fukten binder munnar hop och lamslår tungor,
suges in i hudens porer, andas ned i sjuka lungor.

2.

Det är så dämpat stilla
i prydligt arbetsrum,
där regngrå dager faller
och luften sveper ljum.
Sitt sammetslena hölje
kring huden värmen slår,
och brasans lätta skimmer
på mjuka mattor står.

Men ute sväva molnen
i glest och rökigt grått
och blåsten sopar och slungar
en diger skur av vått.
Än dansar det så sakta
som genom porfin sil,
än häller det ned och öser
i strid och svalande il.

Det piskar hårt på rutan
och flyter tjockt därpå,
och hus och gårdar inne
i täta töcknet stå.

Men uret sakta knäpper,
och luften sveper ljum.
Det är så dämpat stilla
i prydligt arbetsrum.

Den lärde mannen sitter
framför sitt arbetsbord.
För sina djupa tankar
han söker klara ord.
Och framför honom ligger
ett börjat manuskript,
och lätt däröver glider
ett sirligt elfenstift.

På vida havet länkar
han fantasiens slup.
Med tankens lod han pejlar
dess alla dolda djup.
Och brasan muntert sprakar,
och luften sveper ljum
vid urets sakta knäpp i
den lärdes arbetsrum.

3.

Där är till trängsel proppat
i folkhögskolans sal.
Man svettas och man knuffas
och lyss till höglärt tal.

Professorn intresserar
 sig varmt för folkets sak,
 och därför nu han kommit
 inunder dess eget tak.

Han visar hur sig saken
 rent filosofiskt ter.
 Från fosterlandets synpunkt
 han kritiskt an den ser.
 Och summan av det hela:
 att allt är gott och väl;
 att lämna gamla Sverige
 det finns ej minsta skäl.

Från unga strupar skallar
 en sång om starka band,
 som bonden sammanknyta
 med kung och fosterland.
 Och grova händer knäppas
 och ögon fuktas smått,
 och rörd den lärde småler,
 och allt är glatt och gott.

IDYLLER.

*»Krukan går så länge till vatten,
 att hon slutligen brister.«*

I.

Våta, smutsgrå skyar sväva,
 dimman biter, fuktigt rå.

Byarne i regndis skymta.
Dunklet faller hastigt på.

Mörkret tätnar. Blåsten susar
svårmodstung och sorgesam.
Runt från alla gårdar glimma
tända kvällsljus dunstigt fram.

Uti lergult dikesvatten
har han stått den hela dag,
tryckt sin fot mot tunga spaden
grävt med jämna, hårda tag.

Han har frusit stel, då blåsten
skarpt hän över slätten strök.
Han har känt som köldvasst nålstyg
regn, som grått längs marken rök. –

Vet du, huru sjuka tankar
krama fram ett ångestljud,
medan svällda blåsor svida
uppå handens sträva hud?

Och då ryggen våldsamt värker,
krökt av slit i långa år,
känner du, hur modet böjes,
gikten runt i sinnet står?

2.

Tröskmaskinens hjulverk slungar
skrynklad sädeskärve fram,

och i gråa kvastar sprutar
halmens rökigt täta damm.

Vasst det väser, dovt det bullrar,
halmen binds i stora fång.
Jämt i logens skymning ljuder
hjulens monotona sång.

Uti hudens rispor sticka
axets tandat skarpa spröt.
Smulnat stoftdamm täcker poren,
varur svetten ymnigt flöt.

Och i långa, mörka strimmor
sätter det sig, lag på lag,
klibbar torrt och hett vid gommen
under djupa andedrag. –

Vet du, hur det känns i hågen
tungt och skunt och febermatt,
då den hastigt ned sig sänker,
skymningen till nödens natt?

Fattigdomens hjulverk surrar
uti örat natt och dag, –
känner du, hur hoppet slår med
sjukligt tröga hjärteslag?

Anar du, hur ledans taggar,
hatets käkar riva sår
och hur sinnet höljs av damm i
tröstlöst långa arbetsår?

3.

Mörkret tätnar. Blåsten susar,
svårmodstung och sorgesam.
runt från alla gårdar glimma
tända kvällsljus dunstigt fram.

Klinkan skramlar. In i stugan
strömmar det en råkall fukt,
och från genomblötta kläder
går en unken vadmalslukt.

Uppå spruckna furubordet
dagakarlens aftonmat:
bröd som hårdnat, mjölk som surnat, –
och ett litet tryckt plakat.

Värk som står i alla leder,
föda som är skämd och knapp,
iskall ugn och vägg som dryper
och en hampgul skattelapp.

UR DJUPEN.

(Från 1881.)

Det ofta hänt mig,
där fram jag gick
med muntert sinne
och sorglös blick

och drack ur nöjenas
 fyllda krus,
 vid tankejoller,
 i känslorus, –

att svagt där trängde
 långt fjärran från
 ett åskdovt rullande,
 hotfullt då;

att hest det väste
 djupt under jord
 i ilsket mumlande,
 arga ord,

En sträng, som svirrande
 sönder sprang.
 En ton, som skrällde
 med brusten klang

och slog sin skrattande
 låt in i
 min egen smekande
 melodi. –

Och sådant hänt mig
 varenda dag
 och det vid syner
 av vanligt slag:

då ut där strömmat
 vid aftontid
 ifrån fabriken
 och dagens id

en lungsjuk ungdom
med blicken matt
och kinden gulblek
och flottigt glatt;

då furstepojkar
och knekt och präst
sig fräckt ha bjudit
till bondens gäst;

då silverslantarne
rullat hän
vid sabelskrammel
och hurraskrän. –

Nu sist jag stod vid
ett kantigt stup
och hörde mummel
ur mörka djup.

Det var en underlig,
blandad låt,
till hälften ilska,
till hälften gråt.

Och örat lade jag
tätt till jord
och hörde sällsamma,
dystra ord;

om herremannens
och folkets rätt;
om lag, som skipas
på eget sätt;

om stora tjuvar,
 som lösa gå,
 då handklov lägges
 uppå de små;

om vackert klingande
 grevenamn,
 som lotsar skurken
 i säker hamn. –

Jag fram mig böjde
 vid kantigt stup
 och sänkte blicken
 i mörka djup.

Jag tusen brinnande
 punkter såg,
 där vidsträckt dunkel
 inunder låg:

den hatets ljugande
 eld, som bröt
 ur tusen ögon
 och mot mig sköt.

Och nävar knötos
 i raseri,
 och mot mig rungade
 hämndeskri.

SIESTA.

Det varit en munter festdag
vi firat den, som sig bör:
vi ätit en präktig middag
och druckit sen vår likör.

Vi blivit en smula varma,
och kinden blossade röd,
och slöa ögon brunno
i glåmig och dunkel glöd.

Så hyrde vi oss en droska
och åkte längs stranden fram
att döda en tråkig stund med
cigarrer och samtalskram.

Det var just in på våren,
då luften är blid och len
och myllan vätskigt glänser
och mjuknar i solens sken.

Men slätten ut sig bredde,
och spirande vintersäd
sköt upp i gröna rutor,
så saftig, fin och späd.

Det var vid solnedgången,
och varje färg blev matt,
och sundet i lätta dunster
sig välvde, kyligt glatt.

Och klargröna böljor gledo
bland stenar på tånghöljd strand,
och stundom en saltmängd vindfläkt
strök svalkande in mot land.

Där borta skymtade dunkelt
man skeppens master och tåg,
där staden med tak och spiror
i aftondimman låg.

Med vältrande, kolsvart rökrand
en ångbåt ur hamnen sköt,
och ute från hamnarmsfyren
ett dunstgult sken sig göt.

Det var så tyst omkring oss,
den starka luften sög;
det drog uti ögonlocken,
och tanken blev slapp och trög.

Där hördes ibland en gäspning,
blott sällan ett ord där föll. –
Vi väcktes ur dåsig dvala,
då vagnen plötsligt höll.

Nu hade solen sjunkit,
och skymningen föll på.
Strax vid en dyster byggnad
sig höjde med murar grå.

Och över kanalens brygga,
av stängande spjälverk täckt,

skred fram en sällsam skara
i fångars gråa dräkt.

Det ljud så dovt vid stegen
i tung och dånande takt.
Med spänd revolver i handen
stod här och var en vakt.

En var för honom i hälsning
från huvudet mössan strök.
Så fångelsets mörka dörrgap
omsider den siste slök. –

Det håliga, dova dånet
mot bryggans trägolv dog.
Men genom mitt sinnes dimma
sin strimma en tanke drog.

Jag tänkte på de tusen,
som födas i unkna vrår,
där giftiga brännvinsoset
i kvalmiga luften står;

där fuktiga väggar droppa,
där ugnen är ständigt tom,
där själar och kroppar ruttna
i last och fattigdom. –

Jag märkte nog svag jag varit
att bli sentimental. –
Man genast for till hotellet
att åter bli normal.

Och där dämpad, blekgul dager faller ifrån lampan ut,
och där plågad sjukling somnat för en lycklig, kort minut,
gällt det skallar. Upp han spritter. Matt och het och febery,
lyssnar han till urets knäppar, tills den bleka dagen gryr.

Där vid sprit och tobaksångor skrålar rått ett drucket lag,
tränger stundom fram från fjärran en och annan ton, helt
svag.

Och hos mången stackars kvinna sig en tår i ögat stjal,
på vars lyckas huvud ödet satt sin järnskott hårda häl.

Och där lastens brudsäng bäddas under fräcka, lystna
skratt,
och där trasigt armod raglar kring i hopplöshetens natt,
och där fattigdomens döttrar lyssna ifrån kyffets vår,
brusar vekt en melodi om fröjd och sol och bröd och vår.

BRÖLLOP.

I.

Oktoberblåsten viner,
kring knutarna den stryker.
Det svider kallt i huden
av regn, som dimgrått ryker.
Men matt och dunstigt lyktsken
i draget häftigt fladdrar,
och gatan flisigt skiner,
och rännstensvattnet pladdrar.

Musiken muntert ljuder
från saln, som festligt skiner,
och skuggor dunkelt skymta
bak fällda rullgardiner.
Därute mänskor stimma
som mörka böljor gunga,
och liksom bränning brusar
där rop i blåsten runga.

Gardinen drages undan.
Av dimvit dräkt omfluten,
mot svartklädd brudgum lutad,
står bruden ljusbegjuten.
Hon böjer djupt sitt huvud,
och glatt hon ler och niger.
Då svängas hatt och mössa,
och hurraropet stiger.

Ett dämpat hånskratt hördes
bakom mig. Helt allena
inunder lyktan stod där
en pyntad Magdalena.
Ett fuktgrått skimmer flöt på
de kyniskt fräcka dragen.
Det lopp som is i blodet.
Jag stod av lamhet slagen.

2.

Hon känner doft av rosor
från dolda bäddar sväva,
och valsens lena toner

en slöja sammanväva,
där dunkla tankars inslag
sprängts in som ljus på vatten.
Men bakom skimrar lyckan
som stjärneglimt i natten.

Den arma! Nog jag såg det:
du, hemska barn av lasten,
skrev hennes lyckas dödsdom
med råa ögonkastan.
Med detta bittra hånskratt
du hämnats allt, du lidit:
de långa årens nesa,
förakt som bränt och svidit.

Du var en fallen kvinna,
han ung och glad i modet.
Nu är han slapp och livstrött
med dödens gift i blodet.
Därinne nu han dansar,
hans ögon sinnligt brinna.
Åt rik mans dotter skrattar
en stackars fallen kvinna.

NATTANKAR.

I mången en ensam timme
i slumrande, drömtyst natt
föll på mig som nu en tanke,
att upp jag ur bädden spratt.

I själens finaste nerver
sin glödhetas spets den sköt,
så djupt en stingande sveda
sig in i mitt väsen göt.

Den tanken: tag av sekunden
den minsta bit, du vet,
och dela och dela åter
i gångers oändlighet, –
där rymmes ändock av synder
och sorger en evighet,
av gråt och av torrögad vända,
av fador och uselhet.

O, kunde jag riktigt sjunga
den tanken med styrka ut
i tonande sköna rytmer,
så att vid min visas slut
ett mullrande eko ljöde
ur grändernas skumma vrår,
som dällderna hotfullt lumra,
då sommarens åska går!

PÅ SÖNDAGSFÖRMIDDAGEN.

Den glödande solen skrider
på himmel i dunmjukt blått,
där stundom det sakta glider
en segelvit, ullig tott.

I vitnande ljus det gliser
från gatans heta sten,
och starkt från fällda markiser
det kastas ett bländvitt sken.

Och solen glittrar och blänker
på tegeltakens rad.
En glänsande ljusvåg sänker
sig ned mellan gröna blad.

I ljudlösa flöden den rinner.
Vid kronornas sakta brus
på gångar och gräs sig spinner
ett nät av skugga och ljus.

Och bellis och gul ranunkel
i daggiga gräset står.
I valvets doftfyllda dunkel
en böljesval stillhet rår.

Men solbaddet glödhett steker
på kyrkans gråvita sten.
I fjärran brusande, smeker
koralen, dämpad och len.

I lummig skymning jag sitter
inunder grönskande dok
och vänder vid fågelkvitter
ett blad uti livets bok.

TILL VÅRA »IDEALISTER«.

Lik en Proteus skiftar tiden
 i det stora som det lilla.
 Det som tycks en löjlig villa,
 ifrån gårdagssynpunkt skådat,
 ses, då natten är förliden,
 av en morgonrodnad bådat;
 solens första, matta strimmor
 sugas opp av nattens dimmor.

Allt går fram, då former brytas.
 Ont av motsatt ont fördrives,
 innan måttans planta trives,
 och den ena överdriften
 har i hårda striders skiften
 ständigt med sin motsats kämpat,
 innan den sig sansat lämpat.

Tårarne i löjet bytas.
 Lidelse, som häftigt blossar,
 snart av aska övertäckes.
 Kraft, varmed man ödslar, stäcket.
 Fadd blir njutning, där man frossar.

Se i hävden! Genom tiden
 dånar under krutrök striden,
 där det blixtrar skarpa lansar
 kring det gamlas skjutna skansar.
 Och i stilla arbetskamrar
 tankens slägga idogt hamrar

på den spik, som på det sista
slås i slappnad åldrings kista.

Tyrannits palats sig välver, –
snart dess murkna grundval skälver,
och kring grusade ruiner
anarkin i stormar viner.

Massans välde högt förkunnar
röst ur tusen, tusen munnar, –
vid ett slag av tidens klocka
skränen sig i halsen stocka,
och på blodbemängda gruset
timras opp det nya huset.

Gladiatorn muskeln knyter,
och martyrers blodström flyter, –
snart i cellens skumma dager
sitter munken, gulblek, mager.
Dogmens snäva tröja sluter,
snörad hårt, kring former fina, –
snart bak känslans flor, som gjuter
sig i veck, de mjuka skina.

Och den värld, där dikten vankar
rastlöst kring i dunkla tankar!
Höljd i plastisk dräkt, hon talar
uti Greklands tempelsalar,
ädel lugn bland kolonnader,
luftigt ljusa pelarrader.
Hon i dömens skumma välvning
böjer knä i mystisk skälvning.
Uti fina menuetter

sirligt fram hon foten sätter,
 medan skrumpna, gråa huden
 skymtar bakom tunna skruden.
 Och där blekgult månsken faller
 genom livets fångselgaller,
 sitter hon i hektisk trånad,
 spinner drömmens sköra spånad.

På den stilla kyrkogården
 skum sig reser marmorvården.
 Aftonskymning lent sig sänker.
 Stråligt minnets stjärna blänker.
 Uppför tidens branta trappa
 se vi dem med fötter rappa,
 seklers släkten, rastlöst ila
 utan ro och utan vila.
 Högst på backen mot azuren
 se vi, tecknad skarpt, konturen
 utav tidens främste männer,
 av kulturens ämnessvenner
 med de ädla tänkardragen. –
 Sakta, ljudlöst ljusnar dagen.

In i smala, mörka gränder
 dikten nu sin vandring vänder.
 Dit, där naket armod sölar
 sig i lastens djupa pölar,
 smutsen stinker, kölden biter,
 törsten bränner, hungern sliter,
 och i nödens kalla dimma
 lastens mygg i massor stimma, –
 dit hon, blek om kinden, skrider.
 Och den nöd, som stum sig vrider,

och det hat, som eldrött flammar,
 skymtar hon bak rutans imma,
 likt ett skott i gråtät dimma.
 Huru hämndrop ilsket väser,
 hur av gnistor argt det fräser,
 hur om bröd det drucket stammar,
 hur i gråt det sakta kvider! – –

Hon till ljuset går och dagen,
 där vid full orkester dansen
 muntert går i rika glansen
 ifrån livets ljusa lycka.
 Och hon minns den sjukes krycka,
 och hon minns den heta tåren,
 ångestsucken, döden, båren
 och de trötlöst tunga stegen.
 Mörka bliva anletsdragen;
 vad hon sett och hört därinne,
 sänkt sig ned i hennes sinne,
 bränt sig in i hennes minne,
 deras smärta blir till egen,
 och det ve, som tystnad tvingar,
 rytmiskt skönt i versen klingar.
 Ej blott hennes blir den bikten:
 armas bön om bröd blir dikten.

Dunkel förlåt bort hon drager,
 och en hemsk och blodröd dager
 skjuter in i breda strimmor
 uti nödens natt och dimmor.
 Låder smuts vid diktens vingar,
 är den dammig, fina skruden,
 skärande och dystra ljuden, –

innerst bor dock ärligt hjärta,
som har rum för all den smärta,
vari millioner rysa:
de, som törsta, svälta, frysa.

EN LITEN HISTORIA.

Det var några korta stunder,
då allt var klarnande vår.
Då sågo de solen spela
med guldglans i alla vrår.

De kände hur friskt det grodde,
hur allt hade rastlöst brått
och närande safter vällde
i spirande tankeskott.

Det var några korta stunder,
då viljan var smidigt stål.
De skönjde bak drömmars slöja
ett hägrande framtidsmål.

Och ville det stundom skymma
och bliva till regn och blåst
och stelnade ljumma myllan
i bitande vinterfrost,

så hade de eld, som lyste
med låga klar och ren
och spred sin mjuka värme
igenom märg och ben. –

Så lärde de genom böcker,
att allting är armt och platt,
att vart vi än vandra och blicka,
så är det den mörkaste natt.

Det var ju så romantiskt
att bära en tragisk min
och dricka i djupa klunkar
ur smärtans ljuvliga vin.

Men hur det nu kom sig, livet
gav böckerna rätt i allt:
vad fordom låg sött på tungan,
det sved som bittraste salt.

Vid varje steg revs en flänga
i skylande bardomstron.
De märkte den dryga taxan:
en bristande illusion.

Nu gå de med slappa nerver,
och deras vilja är bräckt,
och eld som lågade slocknat,
av gulnande aska täckt. –

Men än, då det sakta skymmer,
vid aftonbrasans sken,
som leker i rummets dunkel
och smeker med värme len;

då alla kärliga minnen
och varje leende dröm
som doftande rosor flyta
på tankarnes glidande ström; –

då glimmar det under askan
 en värmande, kraftig glöd,
 då tinar det opp kring hjärtat,
 där skorpan låg helt spröd.

Och än, då i slitna trasor
 en stackare ber om bröd,
 den håliga, dova stämman
 i öronen länge ljud.

Och än i sömnlösa nätter,
 då febern i blodet står,
 i vild förtvivlan faller
 på kudden en brännhet tår. –

Det händer nu mera sällan,
 ty deras vilja är bräckt
 och eld som lågade slocknat,
 av gulnande aska täckt.

NATURENS URVAL.

Växtens celler
 bygga sig opp.
 Sunt det sväller
 i saftfylld knopp.
 Hyllet brister i solens glans,
 kronan prunkar i färgrik krans.
 Bladen i prasslande virveldans
 lossna, då höstregn håller.

Jorden täcker
fallande frö.
Grodd det sträcker
i vårljum tö.
Vävnad där skytteln raskast går,
celler där saften rikast står,
planta där livet sundast slår
spira, då våren bräcker.

Själve vi skina
i ungdomsskrud,
vissna, tvina
på dödens bud.
Fröet som bäddades ned i mull,
tanke som glimmat av purast gull,
gärning som gjorts för det bästas skull
gro, då markerna tina.

Hävdena bölja
med skumvit topp.
Vågorna hölja
tropp på tropp:
folk som blomstrat en kort minut,
åldrats sakta och dött till slut — — —
fetaste flödena ymnigt ut
över andens nyodling skölja.

I VÅRTIDEN.

Och vårljunt skiner solen,
och himmelen är blå,
och vita skyar sväva
helt sakta fram därpå.

Som blekgrön slöja sveper
sig vårsäd, fin och späd,
och mjuk som mossa kullrar
sig mörkgrön vintersäd.

Nu myllra brodd i hagen,
nu sväller det i knopp.
Ur klibbig hylsa vecklar
ett fjuntigt blad sig opp.

Och runt omkring mig brådska
och idel liv och lust,
och allting gror och suger
ur jordens feta must.

Och runt omkring det kämpas
en dust på liv och död.
Det är som dovt ett mummel
från vida marker ljud.

Du stackars sensitiva,
som skjuter ur jorden opp!
Jag ser, hur sjukt du lutar
med gul och vissen topp.

GALLBLOMMOR.

Ett lysande elände.

Th. M. Fries.

De grusade gångarne sno sig
kring matta, grön och fin.
Man skriker ur doft av reseda
och in i doft av jasmin.

Av hetta vitnande välver
sig julihimlens loft.
Från krattade blomsterrabatter
det ångar i rosendoft.

Och blekröda rosor prunka
i yppigt prålände skrud
med blodröda åderstrimmor
i kronbladets skära hud.

Och snövita rosor lysa
bland grönskan i fager skrud
med vattenklara ådror
i kronbladets lena hud.

De svälla och dofta och skina, –
de ståta med fågning tom,
de stå där så hjälplöst arma
i all sin rikedom.

Men finge de växa fritt i
naturens eget hägn,

där nyponets enkla blomkrans
slår ut i sol och regn,

vad seklers förkonstling stympat
i skändligt barbari,
det skulle nog vecklas ut i
naturens harmoni.

BLOMSTERLIV.

Den dunkla vätskan väller
i rötternas fina hår.
I stjälkens kedjade celler
den sakta stigande går.

I bladets massa spinner
sig vävnad, len och skör,
där böljemjukt den rinner
i slingor av fina rör.

Den levande saften strömmar
i hyllenas höljen opp
att väcka ur dunkla drömmar
det liv, som slumrar i knopp.

Så kommer den stora stunden.
Med ljummande morgonbris
det springer ur lätta blunden
i vaggande solguldsdis.

En dämpad orkester ljuder
i skogens välvda rum,
och sakta ett tyst den bjuder:
naturens mysterium.

NATUR.

Du lilla brodd med nålfin spets,
som späd och ljusgrön står
i lucker, fuktig myllas bryn
i varm och solig vår!

Så mången regnskurs svala stänk
skall sippra kring din rot,
att näringssaft i ymnighet
må strömma dig emot.

Och solen badda skall så ljumt,
att marken står i rök,
och den skall skina ända in
i klorofyllets kök.

Du skall få se, det händer nog,
en sommardag till slut,
att genom hylsans springa ser
det gröna axet ut.

Och när i rikligt rågat mått
du sväller av levnadsmust,
och när i mognad ungdomskraft
du sjuder av alstringslust, –

en dag, då luften i skälvnng står,
 en rykande pollendunst
 skall slungas ut ur din ståndarknapp,
 som brister i blomsterbrunst.

Och när så axet tynges ned
 på torrt och gulnat strå,
 med rassel liens skarpa egg
 igenom dig skall gå.

TÖ.

Ljudlöst stilla vinterdagen
 skrider, kort och skum.
 Luften, grå av fuktig dimma,
 tynger, len och ljum.

Och det töar. Droppar plaska
 ned från regndränkt tak.
 Mossens vatten krusat glider
 fram i isens vak.

Genom rutan ser jag rämnor
 gå i markens duk,
 knagglig fåras bruna rygg, där
 snön låg vit och mjuk.

Men där nere, tyst och stilla,
 reds den näringssaft,
 som i vårljum sol skall väcka
 fröets groningskraft.

Snart skall tjälen gå av jorden,
det blir vår och sådd,
och ur myllan spira späda,
gröna sädesbrodd.

DÅ VÅREN BRÄCKER.

De glesa strömolnen teckna
sig vita mot ljusblå grund,
och luften glittrar och darrar
i solvarm middagsstund.
Men allt är så ödsligt naket,
och jorden är brun och grå,
och stubbade, låga pilar
kring nyplöjda marker stå.

Bland almar med råkbon i toppen
och reslig och grenlös stam
de kalkade väggarne blänka
med stackar och halmtak fram.
I djupa, leriga diken
det smuts gula vattnet står,
och glest från vätskiga marker
en blånande ånga går.

Och myllan luckras av harven
och klyves av plogens bill.
Från soliga rymder ljuder
en klingande lärkedrill.
Och viporna ängsligt skria
och tumla och svänga sig opp,

och gäddan leker i ängskärr
med glittrande solskensdropp.

Det blir så högtidligt stilla
och lyssnande i min håg.
Det är som om all naturen
i anande väntan låg.
Det tonar en ljudfin groning
från skog och mark och sjö;
man hör, hur det saftigt sväller
och spirar i ägg och frö.

VID ÄNGSKÄRRET.

Jag ligger på ängens sluttning
längst nere vid kärrets strand,
där vågorna lena glida
mot böljskummets vita rand.

Där ytan är spegelstill,å
på bottenens grågula stam
solstrålarne dallra och sväva
i fladdrande strimor fram.

Men krusningens ryggar brista
till stänkfån silverfrans
av pärlande, klara droppar,
som glimma i solens glans.

En spirande grönska höljer
sig mjukt över bottendyn,

och vårspäda grässtrån titta
i vattnets blånande bryn.

Små gula och vita snäckor
med sirlig, spiralsnodd topp
kring kärrets nakna tuvor
av vågorna spolats opp.

Och solen slår över vattnet
sin glittrande, gyllene spång,
och vågorna gunga och vagga
och nynna sin tysta sång.

Och tankarna gå och komma.
Så glömmet jag världen all
för rena lärketoner
och kyligt böljesvall.

ROMANTIK.

Det kvällades sakta. Klubbans slag
mot tjuderstakarne ljud,
och aftonhimlen prunkade fin
och gnistrande sidenröd.

Det doftade hö, och dimman rök
så vit över kärr och äng.
En visa trängde från vägen fram
med sorgsen mollrefräng.
Så dämpades allt och domnade in,
och glödande färg blev matt.

Det är så viskande, andlöst tyst
i sovande sommarnatt.

Nu vill med anande, drömskum håg
jag tyda den månljusskrift,
som ritas på gärdets gröna duk
av glänsande pilbladsstift.

PÅ KYRKOGRÅDEN.

I.

Av ständigt grönskande buxbom
med glänsande, tjocka blad
en häck kring vitgrå stenkors
och kullade gravars rad.

Det är just ej så utan
jag blir en smula vek:
vi två en gång i tiden
ju lekte en kärlekslek.

Som allting här i världen
det ock ett misstag var;
en länk i den långa kedjan
av frågor utan svar.

Det är ju som det skall vara.
Jag undrar ej minsta grand.
Dock händer det, att det kännes
i hågen tungt ibland.

2.

Jag ser på de röda rosor,
som blomstra på din grav.
Jag kan väl för mitt knapphål
få bryta en enda av.

Där nere du långsamt löses,
och kanske strömmar det fram,
ditt väsen, som närande safter
i rosenbuskens stam.

Kanhända din fågning glider
i blida flöden opp
att prunka i varma färger
i svällande rosenknopp.

Och därför bryter jag av den
att fästa den i min rock.
Så har jag här i världen
ju något av dig dock.

SILHUETT.

Du stod där uppe på backens topp
en stjärnig vinternatt
med gnistrande snö på markerna
och kärris, blank och glatt.

Orörlig, stilla, lyssnande,
som bidde du ett svar.

Jag såg silhuetten tecknas skarpt
mot himmel, frostigt klar.

O, grepe jag din tanke fin
med mina grova ord,
visst satte jag på pränt en dikt
med fågring, aldrig spord!

VID BLOMSTERBORDET.

Och solen blänker på fuktad jord
och glänser på våta blad.
Vid yppigt bugnande blomsterbord
strålar du sommarglad,

där solen siktat sitt fina stoft
i ystert lekande dans.
Och heliotropens mandeldoft
drömmer bak ögonfrans.

Den friska ångan från regnblött mull
och grönskan från blomsterbord
och sommarglädjen och solens gull
dofta i dina ord.

ÖGONMAKT.

Där ljuda fejla och klarinett,
där spelas muntert på balen.

Elastiskt flygande polkalätt
går dansen käckt uti salen.

Och kjolen sveper kring spänstig kropp,
då ungmön glider i dansen
med kind som bristande rosenknopp
och glans bak ögonlocksfransen.

Då är med ett, som om allting svann
för både syn och för öra.
Dock är, som fjärran en tonbäck rann,
som kunde dunkelt jag höra.

Men tempelstill. Jag endast ser
två ögon underbara,
två bruna ögon och intet mer,
två stora, strålande klara.

TONER.

Tonerna tumla i valsens takt,
gungande, spänstigt de leka,
brusa i stolta ackorders prakt,
smeka, smältande veka.

Och till strängens skära ljud
lyss hon vid min sida.
Höljda i flörlätt toneskrud,
tankarne flyga vida.

Rika, ymniga melodi,
som dig kring mig gjuter,
fattig emot den harmoni,
hon inom sig sluter!

Ingen i världens larm det hör,
hur hon kan strängarne röra.
Dämpad klang, en bristande skör,
stundom dock når mitt öra.

SKUGGSPEL.

I gula lampskenets
ymnighet
din skugga tecknas
på väggtafet.

Och genom dörröppning
skönjer jag
de lösa linjernas
matta drag.

Med lyckans löje
uti min håg
jag minns ett skuggspel,
som titt jag såg,

av båla tankar
med intig halt
och sjuka drömmar
i dimgestalt.

Du tomma skuggspel
i måneljus,
vid aftondyningens
böljebrus,

vid blåa blänket
från frusen sjö,
vid vinternätternas
vita snö!

Ett enda steg och
jag kan få se
de bruna ögonen
livsglatt le.

VID BARTOLOMEUSTID.

Där dånar bland hagens knotiga trän
en nordväst, blåsande, rå.
Den sopar de rökiga molnen hän
och fejar himmelen blå.
Den griper i kvarnvingens segel tag
och ruskar i frukttyngd gren
och sveper på Bartolomeusdag
med dån över naken ren.

Det mörknar till natten. Med klagan och dån
far stormen på öde slätt.
Mot köldblek himmel, på backens krön,
står kvarnen i skarp silhuett.

Det skramlar på ruta, det virvlar kring knut,
 det stöter mot gavelmur,
 det jämrar så hemskt som en ugglas tjut
 och det vrålar som ilsken tjur.

Det var en Bartolomeusnatt
 med stormens larm och skräll,
 med pöbeljubel och bödelskratt
 och böss-skottseld och smäll,
 då kättaren spetades upp på spjut
 vid fladdrande fackelsken
 och vräktes på blodstänkt stenbro ut
 och bräcktes i knotor och ben.

Och tusende ligga här runt omkring
 och lyssna till stormens dån
 med tankar, som dansa i virvelring
 och sjunga i ilsket hån.
 Ty allt, som i lockande fågning stod,
 det stupar i grusande kross.
 Den planta, som vattnats med hjärteblod,
 den rives med rötterna loss.

Och slottet, som timrades upp så stolt
 en månklar augustikväll,
 det sviktat vid virvelens starka volt
 och ramlar med åskans smäll.
 Och vådeld skiner vid pöbelns skri
 och bödlarnes onda skratt,
 när hjärtat tröstlöst gråter uti
 sin Bartolomeusnatt.

UTBYTE.

När sol och grönska är borta
och allting är kalt och grått,
man bygger i dagar korta
av minnen ett spindelvävsslott.

När tron på lyckan är borta
och man är till att leva för feg,
man plöjer i dagar korta
på diktens magra teg.

MAR-RITT.

Då strömmande senhöstskurar
vasst emot rutan slå,
kring huvudkudden det lurar,
trevande tyst på tå.

Då stormen i ilska tjuiter,
och natten är svart som bläck,
fast öga och öra jag sluter,
jag grips av en namnlös skräck.

Då vått det om strupen klämmer
och hjärtat med ens står still,
jag ville ropa i jämmer
min fasa att vara till.

I SENHÖSTNÄTTER.

Till kand. Knut Wicksell.

Då gula septembermånen slog
genom rutan sitt skarpa sken
och dallrande skugga på väggen jog
från svängande, bladhöljad gren,
där ensam i midnattens stund jag låg,
och fastän mitt öga var lyckat,
en skräcksyn med andlös ångest i håg
jag stundom mig skönja tyckt.

Oktobernatt, då regnstormen tjöt,
i stönande vända det kved,
och andetyst kring min bädd sig knöt
en likvit spökelseked.
Den lutade sig mig tätt intill
med ängsligt jämrande låt,
och våt av kallsvett lyddes jag till
de ofödda släktenas gråt.

PÅ CIRKUS.

I.

Jag dåsar en kväll på cirkus.
Det är så sin egen sak,
när sinnet trevar i dimma
och tanken är slapp och slak.

Och publikum applåderar
vid clownens lustiga dans.
I takt till musikens klingklang
han dinglar vid åsnans svans.

Man har det nog på känslan,
att njutningen är fadd;
och dock, det kan ej nekas,
man känner sig hemmastadd.

Det där är bält så snillrikt.
En sådan pajasdans
på livets cirkus träda
vi alla vid slumpens svans.

2.

Han klappar vid mästestycken
av äkta, ädel sport
och stirrar med lystna blickar
på former av prima sort.

En kittlande rysning kryper
och kyler i ben och hud,
då spänstigt en flicka dansar
på linan i grannlåtsskrud.

Då musklerna väldigt spännas,
det glöder i ögat matt,
och kroppen i sinnlig skälvning
av stigande åtrå spratt.

Och stritt från orkestern sjuder
 en eldskur, vass och het,
 och tonerna ymnigt regna
 i blodfull sinnlighet.

PÅ VANDRING.

I.

Han vandrar, där vägen rullar
 solens heta brand
 på vågigt formade kullar
 sitt skinande gula band;

där bugnande rågfält prassla
 med blåklint och baldersbrå
 och liarne vassa rassla
 i sprött och torrgult strå.

Av höstfolk i arbetskläder
 det vimlar, där fram han går.
 Han vandrar i solskensväder
 i dammande landsvägsspår.

2.

Där grönskan slår sitt lummiga loft
 i böljande, sida fallar
 och dämpat solljus som glittrande stoft
 sig ned mellan bladen sållar,

han ensam sitter på mossig sten
och vyssas i svala drömmar.
Det porlar en visa, klingande ren,
där skogsbäcken sakta strömmar.

Men solsken på björkens vita stam
och glatta boklöv blänker.
Ett glidande, ljusgrönt flor sig fram
över ormbunksbladen sänker.

Från rågfältet ljuder ett dämpat sorl.
Men här är det skuggigt stilla,
och bäcken sjunger i kyligt porl,
och skogens fåglar drillar.

3.

Där smal och slingrande skogsstig går
bland yviga buskar och täta snår
av hassel och bok, han skrider.
Därinne det svävar från stam till stam
en ångande, mjölkvit dimma fram,
medan sakta mot kväll det lider.

Allt tätare väves dimmans flor:
i tjocknande veck det mjukt sig snor
kring buskarnes låga kullar,
det ringlar som bolmande ånga opp,
i dunkel välvning av bokens topp
det opp sitt nystan rullar.

Så underligt domnat och dovt och still:
i fjärran en dämpad fågeldrill,

en knäckning i murkna grenar.
 Men dimman tätnar, fuktig och rå,
 och tunga, stora droppar slå
 med plask mot blad och stenar.

4.

Han ned sig sätter
 på fuktad sten,
 där vägen löper
 längs åkerren.

Blott dimma, dimma
 han kring sig ser;
 ett dunstigt gråvitt, –
 och intet mer.

Det tätnar, växer,
 det faller ned, –
 men ständigt åter
 det undan gled.

Så vått och råkallt
 och tröstlöst grått,
 och samma intiga
 töcken blott.

Nu allt är svunnet,
 som lyst hans håg,
 då stjärnlös höstnatt
 däröver låg.

Han ärligt verkat
i trägen id
och drömt i skogarnes
helgdagsfrid.

Och när han vankade
rastlöst kring,
han ständigt gått mot
ett ingenting.

Ty töcken, töcken blott, –
runt omkring
ett allting famnande
ingenting.

NOTTURNO (1885)

NOTTURNO.

I.

I sommaraftonens
timma sena
nu slätten sover
på kuddar lena.
Jag hör de kvalmtygda
andedragen
och stillnat bultande
hjärteslagen.

I sommaraftonens
sena timma
tankarne ljudlöst
som myggen stimma,
som strandens sugande
våg de svalla,
som höstens lossnade
blad de falla.

Jag känner det lätta
innerst inne,
en luftning spelar
i töcknigt sinne,
som i själens djup
det på dammar bröte
och varma vågor
över mig flöte.

Och alla celler
av värme bäva,

och alla atomer
dunlätt sväva
åt alla sidor.
Och allting svinner.
Mitt väsen in i
naturen rinner.

Och tankar dyka
ur stilla vågor,
och bilder blottas
i morgontågor,
ej dagens livlösa
matta, magra,
som pinsamt födas;
men ranka och fagra,

som en plantas stängel
saftigt gröna,
som ett ädelt blomster
färgfint sköna,
med näring djupt
ur naturens källa,
med starka rötter
de gro och svälla.

En liten punkt blott,
som ännu binder,
en tråd, som snärjer,
ett smärtsamt hinder,
medan alla fibrer
i vända tråna
mot stora vidder,
som soligt blåna!

2.

Invid mitt fönster
jag ensam satt
i frostigt stilla
midvinternatt
med glansblå snö
över tak och stackar,
på ängens kärr
och på markens backar,
med stråligt gnistrande,
blåvasst stänk
och mörkblå himmel
i stjärneblänk.

I tungsint grubbel
jag ensam satt.
Jag såg i tigande
vinternatt,
hur livets timmar
sig samman knöto
och som en flammande
eldked sköto
hän genom rummets
oändlighet
och ut i tidernas
evighet.

3.

I nattens dova stillhet,
vid heta febersting,

ångesttankar famla
dunkel vilsna kring.

Än luften mäktigt skälver
i tigande midnattstid.
Än surrar i mitt öra
ett eko av dagens id,

av ädle människovänners
varma bön om bröd,
av skalders rop om lindring
i mänsklighetens nöd,

av tänkares stora tankar
och starka, levande hopp,
att deras goda vilja
kan timra en framtid opp.

Än luften sakta skälver
i sovande midnattsstund.
Än ljuder ett döende eko
igenom min feberblund.

Då spritter jag upp ur sömnen
i skräck. Därutanför
i nattens dova stillhet
ett underligt ljud jag hör.

Det kommer långt från fjärran,
på en gång vasst och matt.
Det tycks mig, som knivar vässas
därute i drömsövd natt.

4.

I nattens mörker det höres gå.
Det trampar varsamt
tyst, på tå.

Och genom dunklet
det skymtar fram
en jätteskepnad
i spöklik ham.

Det tasslar inne
i skogars djup.
Det går vid snöiga
alpers stup.

På öde hed och
på folkrik slätt
i natten trampar det
tyst och lätt.

Och var man smygande
fjäten hör,
där tystnar glammet
och glädjen dör,

där fylles natten
med bönelåt
och ångestjämmer
och ångergråt.

Och sekler rulla
och slakten dö.

Men natten ruvar
kring land och sjö.

Och folken darrande
lyssna på,
hur andesteg uti
dunklet gå.

5.

Sakta skrider
sommarnatten.
Ekan glider
på stilla vatten.
Upp över skogen
månen stiger.
Allting slumrar,
drömmer och tiger.

I skogens dunkel
det tisslar och tasslar.
Inne bland snåren
plötsligt det prasslar.
Så blir det stilla.
Månen stiger.
Allting slumrar,
drömmer och tiger.

Ljudlöst de komma,
mina minnen.
Smekta de domna,
mina sinnen.

Skogen och insjön
undan svinner.
Lent en doftvåg
över mig rinner.

Luften skönjer jag
dunkelt glöda.
Mjukt jag vaggas
på bolstrar röda
av vallmökronblad,
silkeslena,
svala, doftande
svandunslena.

6.

En varm och ljus och viskande
sommarnatt.
På dunstig himmel flämta
stjärnorna matt.
Den larmande staden sakta
sig lagt till ro.
Blott sommarnattsdrömmarne trampa
på filtnjuk sko.

I sovande midnattstimma
ett sorl jag hör.
Det stiger i mäktig svallning,
domnar och dör.
Jag känner, hur under halvkvävda
ångestljud
rymden dryper eldstårar
ner på min hud.

Jag sargas av tusen tankar
med uddigt stift,
som runt kring i natten doppas
i smärtornas gift.
Det snyftar om all naturens
förbannelse
och den elända mänsklighetens
oändliga ve.

De vida rymdernas världar
förutan tal
skälva, då sekler stöna
i marter och kval.
Men genom de döda släktenas
jämrande låt
stiger en hjälplöst kvidande
barnagråt.

7.

Ögonen slutna,
från min vrå
ädla visor
jag lyssnar på.
Vårnatten sänker sig
sval och skum.
Slätten därute
vilar stum.

Bävande vemodsfull
jag hör
vyssande sus
i vassens rör,

trampet av dansen
i skog och äng,
tonande tyst ur
stråke och sträng.

Enkla visor
om sven och mö,
visor om vårsol
och vintersnö,
som i toner
gråta och le
folkets liv
i lycka och ve.

In genom fönstret
ångar len
doften av blommande
syren.
Runt uti natten
tyst det gror.
Slätten vilar
i månskensflor.

8.

Där komma så många tankar
i sommarens månskensnätter,
då tystnaden faller ned
över byar och vida slätter; –

alla de gamla tankar,
som skulle min lycka trygga

och åt mig en grundfast boning
av kärngott virke bygga.

De komma i täta leder
ute från vida slätter,
där månskenet hörbart andas
i sommarens tysta nätter.

De flämta i ljudlös glidning
som irrbloss på våta ängar,
de skorra som falska toner,
de svirra som brustna strängar.

De darra i vattrat skimmer
därute på vida slätter,
där månskenet hörbart andas
i viskande sommarnätter.

9.

Jag är i skumma
kupén allena.
Jag skönjer skymningens
dok, det lena,
ned över bygderna,
höstligt kala,
som vinterns fallande
flinga dala.

De öde skogarne
stå så stumma.
De vida markerna

ligga skumma.
 Som luften molngrått
 är insjöns vatten.
 Nu lutar jorden
 sin kind till natten.

Jag känner fjädrat
 och mjukt det gunga.
 Jag hör det vyssande
 vänligt sjunga.
 Så börja sinnena
 långsamt domna,
 på mjuka, yppiga
 kuddar somna.

Blott tankar, dimfina,
 spröda, sköra,
 i stämningsskymningen
 än sig röra.
 Med tysta fjät de
 i flockar skrida,
 som lätta, svävande
 skuggor glida.

I dunklet bräcker
 en töcknig strimma,
 och ymnigt växande
 flöden simma
 som månens sken
 över ängens dimma
 i sommaraftonens
 tysta timma.

De ljusa dunsterna
börja sväva.
Till skära slöjor
de fast sig väva.
Bak florstunn ränning
en mun där myser,
två ögon stråla,
ett anlet lyser.

Från anletsdragen
nu slöjan glider,
och fri gestalten
emot mig skrider, --
då plötsligt allting
tillhopa rinner
och ljudlöst ramlar
och undan svinner.

Bak färgtunn hinna
av luftig spånad
av slappnad längtan
och tröttkörd trånad
jag ser den fuktiga
natten dala
på tysta byar
och marker kala.

10.

Helsingborg i Juli 1885.

Sommarnattens
daggigt svala dunkel

ligger över allt som en mattblå slöja.
Över allt,
som lyste vasst
och glödde hett,
över allt som stack och skar,
över de varmt gulgrå strandbrinkarne,
över stadens hus och villor, som stodo
lysande vita
inne i sluttningarnas
frodigt hängande grönska,
höljer sommarnattens
svala dunkel
sitt kylande, mattblå flor.

Ute i sundet,
där dunsterna tätta,
synas skeppslanternorna
som skumma ljuspunkter,
likt sömnigt glimmande blickar
under tunga ögonlock.
Och tystnaden böljar
fram genom sommarnatten
i ymniga dyningar.
Stundom, inne från staden,
en ångares tutande,
en klockas pinglande,
en hunds skall,
höjer sig stort och mörkt
som ett skeppsskrov i vågytan,
för att plötsligt
åter sjunka
ned i sommarnattens ljudlöst glidande
dyningar,

ned i tystnadens
bottenlösa djup.

Stillnade vågor
våta halka
över spolade, glatta stenar.
Tunga och långa
in de välta
mot strandbrädden.
Med läskande svalka
och frisk sälta
och lukt av tång,
leende komma de,
svalla och plaska de,
sjunga och nynna de,
bädda de heta,
sjuka tankarne
i sina vyssande
visor in.

Men, liksom i nattluften
dröjer en pinsam skälvning
av dagens hetta
och dagens larm,
något som vändas och vrider sig,
som skorrar så smärtsamt
som ett falskt ackord,
som kvider så hjälplöst
som ett sjukt barn, –
så sitter i mitt väsens
innersta gömslen,
i det hudlösa köttets nervnät,
som en aldrig domnande oro,

livsångestens ryckande,
hullingtäckta tagg.

II.

Dynande böljor
klaska och klucka.
In emot stranden
de dämpat sucka.
Fram över stenarne
mjukt de gunga,
liksom i tysta
toner de sjunga.

Lätt som en slöja
sänker sig natten.
Månsken glittrar
på krusat vatten:
tungor som dunmjukt
rakna och tjockna,
gnistor som ljudlöst
tändas och slockna.

Fjärran därute
jämnat det simmar,
liksom en stålblank
spegel det glimmar.
Hamnarmens fyrbåk
brandrött lyser,
käglan i djupet
står och fryser.

Sakta de andas,
land och vatten,
i skymningsblånande
sommarnatten.
Liksom med halvlyckta
ögon sunden
slumra i lätta
sommarnattsblunden.

Dynande böljor
klaska och klucka.
in emot stranden
dämpat de sucka.
Fram över stenarne
mjukt de gunga,
liksom i tysta
toner de sjunga.

12.

Höstens nattvind
sorgset susar,
tungt och dovt
i skogen far.
På nakna kvistar
ensamma blad i
frysande skälvning
glömt sig kvar.

Månens ägg-gula
skära hänger
på sammetstäcke

i fuktat blått.
 Stora stjärnor
 spricka ut i
 strålig darrning,
 blankt och vått.

Nedför i väta
 mörknade stammar
 ljuset flyter
 i klibbig glans,
 ut över markens
 tjocka matta
 av multnande blad
 i andfådd dans.

Höstens nattvind
 sorgset susar,
 tungt och dovt
 i skogen far,
 under en himmel,
 vid och stjärnig,
 senhöstkall och
 oktoberklar.

Ensliga blad, som
 ängsligt fladdra,
 gråtande den
 kring sig strör.
 Under dess skräck och
 yrsels kvida
 livets sista
 andning dör.

Och jag ser ett
vaxblekt anlet
skymta inne
i naket snår,
ser en sid och
månvit dräkt, ett
tjockt och regnvätt
kvinnohår,

ser en hukad
skepnad mitt i
alltings död och
förruttnelse.
Tvenne stora,
fuktiga ögon
skrämt och smärtsamt
på mig se.

13.

Vinterdagern,
vass och lysande,
i kvällsluften druckit sig
isstelnat in.
Över marker och jordvallar
snön höljer sig
som ett glansigt blånande
luddmjukt skinn.

Frosttyst kvällas det.
Kölden skärpes.
Snön knarrar

under min fot.
Almarnes kvistnät
borta i bydungen
hänger i allt det vita
som täckt med sot.

Landsvägens pilträäd
stå kräftröda.
På backen, som kullrar sig
över vidsträckt slätt,
mot västerns isiga
gula tecknar sig
en häst med sin kärra
i skarp silhuett.

14.

Septemberhimmel
sig kylig välver
med stjärnevimmel,
som frostigt skälver.

Med låga pilar
kring marker öde
nu slätten vilar
i mänskensflöde.

Och guld sig sänker
på ängens dimma,
och stubben blänker,
och kärren glimma.

Det sölvfint duggar,
det ymnigt stänker,
där apel skuggar
och kalkvägg blänker.

Vid bladens prassel
ett äpple glider.
Med sakta tassel
ett nattdjur skrider.

15.

Vid Sortedamsöen i Köbenhavn
mars 1884.

Svart som ett sorgedok hänger natten,
svartgråa skyar i blåsten jaga.
Sortedamsöens svarta vatten
plaska fuktigt, mumla och klaga.
Sakta rinnande,
kommande, svinnande,
böljorna sorgset nynna och klaga.

Ljudlöst rullar timma på timma,
långsamt trampet och sorlet domnar,
staden vid blåstens vaggsång somnar.
Ännu dock rutor stråla och glimma.
Ymnigt stänkande,
vattrat blänkande,
mattgult i svarta vatten det glimmar.

Ljusen släckas. Hän genom natten
stormens sorgeackorder draga.

Sortedamsöens bläcksvarta vatten
 håligt plaska, gråta och klaga.
 Men i de glidande
 böljornas kvidande
 sjunges de sömnlösa lidandes saga.

16.

Som ett tröttkört lastök skrider
 sommarnatten, het och skum.
 Det är tyst. En ensam fluga
 sömnigt surrar i mitt rum.
 Mina tankar flämta matt som
 stjärneglimt i töckengrått,
 klynka, kvävt, i namnlös ångest,
 som ett barn, som vilse gått.

Innerst ur min själ det böljar
 en oändlig smärta fram.
 Dovt, i heta flöden pulsar
 den i slappnad åderstam.
 Varje nervtråd pinsamt skälver,
 varje muskel krymper hop:
 ömhetslängtan, mänskoleda,
 tårlös gråt och tysta rop!

Skumma bilder, onda syner
 blixtnabbt jaga mig förbi...
 Huttrande i natt och kyla,
 flämtande, med kvävda skri,
 hukande sig tätt tillsamman,
 som med ett framför mig står

pinat, hjälplöst mänskosläkte,
likt en flock av skrämnda får.

Och en fråga kring mitt huvud
famlar, kvidande och blek:
är det blott det febersjuka
blodets tomma, grymma lek?
Eller är det alltets sanna
väsen, livets stora ve,
som, då alla sinnen domnat,
själens skärpta ögon se?

17.

Uti nattens mörker ser jag horisonten färgas röd,
som ett kluvet eldrött nystan, med en nytänd månens glöd;
och det bolmar och det flämtar och det gungar ut och opp
och det far kring skumma fästet, tyst och skrämt, i vingat
lopp.

Och nu brinner allt det gamla runt ikring i fjärran land.
I den kvava, skumma natten snabbt sig tänder brand vid
brand.

Gamla tankars murkna virke kolas opp som torkad halm,
och det klämtar när och vitt med klang av nystöpt klockas
malm.

In i täta hopars svärta branden djuprött skimmer slår,
mitt igenom skrån och eder eldens sus i natten går.
Hur det knastrar, hur det knittrar, hur det vrålar i
stormens drön,
biter sig fast i frätta stöttor, dansar sig opp på luftigt krön!

Och jag ser igenom fönstret, hur ett gnistregn virvlar
 opp,
 strimmar fram på skumma fästet, faller ned i blodrött
 dropp.
 Runt omkring mig lugnt man sover, medan nu, i denna
 natt,
 minsta vilsna gnista kunde eldfångt fnöske tända fatt.

18.

Den slumrande staden flåsar
 så underligt hest och kvävt,
 som hade dess barm sig inunder
 olidliga tyngder hävt.
 Jag hör, där på tomma gator
 jag ensam i tystnaden går,
 hur dess stora, sjuka hjärta
 i bultande feber slår.

Det är som om något ville
 sig resa i ångest opp,
 men kände, hur maran rede
 dess maktlöst domnade kropp.
 Det är, som om något ville
 sig lätta med fasans rop,
 men kände två våta händer
 krama sin strupe ihop.

I alle, I små och store,
 som verken i gärning och ord
 att böja den fräckes nacke
 och frälsa en syndig jord; –

I alle, som söken lösa
var nödens och lastens träl,
som stingens av hånets uddar
och trampens av maktens häl; –

här hjälper ej all er kärlek
och all er ädla strid!
Det blir ej en morgonrodnad,
en skön och tyst och blid,
som lyser opp genom natten
och skiner kring hav och land,
men skimmer av tjärade facklor
och städers och byars brand.

I slumrande gränder det flåsar
så underligt hest och kvävt,
som hade en barm sig inunder
olidliga tyngder hävt.
I kvalmiga röt månadsnatten
det jämrar och gråter och gnyr.
Jag hör i mullrande mummel
en revolutionsouvertyr.

19.

I senhöstkällarnes skymning,
då regnet mot fönstret dänger
och blåsten sin jätteflagga
i starka nävar svänger;

då minnet svarta ränder
i brasans glöder målar;

då tankarne falla ned som
ett svidande regn av nålar;

då varje den minsta nervtråd
i känslig skälkning ömmar;
då själen krymper samman
i ångestens sjuka drömmar; –

då händer det, sista gnistan
utav vårt väsen domnar,
att med ett flammande glimt den
inunder askan somnar.

Då kan den stunden komma,
att täckelserna glida
så stilla, ljudlöst undan
och rymderna blottas vida,

att sakta och mjukt vi sjunka
ned mot gröna ängar
bland ångande blomsterdofter
och toner från fina strängar.

Och över oss tyst sig välver
ett tempel i blomstermönster
med stänglar till kolonner
och bladinfattade fönster.

Och dämpat brusande hymner
opp från djupen svalla,
hän under de luftiga valven,
där blomsterhängena falla.

Det är de mäktiga hymner,
vars välljud hörbart svällde,
när in i den första cellen
livets safter vällde,

vars första spröda toner
i rika ackorder klungo,
när livets skiftande former
ur massan myllrande sprungo,

som ännu i jubel spela
såväl bland strån och gräsen
och minsta lilla maskkryp
som i vårt eget väsen. --

Så vakna vi upp. Därute
i blåst och regn det skymmer.
Vi leta i vår egen sorg
och flyktiga små bekymmer.

UNGDOM

I.

I gröna, fina gräset ner
du lagt dig. Drömmande upp du ser,
där knotiga apeln opp har ställt
sitt vågiga, vita blomstertält,
och solskenet ned genom ljusgrön duk
sig kylt och tövande listar,

och himmelen blånar, varm och mjuk,
emellan blad och kvistar.

Mot solen och himmelen upp du ser,
mot blomstren och grönskan glatt du ler.
I kyskt, blundande jungfrusinn
tankarne rinna tysta in,
drömmarne stiga sakta opp,
så sunt som den saft som väller
däroppe i svällande apelnopp
i alla kärl och celler.

Och lossnade kronblad ner sig strö,
vitt och dalande blött som snö.
Du själv en blomma i gräset är,
du är en knopp, en yppig och skär,
mitt i en bugnande vårnatur,
att blomma i sommartider
och knyta frukt under sol och skur,
då hän mot hösten det lider.

2.

Jag sett dig drömma i månens ljus
i ljumma sommarnätter
med skumma dungar och vita hus
på sädesymniga slätter.
Så vek du satt
och jungfruren
i viskande natt
med flödande sken
över ullvitt rykande ängar.

I ögats fuktiga klarhet låg
speglad din kyska jungfruhåg.

Jag sett dig spänstig och rank och varm
i den lätta flygande dansen.
Den höjdes så sunt din kvinnobarm,
din blick var så strålande glad och varm
med ungdomshälsa i glansen.
Med innerlig min
du såg på mig opp.
Du var som en fin
blomsterknopp,
som brister i morgonsolen,
med lenaste doft, med stigande saft
i stängelns ranka, spirande skaft.

Men helst jag dig ser som en kväll du satt
vid en vagga, vyssande stilla.
Du log så innerligt gott och glatt
emot den slumrande lilla.
Så böjde du dig
över vaggan fram
så undrande tankfull
och allvarsam
med oändlig ömhet i blicken.
Och fram mellan mjuka ögonhår
pärlade klar en kärlekens tår.

3·

Du sitter tyst,
du ler och lyss.

Oss runt ikring
ett ingenting
av klanglöst fadda skratt,
av skämt så tomt och platt.
Så fin du är,
så späd och skär,
så kysk och sund
som en blomsterblund
bland daggiga rosenknoppar
i ymnig sprickningsstund.

Min framtid låg
som nattlig våg.
En duk den var
så svart och bar,
som du har rikt besått
med guld och himmelsblått.
En vacker dag
så kommer jag
att hölja i
dess draperi
dina skälvande jungfrulemmar
med ett lyckans glädjeskri! –

Du är min ro,
min bästa tro,
min ädelsten,
min gröna gren,
som nog skall spira opp,
att bära blad och knopp.
Du röjer mig
en taggfri stig,
evart jag går

och var jag står.
Du är den glada lärkan
uti min unga vår.

4.

I mina skumma stunder,
då i min själ det vankar,
som nattens skygga tjuvar,
av syner och av tankar,

då mattheten maktlöst skälver
i febertyngda sinnen,
då tyst och matt det flämtar
av gamla onda minnen,

då allt vad bäst jag känner
och allt vad bäst jag tänker
i skrumpnande former krymper,
i tynande lågor blänker,

i myllrande hopar kommer,
som då det en morgon tida
vid slättens vådeld löper
på marker och vägar vida, –

då vill jag du skall komma,
min egen vän, du veka,
då vill jag ha dig hos mig
min kind att kärligt smeka,

då vill jag du skall lägga
din hand uppå min panna,

att allt som far och mumlar
må tystna och må stanna.

Så vill jag se ditt löje,
ditt goda, jungfrufina.
Så vill jag sluta blicken,
din varma hand i mina.

5.

När allt är grått och öde
i skumma senhösttider;
när strida skurar skvala
och blåsten i vånda kvider;
när dungarne ligga kala
som punkter på nakna slätter
och stå mot molnig bakgrund
som matta silhuetter; –

då börjar det att mumla
med ljud så hotfullt dova,
djupt nere där onda väsen
i nattliga skrymslen sova;
då börjar det att kräla,
att vrida sig och svalla
bland alla mörka tankar
och vilda känslor alla.

Från själens djupaste botten,
där vattnen döda vila,
de långsamt uppåt stiga,
där skummande böljor ila.
Och vassa, svarta ryggar

sig boltra i bränningens yta
och tänderna skina vita,
då spärrade gapen ryta.

6.

Och dagen dog,
och kvällen slog
sin skymning lätt i rummet in.
Jag läste än med tinat sinn
din goda bikt,
din ungdomsdikt.

Och natten kom
så småningom.
Så släcktes brasans sista glöd,
och medan lampan sakta sjöd
i tystnaden,
jag läste än.

Och som jag satt
i somnad natt,
blev varje ord till kropp och bild,
och mot mig slog, än vek, än vild,
en melodi
med smärta i ---

Oss matta sår
i livets vår.
Då växtens cell är stinn av saft,
då djuret tumlar i muskelkraft,
en vanmaktstår
i ögat står.

Och glädjen glömd,
 och lyckan drömd!
 Var känsla, hel och varm och skär,
 vi tumma på, vi plocka sär,
 tills färg och doft
 är bytt i stoft.

Och när du ser,
 att lyckan ler,
 du vågar ej att gripa till.
 Och när du så med allvar vill,
 hur starkt, hur rent, --
 det är för sent.

Det finns ej bot.
 Det ondas rot
 går allt för djupt. Det finns ej hopp.
 Blott fantasien bygger opp
 sitt skira bo
 i blomsterro. --

Jag länge satt
 i somnad natt,
 och melodien sorgset ljöd.
 Och medan lampan sakta sjöd
 i tystnaden,
 jag läste än.

7.

När solen ljummast skiner
 från sommarhimmel blå,

med ängsligt skygga blickar
och spejande vi gå.

Vi skymta en blåsvart skyvägg
vid horisontens rand,
som nattetid skall rämna
i vass, flammande brand.

När livet syns som en ymnig,
doftande rosengård,
vi leta efter törnetagg,
som sticker, vass och hård.

När livets stora jubel
i nuet emot oss slår,
en ångesttanke lurar
i själens innersta vrår.

8.

Vissna, vissna,
kärlek skär!
Du föll som ett frö på klippan.
Nässlor och ogräs
växte, där
jag väntade rosen och sippan.

Dö, dö,
du min kärlek fin,
du mitt hjärtas ljus och värma!
Jag velat dricka
av livets vin, –
det var blott en surnad bärma.

Dala, dala,
 du döda ro,
 dala som vinterns flinga,
 att inga fröjder
 i hjärtat bo
 och inga sorger stinga!

9.

Att känna det svinna runt ikring,
 slockna, tystna i ingenting,
 ej lättas av hopp,
 ej värmas opp,
 ej ängslas av minnenas ljuva sting!

Att känna sig sjunka maktlöst matt
 in i en tigande, stjärnlös natt,
 ej höra en låt,
 ej ett ljud av gråt,
 ej en störande klang av ett hjärteskratt!

Ej höra en enda känsla gro,
 ej trampet utav en tankes sko, — — —
 kyss mig, du viv,
 i mitt tomma liv,
 du tomma, stora, intiga ro!

10.

Och åter är himlen ny och blå
 och luften töande len,
 och ut över marker och ängar
 flödar vårsolens sken.

Och åter i ångande mylla
börjar det bryta och gro.
Tinad mornar sig jorden
tyst ur sin vinterro.

Och åter i spänstig ådra
rullar en ymnig flod,
rinner med lena böljeslag
mitt heta, pulsande blod.

Och åter, en stilla marsdag
med saftig groning, jag fått
på minnenas hedmark skönja
ett spätt, grönskande skott.

Så stick då, du vassa isudd,
i plantans embryo,
och fallen, I vita flingor,
du kyliga vinterro!

HEMBYGD SVISOR.

I.

Gatans støj och buller tränger dovt och dämpat till mig
fram:
vagnar rulla, hovar, slamra under rop och skratt och
glam.

Genom öppnat fönster luftens ljumma flöden tysta gå,
och jag ser, hur solen skiner och hur himmelen är blå.

i vårens späda gryning, –
en sluttande trädgård i jättemått,
som pilträdsrader till häckar fått.
I bakgrunden havet, svalt och blått,
sig kullrar i sjungande dyning.

Nu slätten i sol och skurars dropp tinats opp.
Nu mornar den sig med mark och by, morgonkry,
och styvnade lemmar sträcker.
Den svettas och pustar av lösgjord kraft,
det ryker varmt av dess ymniga saft,
och av broddens fina, spirande skaft
det i myllan bryter och bräcker.

Därnere du vilar, grön och vid, morgontid,
min hembygd! Av solsken och lärkesång hela fång
till mulna timmar jag lånar.
Du är som en flicka, en yppig och sund,
som mornar sig ur sin jungfrublund,
medan ännu i ögat i vaknandets stund
drömmarnes dunkel blånar.

3.

Himlen är blå
med vita skyar.
Solglänsta stå
slättens byar.
Under en rensande
sommarvind glänsande
böljor på mörkgröna
kornfält gå.

Nyss jag gått
i loge och lada.
Minnen jag fått
både sorgsna och glada.
Fjärilslätt lekande,
sommarvarmt smekande,
runt kring i vrårna
de blyga stått.

Sinnet blev vekt
i lummig dunge,
där fordom jag lekt,
barfotad unge.
Bak almstammen mysande
barnmunnar, lysande
barnögon såg jag
med hjärtat vekt.

Bygderna stå
sommarsköna.
Himlen är blå
och ängarne gröna.
Under en rensande
junivind glänsande
vågor på vajande
kornfält gå.

Vila jag vill,
låta minnena strömma.
Vilande still,
allt vill jag glömma.
Det i skymningen tumlande,
det ångestfullt mumlande

tystne för rågsus
och lärkans drill!

Hembygd, du är
som en älskande kvinna,
ren och skär
som den jag vill vinna.
Ögonen sluter jag,
huvudet lutar jag
mot dina knän. Att leva
mig lär!

4.

Bland gärdesgårdens pilar
i skuggan jag vilar.
Alla bygdens kyrkor
ringa söndagsfrid.
En staldörr ljudligt smäller,
i byn en gårdvar skäller, –
nu ligger slätten tyst och vid
i midsommartid.

I luftens varma blånad
en mjuknande trånad
drömmer, som i ungmöns blick,
i jungfrufin glöd.
Röster hör jag locka,
viska och pocka;
det är som om en gammal vän
mig välkommen bjöd.

Uti min själ det tåras,
tinar och våras
med samma tysta jubel, samma
innerliga frid,
som förr som barn jag kände,
när ljusen man tände
i alla byar slätten runt
i julaftontid.

Du mäktiga ro, du lena,
du kyska och rena,
min hembygds och min barndoms
modersvarma ro,
jag skall dig aldrig hinna,
jag ser dig långsamt svinna,
hos mig du icke mer kan finna
hem eller bo!

Ty vad som kommit sedan
i ny och i nedan
av ont och av gott
och av jubel och kval,
vid själens port det sakta
sig lägrat att vakta
att ingen hemmets brasa tänds
i vinterkylig sal.

5.

Nyss skvalade skuren, sommarljum,
och jorden är läskad och tvagen.
Himlen är mulen, dagern skum;

det är tidigt på förmiddagen.
In genom rummet,
regnsval och stark,
strömmar doften
från stadens park,
mulljordslukt och blomsterarom.
Det är tyst och tidigt på dagen.

Ifrån ett piano en valsmelodi
i morgonstillheten rinner.
Det finnes en slumrande klang däri,
som vänligt i vemod minner.
Den spelat kring majstång
i midsommarnatt
och ekat på slätten
med suckar och skratt.
Kring bilder, som lockas ur minnet fram,
en slöja av toner den spinner.

Du vänliga, tysta hemlandsklang,
må fritt och ymnigt du svälla!
Du röst, som ur barndomens nejder sang,
låt orädd visorna välla!
Du givit mig lisa,
då vasst det sved.
Du vyssat mig in,
då själen kved.
Du gripit i strängen så rent och skärt,
då synderna skrånade gälla.

Du ängsligt skälvande hemlandston,
du blyga, tvekande minne,
som varit mig lyckan och glädjen och ron,

jag lysnar med aningsfullt sinne.
 Vad fullast jag levat,
 vad varmast jag drömt, –
 du ensamt det verkat,
 så manande ömt. – –
 Kanhända du gömmer en framtidssång,
 slumrande djupast inne.

ÖGONBLICKSBILDER.

I.

Den första solljumma dagen,
 som året bjudit på,
 med vita, glidande strömoln
 på en himmel varm och blå.

I skäraste blått det ångar
 ur vätskig, tjälbunden mark,
 ur gräsrabatter och gångar
 i stadens kala park.

Men än på kvistar och buskar
 ej sväller en enda knopp,
 och än ej ett enda plantbrodd
 sig brutit i myllan opp.

En myllrande svärm av småbarn
 leker med skratt och gråt:
 ungar i fattigmanstrasor
 och ungar i herrskapsståt.

På träspjålsbänken därborta,
där solen gassar som bäst,
två paltiga sällar mysa,
som om de vore på fest.

De sträcka giktfyllda lemmar,
de böja styvnade led.
Det känns som om kroppen sjönke
i badljumt vatten ned.

Att dåsa i middagens solbadd,
det smakar som rikmanskost,
när brännvinet ensamt värmt
under månaders vinterfrost.

2.

Han sitter i arbetskläder
i stadens promenad.
De grova händerna hålla
ett smutsat tidningsblad.

Han läser ljungande fraser
och båla, stora ord
om fattigmannens grovbröd
och den rikes rågade bord,

om skyldighet för den ene
att lätta den andres nöd,
om plikten, i svält och kyla
att skaffa bränsle och bröd.

Det skrivits en ensam kvällsstund
 med bittert och stunget sinn,
 då tankarne smälta runno
 i strofernas formar in.

Men är det det tunga guldets,
 som klingar i rytmernas gång?
 Och är det väl hjärteglöden,
 som glimmar i svarvad sång?

De barkade dragen röja
 ett löje av tveksamt hån,
 och näven kring papperet kramar
 den brödlösa mödans son.

3.

Bland bleka skogskulisser,
 vars grönska täckts av damm,
 en vissen och dammhöljd blomma själv,
 hon dansade okyskt fram.

Hon sjöng en folkets visa,
 en innerligt vek och varm.
 Den ljöd som en lärkas rena drill
 i salens råa larm.

Den flöt som ett solblankt vatten,
 så stilla som ängens bäck,
 och porlade ned i rummets vrår
 bland all dess smuts och träck.

Jag vände mig bort, jag greps av
 en känsla av vämjelse.
 Min pinade blick, i sveda lyckt,
 dock tyckte sig tydligt se

en hembygdens rena kvinna
 längst framme vid scenens rand,
 som kysstes av skökans sminkade läpp
 och smektes av hennes hand.

SENHÖSTBLAD.

I.

Det är en dag långt ute i september, fram emot kvällen.

Bittida på morgonen har ett fint regn fallit, men mot middagen glesnade molnen, och nu ligga de endast som en lätt rök, vilken breder en grå färgton över nejden. Jorden har mörknat av vätan; en frisk och fuktig doft stiger upp i den sällsamt stilla luften, som nästan äger vårens ljumhet.

Det är ett slättlandskap med kärr och backar. Bland dungar och rader av alm och kastanje skymtar byn fram. Träden börja bli kala, kronorna skrumpna, bladen gulna. Mellan de ranka, grenlösa stammarne skina gula stackar och kalkvita väggar.

Trädgården där borta ser kal och ödslig ut. Sängarne och gräsmattorna äro översållade med nedfallen frukt och stora lövmassor, som blåsten slitit loss, – gröna, saftiga blad och vissna, bruna. Växtstänglar slingra sig över blomsterrabatterna, och ogräs frodas mellan dem. Endast astrar och en grupp prålande georginer blomma ännu. Man håller just på med att

plocka frukt; murkna grenar knaka och bräckas, där och var lossnar ett päron, prasslar bland bladen och faller.

Och så ligga markerna där med sina pilvallar så öde och nakna, i rutor av brungul stubb, nyplöjd, fuktig mylla och saftigt klövergrönt. Landsvägen slingrar sig fram, grusgrå, med vattenfyllda hjulspår och gröna diken. Men pilträden, som stubbades i mars, stå nu med smäckra, gröna, yviga sommarskott.

Och stubben vändes ned och den svarta, feta myllan vändes opp. Hästarne draga och spänna i, par vid par, uppför backe och ned igen, och drängarna mana på. En boskapshjord går i vall borta på klöverfältet. En ko har kommit in på den spirande, spåda vintersäden; vallpojken rusar dit under skrik och hojtande och slungar sin tjocka knölpåk efter henne.

En jakthund springer hit och dit på kornstubben, snokande och vädrande. Så flyger en raphönsflock upp, gällt skrikande, med smällande vingslag, och i den djupa stillheten skalla plötsligt bösskott.

På lindan utanför trädgårdens stenvall, under de buskigt yviga plommonträden, går en ung flicka och binder ihop i knippen det lin, som legat utbrett på marken för att bliva sprött. Sin mörka kjol har hon häftat opp, så att hennes träskor och röda strumpor bli synliga –

Men så ljumt och fuktigt i luften; och så tyst, så underligt vemodstyst!

Och nu kan man ju se – det är en smula skumt där under träden – att flickan är rank och smärt och att ett litet fint anlete med ett par stora, strålande ögon tittar fram i ramen av den lilla svarta schaletten, som är dragen fram i pannan. Men under den smyger sig en bred, ljusbrun fläta ned längs ryggen.

Och så börjar hon sjunga, till en början sakta, för sig själv, nästan ljudlöst, men småningom allt högre. En enkel visa, kanske känd av ingen, en sorgsen melodi med ord av septemberdagens tunga vemod:

Och nu blir dagen kall och grå,
 med hjärtat tomt jag vankar.
 Men svårt det är att ensam gå
 med sina tunga tankar.

Vad det är tyst! Ljunt och fuktigt och så sällsamt tyst.

Boskapen drives hem. Korna råma och gå trögt och makligt,
 fåren trippa och trampa, svinen lufsa grymtande hit och dit.

En flock råkor kretsar kraxande över vintersåden, sänker sig
 under stora svängningar allt lägre och lägre och slår sig slutli-
 gen ned på marken.

Drängarne, som plöja borta på backen, vissla och ropa. En
 vagn gnisslar i landsvägsgruset.

För övrigt tyst. Och det skymmer lätt.

Flickan slutar sitt arbete, knyter schaletten fastare till under
 hakan och går framåt vägen, sjungande sin visa. Hon skriker
 sakta uppför backen. Nu tecknar sig silhuetten svagt mot den
 grå, dunkla bakgrunden. Allt mera dämpat tonar sången:

Men svårt det är att ensam gå
 med sina tunga tankar.

Hon försvinner bakom backen. Skymningen faller hastigt
 över nejden.

2.

Brasan sprakar och fladdrar och dess dämpade värme gungar
 mjukt genom rummet.

Där ute är det senhöstväder. Stormen dånar fram över slät-
 ten, vrålar och susar och slungar stötvis hela skurar av regn
 mot fönstren, så att det smattrar och rasslar. Då och då dänger
 den en gren raspande mot glaset.

Men inne är det så varmt, och rutorna duggas. Tanklös står
 jag och ritar ett namn i rutans våta imma.

Eldstungorna slicka de kolnade vedpinnarne, vissla opp och slockna ut, kröka och ringla i snoende bukter. Stillheten, den smekande ljumheten här inne, stormen och regnskurarnes larm därute – – – sakta domnar jag hän i en len stämning.

Jag vill dikta en senhöstvisa i sorgset suckande böljerytm.

Så torkar jag bort imman och slätar ut namnet.

Där ligger nejden. En vid utsikt.

Stormen sveper fram genom trädgården. Grenarne piska ursinnigt luften, svänga och gunga och knaka. Blåsten sopar vinande hän över hallonbuskarne, så att stänglarne tryckas platt utmed jorden och de darrande bladen vända sina mattgrönt glänsande undersidor uppåt.

Träden se glesa ut i sin prålände lövskrud i köttrött och fuktigt gulgrönt och smutsigt brunt. Och bladen lossna, virvla hit och dit, dansa opp och ned och dala så mot marken, över vilken de tyst väva sin mjuka, tjocka matta.

Våt och kall ligger slätten i regndis och lätt aftonskymning, under en skygig himmel, som stundom är som en enda ofantlig, smutsgrå linneduk, ur vilken regnet öser, stundom blånar i en vass, torr köld.

Plötsligt lyfter sig molnmassan i väster i en rykande, chokladbrun aska, som med skarpt markerad, tjock rand vältrar sig fram, ett ulligt förhänge, som rullas upp för en vattnigt gulgrön himmel. Och mot denna bakgrund teckna sig almarne i skarp silhuett, med kronorna liksom instuckna i den drivande röken.

Nejden vilar i en kall, vitaktig dager, som skärper alla nyanser av gult och grönt.

Så börjar det skymma och allt mattas i en kylig blekhet. – –

Och medan brasans sken leker rummet runt, på golv och vägg och tak, med lätta, svävande skuggor, sitter jag och tänker på, huru jag en gång förr i livet slätat ut ett namn för att få en utsikt att dikta en visa över.

Det har varit en stilla, kall oktoberdag. Slätten har simmat i en vattnig, blåfin dimma, vilken mot solen flöt som smältande guld.

Nu är det i kvällningen. Dimman täcker himlen som en lätt, grå rök, vilken runt kring synranden tätnar och mörknar.

I nordost höjer sig fullmånen över de hopade dunsterna, glöende röd, en rund, flammande kopparskiva, fastnitad på himlavalvet.

Stormen brusar över markerna med gungande dån, bräcker på portar och skallrar på fönsterrutor, böjer pilbuskarnes rödaktiga grenar till jorden och river och rycker i popplarne längs vägkanten, så att stammarne vrida sig och grenarne kirra runt och de gulnade bladen fladdra kring i luften.

Allt detta står jag och ser uppe på backen.

Den starka doften från våt jord och halvmultnade blad ångar mot mig. Och stormen ränner, stark och snabb, med väldiga språng över slätten, sopar skelögt lurande längs jorden, springer upp i väsende ilska och kastar sig i ursinnigt raseri över halmtak och sädesstackar, stönar och vändas och kvider. Och det jämrar i ångest, och det vrålar om hjälp, och hela rymden gråter i namnlösa kval....

Det börjar bli skumt.

Och oktoberskymningens hela tröstlöshet och armod faller över mig. Vinden sjunger i mitt öra sin klagande melodi om livets intiga strid och alltings tomhet. Och stilla lyssnar jag till tonerna:

Kamp, kamp är livet. Och kamp om ett intet, kamp mot dimmor, kamp i töcken, kamp och sår och tårar. Framåt – mot sorgen; så vinner du – döden!

Tungt, tungt är livet. – – –

Då blänker plötsligt ett ljus fram genom dunklet, nu ett an-

nat strax invid, åter ett, ett ännu, ljus på ljus, tills runt omkring mörkret är prickat av fladdrande, skinande punkter. De tusen hemmen, de stilla, idoga hemmen, där man sitter kring bordet vid aftonlampan.

Och jag känner i ett nu, där jag står ensam, huru sympatien spinner tusende fina trådar från mitt hjärta vida ut kring bygden till de låga stugorna under halmtaken.

4.

Därute var det vinternatt med strålig stjärnehimmel och blåvit snö i gnistrande kristaller.

Brasan var just utbrunnen. Det knäckte fint som i porslin, med vassa, blekblå lågor, och en stark värme strömmade ut i rummet.

Och som jag nu satt ensam, kom jag att tänka på den elända värld, som vändades i vinternatten.

Där var armodets boning. Blek och trasig, med gråt i rösten, nynnade modern sitt barn i sömn. Och den lilla pressade sugande sina läppar mot spenar, som gävo blod i stället för mjölk.

Där låg krogen. Kötteder och rått skrän och stygga ord ljödo ut på gatan, där en liten flicka stod huttrande i kölden.

Och ondskan lurade under ett löje, och ilskan dolde sina tassar, och råheten skrattade med skatans låt. Och hatet, det rasande, ursinniga hatet, reste sig med knutna nävar och brinnande blick.

Men runt ikring ljöd i natten ett dovt rullande dån: världen, som suckade under sin uselhet, mänskligheten, som stönande vred sig i marritt. Och dånsteg och steg, brusande, svallande, skrällande, vrålande, tills hela rymden skalv i ett enda rungande skrän ---

Då var det som om något höjde sig upp ur djupet av mitt

väsen, en omedveten tanke, en dunkel bild. Och när så töcknen lättade och flöto ut, var det dig jag såg, där du stod uppe på höjden, blyg, ensam. Smidig och rank stod du där, oförskräckt mitt i larmet, så att jag kunde skönja din fina ansiktsprofil och den ljusbruna flätan längs ryggen.

Och i ett endaste nu blev det tyst, tyst. Där hördes blott en svag, döende gråt i fjärran.

Så vände du dig emot mig, räckte mig handen, såg på mig med dina stora, strålande ögon och log.

Och jag böjde mitt huvud.

5.

Under novemberkvällens blekblå, stjärniga himmel låg slätten som en enda mörk massa. Byarne stodo med sina trädgångar inne i den liksom svarta punkter, ur vilka stråliga ljusprickar tindrade. I dälden mellan backarne skymtade en kall, våt dimma fram som en vitblå sjö.

Och kvällen gick och ljusen släcktes runt omkring, och trött lade sig den gamla jorden att sova.

Som jag nu skred hän över de nakna markerna, var det som hörde jag i nattens stillhet ett sakta sus av de tallösa tankar, som i mörkret foro genom rymden. Och inne i suset klungo toner, skära, dämpade, mjuka, vaggande.

Där voro de gamlas bönetankar, djupa som en psalm i kyrkan, och innerliga, varma moderstankar. Och barnatankarne klingade spött och klart som skogsbäckens små rinnande böljor, och ungmötankarne dansade opp som fina, tysta, kvittrande lärktoner.

Lent och tyst rann sången fram genom rymden, bort och bort, svagare och svagare, och dog med ett i fjärran.

Nu slumrar slätten.

6.

Kring mig darrade en teatersalongs heta, tunga, sövande luft, mättad av gas och parfym. Solfjädrar viftade, kikare riktades av små behandskade fingrar, ögon spelade och glänste, och tandrader skeno vita bakom läppar, som ett leende öppnade. Sorlet av samtalet steg och sjönk, steg och sjönk.

Orkesteranförarens taktpinne föll mot notstället, och under det att sorlet sakta dog bort, gungade genom salongen en jublande, brusande glad melodi.

Jag vet ej varför, men jag kom att tänka på min hembygd. Nu låg den så öde och bar i den mörka novemberratten, och blåsten for, sorgset klagande, hän över byarne.

Och jag tänkte på mitt folk, detta folk med sitt mulna, tunga sinne. Och jag tänkte på de många, många unga kvinnohjärtan, som kanske nu, just i denna kväll, bävande lyssnade till, huru lyckans klockor ringde; skära naturer, som drömma fint några korta minuter, vid tjugu år, i sin levnads helg, för att sedan gå ut till vardagsslitet, det långa, så trömlöst långa slitet.

7.

Brasan var just utbrunnen, och glöderna slocknade småningom under askan.

Där jag satt i min gungstol, kunde jag genom rutan se den bländande vita snön på gården och hustaket samt ett bälte av vinternattens djupblå himmel med dess stora, darrande stjärnor. Månen slog en bred, ymnig strimma tvärs över golvet.

Som jag nu satt och tänkte på världen, den gåtfulla, underliga världen, var det som hörde jag människolivets stora orkester spela.

Och tonerna gräto och jämrade, och ackorderna skrällde, fals-

ka, skrattande, och disharmonierna hoppade skorrande över i varandra.

Ej en endaste ren ton, ej ett endaste smekande ackord, men ett skrällande virrvarr av ljud, halvt i hån och halvt i gråt.

Då skymtade jag i dunklet min moders ansikte. Det var långt borta och likväl som tätt invid mig; jag kunde tydligt skönja varje det minsta kära drag.

Och i samma ögonblick började en tonflod dämpat brusa fram från fjärran. Och bruset steg och steg, och alla skärande dissonanser sögos upp i det svala, klingande svallet, och hela vinternatten darrade av ett sympatiens mäktiga mollackord.

8.

Det var en stilla, fuktig majkväll vid solnedgången.

Sällskapet hade satt sig på verandan och såg på huru skymningen tyst och lent föll över bygden.

På något avstånd stod bokskogen som en rundel, i den första vårgrönskans ljusa, saftiga spädhet, men i rundelns mitt fanns en bred öppning, genom vilken en vid, backig slättbygd med byar och kyrkor skymtade fram, infattad i den gröna ramen som en fin miniatyrmålning.

Dörrarne stodo vidöppna, och inne från salongen ljöd under pianoackompanjement en melodi i ungdomskärlekens tunga svårmod och lidelsefulla längtan.

Bland trädstammarna nere i skogen gick en ung flicka, fattigt klädd, samlande avfallna kvistar i sitt förkläde. Emellanåt reste hon sig ur sin böjda ställning, såg upp mot villan och tycktes lyssna. Så började hon åter sitt arbete.

Och under det att skymningen tätnade och bygden vyssades i sömn av tonerna, tänkte jag på de många slumrande melodier, som livet aldrig väcker.

9.

Jag satt en kvalmig sommarnatt vid mitt skrivbord.

Fönstret stod öppet, och den av varma dunster mättade nattuften ångade in i rummet. Heta, mattande kårar ilade genom kroppen, och en kvävande tyngd lade sig över andedräkten.

Staden sov. Där hördes intet annat ljud än en flugas sövande surr och fickurets enformiga tickande på klockstället.

Det viskade och viskade runt omkring mig i heta, glödande ord, och inne i dunklet brann med gnistrande typer en eldskrift om lidelser, som trotsa allt, som famna livet i jubel och sorg, i stora fröjder och i stora kval. Och medan natten viskade sina hemligheter, tyckte jag mig höra den slumrande mänsklighetens andedrag.

Men den natten visste jag, att det finns något, som är för mer än att kyla sin hjärteglöd i bläck och mynta ut sitt lödiga guld i diktens styver och öre.

10.

En berömd violinvirtuos hade kommit till staden, och konsertsalongen var alldeles fullsatt.

Snett framför mig satt en ung fru. En enkel, svart dräkt smög sig stramt kring de yppiga, fasta formerna, det svarta ymniga håret var uppfäst i en flätad knut i nacken samt låg som en slät glänsande ram kring den kvinnliga, vita pannan.

Jag visste, att hon var ett av äktenskapets olyckliga offer; det viskades man och man emellan med en huvudskakning och ett ord av beklagande.

Hon stod tyst, med ett sorgset lidande uttryck i det fina ansiktet, medan det orediga sorlet av samtal och dämpade skratt ljöd runt omkring henne. Det var som om livets stora,

tunga sorg hade druckit sig in i hennes ådror och smält samman med hennes väsen och svept sig kring henne som en dager av svårmod. Man liksom väntade varje stund att få se henne sjunka samman och brista i gråt, en hopplös, tröstlös gråt, som ej kunde stillas....

Musiken stämde upp och sorlet dog plötsligt hän.

Hur ljudet ej klingande fint, bristande sprött, smältande! Det var som om tonerna slingrade sig samman till ett nät, under vars fina maskor man skymtade något, som väckte minnen, innerliga minnen, värmande, lyckliga....

Min blick kom att falla på den unga kvinnan framför mig. Hon satt framåtlutad, och med halvöppen, leende mun och tårade, lyfta ögon lyssnade hon till veka Mozartska toner.

II.

Den gula vintersolen står lågt i sydväst. Det är bitande frost. Trädens nakna grenar teckna sig i skarp silhuett mot en kyligt vitblå vinterhimmel, och mellan stammarne skymtar ängskärrets blanka is. Ljudet av glada barnröster tränger fram till mig, där jag sitter vid fönstret i mitt rum, och det sprakar och dånar i isvalvet.

Vad är det för en underlig dag, denna, med sin frostiga ro och sina kyliga färger! Det är isfrid i sinnet. Tankarne äro klara, speglande, som renaste kristall, och drömmarne bländande vita, med stämning som av kylan från vintersnön.

Och det är en stund för minnen; men jag ser dem så, som man skönjer bottengrönskan genom isen.

Stunder, då livet syntes mig likt den spindelväv, som på nyplöjda vårmarker glimmar fram i solen: ett färglöst intet, som smulnar till damm; – stunder, då hela världen var ett enda ofantligt, vämjeligt kadaver; – stunder i septemberrätternas

månsken och vid brasan i novemberkvällarne, då tankarne sövdes in och domnade till vid minnenas sakta melodier och vemod smög sig över sinnet; – stunder av sorg och lycka, av febergglädje och ångestvånda och namnlös ängslan för livet; – hela den brokiga kedja av timmar, som är mitt liv; alla dessa skimrande såpbubblor, som sväva kring mig, – jag blåser blott en enda pust och de brista alla i sekunden – – –

Det är så kyligt klart och så luftigt högt i sinnet – – –

Och himlen vitnar och frosten skärpes och isrosor spricka ut på fönstret – – –

Jag bryter dig, du frostens isblå vinterros, som klänger uppå rutan! Det strömmar intet blod uti din sköra stängels ådror och det sväller intet liv uti din spröda kalk.

Du frostblomma, som isen blå och vit som snön! Jag plockar dig!

Du sköna form kring ett intet!

Isblomma!

FÖR DAGEN.

FRÅN SKÅNE

1-6 Sept. 1884.

I.

På regnblötta vägar det trampar och kör
 över molniga, öde slätter.
 Ett mörkt och buktande band sig rör
 under spetsar av bajonetter.

Och svarta massor och vita tält
tecknas på backars höjning
som brokiga inslag i stubbgula fält
och fuktad senhöstplöjning.

Och fanor fladdra vid taktfast tramp
av täta bataljoner,
hästars frustande, hovars stamp
och brakande dån av kanoner.
Nu klirra betsel, nu rassla svärd
vid böss-skottens vassa smällar – –
Sverige skall mura en framtidshärd
under blixeld och tordönsskrällar.

Och ekot stöter som ras och skred
under våta, rykande skyar.
Det faller så maktlöst, klanglöst ned
inne i stilla byar.
Från bräckliga ryngor, skumma och små,
mellan dungar och sädesstackar
andra ekon muntra gå
ut över kärr och backar.

I dem klingar visan om framtidens dag.
Den ljuder från lador och logar,
där vid tröskans surr och vid slagans slag
dräng och husman knogar.
Den ljuder inne från snickarens bänk
och inne från smedjans städe.
Du bleka dagning, i flammande blänk
ur kojornas skymning du träde!

2.

I sval och stilla
septembernatt
månen skiner
på slätt och kratt.

Nu ligger lägret
i tystnad len
med långa skuggor
i månens sken.

Ett plötsligt rasslande,
jämna steg – –
så faller stillhet
på skog och teg. –

Jag hör det viska
i varje vrå.
Jag hör det sjunga
bland gräs och strå.

Du skära strängspel
i äng och lund,
då allting sover
i midnattsstund!

De unga tankar,
den starka tro,
de varma känslor,
den rika ro,

som ligga tysta
vid dagens larm

i kvinnans hjärta
och mannens barm; –

när månen skiner
i äng och lund
och allting sover
i midnattsblund,

de sakta viska
i varje vrå,
de dämpat spela
bland gräs och strå.

Du skära strängspel!
I natten sväll,
som saften stiger
i blomstercell!

Dränk i din ymniga
melodi
var eggvass stålklang,
vart hämnadeskri!

I OVÄDERSNATTEN.

Till August Strindberg.

November 1884.

En skymning, tung av molntjock dunst
från livets kolnade glöder;

en skälvande luft av instängd brunst,
 som kroppar och själar öder;
 en natt, där psalmsång och skökoskri
 gällt genom stillheten låter,
 där dansen går vid glad melodi,
 medan synden och nöden gråter.... !

En luftning, en storm! Från stora hav
 och inne från djupa skogar,
 över vida slätter i sträckande trav,
 med doft från skullar och logar,
 med svalka och sälta han bryter sig ban
 på den snabba, dånande färden.
 Den gode, gamle, väldige Pan
 gör åter sin rund kring världen.

Han blåser sin sunda kyla fram
 genom unkna, kvalmiga gränder.
 Han fejar dunster, han sopar damm,
 på skolornas dörrar han bänder,
 i fattigmansruckel och fängelsebur
 han i stormande jubel springer,
 han lyfter tak och han river mur
 och i vådeldsklockor han ringer.

Han kyrkportar spränger i raseri,
 han uppe vid altaret talar.
 Från orgeln en brusande ung melodi
 ned genom valven skvalar.
 Han ryter kring kungapalatsets grund,
 han krossar dess rutor i bitar.
 Med vitblå blixtar i midnattens stund
 sitt mene tekel han ritar.

En luftning, en storm! Från stora hav
 och inne från djupa skogar,
 över vida slätter i sträckande trav,
 med doft från skullar och logar,
 med svalka och sälta han bräcker sig ban
 på den snabba, dånande färden.
 Den gode, gamle, ärlige Pan
 gör åter sin rund kring världen. --

En gång skall det ljusna, och dagen skall gry,
 den vårliga, solskensblida.
 Som fjärran sång dör stormens gny,
 och stillhet faller vida.
 Till naturens gudstjänst ringes det in.
 På det rykande, syndiga gruset
 ett lyckligt släkte med jubel i sinn
 skall bygga det nya huset.

J. P. JACOBSEN.

April 1885.

Jordens varma vätskor ånga ute över mark och äng,
 och det gror på luckra tegar och i krattad trädgårdssäng,
 och i späda plantbrodds celler flödar ymnigt fram den saft,
 som i blommans blad skall svälla och i stängelns gröna
 skaft.

Samma kraft, som driver grodden myllrande ur
 jorden opp,

spinner tråd till stjälkens cellväv och i blommans slutna
knopp
danar fina doftande oljor, väver kronbladens skira flor, –
djupast nere, innerst inne i vårt eget väsen bor.

Medan under dagens sysslor, i dess trängsel och dess brus,
hjärnan under möda bygger ett förgängligt tankehus
utav bräckligt virke – tegel, som den bränt i egen form, –
opp i linjer och i mönster efter egen skönhetsnorm,

så, då världen i stilla stunder svävar bort i ljudlöst lopp,
i vårt inres rika mulljord tankegrodd sig bryta opp,
där naturens näringsafters själve bygga cell på cell,
vira knopp och dana blomma i sitt sköna, doftande väll.

Ymniga ångor kring oss bölja upp ur saftigt groende
brodd
ut över ängder, som jungfruligt skälva under naturens
sådd.
Sakta de klinga, darrande strängar, vyssande tyst och
bristande sprött,
ute på vidder som ändlöst blåna hän i ett blundande
rosenrött.

ETT ÖPPET ORD.

Vad som mitt innersta väsen var,
vad djupast nere i lönn jag bar,
vad varmast jag kände, vad hetast jag led,
vad i mina tankar gällast kved,

kött av mitt kött och blod av mitt blod, –
det kallades dagens mod.

Att plocka sin egen själ i sär,
att visa, hur tiden speglades där,
hur opp det myllrade brodd vid brodd
av livets egen brokiga sådd,
att blotta var skälvande känslotråd, –
det kallades fruktlöst dåd.

Att gripa vart halvkvävt ångestskri,
var sorgset suckande melodi,
att pressa andras smärta in
i ens eget ömmande, fina skinn
och säga: så känna vi tidens ve, –
det möttes av hån och spe.

Och är än känslan sjuk som i kramp,
och om vid tankarnes dova tramp
det glimmar inunder ögonens bryn
som återsken av en våldssyn
och allt är ett skärande lid och strid, –
så skyll på vår egen tid!

Att veta så innerligt fast och visst,
att lyckan slår ögonen opp till sist,
att andra skörda, där vi ha sått,
den livets lycka, som vi ej fått,
att inne i våndan slumrar ro, –
min enda, stora tro.

PROSALYRIK

SENSITIVA AMOROSA

varandra som två brunstiga katter, och varje lönnlig blick som de byta blottar, i sin lystna glöd eller trånande fuktad eller skamsna skygghet, denna könsliga drift som fysiskt orenar dem båda. Jag har alltid känt vämjelse vid åsynen av denna snuskiga och löjligen kurtis, åt vilken hela världen småmyser menande och kyniskt och vilken ständigt påmint mig om den sprättiga tuppens sirliga kärlekslater inför den sippa hönan. Och när så den storartade lycka och den sällhetsråga som är den erbarmliga parningsakten vunnits, så är historien ute och så är där just icke så synnerligen mycket mer att få, ty i nittionio fall av hundra finner man sig, förr eller senare, ansikte mot ansikte gentemot en varelse som man aldrig sett förut och långt mindre knutit bekantskap med eller längtat efter att ha för sig själv, och man vaknar en vacker dag i sin säng med en främmande kvinna vid sin sida, och man kan icke känna igen ett enda drag i hennes ansikte eller hennes själ. Är hon din älskarinna utan vår herres speciella medgivande, väntar dig hela det pinsamma obehaget av en brytning, och har du gett dig in i en av samhället kontrollerad förbindelse, får du hela livet igenom leva intimt samman med denna okända varelse som du aldrig önskat ha men som nu hänger fast vid dig som en kardborre. Du kan ha studerat en kvinna hur grundligt som helst och du kan tro dig känna henne utan och innan, – du är ändock aldrig riktigt trygg för att hon icke en dag byter skinn som ålen och plötsligt står inför dig så olik den som du fordom kände och älskade som svart är olikt vitt. Ser du, människan är icke någonting fast och oföränderligt som man griper tag i och säger att det är så eller så; där försiggå i hennes väsen oupphörigen hemliga processer, vilka metamorfosera hennes kropp och hennes själ minut efter minut, processer hos dig och hos dem som du hållit av i livet och dragit intill dig i ömhet, vilka varken du eller de känna vari de bestå. Är det du som ser med annan syn, eller är det den andra som förändrats och blivit en

annan? Det vet du icke; du vet blott, att denna människa, som kommit dig allt närmare, tills du uppgått i henne och hon i dig, med ett ryckts loss och nu står långt, långt borta från dig och står där som ett likgiltigt eller förhatligt föremål; med vilket du ingenting vill ha att göra eller som du i ovilja skyr.

Det är detta som min erfarenhet lärt mig, och jag vill nu icke längre löpa risken genom att med hull och hår ge mig livet i våld, ty då vålla kvinnorna oss mera ont än gott; men som för mig könet är allt och livet därförutan skulle vara utan innehåll eller mening – och jag har aldrig kunnat förstå, hur människor annars gitta leva –, så har jag lärt mig njuta det på annat sätt och på mitt vis, så att jag kan dricka det rena vinet utan att få bärmen med.

Alla dessa kvinnor som jag möter på promenader och i teatrar och vart eljest vägen går för sådana livets på-måfa-flanörer som mig, – jag vill icke komma dem nära och vill icke tala med dem, ty då skulle stupiditeten i dessa vackra eller karaktäristiska huvud snart sticka fram och sedan allt det andra eländet och så allt sammans fördärvas för mig, – men jag njuter dem alla, med hela min kropp och med hela min själ, med syn och lukt och känsla och tanke. Jag tager ut var och en för sig ur högen och letar fram hennes innersta jag, aromen i hennes väsen, anletets nyans och gestaltens särkynne och naturellets flyktiga bouquet, griper detta i en gest, en min, ett uttryck i blicken, i sättet att gå, i vilka som helst bagateller, som ingen annan skulle lägga märke till men vari individualitetsegendomligheten röjer sig helt blottad, eller jag lodar djupen i detta dolda personlighetsliv med min skarpsyntaste tanke; och sedan kvinnan står där inför mig, ensam bland alla med *sin* ömtåliga men distinkta individualitet i hud och blick och hjärna och hjärta, njuter jag henne. Och vad gör det så, att jag icke har henne slutentätt intill mig; hon kan ju ändå aldrig komma mig närmare än hon är, och den man som en gång skall hålla henne i sina armar

skall icke komma henne så nära, ty *jag* känner basen i henne, djupen och grunden, känner dem igen i deras skäraste inre och yttre förtoningar, och jag har tagit henne mera helt utan hennes egen vetskap än någon annan man skall kunna göra med hennes goda vilja. Därför kan jag också samtidigt älska och njuta hur många som helst och alla som jag möter, ty det är väsens-nyansen jag äskar och njuter hos var och en av dem och den är olika hos den ena och hos den andra.

Först är det typerna, de vilka jag njuter som allmänna stil-mönster: de smidigt och fylligt fasta med svart hår och täta ögonbryn och vaxgul hy, vilka påminna om smakfulla dräkter av svart och gult siden; de ranka, något gängliga brunetterna med aprikosmjuk rodnad på kinderna, vilka leda tanken hän till violers sammetslena och daggvätta kronblad; blondinerna med alltför yppiga former, med deras lukt av sötaktig värme; de små och spensliga ljusa, som likna terosor eller tulpaner; de med slätkammat och i mitten benat hår och förgät-mig-ej-blå ögon och med ett ansikte i gräddvitt och smultronrött, à l'anglaise, och som komma dig att tänka på krukblommorna i fönsterkarmen i ett småborgerligt hem i en storstads avlägsna smågator; – och många andra. Och sedan – och det är de som jag älskar och njuter mest och finast – komma alla de otaliga schatteringarna, de som icke kunna inrangeras under någon som helst grupp utan som leva var sitt underliga självständiga personlighetsliv för sig själva och som i sitt yttre ha ett eller annat gåtfullt säreget, under vilket du har att söka den egendomliga nyansen i deras intellektuella och sensibilitetsliv. När jag möter på min väg en sådan kvinna, glömmer jag hela världen omkring mig och jag ger mig icke tillfreds, förrän jag riktigt kommit underfund med henne, jag lägger henne på dissektionsbordet framför mig och jag gräver i henne med min letande tanke och jag sammansmälter med henne med min intimaste känsla, jag skärskådar var partikel hos henne under min analys och ser

hennes väsenscentrum med min intuition, och så äger jag henne slutligen hel och hållen såsom hon utgått ur naturens stora, hemlighetsfulla verkstad med hennes komplicerade och enhetliga personlighet. Ty det är framför allt de karaktäristiska bagatellerna hos människan, som mystiskt locka mig; de som andra avfärda som fula kunna för mig vara de mest intressanta, och de som gälla för skönheter kunna för mig vara uttryckslösa som en oskriven griffeltavla. — — — — —

— — — — — Ser du, där växer i det moderna samhällets överkultiverade jordmån en underlig och sällsam ört, som heter *Sensitiva amorosa*. Dess kronblads ådror äro fyllda av morbida oljor, dess doft har en sjuklig sötma, och dess kolorit är dämpad som dagern i ett sjukrum med nedrullade gardiner och skär som en döende aftonrodnad. Om du letar i ditt eget och dina vänners liv, skall du finna många skiftande varieteter av den; och vore jag som du, skulle jag plocka några sådana och sälja dem på torget — — — — —

— — — «

II.

Vi voro tre gamla goda vänner som länge levat samman i intimt och dagligt umgänge och som känt varandra utan och innan och som livet fört åt skilda håll och som nu träffats igen efter många års skilsmässa, varunder den ene icke hört stort av den andre, annat än vad ryktet sagt och de flyktigt uppsnappade orden av gemensamma kamrater, vilka man händelsevis stött på i sin väg genom livet. Av en slump hade nu än en gång

våra banor korsats – ödet har ju dylika små infall –, han som bodde på platsen hade arrangerat middag, vi hade varit för oss själva liksom i gamla tider, sinnena hade småningom mjuknat upp, alla glömda minnen från vårt vänliv hade stått upp från de döda, och hela vårt ungdomsliv tedde sig plötsligt för vår syn som ett tyst och slumrande fata morgana, dubbelt trolskt som det nu låg där i fjärran. Vi hade fått en droska, staden låg redan bakom oss, och vi åkte sakta fram längs stranden. Det var en dag i den tidiga våren, fram mot kvällningen, sundet låg blankt i aftonsolen, ångan rök ur markerna, bydungarna skiftade i spädgrönt, och det var så ensamhetstyst som det kan vara endast på slätten, blott lärkorna sjöngo uppe i den blå rymden. Minnena döko upp ur det förflutna, det ena efter det andra, nu ett glatt, nu ett vemodigt, de blevo till ord och syn, och vi levde det tillsammans om igen, lugnt och ljuvt som vårkvällen omkring oss och som man endast gör det i minnet, sedan livet släppt sitt tag och lämnat en fri.

Ett namn kom på mina läppar, jag vet icke hur eller varför, ett namn som bars av en människa, vilken vi alla tre i tiden stått nära, och vi började tala om hans livsöde. Han hade för ett par år tillbaka förlovat sig med en flicka med alla upptänkliga företräden och som hela världen legat på knä för, och då förlovingen räckt i några månader, hade han slagit upp, utan att någon människa kunnat finna anledningen. Flickan hade tagit sitt parti och tröstat sig över missödet och snart nog funnit en annan, vilken bättre vetat uppskatta sin lycka, som världen sade, och han satt som välbeställd ämbetsman i någon landsortshåla. Ingen av oss kände henne, och vi hade ingenting att hålla oss till, medan vi letade i hans natur och framställde gissningar.

»Det är fåfängt att söka gissa«, sade han som satt mitt emot mig, »vad som bestämt honom att handla som han gjorde vet nog ingen mer än han själv, och om han sagt det, skulle troligt-

vis ingen förstått det och kanske allra minst hon som närmast kunde göra anspråk på en förklaring. Jag minns ännu, då jag fick deras kort, hur jag för mig själv förespådde, att i nittionio fall av hundra de skulle glida ifrån varandra, och det fastän jag icke hade minsta aning om hur hon såg ut eller hur hon var, blott och bart därför att jag visste att människor som han och vi icke *kunna* binda sig för hela livet. För oss är äktenskapet ett hasardspel, ett högt bud på hackor. Det är bagatellerna som behärska vårt liv och bilda vändpunkterna, de oberäkneliga småsakerna, som man icke upptäcker förr än det är för sent och som man icke kan se i första ögonblicket. Vår vän har träffat på sin väg en kvinna, hos vilkens hela yttre och inre varelse hans eget sensibla och ömtåliga väsen återfunnit sina lönnliga behov och drömmar, och han har hört som en hög fiolton som satt i skälvning hela hans själ och alla hans sinnen, allt vad han hade skärast inom sig, och han har glömt att i dessa ängsligt spröda stråkdrag lurar missljudet som allra mest vaket. Och så en vacker dag har han hört denna falska nyans, och missljudet har vuxit och skärpts, minut från minut, och han kan ha satt fingrarna i sina öron och vridit sig och våndats, det har ej hulpt minsta grand, och hela melodien har brustit sönder och samman till ett olidligt mischmasch av gälla och skorrande ljud, – och han har flytt. Det kan ha varit ett litet ord som gjort det, ett tonfall i hennes stämma, ett uttryck i hennes ansikte eller en rörelse av hennes kropp, det kan ha varit vad som helst, någonting utom henne som förändrat hans syn på henne, kanske blott och bart en association i hans tankar, vilken icke ägde någon som helst verklig grund, eller en plötslig omvältning i hans känsloliv, varmed hon ingenting haft att skaffa och där han själv var fullkomligt otillräknelig, alldeles som då vi, rent fysiskt, utan märkbar anledning, få hallucinationer av lukt och smak som äro oss obehagliga. Men detta obehagliga intryck av äckel, vilket måhända ursprungligen icke stått i något som

helst samband med henne, har varit mer än tillräckligt att stöta honom tillbaka från henne såsom från ett vämjeligt föremål, och han har *måst* göra sig fri från henne, en gåta för alla och en gåta för sig själv.

En ung man av mina bekanta har berättat mig en sådan historia ur sitt eget liv. Han hade blivit kär i en flicka, hon visade sig tillmötesgående, de råkades dagligen i ett fritt och intimt umgänge och hade goda tillfällen att lära känna varandra så mycket som det är möjligt för tvenne människor att lära känna varandra, och han fann henne för var dag komma sig allt närmare och sitt eget väsen allt innerligare ingå i hennes och lägga sig till ro därinne, såsom om det här hade sitt goda och rätta hem. Så hände det en afton i ett sällskap, att en annan person, mot vilken han ända från första ögonblicket av deras bekantskap hyst en av dessa antipatier, som vi aldrig kunna analysera upp, men som vi känna i hela vårt väsen, gjorde den unga flickan sin kur, och han tyckte sig finna, vare sig med eller utan grund, att hon gunstigt upptog hans banala fraser. Han kände det först som ett brännsår innerst i sin själ och som en olidlig sveda i sina känslor, och det var honom sedan som om något av denna antipatiska människas väsen inträngt i hennes, i en fysisk och andlig sammansmältning; och liksom om något av detta okända element hos hans rival, vilket skar sig mot kvintessen i hans egen natur, meddelat sig till denna kvinna, hade han plötsligt en förnimmelse av vedervilja vid hennes åsyn och närmande, alldeles samma antipati som han kände inför den andre, oförklarlig och obetvinglig; det var som om hennes själ och kropp omgivits och fyllts med ett nytt ämne, varmed hans väsen icke kunde blanda sig utan från vilket det i äckel drog sig tillbaka, i en instinktlig reflexrörelse, liksom då våra sinnen, våra lukt- och smaknerver, afficieras av något vämjeligt.

Jag vet även en ung flicka som något liknande hänt. Hon hade förlovat sig med en ung man, och de höllo så innerligt av

varandra som man kan här i världen, och de tycktes som enkom skapade för varandra. Han för henne med sig till sitt hem för att visa henne för sina föräldrar, hon fattas av en ögonblicklig, våldsamt avsky för faderns ansikte, och när hon så ser honom stå där sida vid sida med sonen, tycker hon sig finna – kanske det verkligen fanns där, men det kan också mycket väl ha varit en inbillning helt enkelt – i detta pussiga och vidriga ansikte någonting gemensamt med sin älskades anletsdrag. Och snart såg hon icke annat i dessa, alla de små karaktäristiska egendomligheter som hon förut upptäckt en efter annan och som voro henne så kära, därför att hon ensam i hela världen kände dem och därför att de sålunda voro hennes och ingen annans, de försvunno alla, och där fanns icke kvar annat än denna obestämda likhet med fadern, vilken hon icke kunde komma underfund med var den låg och vari den bestod, men som hon kände att den fanns och som enbart hon såg framför sig, alltid då de voro samman, han och hon, och som hon ständigt, dag och natt, tänkte på och led av och äcklades vid och som växte ut oformligt och stelnade i en fix idé, vilken fyllde hela hennes tillvaro, hennes sinnen, känsla och tanke, liksom det kan hända oss i febernätterna, att en melodi kommer igen och kommer igen för vår hörsel, ideligen densamma, och vi kunna icke bli den kvitt, den rider oss som en mara på bröstet, och vi svettas och krympa oss under den, och den smärtar som en kniv i ett halvläkt sår och surrar som en fluga inne i hjärnan som i en oändlig, ljudtom rymd.«

Solen stod stor och gul långt nere vid horisonten, himlen vitnade, nattkylan kändes redan i luften och det blev än mer tyst ute över slätterna.

»Jag har«, fortsatte vår vän efter en stund, »för er kan jag ju gärna berätta det, ty nu kan jag tänka på alltsammans utan plåga och tala om det utan förlägenhet, – jag har själv en gång i mitt liv haft en upplevelse, som gör allt detta till någonting

intimt besläktat som jag riktigt innerligt förstår. En sommar för några år tillbaka, – jag hade haft en vinter av ansträngt och enformigt slit, jag var trött, till kropp och själ, led vid städernas ungarliv och människornas sällskap, och jag ville komma från det alltsammans. Jag reste ut, på måfå, och slog mig slutligen ner i en avlägsen lantlig vrå, i en idyllisk nejd med skog och sjö, vilken var liksom en värld för sig utan samband med den som jag kom ifrån och dit världens buller icke nådde. Jag kände det som då man kommer ut från en danslokal, ut i natten och fria luften och man är yr och het i blod och nerver och larret ännu surrar inne i ens huvud, och jag tyckte mig gå omkring i en oändlig tomhet, som föll över mig och tryckte mig som en svindel. Dagarna kommo och gingo, och jag hade liksom en enda känsla av sommar och vila och att himmelen var blå och luften fylld med varmt ljus och att det var svalt inne i den gröna dagern under bokvalven, som då en kvinnlig hand lägges på ens heta panna. Jag strövade omkring dagarna i ända, jag blev som ett skogens djur och en markens ört, och det var en stilla uppståndelse av barnet i mig, liksom då en planta, som svetts av sol och höljts av damm, långsamt lyfter sina vissna blad efter skuren, de sista åren lågo bakom mig likt ett krälände och mumlande mörker, och det var som om jag plötsligt trädde ut i solskenet och kände det sprida sig in genom mitt frusna väsen och tina upp det, och när kvällen kom och solen gått ned och det blev tyst och sommarnatten låg blånande över nejden, var jag sentimental som man är det i den första ungdomens oförgätliga dagar.

Då jag en sådan kväll kom hem efter en hel dags uteliv, fann jag på mitt bord ett invitationsbrev från en av ortens honoratiories, en dansk godsägare, vilkens familj jag ofta mött på mina strövtåg, – förmodligen ansedd som en underlig fågel, där jag vecktals levat som en eremit utan annat mänskligt umgänge än mitt värdfolk, ett anspråkslöst arrendatorsfolk under gården.

Jag blev icke alls glad över brevet, ty jag ville vara i fred och hade haft det så bra och kände på mig att nu var det slut. Men jag gick. Där fanns en del folk från omnejden, man roade sig på anspråkslöst småborgerligt manér, jag hade varken roligt eller tråkigt, men då jag ut på kvällen gav mig på väg hemåt och ensam med mig själv riktigt kunde tänka över vad som hänt och vad det var som jag höll på att giva mig in i och vad som nu skulle komma, fylldes jag av missmod. Jag konstaterade med grym ironi alla de välbekanta symptomerna till en förälskelse, och jag kände mig själv allt för väl för att veta att jag satt i det redan och att jag icke hade annat att göra än låta allt ha sin gång, och jag var rädd för detta nya tycke, som väl snart skulle växa ut till lidelse, – och så voro de goda dagarna ute. Ett av två, det hade jag klart för mig: resa min väg eller ge mig in i det oundvikliga med hull och hår. Det blev det senare.

Och allt som dagarna gingo och det lutade mot höst, grodde vår unga sommarkärlek sig fyllig och mogen, och våra själar växte sig in i varandra, liksom tvenne närstående träd fläta samman sina rötter och kronor. Och skogen stod mörk och solljuset blev hårt och tunt och alla dagar och skuggor och linjer skärptes, och så en kväll i september, då nejden låg som ett sagoland i månskenet, bytte vi vår första stumma beaktelse, i denna blick, som för mig är all kärleks kulmen och kvinnessens och mot vilken allt som kommer efter är tomt och fattigt. Var människa har väl ett sådant där ögonblick i sitt liv som hon vördar och älskar som sitt bästa; *mitt* är denna minut, då vi, denna kvinna och jag, vilade ut i varandras väsen, öga i öga. Jag ger gärna alla mina heta sinnesrus och alla mina domniga vällustnätter mot denna enda stumma tårade blick, som gjorde min vällust så fin och så ängsligt spröd, att den blev till smärta.

Då jag nu ser tillbaka på mitt ungdomsliv och står fritt gent emot alla mina upplevelser och kan jämföra och döma, – nu tror jag mig kunna säga att av alla mina tycken detta varit det

starkaste, kanske det enda som jag kan kalla med det stora namnet kärlek. Och likväl har det icke behövts annat än en liten ömklig slump för att ända in i deras innersta själ förändra mina känslor som om svart bleve vitt.

En vacker septemberdag följde jag min danske vän till ortens länsman, som hörde till umgänget och som hade sitt boställe i närheten. Där höll en förspänd vagn framför dörren, just som vi körde in på gården kom en ung flicka, åtföljd av tvenne karlar, ut från kontoret, och den framskyndande drängen hade brått med att berätta oss, att det var barnamörderskan, om vars förfärliga gärning rykten lupo kring i bygden och skrämde upp sinnena. Hon hade erkänt alltsammans, det bekräftade sig att mordet förövats, visserligen i ett otillräkneligt ögonblick, men i alla fall under de vidrigaste omständigheter, och den stackars förbryterskan skulle nu forslas till länsfängelset i avbidan på rannsaking. Hon var klädd i en svart, solkig dräkt, kjorteln hängde skevt, blottade linnet på ena sidan och på den andra den uttrådade kängan och en smutsig strumpa till långt upp på vaden, och det var något äckligt löst och hängande i hela denna unga kvinnokropp. Och ansiktet... det var ansiktet jag såg, det var ansiktet varvid min blick var häftad fast som med ett plåster, det hemska askgrå ansiktet, uppsvällt av gråt, strimmigt av tårar och som samvetskvalen och sinnesrörelser av alla slag redan grävt i och vanställt, – och så ögonen, svarta inunder, rödkantade, glanslösa, med ett stelt stirrande i blicken, som om de ständigt såge framför sig missdådssynen, med ett uttryck som av ett storknat ångestskri. Och vid sidan av detta ansikte såg jag ett annat, oskyldigt, blomstrande och skärt men dock likt, jag kunde icke säga vari, och vet det ännu icke, men de voro varandra lika dessa tvenne ansikten, och de flöto samman till ett, och jag kunde icke lösa dem från varandra. Liksom i grunden till en nybyggnad finns grundämnet till svamp och detta ynglar och frodas och skjuter upp genom hela huset,

smygande, lömskt och försåtligt, och äter mörken ur träet, på samma sätt utvecklade sig ur detta lilla frö, som såtts av slumpan, en giftig ört, som förgrenade sig i hela mitt känsloliv och lade det öde, fullkomligt och obotligt.«

Vagnen hade vänt, stadens tak och spiror avtecknade sig som skarpa silhuetter av svart papper mot det rökröda återskenet från den sjunkna solen, och mellan detta och den kyligt vitblå himmelen över oss, med fina skiftningar in i bådadera, drog sig ett smalt bälte av sidengrönt, vari lyste en stor och ensam stjärna.

»Vad tjänar det till att söka bygga upp ett liv, då vi behärskas av makter som vi icke känna och då vi icke veta mera om vårt lönnliga känsloliv än de grodd och knoppar, som nu svälla och spira här runt omkring oss veta huru deras celler danas?«

III.

En afton i maj hade vi följt de nygifta, vår vän och hans unga hustru, ner till båten, som skulle föra dem ut på deras weddingtrip. Han hade sett ut som en människa, vilken det hänt en stor lycka och som står i en stilla undran inför alla dessa oanade härligheter, och som icke känner igen sig själv i denna nya värld, och det låg som ett ljus lugn över hans ansikte och ord och sätt. Och hon, – hon hade varit som en solvarm vårdag, då livet flödar över sina bräddar i blomsterlornas doftande och prunkande råga. Och då båten gled ut ur hamnen, kändes det för oss två som stodo kvar på kajen som om solen gått in bakom moln och som om långt därute över havet låge ett sagoland i blundande ro, i vilket de skulle inträda och som vi aldrig skulle se, och vi grepos av livets stora ensamhetskänsla.

Tre månader senare, en månskenskväll i augusti, hade de kommit tillbaka och stigit i land igen på samma ställe och vi hade tagit emot dem. Då hade han synts oss som en fridlös

människa, vilken håller på att uppge allt, och han hade ett drag kring sin mun och ett uttryck i sin blick som om han ständigt ruvade på en smärtsam gåta, som icke lämnade honom ro och som han icke kunde bli kvitt eller finna lösningen på.

De reste hem till sitt, och där gick ett år och där gingo två, och vi hörde icke stort av dem, men så en vacker dag kom där ett långt brev, sänt till en av oss men ämnat för oss båda. Det var av följande lydelse:

Det är nu snart årvis sedan vi sist sågo varandra, och jag har knappast ens med några fattiga rader svarat på edra vänliga brev, men däröver får I icke vara onda, ty jag har icke haft det gott under dessa tvenne år, jag har gått med en oro i blodet, som ätit upp mig och gjort min själ så känslig som en blottad nerv, och när jag någon gång fattat pennan och tänkt att nu skulle jag skriva till er, så har jag alltid kastat den strax igen och sprungit upp från stolen och tyckt att jag ingenting hade att skriva om. Och att jag nu gör det, det kommer sig därav att jag i denna stund så smärtsamt känner att jag sitter här som en människa, kring vilken allt störtat samman och sönder, känner mig så sjuk och tom och ensam.

Vi ha det icke bra tillhoppa, min hustru och jag; men hur tungt jag än känner det, välsignar jag dock ofta den stund då jag bad henne bli min, ty samman med henne har jag smakat det bästa i livet, om också endast under några fattiga veckor; och jag tror, att den människa som gjort detta i en än så stackot sekund icke har rätt att klaga, ty hon har ju ändå fått vad hon kunde få, och det är i grunden nog för att väga upp ett helt livs elände.

Hon kom mig till mötes med en hängivenhet som icke visste av sig själv, en hängivenhet utan reflexioner och som tog hela hennes väsen fångat, kropp och själ; hon gissade mina lönnligaste önskningar, innan de voro fullgångna, redan då de endast svagt kunde skymtas i minen eller blicken, mina önskningar småsaker, och hon lade allt tillrätta för mig som för ett barn.

Hon blottade sig oförbehållsamt och utan att själv veta om det, hon kunde sitta långa stunder och bara se på mig, så, att inga ord skulle kunna ge ett så starkt uttryck åt hennes tankar. Och så gifte jag mig med henne utan att egentligen älska henne mera än jag skulle kunnat älska många andra kvinnor som kommit i min väg, blott därför att jag fann hennes tillgivenhet så rörande och tyckte synd om henne och var led vid ungarlsförbindelserna.

Jag förstod nog, hur kall jag var i känslor och sinnen gent emot denna kärlek, men hon visste leta fram mera i min ömhet än som fanns i den, och jag själv var lycklig därför att hon var lycklig, – så stilla och jämnt som jag aldrig varit, så som man kan vara det bittida en morgon i sommaren, en morgon med lärksång och daggsvalka och nyss uppstigen sol.

Detta räckte i två hela månader, medan vi kommo allt längre ned i södern och det bugnade och blossade omkring oss av syd-ländsk vår. Vi foro uppför Rhen, vilade ut vid den gröna soltindrande Lac Lemman, ilade genom S:t Gotthard, ned utför Alpernas sydslutning med dess frustande kaskader upphängda på bergväggarna som vita slöjor och ut på den lombardiska slätten, denna oöverskådliga komplex av trädgårdsanläggningar, över vilka städerna ligga kringslängda som villor. I allt detta växlande vimmel av människoansikten och naturscenerier, flyktigt och en passant sedda från järnvägsakupéernas fönster, på ångbåtsdäcken och vid restaurangernas table d'hôte, löddes vi allt innerligare vid varandra, det var som om vi blandat blod med varandra, jag gick och bar på ett barns söndagsstämning och en glad ro, och något gott kom upp inne i mig som då en murken trästubbe skjuter ett nytt skott.

En vacker morgon i slutet av juni stego vi i land i Bellagio, en liten stad, som klättrar och klänger på den branta udde, kring vilken Comosjön lägger sina blåa armar. Vi funno oss så väl på denna plats att vi riktigt slog oss till ro, vi strövade kring uppe

på höjderna eller rodde utmed stränderna och läto dagarna komma och glida undan utan att vi visste av hur tiden gick. Vi brukade sitta en stund efter middagen under träden nere vid sjön mitt för hotellet, hettan föll tung och tät utanom, och det kändes dubbelt svalt inne i den gröna halvdagern. En dag funno vi våra sedvanliga platser upptagna av ett par nyankomna resande som jag lagt märke till vid table d'hôten. Han såg ut som en engelsk militär, och den unga damen var tydligtvis hans dotter. Det var ett av dessa kvinnoansikten, vilka med sina linjers dunmjuka rundning påminna om fina kaméer och åt vilka kontrasten mellan stora mörka ögon i pastell och mattblont yppigt hår ger ett särkynne av utsökt själsfinhet, liksom en sällsynt färgnyans hos en allmän blomma. Och bredvid detta ansikte, med en hy som den vita astrakanens mjöliga köttmassa, såg jag min hustrus, trint och blomstrande och trivialt som en barnunges; och jag kände att, inför detta landskap av blåblått vatten och vitt solljus som av smält silver och blåaktigt vita vil-lor i ymnigt dunkel grönska, inför detta landskap, som var så lätt och ljusst som en morgonblund då solen skiner bakom rullgardinen, – jag kände att medan den ena av dessa båda kvinnor, smidig och förfinad i intelligens och känsla, kunde njuta es-sensen i detta landskap, dess finaste arom och dess flyktigaste bouquet, såsom man njuter en utsökt parfym eller gammalt vin, kastade den andra sig däröver som ett hungrigt barn, vilket glupskt och osmakligt mättar sig.

Jag kände det närmast som en stor missräkning, vilken föll tungt över mig och borrhade sig in i mig, och så var det mig som om band slaknade och som om jag växte ut till mig själv igen ur det främmande väsen vari jag uppgått. Jag kände mig själv igen så som jag varit förr i tiden, jag fick tillbaka mitt gamla väsen och min gamla syn, allt omkring mig blev sig självt på nytt, en dager sloknade inom och utom mig, och det kändes som då ett nummer slutar i konsertsalen, på vilket alla lyssnat därnere i

mörkret och tystnaden, och det blir ljus och sorl. Men framför allt hade jag denna förnimmelse av att något varmed jag vuxit samman lossnade kring mig på alla sidor, det var som om jag stigit upp efter en rent fysisk omfamning, och jag kände mig skamsen och löjlig och äckelsjuk som efter en intim natt med en främmande kvinna.

Vi flackade hit och dit och hon blev allt mer för mig ett okänt fruntimmer, med vilket jag gjorde resällskap och vars biljetter och nattlogis jag betalte, hennes högljudda entusiasm i allt vad vi mötte skorrade in i mina raffinerade stämningar, den generade mig och jag fann den pueril, hennes aggressiva hängivenhet för mig tycktes mig ofin och grotesk, och jag behandlade den som en gottköpsvara, som man tar emot därför att man inte gärna kan säga nej, jag blev ständigt mera retlig och ironisk mot henne, och jag kunde icke med allra bästa vilja i världen giva henne mera än vad man ger den första bästa kvinna som kommer i ens väg. Naturligtvis kunde hon icke länge undgå att märka att jag var annorlunda emot henne än förr. Till en början satte hon hela sin omisstänksamma och osammansatta natur emot och såg ner på alltsammans som bagateller och tillfälliga utbrott av dåligt lynne, vilka det icke kunde falla henne in att ta så synnerligen högtidligt. Sedan, då hon fann att hennes känsloutbrott och ömhetslater ständigt studsade tillbaka mot min köld och sårades till blods och slängdes undan som värdelöst skräp, då kunde jag märka, huru hon började undra, och hon kunde se på mig med ett barns långa förvånade blick, vilken gjorde ont i mitt sjuka samvete. Därpå, då hon kommit till visshet om, att det var en allvarlig sak och att jag släpade henne med mig som en oläglig kappsäck, kallt, mekaniskt och ogärna som då man gör en tråkig plikt, då drog hon sig tillbaka för sig själv, och jag såg henne ofta stirra framför sig med ett hjälplöst grubblande uttryck i blicken, som om hon bure på en smärtsam undran och vändades under den och icke kunde

finna lösningen. Slutligen – det var efter att vi kommit tillbaka till vårt hem här ute på landsbygden – då min retlighet och min ironi en gång varit mera plumpa och sårande än annars, hade hon liksom gjort ett sista sekundsnavt överslag i sin tanke, och det skedde en plötslig och våldsam omkastning i hennes innersta känsloliv, och det var mig som om hon samlat hela sin starka natur i den blick av stolt och resolut förakt, som hon riktade på mig och som hon sedan bibehöll gent emot mig och vilken jag kände som ett styng, hälften av ont trots, hälften av medlidsam smärta.

Det hade varit pinsamt redan därute, fastän vi då känt det mindre: den oavbrutna växlingen av människor och natur hade ständigt erbjudit ett eller annat nytt, som lagt beslag på vår syn och tanke, och vi hade härunder kunnat leva var och en för sig och i sin egen värld utan att oupphörligt tvingas in i ett intimt på tu man hand, vari vi ställda ansikte mot ansikte måste uppgöra. Men det blev olidligt, då vi kommit för oss själva här ute i ensamheten och dag efter dag funnit oss hänvisade uteslutande till varandra. Vartill skall väl en förklaring gagna? Hon skall ju ändå icke förstå mig, då jag icke ens förstår mig själv; ty vad vet jag om denna process, som försiggått inom mig, vari den består eller varav den verkats; den är väl icke annat än en naturnödvändigt framkallad omformning i min fysiska kärlo- och cellsubstans, en disposition som är en ovillkorlig verkan av en given orsak, vilken icke kan ses och icke beskrivas och som intet skulle kunnat förekomma. Men jag ser att hon väntar ett eller annat av mig, och jag lider därav; jag spanar med giriga, glupska tankar efter en utväg, och jag finner ingen; vårt framtida liv ligger inför mig som ett gåtfullt löje, och jag måste sluta mina ögon för att slippa se; – men jag ser ändå.

För oss bägge har livet kommit ur led, och det är en bagatell och ett nonsens som verkat det. Jag kan icke hata livet och icke förakta det, mitt hån förstummas, och skrattet stelnar på mina

läppar; då jag sitter inne i tillvarons mittpunkt känner jag endast skräck, ty då har jag alltid tyckt mig möta en galnings hemska skelande blick, vilken vi alla måste följa blint och medvetslöst som somnambulen.

IV.

Det var på ångbåten som från Luzern går söderut, en morgon tidigt i juni. Staden låg redan ett gott stycke borta i fonden, elegant, luftig och spröd som en uppsättning av skinande nya leksakshus i ett butiksfönster eller ett stycke läcker genombruten confiturearkitektur; Vierwaldstättersjön började skära sig in i och slingra sig fram mellan allt brantare stenväggar; luftningen, som spelade uppe över bergkammar och alptoppar, mättade sig med kyla från den eviga snön, innan den gled ned utför de mörkgröna stupande sluttningarna och lopp som en käck bris hän över det lilla glasgröna bäckenet därnere i djupet och den lilla tingest som sköt fram över det, likt en punkt med en svart rand efter sig.

Det var fullt med människor uppe på ovandäcket under skyligheten som fladdrade och smällde, – detta underliga kosmopolitiska samhälle en miniature, som ständigt löses upp och ständigt bildas på nytt på varje järnvägståg och på varje ångbåtsdäck i denna stora internationella pension som heter Schweiz. Jag satt själv på en av mittelsofforna, och snett framför mig, på bänken som lopp runt kring däcket, varseblev jag ett ung par, vilket hade kommit från Lausanne till Luzern med samma tåg som jag, tagit in på samma hotell och nu fortsatte färden med samma båt. I hotellets resandebok hade jag sett, att han var en skolkarl från en liten nordtysk kuststad, och på grund av en hel serie små iakttagelser hade jag kommit till den slutsatsen att de voro nygifta och gjorde sin bröllopsresa.

Han stod upprätt med ansiktet nere i sin Bædeker, hon satt och blickade ut på landskapet, med armbågen mot ledstången och hakan stödd mot handens innansida. Över henne, just sådan som hon nu satt där snett framför mig, vilade denna kyska ro och denna plastiska renhet, vilka redan från första ögonblicket frapperat mig hos henne, attityden hade samma omedvetna nobless, bysten samma fasta stöpta rundning, profilen samma regelbundna linje; och då hon en gång vände ansiktet mot mig, möttes jag av dessa ögon, som se länge och lugnt och fast på en och se rakt in i ens egna, med en viss nobel otvungenhet, en viss naturlig rättframhet, en viss ärligt tvekan tillit som har mycket av bön i sig. Han däremot tillhörde denna typ, som gör intryck till hälften av pedant, till hälften av charlatan: hans gestalt var slankig, hans dräkt hängde påsigt och saknade snitt, hans fuktigt mjuka svarta hår var yvig i nacken och över rockkragen samt tunt över hjässan med en skallig fläck i mitten och tvenne bakåtgående kala inskärningar på båda pannsidorna, hans ansikte hade något av svampens fadda blöthet med ett glest helskäggs och stickande närsynta ögon bakom brillorna.

Han höll ansiktet djupt nere i sin Bædeker, allt emellanåt lyfte han huvudet, knep ögonlocken samman, så att pussiga hudvalkar veckade sig kring ögonvinklarna, kisade närsynt ut efter någon sökt punkt i omgivningen och riktade så till sin hustru en historisk eller topografisk anmärkning, vilken han liksom underströk med sin docerande ton för att riktigt betona dess vikt och intresse. Hon nickade förstrött eller otåligt, och jag märkte, hur varje gång han lyfte huvudet och kisade ut, det kom en skum sky och gick som en smärtsam ryckning över hennes ansikte, innan han ännu sagt ett ord, liksom om hon på förhand visste vad som skulle komma och led av detta väntade. Jag iakttog det gång på gång, det var mig som om hela detta äktenskaps historia och denna unga kvinnas livsöde legat inne i

denna lilla skenbart så obetydliga företeelse liksom växten i fröet, den försatte mig med ens in i själva mittpunkten av dessa tvenne för mig alldeles främmande individers liv; och medan ångbåten snodde sig in i Vierwaldstättersjöns smala, glasgröna vattengränder, mellan de allt stelare stenväggarna, och Pilatus stack upp sina smala kala skrovliga spetsar till höger och Rigi bredde ut sina mäktiga gröna sluttningar till vänster – under allt detta satt jag som inne i denna mittpunkt och såg detta liv utbreda sig inför mig i den ena vyen och den ena interiören efter den andra, och det fanns icke en själsrörelse eller känslonyans hos denna kvinna som undgick mig, det var mig som om jag känt henne som barn och som ung flicka och levat samman med henne hela mitt liv och därför förstod denna smärtsamma ryckning i hennes ansikte, för varje gång som han lyfte huvudet från sin Bædeker och kisade med sina närsynta ögon och riktade till henne sin historiska eller topografiska anmärkning, och som om vi skulle förstått varandra som tvenne gamla goda vänner, blott jag hade stigit fram och vi bytt en blick och tryckt varandras händer.

Jag tyckte mig se henne vandra fram genom sin födelsestads smala buktande gator med deras byggnader i alla tidsåldrars stilmönster ända ned till de hanseatiska trappgavlarna och medeltidens utskjutande ovanvåningar med fantastiska sniderier i takbjälksändarna, – hon går snett över det stora torget, som ligger öde och folktomt i solbaddet ner till hamnen, ut på piren, där hon stannar, lutad mot kajmuren, blickande ut över havet, i silhuett mot den bleka himmelen. Det är mot kväll, solen står lågt och skall till att gå ned, måsarna kretsas och skria, Östersjön ligger vid i spelande gröna reflexer; och hennes egen ungmösjäl är som denna sollysta skiftande oändliga yta, över vilken måsarna kretsas och skria, – vid, tom, mättad av ro, med lena känsluskiftningar och kretsande, sorgsamt skriande tankar, som genast åter tystna och vila.

Om höstkvällarna sitter familjen kring arbetslampan i daglig-rummet, som är stort och lågt med små fönster och möblerat i denna gammaldags stilfulla elegans, vilken är som lukten från gömd vinterfrukt. Fruntimmerna sitta kring bordet och arbeta under tystnad, den gamle konsuln håller sig längre borta i halvskuggan med sin kvällspipa och sin länstol, endast sällan faller ett ord tungt och bottenlöst ned i tystnaden, som genast åter sluter sig samman omkring det, dubbelt tätt, skurarna smattra stötvis mot rutan, och blåsten kommer sättande ute från sjön, dänger sig mot väggarna och tutar i skorstensröret som om den ville in; hon lyfter emellanåt på huvudet och rätar på armen, som värker i armbågen av trötthet, och låter arbetet sjunka ned i knäet och lyssnar med rädd och undrande blick, ty det är henne som om hon hörde någonting som manade och varnade, som om en fara väntade henne eller hon hölle på att mista något som nu fore sin kos och aldrig komme igen, och som om hon förnumme inne i sig själv denna sakta underliga kvidan och dessa plötsligt kvävda skri, varmed stormen far fram över staden därute i natten.

Så en afton är han också med där i kretsen kring lampan, i mitten av det stora låga rummet. Den gamle konsuln röker sin pipa borta i halvskuggan, fruntimmerna sitta nedlutade över sina handarbeten, och han berättar. Hon lyfter då och då på huvudet och ser på honom med sin långa öppna blick; han är så olik allt vad hon dittills sett, han är helt annorlunda än stadens ungherrar, hans sätt är mera fritt och på samma gång mera respektfullt, han har icke nämnt ett enda ord om väder och vind på hela kvällen, han kommer direkt från stora världen bort till deras avsides vrå och talar om idel stora ämnen, alls ingenting av det vanliga, banala, han handskas med de svåraste vetenskaperna som om de vore abc och nämner stora män som om de vore hans dagliga umgängesvänner. Allt detta hemlighetsfulla och ofattbara, som livet där ute i världen är för henne, detta

som hon aldrig ens kunnat föreställa sig hur det ser ut, men som fyller henne med obestämt vemod, en ljuv oro, varje gång hon tänker på det, – det kommer henne med ens alltsammans så förunderligt nära, att hon nästan tycker sig vara mitt uppe i det och börjar känna sig helt förtrolig med det. Men det har kommit genom honom, och utan att hon själv vet det minsta därom har det snart sammansmält till ett med honom, så att hon, utan att ha bragt detta till medvetenhet, icke längre kan skilja dem åt; och i samma mån hon växer in i detta nya liv, som genom hans samtal uppspirat allt frodigare omkring henne, växer hon fast vid honom, visserligen såsom vid något rent opersonligt, – sina egna drömmar allra innerst, – men hon växer dock fast vid honom, så att då hon en dag hör den första gäckande häntydningen av en bland systrarna, hon förnimmer inom sig en känsla av stolthet, ungefär som över ett välförtjänt beröm.

Bröllopsnatten, resan på tu man hand, blott några fattiga dagar, – och som hon nu sitter där på ångbåten på Vierwaldstättersjön med armbågen mot ledstången och hakan mot handen, undrar hon på, om hon är samma människa, som nyss gick där hemma hos far och mor i den lilla avsides staden vid Östersjön, eller om det är han som är förändrad, han som står där med ansiktet nergrävt i sin Bædeker, med sin slankiga gestalt, sin hängande dräkt, sin solkiga rockkrage, sitt fadda svampansikte och sina närsynta kisanke ögon. Nu då hon själv är mitt inne i naturens under och den stora världens liv rör sig runt ikring henne och hon själv ser allt med sina egna ögon och har allt detta så intimt närvarande och i första hand att hon kan ta i det bara hon sträcker ut handen och skulle kunna njuta kvintessensen av det med det mest blundande skära inom sig, – nu skiljes *det* åt som förr varit *ett*, nu glider han ut ur det som ur något där han icke hör hemma, men med detsamma blir han icke densamme som han varit förut, utan en annan som hon aldrig känt, en äcklig larv som kryper fram över hennes hand

med sin fadda kyla, en främmande människa som hon vämjers vid, om natten ett brutalt djur, om dagen en pedantisk skolfux, med hjärnan proppad av historiska och topografiska fakta, skönt ordnade i fack och hyllor. Och dagarna i ända pinas hon i sin nervösa väntan på att få höra nästa glosa; och varenda kväll, då hon gått till sängs och det blivit tyst i hotellet, kröker hon sig i ångestfull vämjelse i väntan på det ögonblick, då hon skall känna hans kalla, blöta ansikte som en klibbig igel på sitt, och hans trevande, skälvande hand.... Hon är som en människa vilken i drömmen tycker sig förföljd, och som springer och springer för att rädda sig, men som ändå icke kommer ur fläcken, och som vill ropa men icke kan öppna munnen — — —

Och som jag satt där inne i hennes personlighets och livsödes mittpunkt, såg jag icke blott tillbaka utan även in i framtiden, — såg, hur denna smärtsamma ryckning småningom skulle gräva sig in i detta unga nobla ansikte och bli till de två skarpa sorgens fåror på båda sidor om överläppen, vilka aldrig kunna utslätas; — såg, hur uttrycket i denna klara vilande blick alltmera komme att mätta sig ur den smärtekälla, som börjat flöda i hennes innersta väsen med en aldrig sinande åder, och hur denna blick bleve skum och djup i en stum undrande hjälplöshet och så som om förlåten till hennes själs allra heligaste vore av brutala skändande händer flängd från ovan till nedan — — —

De hade stigit i land i Vitznau, för att fara upp till Rigi och se på soluppgången.

V.

Vad är den, denna andlösa rädsla, denna själens beklämning, denna väsendets fistelsveda, vilken gör ont som då köttfibrerna i ett färskt sår skälva kring det vassa instrumentet, denna allmänna *livsångest*, vilken så många av det nutida släktet gå och

bära på, – vad är den, vilket är dess väsen och vilken är dess orsak? En rent fysiologisk disposition, lönnliga sjukdomsprocesser i blodet och nerverna? Ja, men vad är det för skumma vidder, i vilka den inre blicken så ångestfullt letar efter något annat lurande och hotfullt, vilket är, preciserat, innehållet i detta abnormalt men konstanta själstillstånd, vilken är den dolda giftkällan, som det suger sin näring ur, vad är det för en monstruös parasit som vuxit sig fast vid känsloorganismens mittpunkt och som där lägger sina ägg och ynglar från sig? Är det förgängelsen som kommit nutidsmänniskan närmare, döden som hon ser följa sig som sin egen skugga och som hon ständigt hör tassa bakom sig och vars isande pust hon känner i sin nacke, benrangelnsmanen, som sätter in till hennes ansikte sina vita tandlösa käkar och sina tomma svarta ögonhålur? Eller är det ödet, det galna och ondskefulla ödet, som reser sitt medusahuvud framför den moderna fatalisten? Eller den konkreta synen av tillvarelsekampen, tidens framrullande jättevagn och de milliontals ihjältrampade människokrypen? Är det kanske universets egen sjuka väsensessens som den moderna människan med sin skärpta känslighet förnimmer inne i sig själv?

Hos den person, ur vars liv jag här nedan skall meddela en episod, hade livsångesten fränt bort allt det genom vilket ensamt en människa kan växa in i och samman med livet. Det var som om ett svampigt groddämne legat gömt i faderns säd och i moderns ägg och efter befruktningen börjat spira i själva embryonet till denna organism och sedan brett sig genom hela cellvävnaden och blivit så intimt infiltrerat i denna, att det förmodade skjuta en eller annan fin rottråd i varje produkt av dess verksamhet, varje förnimmelse, varje sinnesörelse, varje stämning, varje tanke, varje viljeakt och handlingsansats. Hans barndom hade varit ett feberaktigt och ängslat grubbel, hans ungdom spasmodiska och vanmäktiga grepp efter nuet; han ville njuta detta med hela sin varelse, lägga sig till ro där inne

som fågeln i sitt näste eller röra sig inne i det så bekymmerslöst som fisken simmar kring i vattnet, men det smulades alltid sönder mellan hans fingrar, det var liksom maneten som nyss lyste så skärt därnere i djupet och som nu endast är en slemmig massa, som du håller i din hand; ty det var honom alltid som om han glömt ett eller annat som han skulle uträtta och som han icke kunde minnas vad det var, hur han så än pinade sig ända till kallsvett, och som om något väntade honom, han visste icke vad och icke var, men något som fanns därute i livet och framtiden och som skulle bliva olycka för honom och som han nästan redan i vända kände som ett brännsår i sin själ. Den låg därinne i honom, denna känsla, som en flämtande glöd, och han blev den aldrig kvitt, icke ens under bråkdelen av en sekund, ty även då den ännu icke blivit till medveten ångest, låg den och tyngde och skälvde som en nervös beklämning nere i det omedvetna. Han kunde förinta sig bäst han ville, i arbetet eller njutningen, koncentrera hela sin varelse i hjärnans eller sinnenas verksamhet, men ändå, kanske just i det ögonblick, då alla de skärpta tankarna lupit samman i en enda vass lysande spets såsom den sökta brännpunkten eller ämnet låg genomglödgat till utformning inne i hjärnans verkstad, kanske mitt under det intimaste könsumgänget, kunde ångesten resa sig upp inne i honom och paralysera honom, och han kände sig med ett tom, kall, matt, ungefär liksom då kedjan vindats kring hjulet tills den hänger stram och så detta plötsligt löper tillbaka och kedjan slaknar. Om natten kunde han vakna upp vid att själen krympte sig och stönade under denna ångest, hallucinationerna glimtade skärande och slocknade ljudlöst framför honom som en ljungeld då åskan är nära, det var som om hela detta stumma mörker omkring honom var en enda krälände massa och som om tillvarons ande satt vid huvudkudden och viskade och fnissade som en däre. Då han som bäst satt i ett glatt lag eller i ett sällskap, mitt under ett samtal vari han upp-

gick med hela sitt intresse, kunde ångesten plötsligt göra sig gällande, och då var det honom som om det någonstädes långt borta funnes ett eller annat som manade och kallade på honom, något som bådade olycka, något som han borde tänka på och se efter vad det var. Den spred sig genom hela hans själsliv likt en kräfte, och den kom hans känslomekanism att stanna eller funktionera abnormt, så att han fruktade glädjen vilken hettade hans hjärna till yrsel och lade hans nerver nakna och snart vände upp en fränsida som var ångesten och alltid avsatte en känsla av vända, medan han tryckte sorgen och motgångarna intill sig i smärtsam ömhet liksom djurhonan sina sjuka ungar. Den dröp sitt etter in i det vardagliga livets små bagateller såväl som i de stora vändpunkterna i hans öde, den åt sig in i hans kärlek liksom i allting annat, och det är om detta som jag här skall förtälja.

Han trodde sig själv ha hunnit så långt att han kritiskt kunde stå över varje faible för könet och i tid draga sig tillbaka, alldenstund han kommit med i livet redan vid mycket unga år och nu var inemot de trettio, – då under en sommarvistelse vid en litet undangömd småländsk brunnsort en ung kvinna kom i hans väg, vilken än en gång skulle lära honom att gud Amors vägar alltid äro lika oberäkneliga samt än en gång väcka upp från de döda och locka fram till ljuset och livet hela detta ymnigt smärftfulla känslomyller som är den verkliga lidelsen. I överensstämmelse med en psykologisk företeelse, vilken fastän egendomlig och oförklarad är ganska allmän, var den kvinna, vid vilken passionen band honom så hårt fast, hans fullkomliga kontrast till yttre som inre väsen. Han själv, med sin spensliga figur, sitt mignonansikte och sin nästan petigt vårdade dräkt, påminde om en eller annan läcker pjäs av sachsiskt porslin, medan däremot hon tillhörde denna kvinnotyp av koncentrerad kraft och undertryckt lidelse, med former som nästan äga stålets hårda spänstighet, på samma gång fylliga och fasta, med

ett nobelt huvud på en stark hals, linjefint modellerad mellan tvenne något uppåtdragna skuldror, vilka gåvo bysten ett visst utseende av undersåtsighet, ett svart glanslöst hår, benat på sidan över en av dessa låga fina pannor som äro egendomliga för kvinnor, ansiktets nedre parti särskilt utvecklat med duskuggning på överläppen, och så ett par mörkgråa, icke stora ögon, vilkas grumliga glöd häntydde till ett starkt könsliv, liksom något för henne karaktäristiskt vällustigt dröjande i gång och rörelse i ord, och blick. Det räckte naturligtvis icke länge innan han med sin i sådana saker vana blick och skärpta tanke märkte, att hon såg allt som försiggick inom honom och å sin sida höll av honom, och redan nu, i dessa förbindelsens första stadier, innan något som helst löfte eller tecken till ömsesidigt ömt förstånd givits med ett ord, en blick, en handtryckning, var det med en känsla av rädsla och olust mitt igenom och nere under den allmänna stämning som vid sådana tillfällen vällde och ilade sekundsnaabtt genom hela hans varelse och som var likt varmt ljus och plötsligt klarnande himmel, som han den ena gången efter den andra konstaterade att de, han och hon, nu kommit varandra närmare än de voro ögonblicket förut.

Ett tiotal personer av brunssällskapet voro ute på den sedvanliga förmiddagspromenaden en het dag mitt i röt månaden, man passerade grinden vid skogsbrynet, vek av från stora vägen och strövade in i barrskogen, på måfå, härs och tvärs, två och två eller gruppvis. Han och hon hade hållit sig ett stycke bakom de övriga, såsom de alltid brukade, rent instinktlikt, liksom på grund av en tyst överenskommelse, för att de skulle kunna vara mera för sig själva samt slippa ha någon i sin rygg som spionerade på dem. Snart voro alla försvunna var på sin kant, de två gingo ensamma fram på en gångstig, som slingrade sig fram mellan stammarna, skogen, andlös på alla sidor omkring dem, var som en enda jätttestuga, där det är lågt till loftet och luften kännes tung, stammarna stodo som massiva pelare,

vilka uppburo detta jättetak, genom vilket solskenet spelade in i fläckar och strimmor på den bruna barken och de bruna barren, som bildade en tät mjuk matta över marken. De gingo länge utan att byta ett enda ord, i kokande och upprörda sinnen och känslor, tills de slutligen liksom ofrivilligt stannade framför en rund, ljungbevuxen öppning på toppen av en liten kulle, vilken låg där solbelyst mitt i skogsdunklet, liksom en skallig hjässa; det var tyst omkring dem och de voro ensamma, de två, han och hon; och de kände detta: det var dem som om hela världen vore utdöd och det icke funnes en enda människa kvar utom de två, han och hon, liksom Adam och Eva i paradiset; tystnaden och hettan och ljungens torra sötaktiga doft svepte sig kring dem som tjocka filter och klämde dem tätt intill varandra; civilisationsarbetets hela komplicerade mekanism surrade svindlande kring liksom propellerhjulet i luften, medan urväsendets enkla apparat arbetade tungt och stönande nere i djupet, och där kom något upp inne i dem, någonting varmt sugande, den glupska könslystenheten hos djuret, hanen och honan, våra första förfäder som strövade kring och parade sig i urskogarna. Han visste icke själv av att han lagt sin arm kring henne och i lidelsens hängivenhet viskat hennes namn för än det redan var gjort och han kände en fast och fyllig kvinnokropp trycka sig tungt mot sin egen och ett varmt ansikte mot sitt och en våt skälvande mun mot sin och såg inunder sig två stora brännande grumliga ögon; och det hade blott behövts en enda sekunds yrsel till, en enda högre grad av hetta, en enda liten rörelse på vågens darrande tunga, för att de skulle kastat sig ned på marken och brutalt mättat sig; men det var något som med ens skingrade töcknet kring hans hjärna och drev honom att skygga tillbaka, och då han sedan tänkte efter vad detta var för något och analyserade upp sitt själstillstånd i detta avgörande ögonblick och under deras vandring tillbaka, varunder de gingo tätt omslingrade och hon i stum hänryck-

ning blickade in i hans ansikte och ständigt stannade för att lägga sina armar om hans hals och räcka sina våta skälvande läppar upp mot hans, så fann han innerst inne i det såsom dess kärna och hjärta, rädslan, för – vad? för allt och ingenting, rösten som tätt invid hans öra, varnande och sakta, nämnde hans namn, *livsångesten*.

Och det blev sig likt sedermera då de åter voro samman med de andra, han hade hastiga ilningar och rysningar av vällust som han satt där stum och hörde dem pladdra runt omkring sig och visste att han ägde något inom sig som de icke anade och som ingen av dem ägde och att han var ensam bland dem alla med sin stora hemliga lycka; men det var dock något som bet inne i honom vid deras muntra bekymmerslöshet, en känsla av olust, ett gnagande medvetande om att han var en ofri, bunden, alltjämt framdeles, och att han måste handla på ett visst bestämt sätt utan någon möjlighet att handla på ett annat om han så skulle vilja; och ofta när han mötte hennes blick, mättad av jubel eller drömmeri, kände han ett agg i själen, och det ömmade i honom, detta som han fann inne i hennes blick, att hon var så innerligt medveten om att hennes liv var oåterkalleligt sammanknippt med hans, och hon satt där och trodde, såsom en naturlig sak, vilken icke kunde vara annorlunda, att han kände det som hon, – och han drog sig samman inom sig själv i skyddande ängslan, liksom den skrämde och miss-handlade igelkotten. På kvällen, ute i det kyliga trolska mån-skenet, löste sig denna pinsamma stämning upp i en sval ro, men när han så på natten blev riktigt ensam med sig själv, då kom bakslaget, plötsligt och våldsamt, och han nästan segnade i isande skräck under denna ilska ångest som boltrade sig i honom, – som då det är mörk natt där ute och man är ensam och går upp och ned i sitt rum i tankar och så med ett vid en vändning ser ett främmande ansikte tryckt platt in mot rutan.

För varje dag som gick blev den allt mera frätande skarp,

denna ångestkänsla, framför allt sedan förlovningen eklaterats och tiden för bröllopet bestämts. Vid dessa båda tillfällen hade den rest sig inom honom som en väldig våg, vilken nog hade brutit sig och vällts baklänges men vilken alltjämt sedan låg som en grumlig böljning i hans själ och reste sig på nytt, alltjämt högre och alltjämt bredare, för varje gång han hos sin fästmö eller hos någon annan mötte något, – ett menande leende, ett häntydande ord, ett arbete till utstyrseln, nyfiket spanande blickar, vilka bagateller som helst, – allt detta som drog knuten hårdare samman och liksom ryckte den slutliga olösliga förbindelsen närmare honom. Märgen i hans kärlek åts upp, partikel efter partikel; det fanns intet annat kvar i honom än den fixa idén att han var bunden vid henne och att det stod en olycka utanför dörren som väntade på dem och att han därför måste slita sig lös; och i de stunder, då ångesten arbetat sig trött och hans pinade själ föll samman, var det honom som om han stode utom alltsammans och som om det vore någonting som alls icke anginge *honom* och varmed *han* intet hade att skaffa; och ur detta medvetande om att upplösningverket på detta sätt skulle fullbordas av sig självt, hämtade han den enda lisa han kunde få för sin själ, vilken annars var som ett enda sår, vari stundligen skars och karvades.

Det hade blivit sensommar och det var sista kvällen de hade att vara tillsammans, de sutto på bänken nedanför verandan, det spelades piano inne i rummet, jorden låg där nere som en liten platt mörk rundel, och himlen spände sig däruppe som ett stort ljusst valv, den röda fullmånen med sin sotteckning höjde sig cirkelrund över skogsranden, och över nejden hängde denna tunga stillhet, som är som en stum namnlös smärta, vilken du känner ända in i din själ. Musiken slutade, det blev så smärtsamt sugande tyst i några sekunder och liksom en flämtande vända inne i tystnaden; och plötsligt kastade hon sig in mot honom och slog båda armarna kring hans hals med en snyft-

ning av begärelse, av ömhet, av smärta, våldsamt, lidelsefull, omedelbart som djurhonans skri i skogarna, i en urväsendets omedvetna utkrängning. I detta ögonblick kände han inom sig tillvarons hela oupplösta, hemlighetsfulla smärta, och den strömmade in mot henne som en obetvinglig känsla av medlidande; men så, i nästa sekund, såg han som i ett jättepanorama livet och världen vilande inför sig, växande ut och upp i kolossala dimensioner, bergens granittinnar uppe över skogarna och de stora floderna glidande ut i oceanerna med sina vattenmassor och världsstäderna som små krälände myrstackar i en jätteskog, och han spanade efter sig själv men kunde icke få syn på sig; och så skiftade det hela utseende i ett blink och blev till en rykande vattenvirvel nere i ett bråddjup, vari de, han och hon, skulle ned tillsammans för att komma över till andra sidan; och så, plötsligt, hade han bakom sig det smygande spöket, och han tyckte att det hastade fram för att sätta sig mellan dem och varnande, som i en hes viskning, nämna hans namn; han släppte henne, skyggade tillbaka och föll samman, slö, slapp och kallmatt.

»Vad är det med dig?»

»Å, det är därför att det är sista kvällen.«

Någon tid därefter sände han tillbaka hennes ring och skänker med upplysning om att han, av orsaker som hon aldrig skulle kunna förstå, måste häva förbindelsen samt med en bön om förlåtelse. Han fick igen sin ring och sina fästmansgåvor, men icke en rad till svar.

VI.

Min gamle vän!

Denna gång får du mitt årsbrev på en ovanlig tid. Jag hade aldrig sänt det av, om jag icke kände dig så väl, utan när jag

hade skrivit det, – och skriva det måste jag, och varför skulle jag icke skriva det, då det var mig ett behov och en njutning –, skulle jag ha rivit det sönder eller bränt det upp eller kastat det ned i min skrivbordslåda. Då skulle ingen ha sett det, utom jag själv, när jag någon sällsynt gång läste genom mina gamla brev; det skulle ha bragt mig ett ymnigt och smärtsamt minne om mitt känslolivs sista svinnande aftonrodnad. Men nu skall jag sända det av och du skall få det, ty jag vet ju så innerligt visst och gott, att du icke skall le över mig, såsom alla andra skulle gjort som känna mig mindre, utan att du skall förstå, att det är det innersta hos mig och det bästa hos mig som här i dessa linjer flammats upp likt de blå lågorna i en brasa i en stor och hastig flämtning innan de slockna över den svarta kolnade veden, – genast, från första början förstå det. Ty du känner tonarten, i vilken mitt liv gått, och du hört det motiv som kommit igen och kommit igen i min känslas många melodier, och du har kunnat fånga den tysta obestämbara vibrationen i min personlighet, därför att den klang som hos dig själv. Och varför skulle jag icke, jag som med tjuguaringsens bävande skygghet gav dig det första ömtåliga förtroendet, också giva dig mitt sista, nu då jag är ensam och trött och gammal.

Jag hade ätit min middag på samma ställe, där jag ätit den under tio år, bland nästan samma människor, hade bytt samma fraser med flickan, vilka upprepats nästan varje dag under dessa tio år, och hade gått hem genom samma gator, i vilka jag kunde utantill varje skylt och kände igen varje ojämnhet på trottoaren och sett samma ansikten bakom rutorna. Jag hade satt mig i gungstolen för att som vanligt röka min cigarr, innan jag grep mig an med den tjocka hög av stilböcker som låg och väntade på mig på arbetsbordet, alldeles som jag suttit och rökt min cigarr och sett på dessa stilböcker under alla dessa tio år, i samma rum och bland samma möbler, med samma vardagstankar och samma vardagsstämning. Men så, plötsligt, – jag vet icke

vad det kan ha varit som först sattes i rörelse, och det vet man ju aldrig, ty det är så smått att man icke kan se det och så sammansatt att man icke kan reda ut det, – det kan ha varit ett ljud från gatan helt enkelt, eller en ton i dagern, eller en doft från en av mina blommor, eller en särskild ställning hos något av föremålen i rummet, vad som helst, – jag vet icke vad det var; jag kunde ej heller se klart in i det tallösa myller av tankar och bilder som i en sekund drog genom min själ, eller skönja var den ena grep tag i den andra, ty det gick så snabbt som en ljustråle faller in i ett mörkt rum; jag vet icke heller vad det var för stora töckenvidder, i vilka jag tyckte mig försvinna och förintas, ty de gled undan i samma sekund som de spände ut sig omätligt, oändligt; det var endast en känsla av alltsammans som dröjde kvar och skärptes och fördjupades, en känsla av något smärtsamt ljuvt innerst inne i mitt väsen, som svällde ut i hela min varelse, ända till dess jag kände något bränna under ögonlocken. Och i nästa ögonblick slog mig den tanken, att så hade jag känt det så ofta för många år tillbaka, då sinnet mjuknade i minnen, och att jag icke hade haft en sådan stund under alla dessa tio år och att jag trott, att dessa stunder voro förbi för alltid; och i samma ögonblick blev den grå höstdagern till något annat än den varit förut, till något mystiskt stämningsfullt sugande, till vad den varit för mig förr i tiden i mina ensamma sorgsna timmar. Det var mig som om tio skumma dorska tomma år slätats ut ur mitt liv och alls icke varit till. Och jag gjorde nu som jag förr brukat göra, då själen blev mig för full: jag tog på mig och gick ut.

Det var en lördag, sent i oktober, en grå och stilla dag med ljum fuktig luft. Ett lätt töcken vilade över staden och hade fallit som väta över gatstenarna. I en och annan butik hade man redan tänt gaslågorna, som lyste skumt bakom de disiga fönsterrutorna. Jag lämnade snart huvudgatorna bakom mig med deras skärande dövande larm, och ju längre jag kom ut i

förstaden, som sträckte sig ut framför mig med sina tvenne långa rader av hus, små och fattiga, ju mera tätnade stillheten omkring mig, ännu mera djup och tät genom det monotona dämpade dånet bakom mig och rullandet av en och annan spannmålsfora på väg in till staden. Jag gick förbi sommarvårdshuset, man hade spikat bräder över glasväggarna, träden hade den sena höstens gula och röda färgtoner eller hade redan fällt sina blad över det vissna gräset och de fuktiga gångarna och flätade sina bara svarta grenar mot den grå bakgrunden. Inne på kyrkogården, i dunklet under de bruna trädvalven, lyste gravstenarna vita, med fuktgrå strimmor och fläckvis övervuxna av grön våt mossa, och murgrönan klängde med sin mörka grönska yvigt över gravarnas svarta mulljord. En och annan ensam kvinnoskepnad skymtade därinne, sysslade med blommor vid en grav, eller sittande på en bänk, orörlig och hänsjunken, eller lutad över ett järnräck; och det var mig som om de många sorgens tankar bredde sig i stillheten därinne och ut i den grå höstluften och mättade den med sitt stumma svårmod. Så blevo husen allt glesare, täpporna kring dem allt större, stenläggningen upphörde, och landsvägen snodde sig fram längs kusten, mellan det grå öde havet och den grå vida slätten. Utanför ett hus lågo några ungar och rotade i sanden, ute på markerna körde man och plöjde eller sysslade med rotfruktsbärgningen, i byn framför mig surrade en ångröska, ännu längre borta ringde det i en kyrka, och över hela detta senhöstsceneri, över detta tunga slättlandskap, i denna ljumma fuktiga luft och denna svårmodiga stillhet fanns något av samma väntansfulla ro som i helgdagsstämningen från min barndom, och jag kom att tänka på nyströdd sand över nyskurade golv i mitt hem, den ena bilden lockade fram den andra, denna gled undan i en ny liksom i ett förvandlingsdiorama; jag såg vägarna svarta av högtidsklädda skaror som skulle till kyrkan, och såg dem samlas på kyrkogår-

den uppåt kyrkomuren; jag hörde folket mumla efter prästens bön, och hörde psalmerna från orgeln; hela livet i stugorna och på bygatorna drog förbi mig i bilder. Bagateller dök upp i mitt medvetande efter att ha legat dolda djupt nere under lagren av senare upplevelser, episoder, som jag icke tänkt på under tiotal av år, formade sig på nytt i mitt minne i hela sin ursprungliga tydlighet, och ansikten, som jag icke visste vems de voro, skymtade jag omkring mig. Det var allt det som låg längst tillbaka i mitt liv och djupast nere i mitt omedvetna, som vändes upp och trängde fram, med helgdagsstämningen från min barndom.

Då jag kom hem igen, var det redan skymning. Jag stängde dörren och rullade ned gardinen, ty jag kände det så högtidligt och fullt i min själ, att jag ville vara för mig själv och helt ensam, och det fanns intet därute bland de andra som kunde hålla ton med min egen stämning. Jag satte mig framför brasan, och medan den verklighet som var närvarande och omkring mig rann undan i fjärran likt ett sus i töcken, fann jag mig själv plötsligt mitt i en ny värld av minnen, som stodo upp från de döda och fingo liv på nytt. Nu var det min ungdom, min smärtefyllda, ängslade, pinade ungdom, som göt sig ikring mig, med samma stämning som en månskenskväll i september på slätten, vilken föll över mig och sög och tyngde och blev till en själens krympning i vånda, varunder jag tyckte mig se mig själv vandra kring på landsvägar och i obygder som en svulten tiggare och klappa på i husen utan att någon öppnade och stå utanför gästbudssalarna och likt Lazarus be om smulorna från den rike mannens bord, en enda, fattig bit av det som var mig det enda nödvändiga. Och medan musiken jublade och dansen yrde och det stora rika livet sjöng, gick jag ut i natten som en sparkad hund och som en skabbig ensling.

De vandrade förbi mig, alla dessa kvinnor som jag mött i livet och i vilkas ögon jag sett in forskande och bedjande, de

vandrade förbi mig, alla, med likgiltighet eller medömkan i sin blick, och det fanns icke en som stannade och drogs intill mig, de vandrade förbi mig, alla, – bort, ut i livet, till andra: Här blev lycka och där blev sorg, den ena misstog sig och den andra fann den rätte, men själv stod jag ensam, medan alla andra gingo två och två, och jag sporde mig själv, i plötslig ångest och sveda, vad detta var för ett liv att icke en enda gång, om än en aldrig så kort minut, ha varit älskad av en kvinna.

Då var det som jag såg två ögon riktade på mig, ängsligt forskande, två mörka ögon med något brännande inne i djupet, till en början långt borta, men sedan kommo de allt närmre, och kring dem formade sig småningom, ett efter annat, ett ansikte, en gestalt och slutligen en hel interiör, och jag såg allsammans framför mig, som om det hade hänt just i detta samma nu, och det är dock snart tjugu år sedan.

Jag hade en gång som student hyrt rum hos en änka efter en ämbetsman ute på landsbygden, hon hade tidigt mistat sin man och sin son samt flyttat in till staden för att där, på det lilla kapital som mannen lämnat efter sig, leva till sina döddagar med sina minnen och sin stilla sorg, i torftighet och tillbakadragenhet, utan att bry sig om världen och människorna därute, vilka icke längre hade någonting att bjuda henne. På andra året av min vistelse på denna plats träffade jag under de besök som jag emellanåt gjorde hos min värdinna en ung flicka från landet, vilken föräldrarna inackorderat i staden för att hon skulle lära sig ett eller annat, jag minns nu icke vad. Vi råkades en fem sex gånger, men bytte icke andra ord än dem som varje ung man och ung kvinna bruka byta när de råkas, och där fanns intet mellan oss – i alla fall lade jag icke märke till något, såsom du kan förstå, då jag aldrig talat med dig om detta –, som vek av från den allfarväg, på vilken människoödena vandra fram. Efter ett halvår ungefär vill jag minnas flyttade hon till annat ställe men kom allt då och då in om till den gamla änkan, efter

vad jag såg; men själv hade jag icke sammanträffat med henne, sedan hon lämnat huset. En dag fram mot vintern, i kvällningen, fick jag bud från värdinnan, om jag icke ville komma in. Jag hade just kommit hem efter en glad dag, jag var i den där angenäma dåsigheten, då man så lätt blir sentimental, och jag hade satt mig att drömma i skymningen, och du vet nog hur i en sådan sinnesstämning minnena kunna smeka, emedan allt det bittra sugits bort och endast sötna blivit kvar, och hur framtidsslotten kunna resa sig upp i fantasiens trolska falska månskensdager. Då jag kom in, – hur ser jag icke ännu allt, – det var en liten våning om tre rum, små och fullstoppade, med många möbler och tjocka mattor, ett sådant där varmt och dolt näste, där en skygg och ensam fågel kan slå sig till ro, ett riktigt änkehem, där ständigt samma stilla sorgsna tankar gingo omkring på tå och där evigt samma minnen tittade fram ur de skumma vrårna och där det var så tyst, så tyst, att man ovillkorligt lade sordin på sin stämman, och så vänligt ombonat, att man alltid kände sig till mods som vid brasan i en blåsig regnkväll i hösten. Den gamla satt i soffan, mitt i lampskenet rött genom skärmen, sysslade med sitt handarbete, – och längre borta, där ljuset var dämpat och skumt, varnade jag, medan jag själv ännu var i sidorummet, den unga flickan sittande på en puff, tyst och med händerna i knäet, i svart dräkt, med ett blekt, lidelsefritt och eftertänksamt ansikte samt ett mörkbrunt hår, benat och slätkammat över en smal panna. Men vad jag nu ser i underlig skärpt klarhet, det är den ängsliga frågan i dessa mörka ögon, brännande och dock klara, med mer av tanke än känsla i djupet, medan vi höllo varandras händer; och jag kommer ännu ihåg att jag höll hennes hand kvar i min längre än vanligt, jag visste då icke varför. Men nu förstår jag det, och jag har denna kväll känt något lätta och ljusna inne i mig – som ett plötsligt ljus slår upp i mörkret för den vilsne –, vid vissheten om att dock i en kort minut ha varit fullt älskad av en kvinna, ty

jag visste i detta ögonblick, ännu mera säkert än om det sagts mig med ord och löften, att denna skygga bön och skälvande fråga voro det smärtsamma yppandet av kärlek. Ty ord äro endast en klang och löften skimrande bubblor; men blicken i ett öga, det är själens egen omedelbara tysta bekännelse och människans oupplösta känsla synbargjord.

Det föll över mig som en uppenbarelse, och jag bländades likt Saul av ljuset.

Och när så den sista röda punkten svartnat i brasan och jag vaknat upp i mörkret och hälften yr fått min lampa tänd och såg skolböckerna och det aftonarbete som väntade på mig, då kände jag en sådan vämjelse för det, att jag lät dem ligga, ty jag kunde icke komma mig för att med brutala händer sönderriva den fina stämningsslöjan över mina tankar. Det syntes mig vara något så stort som hänt mig denna märkvärdiga dag, och det var ju också en återuppståndelse från de döda av min bättre människa. När den tid kom – och för mig kom den tidigt, – då jag miste sammanhanget med livet omkring mig och då framtidshoppningarnas sista sträng svirrande sprang sönder, hade jag ingen annan värld än mina minnens, och i den levde jag om hela mitt korta fattiga ungdomsliv, och varje annan upplevelse blev här till något blundande fint och något jublande stort, med en rikedom av färger och en ymnighet av doft. Och när sedan även detta var slut, och jag stod kall och tom inför mina gamla minnen, och inga nya upplevelser gävo nytt stoff, då sjönk jag in i detta tomma dorska liv, med samma dammiga vardagstankar och samma saftlösa vardagskänslor, som jag nu levt i tio år och som jag i morgon åter skall börja leva.

Det är som en festdag för mig, och varför skulle jag icke njuta den så gott jag kan, fastän jag är fyrtio år och mitt ansikte har rynkor och mitt hår börjar bli grått och människor skulle kalla mig en gammal narr, om de visste av det. Vad som hänt

mig är ju icke annat än vad som händer en och annan bar och gammal buske, som står mot solsidan och en sen höstdag skjuter nya knoppar, som skola vissna i nästa nattfrosts.

Din vän

* * *

VII.

De voro ensamma ute en kväll i juli, då naturen liksom hade feber. Ilskna kalla ilar foro in genom det hettande kvalmet, högt uppe i rymden rådde storm, skyarna jagade fram som fantastiska jättefåglar och matta kornblixtar flämtade nere vid den södra horisonten. Solen var nergången, men molnen kastade metall-lysande reflexer ut över det skumma slättlandskapet, vilket utbredde sig inför dem i en vid vy, där de stannat i skogsbrynet.

Han satt på en trästubbe och stirrade ömsevis på sceneriet och på henne, som stod lutad mot en trädstam. Han tyckte, att det förra skelade mot honom med en galnings blick, sådant som det låg där hälften kvällskumt i en belysning som av stålets kalla blankhet; han kände det som om hjässbenet vore lyft undan och hjärnan låge blottad och bar och ett fint kyligt vasst stål stunges in igenom den. Naturens egen feber sjöd i hans blod; det var eld och frossa; nu het brånad, nu en vanvettsvindeln som skar likt en egg av is; och syner flämtade framför honom, vällustingens och dårens växelvis.

Och hon tycktes honom vara detta landskaps hemska ande som hon stod där lutad mot trädstammen och blickade ut över bygden. Han såg, huru formerna voro lösande, ansiktslinjerna slaknande, hyn gråblek, upplösningsarbetet börjat i organismen; han såg den kalla glupska glöden i de små färglösa ögo-

nen och det kalla glupska leendet kring de tunna färglösa läpparna; han kände sig förnimma enheten i hennes väsen, det som låg innerst i allt detta och underst i det, och han spände alla sin själs krafter för att komma det närmare och få se vad det var. Liksom operatören sänker in sitt instrument i kroppsmassan för att göra snittet kring den sjuka substansen, sänkte han sin tanke in i detta leende för att skära ut mysteriet i hennes väsen och konstatera dess sällsamma struktur; men instrumentet slant alltid i hans hand i det avgörande ögonblicket, hur ängslat spänt han än med hela sin varelse gled in i hennes; i nästa sekund voro de åter skilda åt igen alldeles som förut, – han satt på trästubben, hon stod lutad mot trädstammen, och han stirrade återigen in i leendet kring de tunna färglösa läpparna, grymt och omättligt vällustigt som om hon såge blod rinna eller drömde i brånad om en evig kärleksnatt utan sans.

Liksom det hypnotiserade mediet genom att stirra in i prisma koncentrerat hela sitt väsen i en punkt, paralyserar alla andra organ och stänger alla kanaler, genom vilka förnimmelserna från den verkliga yttre världen strömma in, och liksom hela dess själsmekanism, dess hjärna och alla sinnen, arbeta utan annat samband med denna yttre värld än det sömnaktigt magnetiska med hypnotisören, liksom i täta töcken med uppglimmande och slocknande irrblossstrimmor, vilka förvränga allt i groteska och förstörade proportioner, – på samma sätt hade han så länge och så intensivt stirrat in i detta gåtfulla sfinxleende, att han nu hängde fast därvid med sin själs blick, med alla sitt väsens finaste fibrer, utan medvetande och utan vilja, och att hela denna värld, som förr utbredde sig runt omkring honom i sin normala verklighet, nu låg därinne, djupast nere på botten av detta leende, som ett fantastiskt dunkel med intensiva ljusflämtningar, i vilkas irrande sken alla föremål antogo nya underliga proportioner, som om de vuxit ut oformligt eller välts på sned eller vänts upp och ned. Han ville själv in i dessa hem-

lighetsfulla nejder, vari denna kvinno-själ dvaldes, vandra på dess marker, se samma syner och genompyras av samma känslor; han trånade därefter med en vällustig fasans kyla.

Sommaren gick och hösten och vintern.

En oväderskväll i mars fann han henne ensam hemma. Hon halvlåg inne i en djup fönstersmyg, och han satte sig vid hennes fötter. Marsblåsten for fram genom gatorna, det slog i dörrar och gnisslade i skyltar. Kattorna skriade. Hennes tillbakalutade anlete hade det flämtande lyktskenet över sig, han såg hennes ögon som tvenne fosforglimmande ränder, plötsligt kände han en skälvande hand stryka sig över håret, han kastade armarna upp kring hennes midja och stirrade, i ångestfull spänning, henne mitt in i leendet, som låg stelnat och domnat över de tunna färglösa läpparna, spökelseslikt i lyktskenet, hon skälvde och huttrade inne i hans armar, och med ett såg han, liksom långt borta, innerst därinne i fonden av leendet, en tavla, en tumlande orgie, en hemsk dödsdans mellan skrangliga benrangel av män och nakna Jordaensska kvinnokroppar.

Och denna tavla, som han första gången sett liksom långt borta, bakerst i fonden av leendet, – den fördes han nu närmare av varje dag som gick. Snart såg han leendet på varje kvinnoansikte som kom i hans väg, han fann det tätt invid sig i sin säng, fosforglimmande i mörkret, varje gång han vaknade upp om natten, och slutligen var det honom som om han nått ett bryn och stigit över en tröskel och vandrade in i leendet, allt längre in, allt djupare ned, tills det tätnade omkring honom och han kände det på sin hud och inne i sina ådror som en huttrande brånad, vilken icke skulle bliva stillad förr än hans egna knotor skramlade i denna tumlande orgie, denna hemska dödsdans mellan skrangliga benrangel av män och nakna Jordaensska kvinnogestalter, som yrde omkring honom med flåsande av andfåddhet och kättja, med varma kroppars svett och liks kyla.

En het sommardag, då han var ute och gick, stannade han plötsligt och blev stående mitt på gatan. Alla människor hade börjat springa allt vad de kunde, som om det regnat eld och svavel ned från himmelen, och i samma ögonblick blev det så tyst som om deras fötter icke vidrörde marken eller som om det icke längre funnes något ljud till i världen; – de svunno hän i fjärran som svart rök och krympte samman till små punkter, en i vart av de fyra väderstrecken; – så blev hela rymden i ett blink svart som natt, men den var tillika beströdd med ett oändligt tal små fosforglimmande prickar, och kring var och en av dessa formade sig efter hand ett anlete, en kvinnas anlete, hennes anlete med sitt leende; – de myllrade fram i myriader, dessa leende ansikten, tills de lupo samman till ett enda jätteansikte, vilket fyllde hela världsrummet med sitt grymt och omätligt vällustiga leende.

Han hade blivit stående mitt på gatan med slutna ögon och sammanbitna tänder och slående omkring sig med armarna. Några passerande togo hand om den vansinnige.

VIII.

Vi sutto ett stort sällskap, vid middagstiden en dag i den allra första sommaren, utanför restaurangen i en av bersåerna på trottoaren utmed torget, man hade nyss, för första gången på året, flyttat ut borden och sofforna och krukplantorna, allt det kyliga och bleka i försommaren höll på att försvinna; himlen hade redan högsommarens varmblå färgton, solljuset vällde ned över staden i varm ymnighet, osynliga insekter fyllde luften med sitt surr, stenarna hettade och markiserna voro nerfällda för butikernas fönster. Samtalet gled fram genom det ena apropos'et och hoppade så tvärt över i det andra, för att sedan på samma sätt glida fram genom detta, eller förlorade sig i de

enstaka orden eller tystnaden, liksom ån i sanden, där den mynnar ut i havet. En herre gick förbi och utbytte hälsning med en av sällskapet, samtalet slog ned på honom och vävde sig kring honom liksom spindeln spinner sitt nät kring flugan, det var en allbekant hemlighet att han utövade osedlighet av det otillåtna slaget, och så voro vi snart inne på detta delikata kapitel i dess stora allmänhet. Den ene hade ett att säga och den andre ett annat; det enda som jag ännu kommer ihåg är ett yttrande av en medlem av sällskapet, vilket lät ungefär så här:

»Att en dylik förbindelse, i hela dess könsliga grovhet, mellan tvenne individer av samma kön är något otäckt och ett svi-neri, det är en sak för sig. Men vad jag skulle vilja riktigt starkt betona, eftersom vi nu kommit in på detta ämne, det är att man icke bör skära alltsammans över en kam, såsom om ingen skillnad funnes, ty det är nu verkligen så, att en man kan intimt växa samman med en annan av sitt eget kön, genom en känsla som icke är den grova könsinnligheten men som ändå är något helt annat och något vida djupare än vänskapen. Om detta förhållande är naturligt, – det må för övrigt kallas med vad namn som helst, – huvudsaken är väl i alla fall att det är ett psykologiskt faktum.

För en tre fyra år tillbaka levde jag på en mycket förtrolig fot samman med en person, vilken är för er alla fullkomligt obekant och vars namn jag icke behöver nämna, och han berättade en gång för mig en episod ur sitt eget liv, som kom mig att riktigt grundligt och på allvar tänka över och sätta mig in i den sak varom vi nu samtala; och jag kunde icke, om jag ville vara fullt ärlig i min tanke och i min känsla, – jag kunde icke annat än se på dessa förhållanden helt annorlunda än jag gjort förut och så som nog de flesta göra, därför att de i allmänhet icke synnerligen reflektera över dem utan låta sina tankar mekaniskt löpa utmed det traditionella resonemanget i stället för att skärskåda dem närmare var för sig och se till om de äro skal

kring ingenting eller om det finns inne i dem en kärna av liv och verklighet. Jag skall nu genast be att få nämna, att den person om vilken det här är fråga är en av de allra skäraste naturer jag någonsin påträffat. Han var en av dessa människor, i vilkas väsens djup det evigt vilar ett tungt och melankoliskt känslötöcken, varur tankarna stiga fram, mättade av skum smärta, som då du en dag i senhösten ser en enslig vandrare komma fram ur dimman och åter försvinna i den. Han var så sensibel som vitt sidan, och skuggor och dagar spelade i hans själ som då vinden far hän över sädesfältet eller som då havet, en dag tidigt på året, ligger som ett enda ljust leende och så med ett blickar mot dig som ett stort svårmodigt öga, endast därför att ett litet moln går framför solen. Men vad som låg innerst i denna ömtåliga organism, det var den öde och tröstlösa ensamhetskänslan; ödet vältrade sig fram över människorna som då åskbyarna gå lågt en mörk natt och regnet öser och blixarna tända varandra och bli en enda; hälften i rädsla och hälften i hopplös trötthet satt han stilla i livet och såg sig med stora skrämnda, sorgsna ögon omkring efter någon som han kunde sluta sig intill, riktigt tätt och varmt intill, och fann han så någon, i vilken han helt kunde uppgå utan att en enda partikel i hans sjukligt sensibla naturel vämjdes eller krympte samman, då var det som om ymniga källådror i hans väsens djup plötsligt öppnat sig och börjat flöda, och i sin innersta själ lade han sig på knä inför denna människa och lutade sitt huvud intill hennes och domnade hän i en smärtsamt vällustig trygghet, medan han hörde livet vina hän över sig.

Han var en sällsynt fin och djup natur, – det är *det* som jag särskilt vill betona, innan jag meddelar er detta som han berättat mig om sig själv och som berör just detta ämne, som vi kommit att tala om.

Under den period av sitt liv, då vi umgingos, stod han i ett sådant egendomligt förhållande till en annan individ av sitt

eget kön, – ett förhållande som naturligtvis ingen visste av utom han själv och som endast och allenast bestod i lönnliga skiftningar i hans känsloliv. Den andre var, helt prosaiskt, en fjortonårig gosse, som betjänade oss på den restaurang, varest vi intogo våra måltider och brukade vistas, – ett bräckligt men finbyggt barn med ett nobelt huvud och ett ansikte som en ung flickas, mjukt i linjerna, varmblekt i hyn, ett blont anlete med ett par mörka ögon som av svartblå sammet med lena reflexer. Det fanns, i ansiktsuttrycket och i blicken, något av kvinna och duva, något känsligt och gott och rörande skyggt, så som jag knappast någonsin sett det; man kände sig ständigt liksom rädd för att komma detta sköra käril för nära, och man tvang sig nästan i ängslan att noga vakta sin stämma, ty vid minsta hårdhet i tonfallet, vilken man själv icke visste av att den fanns där men som detta barn instinktlikt förnam, kom där något smärtsamt spänt och liksom en mörk sky över detta ljusa mimosa-anlete, och man hade själv ont därav och tyckte synd och förebrådde sig vad man icke kunde hjälpa eller där man ingenting som helst hade att förebrå sig.

Vad namn skall man väl ge åt det förhållande vari min kamrat under flera månader stod till detta barn, åt den känsla, som han gick och bar på gent emot detsamma? Jag vet det icke, och han visste det icke ens själv: det var icke vänskap rätt och slätt och ännu mindre en rå och onaturlig könsdrift; snarast var hans känsla befryndad med den svartsjuka ömhet, varmed man under pojkkåren fäster sig vid »sin bästa vän«, med det avund samma behovet att ha honom för sin egen räkning och det stolta medvetandet av att vara den som står på intimaste fot med honom. Det var dock därjämte något annat och mera. Han kunde gå och förtäras av en sugande trånad efter att bara se den andre, och om han så händelsevis skymtade honom på avstånd, kunde han utan rimlig anledning vika av in på en sidogata för att slippa möta honom. Han kunde invärtes vrida sig i

vända i begäret att säga honom några vänliga ord, men när det så kom till stycket, hade han icke mål i munnen utan stammade och blev röd. Han kände sin blick dragas som av en magnet mot den punkt, där han instinktlikt anade att den andre befann sig, men vågade icke av den förälskades fruktan för att man visste hans hemlighet och skulle lägga märke till alltsammans och roa sig däröver. Han led alla svartsjukans marter, då han uppfångade ett leende eller en vänlig blick åt någon främmande person, samt denna ömma bitterhets sveda, som man känner, då den flicka man håller av synes gynna en annan. Han kunde gå och se ljus ut, som om han bure på någon stor och hemlig lycka, blott han en kväll fått sagt några ord, vilka han visste hade glatt detta barn, och skymtat i dess öga denna tillgivenhetens uppmärksamhet, vari låg en ängslan att icke ha givit full vedergällning; och han kunde bli nervös av sjuklighet och grubbel i misstanken om att han på ett eller annat sätt, med en min som han icke kunde minnas hur den var eller med ett tonfall som han efteråt fick för sig hade ljudit strävt, hade gjort barnets känsliga organism ont, och han kunde, på natten sedan han kommit hem till sig, gå timtals upp och ned i sitt rum, utan ro eller sömn, om han fått för sig någonting sådant.

Kort sagt: han konstaterade nästan alla den första, omedvetna förälskelsens symtomer; men på samma gång funnos i hans känsla samma trista medlidsamhet och samma smärtsamma vållust, vilka i en ymnig magnetisk utströmning drogo honom in mot de kvinnor han älskade; och då han blickade in i detta sensitiva-anlete och dessa sensitiva-ögon, kunde han förintas i ett sorgsenhetens nirvana, vari han icke hörde annat än ett dämpat spel i fjärran av den melodi som är livet, – så smärtsamt ängslande, som då det är natt omkring dig, och tyst, och du så plötsligt hör en snyftning och icke vet varifrån den kommer eller vem det är som gråter.«

IX.

Det var redan november, träden stodo nakna, och bladen ruttnade på marken, våta och smutsiga. Parken var folktom, nu på denna årstid; min vän och jag voro ensamma, där vi gingo tysta fram på gångarna, som buktade sig hit och dit. En våt senhöstdimma hängde tungt ned inne över grenarna, det var som om själva den grå luften sänkt sig och tyngde på det spensliga kvistnätet, och vätan gled ut i droppar, som växte och växte, lossnade och föllo. Det var fram mot kvällningen, i den sena eftermiddagstimmen innan skymningen kommer. Vi stannade allt emellanåt, det var vått och tyst omkring oss, ett lokomotivs vissling skar vasst in i stillheten långt borta, strax därpå ett barns skrik, gällt och ensamt, likt en raketstrimma som klyver sig upp genom luften, saktar sin fart, stannar och slocknar, och tystnaden och den grå rymden slöto sig åter samman över såren, och det var som om denna tystnad själv tätat till dessa droppar som föllo, en efter annan, en här, en där, stora och tunga.

Vi kommo upp på en vall, vilken lopp längs utkanten av anläggningen med en vid och ödslig vy över slättbygden och havet. I ena hörnet svängde den ut i en öppen rundel och där varseblevo vi plötsligt en kvinnogestalt avteckna sig i mjuka linjer mot den grå bakgrunden, hög och smärt, fri mot luften, orörlig och ensam i detta tysta trista novembersceneri. Hon vände sig sakta om, då vi gingo förbi, och det var i detta ansikte, i draget kring munnen och i de mörkblå ögonens blick något av samma skumma, smärtsamma sorg som i senhöstlandskapet omkring oss. Jag såg tillbaka, då allén krökte: hon stod alltjämt kvar i samma ställning, orörlig, ensam, fri mot den grå luften, en svårmodig senhöstsyn och en förkropppsligad skymningsstämning.

Min följeslagare började berätta en episod ur sitt liv, han såg framför sig med ett frånvarande leende och talade med dämpad stämma, det var som om han icke vände sina ord till mig utan som om senhöstlandskapet och sommarminnet fyllt honom med en stämning så ymnig, att den steg över hans själs bräddar och rann fram i ord, så melankoliskt tunga som droparnas ensamhetstysta plaskande omkring oss.

»Jag ser i denna stund ett kvinnoansikte så tydligt som jag aldrig sett det sedan sista gången jag hade det framför mig i verkligheten. Jag vet icke vem hon var och icke vad hon hette och vi ha aldrig bytt ett enda ord, och dock har denna varelse under en hel sommar varit alla mina tankars och alla mina känslors innehåll, det enda som var livet för mig. Då jag i mina ensamma stunder – och de äro de enda som jag nu kan njuta – letar i mitt svunna liv och mina flydda upplevelser, lägger samman och skiljer åt, – du förstår nog vad jag menar, det är ungefär som då man ordnar sina gamla brev och souvenirer –, då bilda dessa tvenne månader ett helt för sig, och då jag öppnar kuvertet som bär denna dato, finns där icke annat än detta ensamma porträtt av en okänd och namnlös kvinna, som dock varit min själ så intimt nära som kanske ingen av alla dem, bland vilka jag vistats var dag i årtal. Om hon icke mött mig, hade kanske dessa tvenne månader varit som utplånade och som om de aldrig funnits till, och nu vänder jag åter tillbaka till detta minne såsom till det som varit en ett innerligt gott här i livet och som glidit förbi och är borta.

Första gången jag såg henne, – det är nu två år sedan – jag hade slagit mig ned i H. för att bada och vila ut och föryngras i sommarsolsken och havsluft. Det hade varit en våt dag med fuktigt djupblå himmel mellan svarta flossiga molnmassor som vältrade fram i blåsten, lågt över sundet och staden, – solsken och regnilar ömsevis. Mot kvällen hade det blivit kavlugnt, och det var strålande solnedgång, då jag gick ut på hamnarmen, en

sval tystnad med ångande dofter, som regnet löst från sommarens grönska och blomster, och starka färger, i luft och vatten, som vätan gjorde fylliga, – ett blundande jubel av färg och doft, som du vet det är sådana kvällar i juni. Som du nog minns finns det ett stycke ute på kajen en utsvängd rundel, och en trappa leder över stenmuren ned till en vid plats med stensättning och stenrös, vilken stadens invånare givit det sentimentala namnet »Suckarnas udde« och där ungt folk som vill drömma och svärma i ro brukar sitta i sommarkvällarna och låta sinnena vyssas in vid böljornas skvalpande och kylas av brisens sälta. Där var fullt med människor. Jag satte mig på en av stenarna, alla voro tysta, endast då och då hördes ett enstaka dämpat ord som växte fram ur stämningen och varken väntade eller fick något svar, det tycktes som om var och en hade sitt att tänka på och som om den ene icke nändes störa den andre genom en banal vardagskonversation. Jag hade redan suttit där länge, då jag vid en vändning på huvudet plötsligt såg tvenne ögon vila på mig. Jag såg till en början icke annat än dessa tvenne ögon, det var icke endast min blick utan hela min varelse som med ens greps och hölls fast, det var som om jag drogs och sögs och som om något böjde mig framåt och som om jag med alla mina sinnen och tankar levde inne i djupet av dessa ögon och icke hade någon som helst annan självständig eller verklig tillvaro. När så detta var över och jag fann mig själv igen och reflexionen kom tillbaka och min granskande syn, var det, i detta kvinnoansikte framför mig, enbart ögonen som jag tänkte på. De voro mörkgrå, och pupillen var nästan onaturligt vidgad, liksom i en hjälplöst spörjande rädsla, och det fanns i blickens uttryck något obestämbart något som jag icke vet vad det var och som jag aldrig funnit ord för, men som jag känner igen nu då jag ser dessa nakna träd och den töckniga luften och den ensamma kvinnan däruppe och hör dessa stora tunga ensliga droppar falla en efter annan. Och i mån som jag kunde lösgöra

min egen blick, upptäckte jag att hon hade ett litet huvud och en späd kropp, en svart dräkt och ett blekt ansikte, åt vilket linjerna kring den korta överläppen gävo en prägel av svårmod. Hon var som ett fint vitt blomster som blottar sin sjukliga färgning i höstsolen och mitt i en döende natur. Jag vet ännu icke hur länge vi sutto så, vända emot varandra och öga i öga, ty i sådana stunder mista vi ju sammanhanget med allt omkring oss och tiden svävar undan långt uppe över oss som ett svagt sus. Skymningen föll på, alla färger slocknade, det var redan natt, hon hade gått, jag reste mig, det var som då man vaknar upp efter en lång sömn och en god dröm ännu ligger kvar som en vilande lättnad innerst inne i en. Jag gick hemåt, och jag växte efter hand samman med verkligheten igen, och den slöt sig åter tillhoppa omkring mig, men vid allt vad jag mötte, hörde och såg, var det som om denna yttre verklighet rämnade, löstes upp och försvann likt en morgondimma, och jag visste med en omedveten känsla att jag därutanom hade någonting att sluta mig till och bli glad vid, någonting som ingen kunde se och som ingen förstod mer än jag, jag ensam, och som därför var mitt och endast mitt.

Det blev en kärleksförbindelse som räckte i tre hela månader, en kärleksförbindelse utan händelser, utan kroppslig beröring, utan ett enda ord. Tror du mig och kan du riktigt innerligt förstå det, då jag säger att jag aldrig levat samman med någon kvinna så intimt som med denna, icke med någon enda av alla dem, vilkas kropp jag ägt och som jag viskat med i sådana stunder, då om någonsin själarna krängas ut och in? Ser du, jag hade flanerat en hel vinter och låtit dagarna komma och gå som de bäst gitte och vecka knyta sig vid vecka och månad vid månad och allt passera förbi mig, gripit tag i vad som tycktes mig vara värt att se närmare på och låtit resten fara sin kos. Jag hade haft många förbindelser med könet, mestadels av gottköpsnatur, i ett par fall av rent tycke, och i dem alla var målet

detsamma och slutet detsamma, när jag haft dem som jag ville, var historien ute, – lystnad, en brutal akt, slappnad, vanligen vämjelse, i bästa fall ett svagt svärmod vid minnet, *voilà tout*. Då jag kom dit upp till baden, voro sinnena övermättade, och jag kunde icke se någon kvinna utan att kläda henne av i min fantasi och äcklas vid tanken på den banala parningsakten, denna ömkliga glupska råga av all kärleks lycksalighet, och jag såg synen framför mig, den stod där med hallucinationens tydlighet, och jag kunde icke bli den kvitt och jag kände äckel för kvinnan och äckel för mig själv, och på samma gång trånade jag mera sugande och otåligt än någonsin efter dessa skära tysta tondallringar som endast kvinnan kan framkalla i mannens själ.

Varje kväll, mot solnedgången och skymningen, gick jag ut på hamnarmen, jag var nästan säker på att få se henne sitta på samma plats där jag såg henne första gången, och jag kände mig som helt besviken om hon icke fanns där, såsom hände någon sällsynt gång. Jag satte mig ett stycke ifrån henne, återskenet från den sjunkna solen låg som en vilande ljusglans högt uppe i luften, medan det var skumt nere under, sundets vattenyta drog sin skarpa linje mot kvällshimmelen i norr, hon blickade framför sig, ensam och orörlig, i silhuett mot vattnet och luften, så kunde hon långsamt vända sig emot mig, och jag kände plötsligt, rent instinktligt, innan jag såg det, hennes ögon fästa på mig, och utan att någon av alla dem som sutto runt omkring oss visste något som helst därav, ägde vi varandra så helt som tvenne människor kunna äga varandra. Ty är väl i själva verket ett fysiskt samlag mellan en man och en kvinna någonting mera intimt än denna sammansmältning av tvenne människors väsen, då känslorna beblandas och befrukta varandra och tankarna filtra sig samman och knyta frukt?

Natten kom, den ene efter den andre reste sig och försvann, det blev allt mera glest omkring oss och stenarna stodo tomma. Och när så även hon var borta och jag själv bröt upp och gick

hemåt, bar jag med mig en känsla av att jag hade en hemlighet inom mig som ingen visste av mer än jag och en till, något som liksom väntade mig och som skulle kunna bära mig under ändlösa tider och långt, långt fram. Det växte inom mig, och det fyllde mig, och jag fick som nya känslor och en ny syn, och allt omkring mig fick intresse för mig och skiftade utseende, allt detta som varit som om det icke funnits till för mig, det fann jag vara som kött av mitt kött och ben av mina ben. Vattnet som jag badade i, solen som hettade och bländade, den blå sommarhimmeln, blommorna och grönskan, gatorna och husen, det minsta och det största, allt var som idel nya lönnligheter, som jag tyckte mig aldrig förr ha sett och som nu blottades för mig med ens. Människornas ord fingo en ny klang och en ny mening och de själva voro som nya varelser som jag icke känt förut. Och detta nya underliga, som jag kände mig gå och bära på utan att fullt eller klart veta vad det var, kunde helt plötsligt svälla och bölja, jag hade rysningar i mitt blod av smärtsam vällust, det brände och fuktades under ögonlocken, min blick blev vid, min stämningsmättade tanke sköt som en strimma in över tillvarons lönnliv, och den blev till syner, och jag skälvde och vreds i ett våldsamt behov att kasta mig framstupa på marken och gråta, för allt och ingenting eller vad, det visste jag icke. När jag så sporde mig, varför jag kände det så och varifrån den hade kommit, denna medkänsla för allt och alla, där förut var endast likgiltighet, så hade jag framför mig, såsom det enda svaret, denna sorgsna kvinna med munnens svårmodiga linjer och ögonens frågande smärta. Och denna sällsamma kärlek, sjukligt fin som konvalescentens hy, – när den var som starkast och fullast i sin smärtsamma sötma, blev den en svårmodig längtan efter att vi två, hon och jag, måtte sluta oss tätt intill varandra, liksom två skrämda djur i övadret, och låta livet brusa fram över oss, det trista, onda, förfärliga livet.«

Det skymde starkt, där stod en ljusdunst inne över staden, dropparna föllo tätt och tungt i stillheten.

»Och dagarna gingo, och sommaren svann, och det blev höst. En kväll i september, just en sådan kväll som denna, då dimman låg våt och tung över sundet och sinnet var skumt som luften – som vi sutto där nästan ensamma på våra vanliga stenar, kommo vi att småle mot varandra, sorgset och hjälplöst trist, som om vi båda kände, i detta samma ögonblick, att vi två hade tillsammans njutit det bästa i livet och kärleken, och att den ene ingenting mer hade kvar att giva den andre, och att det nu var förbi, och att ett enda växlat ord skulle varit ett helgedomsbrott, och att vi nu hade att var för sig värna om minnet.

Morgonen därpå reste jag.

Men där hade också varit som tack i blicken.«

ESSÄER

AUGUST STRINDBERG

I.

En dag på hösten 1888 fick jag ett brev, vars utanskrift visade en för mig obekant handstil, en ren klar sirlig handstil, ett slags adlad, personlig skönskrift. Brevet var från August Strindberg. Han bodde i en dansk by ett par mil norr om Köpenhamn och var på den tiden helt och hållet upptagen med planen på sin »Försöksteater«. Skrivelserna innehöll en inbjudning till besök.

Ett par veckor senare steg jag i kvällningen av på den lilla stationen Holte på Köbenhavn–Helsingörbanan. Det var så mörkt att jag inte kunde se handen framför mig, blåsten vände ut och in på min paraply, och regnet öste ner över mig som en störsjö, medan mina fötter i förtroende på Guds försyn traskade fram i vägsmutsen. Jag nådde det lilla hotellet, vilket sommartiden är ett besökt pensionat, överfullt av köpenhamnare, men som nu mitt i vintern låg mörkt och övergivet såsom en Noaksark i syndafloden, med ljus i ett enda fönster. Efter en god stunds väntan fick jag tag i en tjänstflicka, vilken efter ytterligare väntan anvisade mig ett par möjligast genomkylda rum. Jag lät fylla kaminen med stenkol, skickade ett bud till min landsman med underrättelse om min ankomst, och slog mig resignerat ner framför den knastrande och bullrande brasan till ytterligare väntan.

Det fanns ingen svensk man, vid vars namn jag blev så varm om hjärtat som han jag nu satt här och väntade på. Såsom fordom en gång eldpelaren visade Israels barn vägen genom öknen, så hade han i åravis föregått det »unga Sverige« som ett lysande föredöme både som personlighet och som diktare. Offentligen stenad och hemligen höljd med smuts, driven i

landsflykt och armod, samlade han i sin person som i en lysande brännpunkt allt vad mitt hemlands bästa ungdom under ett helt decennium vördade som ideal och framtid. Hans namn vajade som en fana i spetsen för den kohort, vars sista led förlorade sig i de kommande tidernas dunkel.

Blott en gång hade jag fått en skymt av honom att se. Det var i det minnesvärda året 1884. Liksom så många andra unga Lundastudenter hade jag skyndat ner till den lilla universitetsstadens järnvägsstation vid ryktet om att August Strindberg komme att passera den med snälltåget. Han kom från Stockholm, dit han rest ända från Genfersjön för att stå till tals inför rätta för hädelser i sin novellsamling »Giftas«. Under huvudstadsbefolkningens jublande demonstrationer hade han i dagarne frikännts och reste nu tillbaka till sin asyl i Schweiz. Studentkåren hade inte infunnit sig officiellt under sina fanor och standar, såsom sedvänjan bjöd vid genomresa av furstligheter och notabiliteter, men det vimlade av ungt folk på perrongen – beundrare, fiender, nyfikna neutrala. Tåget lopp in och höll ett par minuter. Den unga skaran störtade på konduktören: »August Strindberg!« – »I sovkupén«. – Man stormade tillbaka till sovkupén. En djärv yngling trängde in i detta tågets allraheligaste, tryckte hans hand och växlade några ord med honom. När han trädde tillbaka ut och tåget for sin väg igen, bragte han mig en hälsning och ett tack från mannen i sovkupén för en högst entusiastisk dikt, som jag i dessa »ovädersdagar« of-fentliggjort till hans ära. Av honom själv hade jag inte fått mer att se än profilen av ett blekt och magert ansikte under cylindern, vilket blev otydligt skönjbart vid motsatta kupéfönstret; men hans hälsning bar jag veckovis i mig, som vore den ett stycke kol vilket låge i min själ och glödde och värmdde.

Allt detta kom och gick, i mig och förbi mig, såsom minnen komma och gå som beslöjade tankar och bleka bilder, medan ljusskenet från kaminen fladdrade genom det svagt upplysta

rummet och regnet slog mot rutorna och stormen dånade därute mörkret. En dörr slogs i, steg ljödo på trappor och i korridorer, och det knackade på min dörr.

August Strindberg stod framför mig.

Det ligger något av gammalnordisk saga, något av storslaget äventyr över denne diktare. Allaredan hans yttre människa bär geniets adelsdiplom; det finns över den icke en fingerspets vardag eller genomsnitt. Vid första ögonkastet varseblev jag en rank, elastisk gestalt, sådan som svenskarne ha, med små fötter och små vita händer; vid det nästa: ett ansikte vars make jag varken sett eller kunnat tänka mig, ett litet, aristokratiskt genomformat mongolansikte med en uppåtstruken mustasch och en röd, yppig renässansmun och helt och hållet behärskat av en fenomenalt hög panna, över vilken det mäktiga håret föll i ringlade lockar; vid tredje ögonkastet slutligen: ett par ögon, stora, dunkla, föränderliga i uttrycket, såsom havet skiftar i färg en senhöstdag allt eftersom solen belyser det eller träder bakom ett moln, lysande och leende som solstrålen genom töcknet, hotande som ett par pistolmyningar.

Han var i upphetsad sinnesstämning. Han hade just fått ett brev från de män, som representerade det »unga Sverige« i Stockholm och Uppsala; och de hade ställt sig ytterst försiktiga gent emot det företag, vari han i de dagarna alldeles uppgick med sin ande och sitt energiska intresse: »Försöksteatern« i Köpenhamn. Där låg i hela hans väsen, i hans stämmas tonfall, i hans mimik, i hans åtbörder, i allt, ett på samma gång behärskat och intensivt patos, vilket egendomligt harmonierade med ovädret utanför och vilket i min uppfattning vidgade sig och sammanslöt sig till det nationella temperamentet, den svenska folkindividualiteten.

Se här ett svenskt landskap, ett motiv från provinsen Bohuslän, det gamla »Viken«, vikingarnas urhem. Med ångaren som löper längs kusten mellan Göteborg och Strömstad kan man

resa en hel lång dag utan att varsebli annat än samma likformiga sceneri, vilket vår herre såsom en sannskyldig mästare bland impressionisterna målat med blott tre färgplumpar – blått, grått, rött, – blått hav, grå sten, röda hus. Det kan gå timmar utan att man ser ett enda grönt träd, ett enda grönt gräs; det enda som bringar en liten smula avväxling är havsfåglarne, måsarne och hur de nu alla heta, vilka ha precis kroppsformen av huvudfisken i dessa farvatten, makrillen, ha precis dennas gråvita, skimrande färg, se ut som flygande makriller. Deras skri är nästan det enda ljud, som bryter stentystnaden i dessa trakter, – ett sällsamt metalliskt ljud, liksom fölle det malmstycken ur deras långa näbb ner på klipporna. Sölar sola sig på de små granitknölarne och granitplattorna, vilka höja sig här och var i vattenytan, lodrätt, med outgrundliga djup runt omkring, så att de mest djupgående skepp kunna stryka förbi tätt upptill dem. Ejdrar springa på vattnet. Jag bodde en sommar på ett av de yttersta skären; det var mig påfallande, i vilken grad fisktypen, makrillens kroppsform, upprepade sig i människorna där; alla kvinnor på den lilla ön hade samma ansikstyp, och denna påminde om fisk, alla hade ena och samma vita ansiktsfärg såsom de vitspolade yttre klipporna; och när de ropade till varandra, fingo deras stämmor precis samma metalliskt hårda klingande ton som havsfåglarnes skri.

En annan landskapstyp: »hagen«, denna nästan uteslutande svenska naturbild, en blandning av åker, äng och skog, som i sin öppenhet har ett tycke av förnämhet, – förnämheden av jungfrulighet och enkelhet, av lantflicka och folkvisa, en förnämhet som björken understryker med sin smärta stam och sitt fina hängande lövverk. Utmed insjön står barrskogen mörk och slutet; mellan de pelarranka, masthöga stammarne vandrar man i ett sällsamt grönt ljus, som om man ginge på havets botten eller mitt igenom en fantastisk gammal saga, medan ett brus far hän över ens huvud, såsom havsbränningen efter stor-

men eller såsom mumlet av liv och död, när de i ensamheten tillviska varandra sina ängslande, ofattbara dialoger. Här kan man drömma sig sinnena vilda och ögonen vidöppna, som väntade de få se syner; denna natur har inga vardagsstämningar, och inga vardagsord kunna förtydliga den; den sjunger mer än den talar, och talar den talar den alltid i patos. Och sommar-natten i »hagen« är icke en blott idyll såsom i Danmarks bokskogar; den är som en hemlighetsfull och farlig trolldryck, vilken dårar människan med sött gift, – den korta ljusa sommar-natten, vilken driver det kokande blodet till besinningslös älskog och bråda brott, till kyss och kniv.

Fram ur en sådan natur, utur dessa hagar och skogar bröto de bondehopar, vilka i Engelbrekts dagar på ett par månader rensade hela riket från utlänningarne, som om det blott gällt driva ut flugorna ur kammaren sommartiden. Och det var denna makt, furuskogens och hagens makt, vilken i en bondflickas skepnad kunde erövra en konungs sinne och hjärta och såsom Karin Månsdotter sätta sig på tronen vid Erik XIV:s sida. Det var denna naturs demon, vilken kom en annan av landets kungar, Karl XII, att med en handfull långa karlar stryka runt genom halva Europa på äventyr och i slagsmål, som vore alltsammans ingenting annat än när man där hemma drog från marknad till marknad, bytte och köpslog, söp och pryglades.

Det finns väl knappast något annat land, som ibland sina diktare räknar så många underliga kurrar i stor stil, så många våghalsade äventyrare i andens värld, – fantastiskt-groteska naturbildningar, vilka vore oförklarliga i varje annat miljö, geniala överdrifter av de nationella egendomligheterna på gott och ont, hos ett litet avlägset folk. De bilda en enda sammanhängande kedja ned genom tiderna: Lucidor, Bellman, Thorild, Stagnelius, Almquist. Det är furuskogens och hagens ande, som rör sig i halvvaka i deras personligheter och som talar i halvdröm ur deras diktning. Det är samma ande, som givit den

svenska vitterheten dess enhetliga prägel av lyriskt patos. Sveriges diktare ha alltid älskat de stora orden och de stora gester-
na och närmaste grannskapet intill det bombastiska och det
burleska.

Lyriskt patos – det var mannen, som stod inför mig i hotell-
rummet såsom ett sällsamt naturfenomen, såsom en saga, vävd
av blix, storm och lidelse.

II.

Till julen 1879 utkom i Stockholm en bok med titeln »Röda
Rummet« av August Strindberg. Den verkade som vådelds-
klockan i natten, – allt kom på benen, och överallt såg man det
röda skenet i fönsterna. Men den verkade också som ringning-
en till otta; ty när man gnuggat sömnen ur ögonen, varseblev
man, att det röda skenet kom från solen som gick upp. Det var
inte författarens första arbete; han var redan trettio år gammal
och hade en lång litterär vandring bakom sig. Året förut hade
han utgivit en samling skisser ur studentlivet i Uppsala, i vilka
gammalt och nytt trängdes om vartannat; och i hans skriv-
bordslåda låg den svenska dramatikers gedignaste skapelse,
»Mäster Olof«, skriven 1872, refuserad av landets främsta scen
och aldrig utkommen i bokform. Men »Röda Rummet« var
ändock den gärning, varmed han löste skyggglapparna från sina
samtidas ögon. Den värld som man såg omkring sig, när man
steg upp denna morgon, var icke mer densamma, i vilken man
gått till sängs kvällen förut; den tycktes ha ömsat skinn på en
enda natt. Det var ungefär som då man en morgon vaknar och
väntar gårdagens regn och dimma men i stället möter solsken
och blå himmel.

För att kunna säga, hur den nya såg ut, måste jag först skild-
ra, hur det gamla var beskaffat. Givetvis kan det inte vara tal

om annat än en grundritning av byggnaden och om en andra plan, som visar den i genomsnitt. Hurudan var den andliga jordmånen på 1850-, 60- och 70-talen? I vilken atmosfär och i vilken omgivning uppväxte den generation, som föddes omkring år 1850? Vad var det för en ungdom, som utträdde i livet ett par årtionden senare?

Det var en tid av drömmeri i det blå, av anlopp utan märke och mål. Man byggde luftslott och förklädde verkligheten för sig, av vilken man ville skörda utan att ha sått; man krävde av tistlarne, att de skulle bära fikon, och av ogräset att det skulle ge näring. I politiskt hänseende var det en tid av bristande illusioner, stora ord och små handlingar, brutna löften och besvikna förhoppningar; i vetenskapligt hänseende en tid av efterklang. I det hela taget var det en tid av slapphet.

Aldrig tillföre hade den studerande ungdomen spelat en sådan roll i Sveriges offentliga liv som i dessa dagar. Den vita mössan var tidens idol. Den vita mössan var den heliga symbolen för »ljusets riddarvakt«, för »herrarne i andens rike«.

Först och främst togo studenterna Sveriges utrikespolitik i sina oerfarna händer. Sveriges utrikespolitik bestämdes på den tiden av den så kallade »skandinavismen«, och »skandinavismen« var alla nordiska universitets gemensamma dibarn. Grundtanken i denna rörelse, vilken gav tiden dess prägel, var den nära sammanslutningen av de skandinaviska folken till ett kompakt och enigt helt. Den var en utlöpare av nationalitetssträvandena på 1840-talet, den kontinentala revolutionsströmningens svaga efterdyning mot den skandinaviska stranden.

Studenterna gjorde sig till självkallade apostlar för denna tanke; stora möten höllos i den ena universitetsstaden efter den andra, vid vilka allmän förbrödring ingicks; och det fattades inte högtidliga löften om ömsesidig hjälp i farans stund.

Denna kom år 1864 med det dansk-tyska kriget. Nu gällde det; nu skulle Sveriges ungdom bestå eldprovet för ingångna

förpliktelser och visa, om den hade det adliga sinnelaget att inlösa dem. Den svenska ungdomen svek erbarmligen. Den stannade hemma i den varma kakelugnsvrån, medan de danska bröderna dignade vid Dybböl. Det hade alltihop inte varit annat än vind, stora ord, tomma deklamationer; man kände på sig att man betett sig som pjaltar. Den politiska skandinavismen var bruten. Visserligen predikades den ännu officiellt vid högskolorna, de gamla förarne och den gamla svadan applåderades ännu pliktskyldigast av den stora studenthopen; men de bästa och friaste bland de unga hade förlorat tron och funno det meningslöst att fortfarande svärja på den »nordiska enhets-tanken«. Denna hade krympt samman till en officiell dogm, som man *skulle* tro på, till en såpbubbla, som man roat sig blåsa som barn, vars färgspel man mindes och över vars tomhet och bedrägliga ändalykt man skämdes.

Nordens politiska enhet var den ena av de två idéer, vilka entusiasmerade det dåtida släktet och i vilkas utförande det såg sin livsuppgift. Den andra gällde en fråga i den inre politiken: det inbördes maktförhållandet mellan de olika samhällsklasserna. Ungdomen drog i fält med två stridsrop: »Nordens enhet!« och »Folkfrihet!« Det första kvävdes, då en främmande hand lade sig över munnen; det andra ljöd ännu någon tid, men det dröjde inte länge, innan det ljöd allt mera osäkert.

Så långt kom man emellertid, att man genomsatte den reform, som man hoppades skulle slå paradiset portar upp på vid gavel, nämligen folkrepresentationens omgestaltning. Den svenska riksdagen bestod sedan gammalt av de fyra stånden: adel, präster, borgare och bönder. År 1865 genomdrevs en författningsändring, varigenom riksdagen bestod av två kamrar. Därmed var de högre klassernas privilegierade ställning upphävd, och bönderna blevo herrar på täppan. Hela landet gick i festrus; ända ner till de avlägsnaste vrår orerades, deklamerades och dracks punsch, såsom blott 60-talets människor kunde

orera, deklamera och dricka punsch. Av det nya bondepartiet – den politiska historiens »lantmannaparti« – väntade man allt. Sveriges »urgamla bondestånd« skulle grundlägga det nya rike, som flöte av mjölk och honung, och framtiden låg som ett frihetens drömland i morgondagern. Men helgonglorian försvann raskt, och vad som blev till övers var blott några skallota kråkvinkelshuvuden; i stället för apostlar, som, inspirerade av frihetens heliga ande, predikade sanningens och nybildningens evangelium, såg nationen en församling kortsynta egoister, vilkas munnar förkunnade en ytterst prosaisk, ekonomisk reform till förmån för den jordbruksidkande klassen. Hela det stora reformarbetet, vilket det nya partiet ursprungligen satt på sitt program, krympte ihop till en fördelning av skatterna och militärpålagorna på en ny grundval. Reformen var tvivelsutan nyttig, men partiet blev stående vid denna enda reform, och det var oundvikligt att ungdomen började istämma: *parturiunt montes, nascetur ridiculus mus*. Och i mån som åren gingo, blev frihetspartiet allt mer konservativt, tills det slutligen flöt samman med den allmänna reaktionen till ett enda grått i grått.

På den filosofiska katedern vid Uppsala universitet satt på den tiden en man vid namn Johan Jakob Boström. Han uppfann ett filosofiskt system, vilket – utan att äga den ringaste originalitet – ännu hänger den svenska forskningen som en black om foten.

Boströmianismen är Platos omändrade och efter nutiden anpassade idélära. Från sin hyperidealistiska ståndpunkt ser den ringaktande ned på all empiri och all experimentalvetenskap. Åt ena hållet utmynnar den i en heterodox religionslära, åt det andra i en absolutistisk statslära. Boström var förbunden med Karl XIV Johan, befrämjaren av den heliga alliansens strävanden, gent emot den liberala riksdags- och tidningsoppositionen. Han tilldelade den bestående samhällsordningen filo-

sofisk sanktion och uppbyggde sin statslära i den medvetna avsikten att medels den tillerkända fyrståndsrepresentationen förnuftsenslighet.

Detta mischmasch utbasunades såsom den allenasaliggörande vetenskapen; det betecknade den svenska kulturens höjdpunkt och den nationella filosofiens blomma. Det blev den officiella sanningen av Guds och kungens nåde, varpå den studerande ungdomen måste tro. Man lärde Boströms satser vid universitetet ungefär som man lärde Luthers katekes i folkskolan, och man gör detsamma ännu den dag i dag, ehuru boströmianismens huvudprincip förhåller sig till den moderna psykofysiologien som svart till vitt och som ja till nej, och ehuru den folkrepresentationsform, som skulle sanktioneras för mer än tjugu år sedan, redan vikit för en mer tidsenlig. De Boströmska dogmatikernas fanatism är så stark, att den ännu i dag gör rättrogenhet till villkor för befordran vid ett svenskt universitet.

Diktningen blev tillfällighetspoesi. Det fanns intet nytt tidsinnehåll, som kunde präglade den, ingen ny konstform, som tiden själv fött i svett och smärta, ingen stor personlighet, i vilken släktet kunde vakna till medvetande om sitt eget liv. Den generation, som tagit den första skandinaviska rörelsen i sin hand, hade räknat bland sina en verklig diktare, »Talis Qualis« (Strandberg), men han blev själv den typiska representanten för denna generations bedrövliga utveckling: han började såsom revolutionär frihetsman och slöt såsom utgivare av den officiella tidningen.

I början av 60-talet slöto sig några unge män i Uppsala samman och utgävo två litterära kalendrar. De äro i litteraturhistorien kända under namnet »Nio och Sju Signaturer«. Med ett enda undantag är dessa mäns produktion utan synnerligt värde; de ha icke gjort någon nämnvärd insats i det svenska kulturarbetet. De äro barn av en slapp, blek, blodfattig tid. I deras

diktning finns den sorts slapphet, som är en följd av tanketomhet och brist på mål, – som inte ens vill dyka ner till sin egen grund för att lära känna sitt upphov och sitt botemedel, utan nöjer sig med att vitmena griften. Den är som den bröstsjukes svaga stämman, som ett själlöst drömmande öga, som en matt handtryckning. En av dessa unge män, greve Carl Snoilsky, blev en stor lyriker; en annan av dem är nu den unga litteraturens hätskaste vedersakare. De övriga försvunno; några dogo unga, andra lämnade diktningen för att ägna sig åt vetenskapen.

Löften ömkligt brutna, förhoppningar ömkligt svikna, ideal som voro tidens salt ömkligt brutna, intelligensen i fjättrar, diktningen mekaniskt versgöra, – kan man undra över, att den ungdom, som inandades denna luft och stod mitt i denna sörja, tröttnade på ansträngningarna, förtvivlade om möjligheten av ett ideellt strävande och om sin egen kraft, och till sist hellre lät världen gå som den ville och morgondagen ha sin egen omsorg om sig? Man lät udda vara jämnt. Man estetiserade välde-liga på de gamla sammankomsterna och filosoferade över Boströms berömda sats: »vara är förnimmas»; man rimmade om idealet trots dess liklukt och deklamerade de gamla nationella diktarna, man drack punsch och sjöng, kände inte verkligheten men visste att den var något fult som måste idealiseras, hyllade himlen i teorien och gav i praxis åt köttet vad köttets var. Varje ny studentgeneration följde kritiklöst den gångnas traditioner och övergav dessa oantastade åt den kommande. Man tog sin examen och gifte sig, var kungen trogen och samhällets stöd, försökte snappa en så stor bit som möjligt av kronans kaka och fann att alltihop var bra som det var.

Så kom året 1870. Där följde en räcka goda år, pengarne strömmade in, företag grundades, handel och näringar blomstrade, ett nät av järnvägar spann sig över landet. Det var en fullständig ekonomisk revolution. Organismen hade fått nytt blod och arbetade för full ånga.

Även i den andliga dimman började komma liv; gestalter rörde sig därinne, och ljuspunkter glimmade upp. Ungdomen rätade på sig med eld i blicken, – den ungdom, som här närmast är tal om, den generation, som föddes kring året 1850 och varur August Strindberg framgick.

Denna ungdom hade ett stort ideal, som den ständigt bar i tankarna och som färgade från sig på allt vad tanken berörde. Det var tron på en nynordisk renässanskultur, som skulle ernås därigenom, att förgångenhetens skatter framdrogos och gjordes till grundval för en nybildning samt att folkegendomligheterna uppdagades. Släktets gamla ideal omdanades, först och främst skandinavismen. På en politisk skandinavism trodde man inte längre; men man behöll enhetsidén såsom tro på en gemensam nationell-nordisk odling: Sedan folkrepresentationsreformen genomdrivits, utnyttjade man den skedda förändringen och ställde densamma i en ny idéns tjänst: bondeståndet, den nye herren, skulle bli bäraren av denna renässanskultur, en kulturduelig skandinavisk medelklass. Detta var en inbillning, liksom det andra; men rörelsen lämnade spår efter sig i den svenska kulturhistorien. Studiet av gammalnordiska språk infördes såsom läroämne vid universiteten. Liksom under romantiken i Tyskland, blott under andra synpunkter, bildades föreningar bland studenterna i syfte att undanrycka från glömskan och den allt utplånande tidsbildningen minnesmärkena av folkets framfarna liv i sed och språk. Runtomkring i landet upprättades så kallade folkhögskolor till uppfostran av bondsöner och bonddöttrar, – det vill säga det kommande bondeståndet, vilket ju skulle bli bärare av den stora tanken och föra densamma ut i livet – för deras höga kall.

Man tog öm ans om det lilla som det förra årtiondet efterlämnat och slöt sig samman därom. Man uppskattade Boströms religionslära, enär den gjorde front mot den kyrkliga dogmatiken: förnekade underverkens förnuftsenslighet samt tron på en

ond princip och eviga straff, vilket på den tiden gällde för radikalism. Denna ungdoms hjälte var Viktor Rydberg, vilkens bok »Bibels lära om Kristus« gjorde många proselyter och för vilken de flesta svärmade längre eller kortare tid. Grundtanken i detta arbete, vilket vid sin framkomst utbredde fasa bland teologerna, är den att Kristus icke är Gud, utan idealmänniskan, att han blott är ett moment i det gudomliga systemet, Gud underordnat men människorna överordnat. Kristus är med andra ord en Plato-idé (liksom också staten i Boströms statslära uppfattades såsom en sådan). Kristi liv på jorden är manifestationen av Kristusidéen i företeelsevärlden. Rydberg antager, att detta är alla bibliska författares tro och lära, som framträder med större eller mindre klarhet i de olika bibliska urkunderna. Huvudstöden för sin teori sökte han i Pauli brev, i Johannes' evangelium och Uppenbarelsen. Rydbergs teologi sammanhänge nära med Boströms filosofi, men den åtskilde sig genom manifestationsidéen från den senare, vilken såsom rationell filosofi givetvis uppfattade det absoluta med dess momenter såsom fullständigt löst från tid, rum, rörelse och så vidare. Rydbergs bibellära var en mystisk teosofi.

70-talets ungdom var icke litterärt lagd. Dess intresse låg på andra områden, och vitterheten hade ännu ej inlåtit sig med dessa andra områden. När den kände sig skaldiskt upplagd, efterapade den bland de gamle dem som mest tilltalade den. Men en diktare av rang befann sig likväl bland denna ungdom: Carl Snoilsky. Han skrev brusande dikter om frihet och ungdom, och »under mejselns kamp med språkets urgranit« uppstodo små mästerverk av sonetter, eleganta och plastiska. Han var i sin diktning kosmopolitisk frihetsman och en utpräglad personlighet.

På denna tidpunkt var det att Georg Brandes uppträdde i Danmark och stampade fram ur sitt hemlands jord en hel modern diktarskola. För Sverige betydde hans förstlingsgär-

ning på sätt och vis det yxhugg, som fällde den gamla estetikens, vilken sedan dess står som en torr stubbe, ehuru gammalt folk ännu alltjämt vattna den. Den litterära kritiken i Sverige bestod på den tiden i systematiserande, rubricerande, schematiserande, i spekulativt hoptimrande av en byggnad med lådor och fack och med etiketter i beredskap till att klistra på. Ofruktbarheten i denna kritiska metod framträdde bjärt genom motsatsen till den av Brandes företrädde, enligt vilken ett litterärt arbete liksom varje konstverk överhuvudtaget är att betrakta som en organism, vilken kritikern undersöker anatomiskt, och såsom en kulturhistorisk urkund, produkten av ett särskilt tidsskede och en särskild personlighet. Det kom härvidlag mer an på förklaringen än på bedömandet; ett inregistrerande efter det estetiska systemet kom ej ifråga.

Och ändock – trots allt – tycktes livet, som just vaknat upp, vilja försjunka i vintersömn igen. 70-talet liknade en eftervinter, som inträder sent och vars snö och is inte vilja vika; och dock var våren så nära. Det tinade nerifrån i jord och vatten; och en dag, då man minst väntade det, gingo vågorna fria, ångade marken, stod vårsåden grön. Till en början trodde man, att vad som spirade upp var de gamla kända sorterna; men tiden gick, och vad som sköt i höjden var en främmande sådd. Dessa frön, vilka legat och svällt under ett helt årtionde, hade vinden fört med sig från skilda håll och kanter, från grannlanden och ute från Europa. Det var Brandes, Buckle, Taine, de amerikanska humoristerna, Hartmann, Darwin. Redan 1872 gick ett skott i ax i Strindbergs drama »Mäster Olof«; 1878 ett annat i hans skisser ur Uppsalalivet; och 1879 såg Sverige skörden stå mogen i hans »Röda Rummet«. Sedan dess följde yttringarna av det unga jäsande livet slag i slag på varandra.

Den unga diktning, som framvuxit i Sverige under de senaste åren, är naturligtvis alltigenom kritik av den föregående tiden, opposition mot dess hela anda. Den är detta direkt i sin ena

gren, den sociala tendenslitteraturen; men den är det inte mindre, om ock mer dolt, i sin andra gren, den psykologiskt-konstnärliga bokgruppen. I ena fallet vända sig de unga i novell och drama polemiskt mot den samhällsordning, vilken efterlämnats åt dem som arv, i vilken de intvungits och vilken de finna dålig; de blotta dess rämmor, visa dess varbilder, gissla dess förvändhet. I andra fallet sänka de sonden i det egna jaget, framlägga sin egen själsstruktur, öppna sitt eget varma hjärta; och den obarmhertiga hänsynslöshet, den omutliga sanningskärlek, den energi, varmed de gå till sin uppgift, – vad är väl detta annat än en våldsamt och till det yttersta stegrad reaktion mot den föregående årtiondelånga slappheten, självbedraget och den feiga fruktan för att se verkligheten i ögat?

Den unga nordiska litteraturen sysselsätter sig i synnerhet med *ett* tema: kvinnofrågan och förhållandet mellan könen. Även detta är en svängning av tidens stora pendel. Ingenting tyckes numera så skevt och fatt som senromantikens kvinnokult. Det finns inom den moderna svenska belletristiken två stjärklar, vilka för den ytliga betraktaren tyckas framväxa från två olika rötter men som äro tvillingsgrenar på samma stam. Några samtida vilja höja kvinnan till mannens nivå, göra henne likställig med honom i allt, förskaffa henne tillträde till universitetsutbildningen, till statstjänsten, till medborgerliga förtroendeposter, inrymma åt henne rösträtt och valbarhet i kommun och stat. Dessa strävanden, vilka för ögonblicket äro mycket starka, ha framkallat en här av novell- och dramaskrivande damer, ibland vilka en – men också blott en – fru Anne-Charlotte Edgren-Leffler, är en verkligt god författarinna. Andra mena däremot, att det finns en själslig skiljaktighet mellan könen, vilken aldrig läte sig utjämnas eller undanskjutas, alldenstund den vilar på fysiologisk bas; denna skiljaktighet anvisar åt de olika könen olika verksamhetsområden, men man måste arbeta på en större frihet och naturlighet i umgänget

dem emellan. August Strindberg är den glödande talsmannen för denna riktning. Mellan dessa bägge riktningar står kampen, ty det ursprungliga missförhållande, som framkallade och utkläckte dem bägge två, har bortfallit: senromantikens uppfattning av kvinnan som madonna och husdjur.

Den skönlitterära produktionen växer alltså i tre grenar. »Det unga Sverige« i trängre mening målar med starkt personlig konst och med minutiös noggrannhet själslivets rörliga spel med dess ljus och skugga. De litterära koryféerna för den så kallade kvinnofrågan kämpa för *sin* sak i böcker och från scenen med mer energi än talang. August Strindbergs mäktiga ande omspannar bäggedera. Strindberg är den förste och den störste. Han står ett steg före kvinnofrågans förare, han ser förhållandena mer i fågelperspektiv än dessa och bekämpar dem med den moderna vetenskapens bästa vapen, medan de stödjade sig på fraser mer än på fakta och stå på en grund, som allaredan vacklar under dem. Och över de yngstas huvuden visar han hän mot den i dunkel höljda framtid, vilken den store diktaren är kallad att fatta med sin aning.

III.

Studenten hade varit lejonet under senromantikens dagar. Den akademiska ungdomen hade kristalliserat sig till ett skrå, som av egen nåde åtog sig att föra folket in i det förlovade land, som flöte av mjölk och honung. Universitetet hade uteslutande patent på att skriva nationens andliga kodex.

När därpå tillbakaslaget kom, upplöste sig myten om den akademiska ofelbarheten i det ingenting, varur den framgått. August Strindbergs första oppositionella arbete: »Från Fjärdingen och Svartbäcken« (1878) är en satir över denna studerande gemenskap, som höll tal till skandinavismens ära, drack

punsch till folkrepresentationsreformens ära, och i övrigt svor på Boström och de estetiska systemen. Boken utgör en samling små bilder från studentlivet i det dåtida Uppsala. Envar av dessa kemiska lösningar avsevärrar såsom bottenfäst den ena eller andra karaktäristiska lytet, den ena eller andra genomgående förvändheten i det svenska studentlivet: kråkvinkelsupplåsthet, slagkämpeviktighet, supbrodersgloria, och så vidare. I dem alla röjer sig en blick, som ser skarpt och nyktert tvärs igenom det senromantiska töcknet, vari släkte på släkte vandrat som sömngångare. Det verkar som ett bultande om natten på tempelportarne, bakom vilka ungdomen sov eller i skumrasket tillbad sina bräckliga gudar, vilka måste fördunsta vid första dagning. Det verkar som två melodier, som klinga missljudande in i varandra. Det är som en tid som går och som en tid som kommer.

Men det var dock bara ett enda av djurets hundra huvuden, som Strindberg här avhuggit. Med de övriga blev han färdig i »Röda Rummet«. Denna bok är från begynnelsen till ändan ett tuktande med skorpioner. Samtiden springer gatlopp genom alla kapitel; det skeva behåller sin skeva form, och det ihåliga sin gapande tomhet, det murkna söndersmulas mellan ens fingrar och samhället ser vanskapt ut som puckelryggen. Boken är i främsta rummet kritik, opposition, protest, satir. Satir över byråkratien, vars särskilda verk hjälten genomvandrar och lämnar, det ena efter det andra, emedan det ingenting finns att göra i dem allihop, tills han slutligen såsom sista utväg inträder i nr 6, där han trots sina besvikna förhoppningar väntar rikligt arbete: det är verket för utbetalandet av ämbetsmännens löner. Satir över bokförläggarhumbugen, vilken låter medelmåttans kopparslantar cirkulera i den allmänna rörelsen såsom guldmynt och timrar fetischer för nationen av småpoet-skräpet. Satir över den religiösa förskruvningen, varigenom uppväckelsen blir ett mode i societeten och nådavalet en sport.

Satir över riksdagen, där adeln skramlar med sabeln och de lärde ge en kurs i Uppsalafilosofi och bägge i förening utskratta bönderna och allihop äro ense om att debattera intigheter, ehuru riksdagssalen borde vara en likhetens och framåtskridandets helgedom efter den stora reformens genomförande. Satir över pressen – den liberala och den konservativa och den radikala – med dess köpta övertygelser, dess avsiktliga vanställningar av sanningen, dess stora ord och små karaktärer. Satir över geschäftssvindeln och hussvindeln, vilken under detta »Gründer«-årtionde hade uppsvällt naturvidrigt som en böld på samhällskroppen, och över hela staben av samvetslösa affärsmän, vilka visste dölja sitt verkliga ansikte under en mask av människovänlighet och sina verkliga avsikter under filantropisk svada. Satir över välgörenhetshumbugen, såsom denna utövades av den förnäma världens sysslolösa fruar; satir över hårklyverierna i de lärda pedanternas tvister; satir över samhället i alla dess lager och alla dess institutioner; satir över allt och alla, Per och Pål, dig själv och din nästa, Gud och djävulen. Det var en besk dryck, tillagad av mångahanda örter kärva safter.

Och ändå låg denna boks huvudsakliga betydelse icke i dess samhällssatir: framför allt stod den som en milstolpe i vår vitterhets historia. »Röda Rummet« innehåller nämligen ej blott allmänt satiriska skildringar, utan dessa äro invända i en diktares teckning av ett enskilt människoliv.

I Stockholms främsta förlustelokal, Berns salong, fanns ett rum som kallades »Röda Rummet« på grund av sitt röda möblemang. Här brukade en grupp bohemer råkas på kvällarne, – en svärm av dessa samhällets vilda fåglar, vilka intet besitta som de kunna kalla sitt, vingskjutna fåglar, stormfåglar som båda annalkande oväder. I detta sällskap upptogs den unge Arvid Falck, förutvarande tjänsteman i olika verk och numera litteratör. Han tillhörde den ungdom, som daterade den nya tiden

från den stora tilldragelsen med riksdagsreformen och förväntade det nya riket från bönderna. Han går omkring med en beständig känsla av att göra orätt; han blir förstämnd, när han förlorar sin goda mening om någon; men såsnart han stöter på något tecken till godhet och ädelmod, älskar han människorna igen, överskattar dem och bedrages igen. Men framför allt är han hänsynslöst ärlig gent emot sig själv; han känner bara en norm för sitt liv: att söka sanningen; och trots sin ömtåliga natur vågar han den största insats som vågas kan för att vinna allt eller mista allt. Han sargar sina fötter blodiga på litteratörens steniga väg, men han böjer inte av på det sociala anseendets banade gata; i »Röda Rummet« lär han öva tålmod och fördraga umbäranden, och ehuru hans tunnhudade själ krymper sig under piskrappen, vandrar han försagt och med lyft huvud in i fördömsen. Men hans fötter trassla sig in i de täta slingorna av halva sanningar och hela lögner; han snavar och är för utmattad till att kunna resa sig igen; han känner, hur livet flyr, det som för honom är livet, den andliga spännkraften. Hans blick är hypnotiserad av den lysande punkt, vilken drager så många blickar på sig: att vara de fattiges stöd och sanningens apostel; och som så många känner han marken vika under sina fötter, när han upptäcker, att humbugen frodas likaså yppigt i de nedersta samhällslagren som på höjderna. Ty han är alltför ärlig för att sluta ögonen till, ehuru han helst skulle vilja ingenting se. Han ser, att samfundsmaskineriet råkat i ordning, men han kan inte komma underfund med, var felet ligger. Han känner, att samhällskroppen ruttnar, men han vet intet salt däremot. Han vet, att en operation behövs, men han kan inte verkställa något snitt, ty organismen tyckes honom anfrätt i alla dess delar. Under tiden drages han upp ur den förnedring, vari han börjat sjunka; en vän för honom tillbaka till samhället, han förlovar sig, tager den gamla människan på igen, omgjordar sig med en kinesisk mur mot allt pulserande

liv och strör numismatiskt studiedamm över sin själ. Men den andra människan i honom är icke död, utan sover blott; när han tröttnar på familjeliv och samfundslögn går han till »Röda Rummet«, och hans räddare säger om honom: »I skolen alla taga er i akt för denne man, ty en gång blir han färdig.«

Mannen var färdig, när Strindberg skrev »Röda Rummet«, vartill han satte som motto Voltaires ord: »Rien n'est si dés-agréable, que d'être pendu obscurément!«

Med denna bok hade liksom en sluss öppnat sig i August Strindbergs ande, och sedan dess har den inre strömmen gjutit sig ut oavbrutet och med lika styrka. De nu följande tio åren bragte ett helt bibliotek av den mest skiljaktiga beskaffenhet i form och innehåll: historiska skådespel, dramatiska sagospel, psykologiska dramer, kulturhistoriska noveller, sociala noveller, polemiska noveller, en vidlyftig självbiografi, en utförlig svensk kulturhistoria, folklivsskildringar, dikter, satirer, essays, med mera. Men så fullt utbildad var denna individualitet redan i sin ursprungliga form, att de avtryck, som den efterlämnade i alla dessa många diktverk, liknade varandra på ett hår. Och denna personlighetens konturskärpa var måhända det allranyaste i »Röda Rummet«, då just en sådan allrarest saknats i de föregående årtiondenas svenska skönlitteratur.

Allt vad Strindberg äger, är förvärvat ur första hand: kunskaper, livserfaring, utveckling. Som yngling och man har han lärt känna naturen såsom man blott känner det som man känner genom omedelbar åskådning: växtvärldens hemligheter, varje fågels sång, djurens innersta liv. Som tolvåring sysslade han med kemiska apparater och grubblade över konstruktionen av ett perpetuum mobile; han har studerat en mängd yrken direkt och i första hand, i det att han gick från det ena till det andra; han har sett livet från alla utsiktspunkter, och till alla dagstider, ovanifrån och nedanifrån, och städse med sina egna ögon, utan att behöva andras glasögon; han har varit folkskollärare och

skådespelare och läkare, telegrafist och publicist, målare, predikant och informator i borgerliga och adliga hus, bohème och statsbibliotekarie. Han har lett sina utvecklingsfaser själv, i det att han upptog all modern forskning i sig ur första hand och gjorde den till sin närande kost; dymedels kunde hans ande leva sitt rika liv, rikare genom var och en av hans mångfaldiga omskiftelser. Och däri ligger grunden, varför varje Strindbergs diktning har en doft av daggig växtlighet, medan så många andra böcker se ut som pressade blommor.

Men därigenom har också ett vidlyftigt material hopat sig, vilket är vanskligt att sikta och att ordna. Ett dylikt liv är som ett sammansatt bråktal; alla de olika synpunkterna skjuta sig om och in i varandra, och det är som om man sutte inne i ett tornur och hörde det knäppa, utan att kunna se, var visaren står. Det är en evig brottning på liv och död mellan fientliga element, ett ständigt stigande och sjunkande av de bägge vågskålarne. En världsåskådning kunde icke bilda sig utan att strax sprängas igen inifrån, och varje ansats till en livsuppfattning frättes snart bort av syror. Det är samma verkning som av en ändlös räcka neutralisationsakter mellan motsatta elektriska strömmar.

Strindbergs naturell är en anhopning av motsägelser, av inbördes så grundligt motsatta element som vatten och olja, som vatten och eld. En förening dem emellan är omöjlig, den invärtas kampen en naturnödvändighet. I hans fysiologiska struktur tycks ligga en tudelning, som slagit rot i hans ande och utvuxit till två dödsfientliga jag. Det är ett slags personlighetens fördubbling. Och den energi och ärlighet, som tränger uppåt utur djupen i Strindbergs väsen, bidrager blott till att blåsa under elden i striden mellan dessa bägge jag. Därtill kommer att ingendera av dessa segrar, utan vågens tunga svänger jämt och samt. Denna själskamp slutar ej i harmoni och ej i någon sammanfattande krona, men den utvecklar

anden så till sägandes i spirallinje, det vill säga på sådant vis, att Strindbergs ståndpunkt från i dag städse kommer att ligga mitt över hans ståndpunkt från i går och att han sålunda vinner samma vy från en alltjämt högre utsiktspunkt.

En dylik tvekamp drager sig hän över hela Strindbergs skapande även mellan aristokraten och demokraten; i sin autobiografi förer han själv denna motsats mellan patriciska och plebejiska drifter tillbaka till sin avstamning från en far ur överklassen och en mor ur underklassen. Konstnären i Strindberg och utilitariern, psykologen och socialmoralisten stå likaledes med vapen i hand gent emot varandra och fara vid minsta anledning i luven på varandra. Och i samma ögonblick som samfundsförbättraren hånar den lekande konstnären, tiger han vackert stilla inför den senares sköna evangelium om *gaya sciencia*. En tredje smärftfull kamp mellan de bägge i en person hoptvungna jagen härledde sig från Strindbergs ställning på rågången mellan tvenne tidsskeden. Bakom honom ligger landskapet inhöljt i lockande blå slöjor, och änskönt hans ande vet, att de blott äro det svaga, dröjande återskenet från romantikens blå blomma, hänger han ändock fast vid dem med sitt innersta känsloliv, såsom man hänger fast vid det stycke jord, där man tillbragt sin barndom och sina lyckliga dagar. Och landskapet framför honom, som han vet vara framtiden, tyckes honom främmande; och det kräves arbete och anpassning, innan han kan blanda sitt blod med dess och jämka sin själ efter dess. Han har utfört den smärtsamma ympningen, men två arters saft rinner i den ympades ådror. Strindberg säger om sig själv i sin autobiografi, att han såsom övergångsbildning behållit artkaraktären av romantikern och naturalisten, liksom ödlans fötter förefinnas ansatsvis under snokens hud.

August Strindberg är den mest utpräglade svensken inom hela det »unga Sverige«. Därmed menar jag inte patentpatriotismens bullrande svada, som är tom som en trumpetfanfar,

utan jag menar denna innersta samhörighet, som man upptäcker vid en psykologisk analys, – en samhörighet, vilken ställes oss för ögonen just genom diktningens omedvetna och hemlighetsfulla processer. När man läser Strindberg, är det som om bakom det tunna genomskinliga förhänget av stridiga intryck, vilka sammanvävas i vår hjärna, och belysta inifrån, en räckta svenska landskap upprullade sig inför oss, – Stockholms omnejd, Mälarstränder, skärgårdstycken, än svaga i färgen och skumma som en aning, än framträdande med skarpa linjer ur bakgrunden och upplösande sig i den igen såsom bilderna i ett förvandlingsdiorama. Det är som om dessa bilder intryckt sig så djupt i diktarens hjärna, att han kan överföra dem till andra hjärnor medels det skrivna ordet, såsom hypnotisören överför sitt medvetenhetsinnehåll på mediet. Och likaså svensk är Strindbergs stil i dess tempo, hetsig som nationens sinnelag och känslig som en metallspegel; den verkar som en paradox och har lika lätt till tår som till kniv.

På »Röda Rummet« följde under åren 1880–82 skådespelen »Mäster Olof«, »Gilletts hemlighet« och »Herr Bengts hustru«, ävensom novellsamlingen »Svenska Öden och Äventyr«.

»Mäster Olof« är en dramatisk skildring om Lutherska reformationens införande i Sverige. Den konflikt, som betonas starkast i dramat, är ej sammanstötningen mellan den gamla och den nya tron, utan den inre motsatsen mellan nybildningens män. Den egentliga kampen står ej mellan mäster Olof, den svenske Luther, och den katolska kyrkans målsmän, utan mellan mäster Olof och Gerdt bokpräntare. Vem och vad är Gerdt? Han skildrar sig själv med dessa ord: »Jag heter den fallna ängeln, som tusende gånger skall komma igen; jag heter befriaren, som kommit för tidigt; jag heter Satan, emedan jag älskade er mer än mitt liv; jag har hetat Luther, jag har hetat Huss, nu heter jag Anabaptista.« Men lika litet som han förblivit stående i lutherdömet, förblir han stående i anabaptismen.

Sikta på molnet och du träffar skogsbrynet, – är hans valspråk. Han uppmanar Olof, att inte lyssna till dödsropet: allt är ganska gott, ty då komme det tusenåriga riket, frihetens rike, aldrig till stånd. Olof är reformatorn med det vissa, bestämda målet, dit han vill, – frihetsvännen från i går, frihetsfienden av i dag. Gerdt däremot är personifikationen av den frihetssträvan, som aldrig slår sig till ro med det vunna, som skönjer morgondagens lögn i dagens sanning, som varnar det kommande släktets tvångsdogm i det nuvarande släktets frihetslösen, som bakom den fullbordade gärningen ser framskymta den nya som väntar sin fullbordan, och bakom denna återigen en ny och omigen en ny i oändligt perspektiv. Alla de tusenfaldiga strider skildras, vilka uppstå i en brytningstid, då allting ömsar skinn; men i motsatsen mellan de bägge framstegsmännen ligger dramas grundmotiv. Detta tema förefinnes överallt i den mänskliga kulturens utvecklingshistoria samt kan framdragas och personifieras i varje tidsepok. Det är icke svårt att finna exempel därpå även i vår egen tid.

Den familjebild, som Strindberg uti »Herr Bengts hustru« infattar i en ram från det femtonde århundradet, är alltigenom från nutiden. Det är moderna människor i forntida dräkter; och motivet är från år 1880: den kvinnliga uppfostran och äktenskapet. Flickpensionen skildras i formen av ett nunnekloster. Det är historien om ett ungt par, som bygger sig en ark av ungdomsdrömmar och kärleksord och styr ut på havet i den med fulla segel, – för att naturligtvis genast stöta på ett av de många blindskären, nämligen det vanligaste av alla de blindskär, vilka vänta på ett sådant ungt par: kvinnans bristande kännedom om verkligheten. Unga frun håller livet för en lustgård i rosenskyar, vari förälskade viska älskog till deras dagars ända; och då den oundvikliga timman kommer, då fjällen falla från hennes ögon, gör ljuset ont, ty verklighetens ljus är skarpt. Samma unga fru, vilken som nygift uttalar en blå-blomma-

önskan att vara som en fågel, som kunde fara upp i den blå himlen och se ned på jorden, hur liten den är, och ned på människorna, hur krypsmå de äro, och ned på allting, hur ringa det är, – samma unga fru säger i skådespelets slutord: »Lärom våra barn att himlen är däruppe, men jorden härnere!« Skådespelet är en psykologisk undersökning om den karaktärsutveckling, som ligger emellan dessa bägge yttranden och leder från det ena till det andra.

»Gilletts hemlighet« är en ren tidsbild från det fjortonde århundradet. Här är kärlekspoesian så skär som den sextonåriga ungmöns kind; och där finns den äkta folkvisetonen i anslaget. Man ser något svart och rött: något som en avrättsplats i en mörk natt; och i denna belysning tränger sig ett ansikte tätt intill vårt som i en fantasi av Edgar Poe. Det är oss till mods, som kände vi någon gå bakom vår rygg; det verkar som om vi nattetid såge ett främmande ansikte därute tryckt mot rutan. Vad som träder oss till mötes i denna bok, är livets sfinxblick, det mystiska och hemlighetsfulla som lever i alltets medelpunkt, Sibyll- och Medusahuvud, spöke och benrangersrassel. Man påstår om vildarne att när de lägga örat till jorden, kunna de på ett otroligt avstånd höra en ryttare närma sig. En liknande förmögenhet sätter Strindberg i stånd att höra vad andra inte höra: frammarschen av det kommandes förtrupper, grorningsljudet av de underjordiska rötterna, trevandet av det omedvetna över medvetenhetströskeln. Några gånger har han förstått gripa denna mystärs frö och embryo; vad som ej har mer kropp än ekot eller ljusstrimman, det har han förtätat till kropp, genom att mätta det med sitt eget hjärtblod, – och då stå vi inför sådana uppenbarelser som Jacques i »Gilletts hemlighet«, kring vilkens nattskygga själ fädernas missgärningar fladdra som flädermöss, och som Laura i »Fadern«, vilkens kalltglimmande blick tyckes vara själva det skärande stål, som allsamvetet svänger över människornas barn.

»Svenska Öden och Äventyr« är en sedehistoria i en serie småberättelser. Envar av dem är teckningen av ett visst socialt genomsnitt, av ett visst samfundsskikt och dess liv, intressen och slitningar under ett visst tidsskede. De flesta skildra händelser från övergångstiderna i den svenska kulturhistorien, individens kamp med samhället. Mestadels ligger en modern, helt och hållet subjektiv idé gömd i dessa novelletter, såsom ett guldmünt i ett målat skrin.

År 1882 utkom en bok av Strindberg, som bar titeln: »Det nya riket. Satiriska skildringar från attentatens och jubiléernas århundrade«. Författaren hade med sin »Röda Rummet« trampat i ett getingbo, och tusende vassa, giftiga taggar stucko honom. Han kände behovet att slå omkring sig – och »Det nya riket« kom till. Det var en bok om humbugen; och huggen träffade ibland direkt de personer, vilka författaren betraktade som de mest framstående humbugmakarne. Det verkade som en orkan i det svenska samhället, och Strindberg måste skudda det förtörnade fäderneslandets stoft av sina fötter och gå i landsflykt.

Sedan dess har han vistats i utlandet, i Frankrike, Tyskland, Schweiz, och Danmark, – en vilse fågel. En enda gång beträdde han hemlandets jord, därtill särskilt uppfordrad av detsamma – nämligen för att stå till svars inför rätta för anklagelsen för religionsbespottelse.

Detta var år 1884, då den runt omkring i nordnorden bejublade »Giftasprocessen« gick av stapeln. Den blev ett glänsande fiasko för auktoriteterna. Man hade gjort sin fruktansvärdaste motståndare till en frihetens martyr, vilken huvudstaden bragte stormande hyllningar och på vilken domstolen inte kunde taga på sig att tillämpa en föråldrad och småaktig lagparagraf. Men därpå kom omslaget. Från detta år och dessa händelser daterar sig den reaktion, vilken sedan dess utbredd sig genom hela samhället som en svamp och sög mörken ur det unga framstegsarbetet. Vågens kam hade brutit sig.

»Giftas, tolv äktenskapshistorier«, innehöll 300 sidor kättersk moral och ett par rader religionsbespottelse. Det var moralen man ville åt, ehuru man tog religionsbespottelsen till anklagelsepunkt.

Senromantikens kvinnoideal hade varit ett Janushuvud. Det ena ansiktet tillhörde kvinnan *före* äktenskapet, det andra ansiktet kvinnan *i* äktenskapet. Den unga flickan var ros, fjäril, madonna, med ögon av blå tomhet, med ett anlete i mjölkvitt och smultronrött och med en själ som var halvt lammoskuld halvt gymnasistpoesi. Den gifta kvinnan var »det nordiska hemmets genius« med nyckelknippa och vitt förkläde; hon satte barn i världen och stoppade strumpor. Huruledes den ena blev den andra, stannade i dunkel; metamorfosen tillhörde brudnattens kyska mysterium; det enda gemensamma som förenade dem var att de bägge två voro änglar. Den senromantiska diktningens kvinnor voro samtliga målade i två färger: månskensvitt och himmelsblått; och då denna torftiga färgskala tillät blott föga omväxling, liknade alla kvinnor varandra som det ena körsbäret det andra.

Bakslaget kom, och typen skiftade. Man hade ätit för mycket jordgubbar med grädde och man var utledsen på det vita förklädet. En vacker dag såg man en ny sorts kvinnor på gatan, och det gamla idealet drog sig tillbaka till småstäderna och de lantliga prästgårdsidyllerna.

Den nya uppenbarelsen hade manliga later och kortklippt hår. Hon gav handtryckningar som Simson och såg alla stint in i ögonen. Hon rökte cigarr och hade ingenting emot ett litet glas. Hennes armbågar voro anpassade till att förskaffa henne plats på arbetsmarknaden, och hon förfogade över en logik, för vilken manligt förstånd och vanliga tankelagar voro wurst. Hon tog studentexamen och fortsatte vid universitetet, höll föredrag och grundade tidningar. Luften genljöd av utrop över mannens ömklighet och kvinnornas undertryckelse, osedliga

äktenskap och hustrurnas egendomsrätt; och när mankötet så småningom vaknade upp ur sin middagslur, såg det den svenska parnassen fullspäckad med emanciperade kvinnor som en sockerkringla med flugor. Det blev ett komplett toffelregemente, vilket ännu fortvarar; och av lutter artighet följde vi damerna in den svartaste reaktion.

Med sitt skådespel »Et Dukkehjem« hade Ibsen gjort de olyckliga äktenskapen till huvudtemat inom den skandinaviska litteraturen; och en hel skara skrivande damer intog i det krigiska Sverige fäktarattityd under fältropet: »För den undertryckta kvinnan!« Då trängde Strindbergs stämman plötsligt genom kacklet. Vad han talade om ung kärlek var så rent och vitt som en brudsäng, och vad han visste berätta om orsakerna till de olyckliga äktenskapen kunde säkerligen skydda mångt ungt par för att begå en oförfärdig dumhet. Men om kvinnan och könslivet sade han sådana saker, som man nu en gång för alla inte ville höra, allra minst just i dessa dagar, även om de voro så klara som solen och sanna som Guds ord. Han fann, att den moderna kvinnorörelsen »befriade« kvinnan icke blott från den påstådda trälldomen under mannen, utan tillika från naturen själv, samt att det moderna kvinnoidealet vore ett vämjeligt halv- och blandkön. Emot det nya slagordet »att kvinnan först och främst skulle vara människa«, satte han den eviga sanningen, att hon först och främst skulle vara kvinna. Han menade sig kunna påstå, att det myckna skrik efter större »sedlighet«, vilket nu höjdes i nordens, intet annat vore än ett utslag av den naturvidriga askes, vilken sedan två årtusenden bulnat i människoanden med sin köttspäkning och sin munkför dunkling. Han målade naturen på en väldig duk i stora drag, med växter som befruktades, och med djur som förökade sig, och satte Adam och Eva mitt in däri såsom förgrundsfigurer. Han spelade sina stycken på den gamle Pans egen rörpipa; och det var jubel i dem och patos och innerlighet, men ingen kynism.

Med denna ställning gent emot naturen ser Strindberg allting under en ny synvinkel, icke endast kvinnofrågan och sedlighetsfrågan, utan även samhället i dess helhet. Detta tyckes honom som en konstgjord hängande trädgård, som vilar på murkna stöttor och är full med vitmenade gravar med de dödas ben och all orenlighet. Den moderna kulturen är en sjuk utväxt, och alla dess beprisdade härligheter intet annat än en vidrigt stympad natur: »Feta dahlier utan kön, rosor fyllda med nuditeter, sköna kläder, inga frön.« Den liknar en ädel frukt, vars kött så länge uppdragits till att vara välsmakande för vår tunga, tills kärnan försvunnit, emot naturens syfte, vilken skapat fruktköttet för kärnornas skull, vilka skola fortplanta arten.

Strindberg utvecklar sig till utilist och socialist. Vilka stationer han passerat på vägen, skildrar han i »Sömngångarnätter på vakna dagar«, en dikt på fria vers. Han genomvandrar den mänskliga civilisationens Pantheon, där alla heroerna tillfreds trona, stannar framför varje gudabild och spörjer: »Varifrån kommer jag och varthän går jag? Vad veten I om himlen, vad veten I om jorden, vad veten I om livet, vad veten I om döden?« Han spörjer religionen, konsten, filosofien och naturvetenskapen, och resultatet blir detsamma: svart är vad den ene kallar så och vitt vad som behagar den andre, och har man förnummit allas svar, har man nått det gråaste grått. Alla heroer stå där dumma och stumma, ingen kan giva svaret på livets gåta. Men boken är likväl en bok för arbetet, det gemensamma arbetet till släktets bästa; ty, – slutar diktaren –, ehuru vi ingenting veta och jorden står inför den sorgliga utsikten att dela månens öde, skola vi dock skapa så mycket som skapas kan, »för att åtminstone gå sista vägen ej som slavar utan såsom frie män«, enligt utilitarismens stora grundsats: de flestas bästa är det högsta väl.

Målet som han nådde, framåtsträvandets riktning, framtids-evangeliets innehåll har Strindberg skildrat i »Utopier i verk-

ligheten«. Vad det handlar sig om är att arbeta på ett återvändande till naturen, vilket är liktydigt med ett återvändande till det ändamålsenliga. Det överförfinade kulturlivet är en onaturlig produkt, och kampen mot samhället är en kamp mot det ändamålsvidriga. Parmäsäppet lyser vackert gullgult och rött, men sår man dess kärnor får man surkart till frukt. Surkarten är en ändamålsenligare produkt, ty den tar inte frost, inte ens i strängaste barvinter, vilket det andra däremot gör. Målet låter sig nå och framtidsidealet sig förverkliga, om man lyser i bann överkulturen och urartningen; och detta sker genom underklassens seger över överklassen. Boken träder i novellistisk form i skranken för några reformförsök, vilka med lyckliga resultat verkställts medels en familistär i en fabrik i norra Frankrike och i föreningar av landsflyktiga ryssar i Schweiz. Framtidsidealet är det socialistiska: Godins familistär såsom miniatyrmodell för det framtida samhället och Schweiz såsom miniatyrmodell för det framtida statssystemet.

IV.

Strindbergs produktion under åren 1889–90 omfattar: två band folklivsskildringar, en idéroman och fyra dramer (frånsett några smärre saker i två delar »Tryckt och Otryckt« och en till julen 1889 utkommen bok »Bland franska bönder«).

De tvenne banden novellistiska skildringar ur folklivet i Stockholms skärgård: »Hemsöborna« och »Skärgårdsliv« tillhöra erkänt det bästa, som den svenska vitterheten frambragt på detta område. Med dem kan ingenting jämföras med undantag av de folklivsskildringar, som skrevos för ungefär femtio år sedan av vår svenska vitterhets största snille, C. J. L. Almqvist.

Romanen »Tschandala« förtjänar huvudsakligen intresse såsom utslag av den Nietzschestämning, vilken nu gör sig gällan-

de i det skandinaviska kulturlivet. Boken är en modern tendensskrift i den historiska romanens omklädnad. Strindberg har ur livet hämtat sig en illustration till Nietzsches text om hjorden och den stora personligheten. Den historiska koloriten är lika med noll, den egentliga intrigen helt trivial, och i Norden vet var människa, att diktaren tagit motivet ur sitt eget liv. Den lärde magister Andreas inspinnes av en pöbelfamilj i ett nät av ränker, varur han blott räddar sig ut genom att låta sin egen intelligens falla med krossande tyngd på motståndarens ovetande slavsjäl. Berättelsens stora och sköna moment ligga däri, att Strindbergs diktargeni uppdriver den banala vardagskonflikten till en vid symbol för två mäktiga tidsströmningar, så att vi bakom det ointressanta grälet mellan människan Strindberg och en vanlig kanalje skönja den kamp i grandiosa perspektiv, vilken förts i sekler mellan aristokrat och plebej, aria och paria, hjärna och hand. Scenerna lägga sig över varandra och torna sig opp till ett tempel i Nietzscheansk stil; och högst uppe har diktaren satt såsom gnistrande krona vismannens ord, att Tschandala skall ligga djupast nere såsom värmande och närande gödsel, på det att ariernas adelsstam må kunna växa upp och bära blomma en gång vart hundra år såsom aloën.

De fyra dramatiska arbetena: »Fadern«, »Kamraterna«, »Fröken Julie« och »Kreditorer« bilda en avslutad grupp inom Strindbergs rika och brokiga produktion.

Det är framför allt tre karaktärsdrag, som äro gemensamma för dessa skådespel och göra dem till ett enhetligt helt. Först och främst ha de alla fyra undfångits och utarbetats i ett övervägande psykologiskt intresse. Vidare är det en och samma tidsfråga, som utgör ryggraden i dem alla och som bryter sig i en särskild färg i vart och ett av dem: nämligen den nordiska kvinnofrågan. Slutligen uppenbarar sig i dem alla den stora stilen, vilken utvidgat det individuella livsödet till en grandios

symbol, i vars sällsamma belysning människornas skuggor falla så stora, som vore de skuggorna av en värld, och sträcka sig ned genom sekler, långt tillbaka i det förgångna och långt framåt i det stundande.

Fyra dramer, fyra kvinnotyper. Icke vardagliga, men sanna i en djupare och högre mening än i fotografens platta och opersonliga hantverk. Fyra artvarieteter av den moderna skandinaviska kvinnan, fasthållna av den nordiska emancipationsrörelsens lidelsefullaste och kunskapsrikaste motståndare och gestaltade av en diktare.

Den ena, Laura i »Fadern«, har under många år fört en aldrig vilande kamp med sin egen man om herraväldet i huset. Detta är ju ett gammalt motiv, som varit lustspelförfattarnas älsklingstema till alla tider; här är det blodigt allvar. Hon är inte blåstrumpa, inte Xantippa, och har ingen löjlig, svag, andligt underlägsen man. Hon är en furie, en skön, kall furie i pannlugg och korsett; hon är det svaga könets demon, skapad för att i sin egen mans person hämnas hela detta svaga kön på det andra könet. Han är mannen: den utvecklade hjärnan, den genombildade karaktären, som dukar under i sin hustrus guerrillakrig. Som två fåktare stå de gent emot varandra, man och kvinna, Adam och Eva; replikerna blänka kallt som stål, och själarna drypa blod; Adam ger sig en blottelse, och Eva stöter med kallt mod mordvapnet i honom. En misstanke har börjat växa i hans själ som en parasit: tvivlet, om han är sitt barns far; och från det ögonblick, då hon varsnar denna lilla giftiga ört, vattnar och ansar hon den och får den att växa, ända tills den fullständigt omspunnit och utsugit mannens själsliv och tills han själv, stirrande på sin fixa idé, vandrar raka vägen in i vansinnet. Eva har segrat över Adam, hon, den svaga, som inte tålde någon över sig men som inte kunde tillkämpa sig segern utan att bruka den underlägsnas medel: list och förgiftade vapen.

Den andra varieteten är den urartade kvinnan, Eva i »Kamraterna«, som vill spela Adam, men som därmed bara når att bli ett monster, som Adam kastar ut på gatan till annat avskräde. Den tredje, fröken Julie, är den andra lik: en dålig art, som på grund av sin ändamålslöshet ingen plats har i naturens stränga hushållning och som fördenskull går under – Eva såsom halvkvinna. Den fjärde slutligen, hjältinnan i »Kreditorer«, är Eva såsom den lägre gruppen i släktet homo, Eva såsom mellanting mellan mannen och barnet, Eva såsom ett av de tidigare utvecklingsstadierna, vilka Adam numer genomlöper blott embryoniskt, Eva såsom syster till vilden och till criminel-né, Eva såsom idel yta, såsom den tomma griffeltavla, vilken mannen fullskriver med sin text, den ene mannen efter den andre och var och en med sin särskilda text, Eva slutligen såsom den ostillbart törstiga, den omätligt sugande torra jord, vilken tager allt och ger ingenting till gengäld.

»Kamraterna« är en bok om livsäcklet. Inte ens Huysmans, livsäcklets diktare inom det »unga Frankrike«, har framställt detta äckel så hett, så salt, så beskt som Strindberg i detta drama. Det är ett äckel som förhårdnar hjärtat, ett äckel fullt av vemod, ett äckel som irrar över i förtvivlan. Det är äckel, som formar replikerna till hårda stenar, – äckel, som får dem att blänka som svängt stål; – äckel, som driver dem som knivseggar i levande kött. Det är som ett tvi!, vilket överdövar livets hela larm och ger eko över jorden. Det är äckel, som gör Abel – »väninnan«, detta könslösa väsen, en psykisk hermafrodit, – kall mot alla och allting, kall, hård, ond och intrigant; det är äckel, som bemäktigar sig Axel och äntligen gör honom till man, så att han får sig själv till att kasta sin konkubin på gatan; det är äckel, ett äckel utan namn, som kastar sitt ljus över den gamle läkarens förflutna liv. Han, som smakat livet, spy det ut med en grimas såsom något illasmakande. Det är ett äckel, som genomfräter hela livet, så att icke *en* punkt blir kvar, i vilken

icke förruttnelsen upplösande intränger. »Blague! blague! Brudar, kärlek, Neapel, livsglädje, antikverat, modernt, liberalt, konservativt, ideal, real, natural, blague, blague! Hela vägen!« Vi själva, som läsa detta, genomträngas av detta äckel med dess vemod, dess förakt, dess avsky, dess förtvivlan, – genomträngas därav till den grad, att vi instinktivt göra en rörelse, som om vi trätt med nakna fötter på en padda, och att vi säga med Axel: »nu börjar det bli otäckt att leva snart!« Så fylld av denna livs-syn är diktaren och så stark är hans konst!

Anekdoten om »Fröken Julie« är följande: en adelsfröken förför sin fars tjänare och går själv under på denna gärning. Det är kvinnans under generationer tillsvarvade och underkuvade könsnatur, som här bryter fram plötsligt, nästan omedvetet, i en helt fysisk explosion. I Strindbergs språk låter detta såhär: en halvkvinna går under, emedan hon är av dålig art, i konflikten med artgrundaren. – Det är den sociala gungan, som sedan eviga tider går upp och ner, upp och ner; men förklaringen av pendelsvingningen vilar i detta fall på samtidens samlade erfaringssumma. Denna kvinnoroll måste för en stor skådespelerska vara kostbarare än ett furstligt juvelsmycke. Och vilken ström av liv genom hela stycket! Det är som dreve den susande vinden handlingen framåt. Vid Ibsens senare stycken pauserar man emellanåt för att göra den stilla anmärkningen: det här eller det där är ett bra fynd; hos Strindberg har man aldrig vare sig tid eller tillfälle till jämförelser, ty replikerna växa fram ur varandra från början till slut såsom cellerna i en planta. Och hur djupt är det ej till botten med dess rika vegetation i Strindbergs sorgespel i jämförelse med den tämligen flacka symboliken i »Fruen fra havet« till exempel, vilken ju inte innehåller annat än att Henrik Ibsen menar, att samhället gärna kunde ingå på det individuella frihetskravet, då ju människorna ändå, när det blir allvar av, säkerligen hellre krypa i bås än våga sig ut i äventyret.

»Kreditorer« heter det skådespel, varmed Strindberg öppna-

de sin Théâtre libre i Köpenhamn. Det var en kommentar till Nietzsches berömda ordspråk: »Kvinnan är luttet yta«. Hela det halvannan timme räckande stycket består av en enda akt, som sönderfaller i två huvudscener. Dramat har tre personer: en kvinna, hennes förutvarande man och hennes nuvarande man. De bägge stora scenerna avspela sig mellan kvinnan och de bägge manliga personerna. Strindbergs innersta strävan var att visa, att kvinnan förmår bli spegelbilden av tvenne män – och tvenne inbördes alldeles motsatta män. Den tragiska konflikten framspringer ur den frånskilde mannens ingripande i det nya äktenskapet såsom hämnande demon; och dramat får en viss storslagenhet därigenom att denne man icke endast uppträder såsom sin egen hämnare gent emot denna särskilda kvinna, som bedragit honom, utan att han tillika är *sitt* köns talesman gent emot det *andra* könet. Änskönt en smula abstrakt uppfattat och något geometriskt behandlat, frambringar dock problemet självt i följd av sin natur ett psykologiskt skuggspel av sällsam och utsökt skönhet: det växlande ljusspelet av tvenne utpräglad manliga personligheter i ena och samma kvinnas själ blir ett clair obscur med psykiska regnbågsförtoningar och fantastiskt-groteska nattbildningar.

Strindbergs hela senare produktion har avlagrat sig omkring en gemensam grundtanke: den högtutvecklade individens förrang framför den mindre utvecklade och framför den odifferentierade massan. Den hårda skola av egen erfaring, som Strindberg genomgått därhemma, där han smutsades och stenedes av alla partier i tur och ordning, gav honom insikten om, var pudelns kärna vore att finna, nämligen i frågan: den ene eller de många. Efterhand skärptes hans öga, och en dag upptäckte han att inom fiendens – det vill säga de mångas, den kompakta majoritetens, de andligen underordnades – skenbart så homogena massa två grupper läto sig tydligt särskiljas. Å ena sidan: den brutala kraften; å den andra: svaghetens list och me-

delmåtternas intrigspel. Den nya aristokratien, intelligensens aristokrati, nerv- och storhjärnsadeln, för att bruka Strindbergs egen terminologi, har två födda fiender: armmusklerna och kvinnolisten, proletären och kvinnan, vulgus och Eva. Strindbergs personliga, intimaste upplevelser gjorde honom till anti-socialist och misogyn. I sin nyaste roman »I havsbandet« har han upptagit igen trådarna från sin »Tschandala« och framställt gestalten av en Nietzscheansk övermänniska.

Strindberg är en fyrtioårsman; sin alstring började han som trettioåring. Enligt vad man hittills förmår fastslå om honom, är han subjektivitetens diktare. Varthän han går, vet ingen; men ett vet man: att han i följd av sin natur icke kan stå stilla.

V.

Då »Fadern« utkom, behandlades den av den svenska pressen, som vore den genomsnittsvare. Såsom regeln varit sedan många år med de nordiska diktarverken, blev det den danska kritikens uppgift att låta dramat vederfaras den rätta värdesättningen; och sannolikt kommer det att dröja ännu ett årtionde, innan Strindbergs egna landsmän inse, vad »Faderns« författare skänkt dem med detta skådespel: det bästa stycket i Sveriges dramatiska litteratur, – i tekniskt hänseende ett arkitektoniskt mästerverk med stora och enkla linjer, såsom hugget i granit, vilken ej kan förvittra. I Stockholm fanns ingen förläggare, som vågade offentliggöra detta verk: Strindberg måste skänka det till en liten boktryckare i en provinsstad. Samma öde hade »Kamraterna«. »Fadern« uppfördes i Stockholm och Köpenhamn på mindre teatrar; stockholmarna begrepo ingenting, men danskarnas fina förståelse förnekade sig inte heller härvidlag. »Kamraterna« kom aldrig till uppförande.

Under tiden grundades »Théâtre libre« i Paris, och Skandi-

naviens unga författarvärld kom till medvetande om, av vilken oberäknelig betydelse en liknande skapelse därhemma kunde bli. August Strindberg, som allaredan sex år förut umgåtts med planen att grunda en sådan fri scen i Stockholm, omsatte i handling denna önskan, vilken av naturliga orsaker ju måste vara starkare hos honom än hos alla andra. Under allehanda svårigheter och chikaner, under hån och spott och likgiltighet från alla sidor, genomsatte han sin fria scen; och den 10 mars 1889 gav »Strindbergs Försöksteater« sin första föreställning på Dagmar-teatern i Köpenhamn.

Julen förut hade i svenska bokmarknaden utkommit: »Fröken Julie, ett naturalistiskt sorgespel«. Boken var försedd med ett företal, vari Strindberg utvecklade programmet för sin försöksteater. Den skulle naturligtvis i likhet med sin förebild i Paris framför allt giva unga författare tillfälle att få sina stycken uppförda. I överensstämmelse med denna princip skulle den stå öppen för alla, utan hänsyn till deras litterära ställning och estetiska trosbekännelse. Strindberg är emellertid en alltför utpräglad personlighet, att han icke skulle ha inblåst sin egen ande i det företag som bar hans namn. Han ville med sin teater bekämpa såväl de tyska »Possen« som de franska konversationsstyckena, vilka bäggedera sedan många år behärskat alla nordiska scener i original och efterbildningar. Han ville skapa en dramatik, vilken vore uttrycket för samma konstnärliga ideal, som bröderna Goncourt förverkligat i sina romaner: en psykologisk teaterdiktning. Han ville spela för en elit av bildningsaristokratien, med uteslutande hänsyn till en aristokratisk publik; fördenskull ville han, förutom att han uppförde stycken, som i varje hänseende tillfredsställde en kräsen smak, tillika företaga en del förändringar i den sceniska tekniken, beträffande belysningen, kulisserna och så vidare, för att förskaffa även dem scenisk illusion, för vilka de övliga alltför grova medlen omöjliggjorde en omedelbar njutning.

»Fröken Julie« skulle vara ett förverkligande av dessa planer; hela stycket bestod av en enda fortlöpande akt; författaren hade strukit mellanakterna såsom förstörande illusionen.

Styckets anekdot var hämtad från en notis, som några år förut gått genom hela svenska pressen. När boken framkom, fanns nästan ingen enda tidning, som inte hade en skyffel skällsord till hands för författaren. Danska censuren gjorde vissa strykningar till villkor för styckets uppförande; då Strindberg vägrade, förbjöds uppförandet. »Fröken Julie« ströks alltså från »Försöksteaterns« spellista; kort därefter uppfördes dramat under högst ogynnsamma förhållanden på en halvprivat föreställning i det radikala »Studentersamfundets« församlingssal.

Emellertid – den 10 mars 1889 gav Strindbergs »Försöksteater« sin första och enda föreställning. Programmet utgjordes av »Kreditorer« och två mindre stycken. Kvällen var en seger för Strindberg; bifallet var stormande, och nästan alla tidningar förhöllo sig sympatiska. Men brist på understöd, brist på resurser, brist på energiskt intresse, förorsakade att hela företaget intet annat blev än en torso. Behovet av en sådan scen var förhanden och är förhanden, – men Skandinavien väntar ännu på sin »fria teater«. Verkningarna av frånvaron av en sådan visa sig tydligt nog: Strindberg själv, som inför Försöksteaterns fata morgana var dag skakade en liten dramatisk pärla ur ärmen, har måst gripa till romanen igen; och Sveriges yngre författare, som gått i hans spår, skriva »Possen« eller i bästa fall på applåder beräknade lustspel.

August Strindberg står ensam ännu än någon annan man i Skandinavien. Hans namn göres misstänkt ute och hemma, och alla händer och många tillfälligheter äro mot honom. Han är det ogenomskådliga, det obegripliga för den gemena klokskapen. Och av denna har han själv blott allt för litet. Men ännu står han upprätt och oförskräckt, såsom han gjort under hela sitt stolta liv.

EDGAR ALLAN POE

1889

Långt bakom oss, i de fjärran horisonter, som vila i återskenet från romantikens blå blomma, växer Edgar Poes diktning. Lik en fantastisk jätteört med blommor som eld och natt, som fosforblänk på vatten, klänger den upp på firmamentet, och vi som stå i seklets skymning se den blomma uppe över våra huvuden och sträcka sina stänglar långt in i den natt, som ligger tät framför oss.

Poe är en av de ensamme, en av andens och sorgens smorde, en av de stenade profeterna. Han är en av dem, i vilka mänskligheten differentierat sig fram mot en högre form, en av mellanlänkarne i den ked som, efter att ha spänt sig från urcellen upp till människan, nu analogt härmed växer organiskt mot framtidens okända existensform. Han är en av dem, i vilkas ande den dittills om sig själv omedvetna processen blir medveten om sin art, – ett öga som slås opp, landskapet som speglar sig i sjön då dagen gryr, fostrets första sprittning i moderlivet. Han är en av släktets siande mystiker, vilka komma till de nya sanningarna icke genom tanke utan genom syn. Människans själ är en mikrokosmos, liksom hennes kropp genom sin embryoniska utveckling når djupt ned mot det organiska livets urrot. Det djupaste vetandet, den vidaste vyn, de klaraste dagrarne framåt och tillbaka vinnas, icke genom reglerad förståndsverksamhet utan genom det fria okontrollerade spelet av själens alla krafter. Då tanken går fram längs de stora allfarvägarna, kan han på sin höjd få ökad detaljkunskap om de redan förut kända föremålen, medan han samlar nytt kunskapsmaterial genom att på måfå ströva kring i andens urskogar. Hur tankarna än må korsas varandra och gruppera sig medels reflexio-

nen, bli de ändå aldrig annat än en mekanisk blandning, i vilken varje särskilt ämne alltså förblir vad det varit förut; men då de fritt få lyda sina egna lönnliga lagar och fritt få gå sina egna lönnliga kosor, kan det någon gång hända att de löpa samman till den kemiska förening, som är ett positivt nytt. Vi känna väl alla lite var till, hurusom understundom det kan glimta till i vår hjärna, som om en förlåt dragits undan för en värld av ljus och nyhet. Vad som här fyllde endast bråkdelen av en sekund, var så flyktigt att det var borta, att tanken ej hann gripa det, eller så spindelvävsfint, att det revs sönder av dess grova fingrar, – det är just detta som den siande mystikern bjuder stanna och fixerar till analys.

Men Poe är därjämte en av mänsklighetens stora sjuklingar. Han är sjuk såsom den högsta skönheten är sjuk och såsom karaktärsnoblessen i dess högsta stegring är sjuk. Hans konstideal är sjukt; han citerar sex gånger i sina arbeten Bacons ord: »There is no exquisite beauty without some *Strangeness* in the proportions«. Hans kvinnor tillhöra alla en och samma typ: hälften hektisk, hälften madonna, med en glans i ögonen som av förruttnelsens fosforescerande. Han är i sitt väsens hjärta, i sin själ och sitt blod, angripen av den förpestade atmosfär, som hänger tung och död i det tillvarons centrum, där de stora andarne dväljas. Han är en av de martyrer, vilka den stora pessimismens troende dyrka som helgon. Han är, liksom flertalet av odlingens furstar, i en person den tvekluvna stammen av vanvett och snille.

I.

Den tyska romantiken var germanismens resning mot gallicismen. Genom den ställdes »gemytet« gent emot förståndet, den sköna poesien gent emot den nyttiga prosan. Den beteck-

nade en polär motsättning gent emot den franska upplysningsfilosofien i uppfattningen av människonaturen, en radikal »Umwerthung aller Werthe«. Det adertonde århundradets skriftställare hade byggt sin psykologi och på basis av denna sin samfundsordning på en matematisk och abstrakt tankeoperation av analogt slag med den som våra dagar utförts av socialismen: de hade styckat människoläktets totalsumma i ett lika stort antal enheter, inbördes varandra lika som skåp timrade efter samma modell, och manövrerna med dessa abstrakta talenheter avsatte som bottenfällning egalitetsprincipens naturstridiga nonsens. Den franska klassicismens skalder såväl som upplysningstidens filosofer framställde människan såsom ett icke synnerligen komplicerat maskineri, vilket de förevisade ett gunstbenäget publikum i sina skådespel, noveller och essayer som i ett glasskåp. De sågo klart och skarpt vad de sågo, men detta var så litet, emedan det endast var ytans liv. De tyska romantikerna döko ned till botten, där de funno en sällsam och ymnig vegetation; de krängde ut den mänskliga naturens nattsida med alla dess gåtor och abnormiteter; de blottade den navelsträng, som binder människan samman med allmodern naturen; de knöto individen samman med det gångna och det kommande, med det som låg utom hans jordiska existens, följde honom tillbaka bortom födelsen och framåt utöver döden; de påvisade, i en motsatt ytterlighet, att jaget icke är något ouplösbart, styckade det, fördubblade det; de skildrade, med ett ord, det patologiska och abnormalt i människonaturen, det säregna i gott och ont, det mystiska och storslagna, den store brottlingen och den store artisten, den galne och den geniale individen. Denna romantikens typ var lika ensidig som den franska klassicismens träiga genomsnittsmänniska, men innerst inne i fantasterierna och all den trasgranna ståten låg dold, liksom en skrift med sympatiskt bläck, vilken ej framträder förr än under solvärmens inverkan, den människonaturens gåta,

med vilken nutidsdiktningen och nutidsforskningen företrädesvis sysselsätta sig. Och det är just i solvärmen av Poes ande, som denna dolda skrift börjat teckna sig på papperet, delvis så klart att vi endast ha att läsa.

Det var denna tyska romantik som på Poes tid utgjorde den intellektuella atmosfären världen runt. I den har Poe säkerligen haft sin utgångspunkt; det var den som befruktade hans ande. Man ser det i hans litterära sym- och antipatier, i de paralleller och analogier, vilka förefinnas mellan hans egen diktning och de tyska romantikernas, samt i många av de kritiska principer, vilka han bragte i ett avslutat estetiskt system.

Huvuddragen i detta äro följande:

Människosjälén omfattar trenne förmögenheter: den rena intelligensen, smaken och det moraliska sinnet (pure intellect, taste and the moral sense). Dessa trenne förmögenheter verka inom skilda sfärer, med skiljaktigt material och på skilda sätt: genom intelligensen ledas vi till sanningen, genom smaken till skönheten, genom moralsinnet till plikten.

Smaken, skönhetssinnet, det poetiska sinnet (the poetic sentiment) är sålunda en organisk del av människosjälén, ett bestämt kringslutet område inom densamma med sin alldeles självständiga funktion. Det är det organ, medels vilket människan förarbetar till njutningsföremål den omgivande mångfalden av former, ljud, dofter och känslor. Härvid stannar dock icke dess verksamhet; det finns ett annat och högre behov, som söker sin tillfredsställelse. Det finns inne i alla dessa förarbetade fysiska företeelser, under dem, bortom dem, något som människan icke ernått genom denna upprepning, denna omsättning av verkligheten, men efter vilket hon känner en osläcklig törst genom det eviga och odödliga inom sig. Det är icke skönheten omkring henne, ty denna har hon gripit, utan en högre form av skönhet som hon icke kan nå.

Skönhetssinnets verksamhet är sålunda, såväl till art som

mål, väsensåtskild från intelligensens och moralsinnets. Själv verkar det återigen på flerahanda sätt och med olikartat material, – såsom målning, skulptur, arkitektur, dans, trädgårds-konst, musik, poesi. Musiken är den högsta formen, emedan i den själen når närmast in mot det stora mål, till vilket den på skönhetssinnets anmaning strävar: skapandet av den skönhet som är utom och över vardagsmättet, den över- och utomjordiska skönheten om man så vill. I musiken är detta strävande faktiskt förverkligat, om än endast delvis och ofullkomligt. Då vid åhörandet av ett musiknummer våra ögon oemotståndligt tåras, verkas detta icke genom ett övermått av sällhet och njutning, utan av sorgen över att icke redan nu, här på jorden, med ens och för alltid, kunna gripa denna högre sällhet, denna högre njutning, av vilka vi genom musiken fått skymta snabba och ovissa glimtar. I överensstämmelse med denna analys av det själstillstånd som är konstnjutningen måste Poe följdriktigt sluta, att en viss melankoli är oskiljaktig från alla fullkomliga uppenbarelsformer av det sköna.

Poesien definieras av Poe såsom »det rytmiska skönhets-skapandet« (the rythmical creation of beauty). I diktningen verkar skönhetssinnet med språket såsom material. Av vad förut framställts drager Poe tvenne slutsatser, vilka han uppställer som grundpelare i sin poetik: att den poesi står närmast fullkomligheten, vilken innerligast ansluter sig till musiken, antingen genom att para sig med denna eller själv bli musik, samt att poesins enda innehåll och enda mål är skönheten; vidare: att all annan tendens är dess natur främmande. Poe hyllar, med andra ord, teorien »l'art pour l'art«; sanningen och moralen höra hemma i andra själssfärer och kunna icke inmängas i alstren av skönhetssinnets verksamhet utom såsom underordnade element i skönhetssträvandets tjänst.

Att skalden diktar vill alltså säga, att han med språket som material skapar skönhet. Men denna skapelseakt består endast i

en kombination: »all novel conceptions are merely unusual combinations«. Originaliteten, inbillningskraften, den skönhetsskapande förmågan, och så vidare, äro synonymmer, olika ord för en och samma sak, kvintessensen i all poesi: förmågan att verkställa nya kombinationer. Valet av kombinationsämnen behöver icke vara inskränkt till det skönas värld; även det fula kan användas. Liksom inom den fysiska kemien, säger Poe, inträffar det mången gång även inom den intellektuella, att föreningen av tvenne element resulterar i ett tredje, som icke har någotderas egenskaper. Han menar synbarligen, att liksom finkelolja och smörsyrealkohol, var för sig outhärdligt stinkande, i kemisk förening bilda den utsöktaste parfym, kan ett flertal fullheter kombineras till en skön enhet.

Man förstår lätt, att Poe med en sådan uppfattning av den poetiska alstringens karaktär lägger en oerhörd vikt på utarbetningens teknik. Att reducera skapandet till en kombination vill ju egentligen säga detsamma som att reducera skaldens arbete till en händighetsfråga, till något som kan fixeras såsom en matematisk uppgift. Det finns intet större misstag, säger Poe, än att tro, att den sanna originaliteten består i inspiration; den är intet annat än en tålig och omsorgsfull kombination. Och det är ett lika stort misstag, säger han på ett annat ställe, att föreställa sig, att den kalkylerande förmögenheten hos människan står på krigsfot med den ideala; den imaginativa intelligensen är tvärtom i sin högsta potens alltid avgjort matematisk.

Ett diktverks värde ligger i dess förmåga att göra intryck på läsaren. Varje verklig dikt åsyftar att göra ett visst bestämt slag av intryck, att framkalla en viss bestämd art av effekt; skaldens konst är den att kombinera alla de medel som leda till åstadkommandet av denna effekt och att kombinera dem så att denna blir så stark som möjligt. Men som en dylik känslans rening, en dylik själens anspänning till sin natur är övergående,

kan poemet icke utsträckas över en viss längd, emedan efter en viss given tidrymd en psykiskt nödvändig avslappning inträder. Epiken är för Poe en artistisk anomali; det intryck, vilket en dikt som »Paradise lost« gör, är icke ett stort enhetligt intryck, utan en serie indelad av pauser, framkallas sålunda icke av diktverket såsom ett helt utan såsom en samling av många mindre, goda poem. De dikter, vilka för Poe stå såsom de högsta, bli naturligtvis det rent lyriska poemet och novellen.

Jämförda med detta konstideal tarva Poes litterära sym- och antipatier, sådana som de tagit sig uttryck i hans kritiska essay-er, inga kommentarer. Bland moderlandet Englands skalder älskar han mest Shelley och Keats, – Keats, den mest artistiske bland de unga, vars diktning bäres av inbillningskraften allena och för vilken alla intryck och stämningar omsättas i sinnlig form, – Shelley, cor cordium, vars hjärta var som Kosmos' hjärta, vars fantasi var naturens och vars diktningens musik var som sfärernas. Tennyson får mention honorable såsom den vilken är minst »earthly«, medan han däremot använder alla tillfällen att gå illa åt Sjöskolan för den didaktiska och moraliska ballasten i dess diktning. För den »gamla skolan«, det vill säga den engelska klassicismen, har han icke mycket tillövers – Johnson får hålla till godo med sådana epitet som »the huge bulk« och »the Elephant«; och vad Poe *mest* beundrar hos Shakespeare, är de romantiska dramerna, »Midsummer Night's Dream«. De gamla barderna och minnesångarne ställer han himmelhögt över all världens epik; och Thomas Moore, som själv sjunger sina visor, är för honom idealet av en skald. Ett diktverk, som han ständigt vänder tillbaka till, är Fouqué's »Undine«. »För en Fouqué finns det femtio Molière. För en Angelo finns det fem hundra Jan Steen. För en Dickens finns det fem miljoner Smollett, Fielding, Marryatt, Ashton, Cockton, Bogton och Frogton.«

Ännu mera i ögonen fallande blir Poes frändskap med de tys-

ka romantikerna genom de talrika analogierna mellan hans och deras produktion. Själva den romantiska metafysikens kardinaldogm, Schellings teori om den intellektuella åskådningen, går igen i Poes uppfattning av intuitionen såsom kunskapskälla bredvid och över det reflekterande förståndet i deduktion och induktion. Det finns för Poe inga markerade rāmärken mellan drömmens rike och verklighetens; de spela över i varandra i den enskildes liv, infiltreras så intimt i varandra, att det ena icke kan utsöndras ur det andra; den faktiska världen omdanas till ett sagoland, och den subjektiva fantasien ryckes ned och blir en faktor i den objektiva verkligheten; – allt i full överensstämmelse med dessa ord av Novalis: »Die Welt wird Traum, der Traum wird Welt«. Mellan det abstrakta och det konkreta finns ingen väsensåtskillnad. Poe skriver i »The power of words« en fantasi med naturvetenskaplig allure över samma tema som den bibliska skapelsetexten: »Och Gud sade: varde ljus! Och det vart ljus!« Världsrymdens kroppar, säger han, äro intet annat än ord; ordet är en skapande kraft i den rent fysiska världen; ty: ordet är ljud, ljudet är en luftvibration, och en sådan vibration verkar ut genom oändliga rymder, fram genom ändlösa tider, genom att framkalla andra vibrationer, vilka omsider medels sin komplexitet resultera i en värld. Denna föreställning om individens kosmiska betydelse är icke främmande för Poes tyska själsfränder. Det finns intet själstillstånd, som Poe med sådan förkärlek skildrar, som det vilket står mitt emellan liv och död, med ett skiftande spel av det föras dagrar och den senares slagskuggor; och man behöver endast läsa en fantasi som »Monos and Una«, ett samtal mellan tvenne älskande efter döden, för att återfinna Novalis' åsikt om liv och död såsom blott relativa begrepp, om döden såsom en särskild form av liv, vars mest utmärkande drag är en utomordentligt skärpt utbildning av sinnena, analog med den som opium framkallar. Här, som på alla områden, mötas Poe och de

tyska romantikerna i slopandet av alla gränspålar, – mellan dröm och verklighet, mellan fantasi och tanke, mellan liv och död, mellan abstrakt och konkret.

De mötas även i sin psykologi och i sin konstkritik. »The system of doctor Iarr and professor Fether«, – en skildring av ett besök på ett dårhus, varest den forne föreståndaren, som själv blivit galen, gjort myteri mot sjukskötarna i förening med sina olyckskamrater, inspärrat dem i cellerna, behandlar dem efter sitt eget »system« och är den mest tillmötesgående värd mot den besökande, – denna novell är komponerad efter mönstret »de kinesiska askarne« vilket såsom känt var synnerligen gouterat av exempelvis Tieck. Och då Poe i »The philosophy of composition« omständligt redogör för hur han komponerade sin odödliga dikt »The raven«, visar varför han använde vokalen o genomgående och varför han bestämde sig för korpen såsom en lämpligare fågel än papegojan, söndersmular publikens illusion genom en kall dissekering av diktalstringens mekanism i all dess beräknande prosa, – finns icke häri en tydlig pendant till den romantiska ironien? Versstycket »The bells«, i vilket skalden icke föresatt sig annat än att medels användning av vissa ljudassociationer så illusoriskt som möjligt återgiva den skiljaktiga klangen hos silver-, guld-, koppar- och järnbjällror, har många motstycken i Tysklands romantiska poesi.

Jag har förut karakteriserat psykologien i denna poesi. Även Poe skildrar uteslutande människosjälens nattsida, det patologiska, det kluvna och styckade, abnormiteterna, anomalierna. Hans dubbelgångare William Wilson är en tvillingtyp till Brother Medardus i Hoffmanns »Djävulens Elixir«. Chamisso's »Peter Schlemihl«, där en människa mist sin skugga, Hoffmanns »Vom verlorenen Spiegelbilde«, där hjälten på en viss ort kvarlämnar sin spegelbild, Poes »Loss of breath«, vari en man, låt vara humoristiskt, berättar om hur han tappat sin andedräkt, – äro stjälpkar från samma underjordiska rot. Poe är

här lärjungen, men en lärjunge som lämnar sina mästare långt bakom sig. Det är, såsom framdeles skall utvecklas, i dessa andens schakt som Poe utbrutit stycken av den stora gåtans malm; det är i detta hänseende som hans intuition sträckt sina känselhorn in i vår egen tid och bortom den.

II.

En dag år 1833 utfärdade en publikation i staden Baltimore en inbjudning till en litterär tävlan. Två pris utfästes, ett för det bästa poemet och ett för den bästa novellen. Bland de förmodligen icke alldeles obetydliga luntor, som med anledning härav översvämmade redaktionen, fanns ett manuskript, skrivet med en anmärkningsvärt distinkt och pryddlig handstil, vilket den tillsatta priskommittén enhälligt tillerkände båda prisen. Då den förseglade namnsedeln öppnades, befanns den innehålla namnet E. A. Poe.

Detta namn var okänt för kommitténs medlemmar. Den säregna karaktären hos de prisbelönade skrifterna, deras vilda fantasi och sällsamma skönhet, hade emellertid hos dem väckt intresset att närmare lära känna författaren, och en av dem, herr Kennedy, sände ett invitationsbrev till poeten. Härpå fick han följande svar: »Er inbjudning till middag har pinat mig olidligt. Jag kan icke komma, för orsaker av den mest förödmjukande beskaffenhet – mitt personliga yttre. Ni torde föreställa er den smälek jag känner vid att göra denna bekännelse, men det är nödvändigt.« Då herr Kennedy skyndade att söka upp den stackars brevskrivaren, fann han en ung man som höll på att dö av svält.

Denne unge man hade emellertid redan gjort en mångsidig och intens bekantskap med livet. Edgar Allan Poe föddes den 13 januari 1809 i Boston. Han tillhörde en gammal normandisk adelssläkt, som under Henry den andres regering inflyttat

till Irland. Ättens ursprungliga namn var Le Poer eller de la Poer; under tidernas lopp, allt eftersom ätten grenade sig, blev detta namn stavat på mångfaldiga sätt. Redan grundläggaren får av en gammal hävdatecknare det eftermälet, att »det icke fanns en tapprare man än Roger la Poer«; och de minnen, som Irlands historia bevarat av hans ättlingar, är av samma art. Det var en ras, som utmärkte sig genom oförvägenhet och trots, genom heroiska dåd och romantiska äventyr. Den hade ett lynne av det slag som aldrig finner sig till rätta med denna världens jämna klokskap. Den skilde sig från den stora mängden, höjde sig över den, i ont som gott, i brott som i strålande bedrifter, i karaktärens sjukligt skärpta nobless såväl som i dess snedvridna excesser. Det är en excentrisk ras; och till och med den skrämmande mystik, vilken överskyggar dess sista, berömdaste namn, skrider fram genom dess krönika som en dunkel, hemlighetsfull gestalt med tillhöljt ansikte, en skugga utan kropp, så oproportionerligt jättstor som i månskensnatten.

Skaldens farfader överflyttade till Amerika. Han tog verksam del i frihetskriget och nådde därunder rangen av generalkvartermästare. Hans äldste son, David, skaldens fader, enleverade såsom adertonårig student en för talang och skönhet utmärkt skådespelerska, Elizabeth Arnold, samt gifte sig med henne. Utstött ur sin familj, försökte han sig i hustruns yrke men med ringa framgång. En försoning kom visserligen till stånd, och det unga paret upptogs i det Poeska hemmet; men kort därefter dogo de båda, efterlämnande trenne oförsörjda små.

Den mellersta av dessa hette Edgar; sitt andra namn erhöll han efter en intim vän till familjen, herr Allan, vilken själv barnlös upptog den föräldralöse som fosterbarn. Barnet ådagalade tidigt utomordentliga gåvor och en sällsynt skönhet, visades för gästerna som ett underbarn och härskade i huset som en liten tyrann, vars vilja var lag. Men lika tidigt røjdes även symptomerna av barnets sjukligt nervösa temperament.

1816 gjorde herrskapet Allan en resa till England, där de kvarlämnade fostersonen i en av landets berömdaste undervisningsanstalter. Han tillbragte fyra fem år i denna, i ett stilla, monotont skolliv, vilket han sedermera skildrade i »William Wilson«. Han lade här grunden till sitt mindre vanliga klassiska vetande.

1821 återvände han till Amerika. Han studerade först någon tid vid universitetet i Richmond. I de underrättelser man har om honom från denna tid framhållas hans kunskapsrikedom, hans energi, hans skönhet, men framför allt är det det morbida mimosadraget i ynglingens naturell som framhäver sig reliefartat. Förhållandet till fosterfadern tyckes ej ha varit baserat på innerligheten, och ynglingen sökte på annat håll tillfredsställelse för sin heta abnormala trängtan efter sympati och kärlek. Då han väckte sina grövre anlagda kamraters åtlöje, tog han sin tillflykt till de stumma bröderna. Sålunda blev han den djurvän, som han fortfor att vara under hela sitt liv. Hans väninna från senare delen av hans liv, författarinnan fru Whitman, berättar en liten anekdot om Poe från dessa år, vilken ställer hans sensibilitet i skarp belysning. »En dag följde han en skolkamrat till dennes hem och såg där för första gången fru H. S., hans unge väns moder. Denna dam tog, då han inträdde i rummet, hans hand med några vänliga och vackra välkomstord, vilka trängde så djupt in i den föräldralöses känsliga hjärta, att de berövade honom talförmågan och för några ögonblick till och med medvetandet. Han återvände hem som i en dröm, med en enda tanke, ett enda hopp i livet, – att än en gång höra de ljuva och vackra ord, vilka hade gjort den ödsliga världen så skön för honom och fyllt hans ensliga hjärta med en ny, tryckande glädje.« Fru Whitman påstår, att minnet av denna dam spelade in i Poes hela följande liv och produktion såsom en betydande faktor.

Då Byron for över till Grekland för att kämpa i det förtryck-

ta folkets leder, väckte hans exempel hänförelse i många unga bröst både i gamla och nya världen. Poe var en av dem, för vilka Byrons handling lyste som öknens eldstod. 1827 lämnade han Amerika och vände ej tillbaka dit förr än två år senare. Huruvida han nådde fram till Grekland, var han uppehållit sig under denna tid, vad han sysselsatt sig med, vilka öden han genomgått, – det vet man ej. Poe själv ville aldrig giva några upplysningar i detta hänseende.

Efter återkomsten hem sattes han av fosterfadern i en militärskola. Utgången av detta experiment kan man lätt gissa sig till. Den militära disciplinen och hans explosiva konstnärsnatur trivdes samman ungefär som eld och vatten. Man baxnar därför icke alls, när man finner, att han redan i början av år 1831 anklagades »för åtskilliga pliktförseelser samt ohörsamhet mot order» och förklarades »avskedad ur de Förenade Staternas tjänst».

Han återvände nu till hemmet. Här hade emellertid stora förändringar skett. Hans fostermoder hade dött och herr Allan gift om sig. En brytning skedde, och Poe gav sig åter ut i vida världen. Han ruvade någon tid på att än en gång ge sig över till Europa för att hjälpa de polska insurgenterna, men denna plan kom ej till utförande. De följande åren äro en lucka i hans liv; förmodligen har han fört en obemärkt tillvaro såsom journalist, då han redan förut debuterat med diktsamlingar. Man känner intet med bestämdhet om honom, förr än han segrade vid den litterära tävlingen i Baltimore; och det tillstånd, vari herr Kennedy då fann honom, är ett värtaligt intyg om den »struggle for life», som sannolikt fyllt de tvenne tomma åren.

Emellertid blev Poe nu för alltid fastknuten vid litteraturen såsom yrke och födkrok. Han fick till en början anställning som medredaktör i en tidskrift i Richmond; och hans ekonomiska ställning blev nu så till vida god, som han åtminstone hade brödet för dagen. Men hur djupt den medfödda melanko-

lien låg hos Poe, därom bära följande rader vittne, vilka han under denna pekuniära dagning skrev till sin gynnare, herr Kennedy: »Mina känslor i detta ögonblick äro i sanning ömkansvärda. Jag lider under trycket av en själslig håglöshet, sådan jag aldrig förut känt. Jag har fåfängt kämpat emot denna melankoli; *ni skall tro mig*, när jag säger, att jag fortfarande är olycklig i trots av den stora förbättringen i min ställning. Jag säger ni skall tro mig, och detta av den enkla grund, att en människa som skriver för att *göra effekt* icke skriver på detta sätt. Mitt hjärta ligger öppet framför er; om det förtjänar läsas, läs det. Jag är olycklig och vet ej varför. Trösta mig – ty ni kan. Men låt det bli snart, ty annars blir det för sent. Skriv till mig genast; övertyga mig om, att det är mödan värt – att det överhuvud taget är nödvändigt att leva, och ni skall visa er som min verkliga vän. Mana mig till att göra vad som är rätt. Jag menar verkligen detta. Jag menar, att ni icke skall anse vad jag nu skriver som ett skämt. Oh! bliv icke ond på mig! ty jag känner, att mina ord äro osammanhängande; men jag skall komma till mig själv igen. Ni kan icke undgå att se, att jag lider under trycket av en själslig håglöshet, vilken skall fördärva mig om den fortfar. Skriv därför till mig, och snart; driv mig till att göra vad som är rätt. Era ord skola hava större vikt för mig än andras, ty ni om någon är min vän. Uraktlåt det ej, om ni sätter värde på er framtida själsfrid.«

Under denna sin vistelse i Richmond var det som Poe gifte sig med sin kusin, Virginia Clemm. Hon var vid mycket unga år, men redan angripen av familjesjukdomen: hektiken; och hennes skönhet var denna den lungsiktiga kvinnans fågring, vilken tyckes vara mera av himmelen än av jorden, med sin genomskinliga vita hud och sina djupa strålande madonnaögon. Det unga paret levde jämte fru Clemm i ett hushåll, som var knappt på allt utom på kärlek. Hur djup den kärlek var som Poe kände för sin svärmor, däråt har han givit ett oförgätligt

uttryck i sonetten »To my mother«. Och, säger hans vän Graham, »hans kärlek till sin hustru var ett slags hänförd dyrkan av den besjälade skönhet, som han kände vissna inför sina ögon. Jag har sett honom kretsa omkring henne, när hon var sjuk, med en mors hela djupa fruktan och ömma oro för den förstfödde – hennes svagaste hostning förorsakade honom en skälvning, en hjärtrykning, som var synlig. Jag for ut med dem en sommarafton, och minnet av hans aktsamma ögon, ängsligt riktade på minsta färgskiftning i detta älskade ansikte, förföljer mig ännu som minnet av en mörk visa. Det var denna ständiga förkänning av att mista henne som gjorde honom till en svårmodig och tankfull man och gav en sorgsen melodi åt hans odödliga diktning.« De båda kvinnorna å sin sida avgudade detta stora barn, som förstod sig så litet på världen, och de pysslade om honom som om de varit hans mödrar. »En dag«, berättar Baudelaire i den studie över Poe, vilken han förutskickade i sin franska översättning av dennes noveller, »en dag såg Willis en kvinna inträda på byrån, gammal, mild, allvarlig. Det var fru Clemm. Hon *sökte arbete* för sin käre Edgar. Biografen säger, att han blev djupt gripen, icke endast av hennes välgrundade beröm och riktiga värdesättning av sonens talanger, utan även över hela hennes yttre, – över hennes milda och sorgsna röst, hennes en smula gammalmodiga men fina och nobla sätt. Och under många år, tillägger han, sågo vi denna geniets outtröttliga tjänarinna, fattigt och bristfälligt klädd, vandra från tidning till tidning för att sälja än en dikt än en artikel, stundom under förklaring att *han* var sjuk, – den enda förklaring, det enda skäl, den oföränderliga ursäkt som hon gav, när hennes son befann sig i en av dessa sterilitetsperioder, vilka de nervösa skriftställarne känna till, – och utan att någonsin låta en stavelse komma över sina läppar, vilken skulle kunna tolkas såsom ett tvivel på, såsom en minskad tillit till hennes älsklings geni och goda vilja. Då hennes dotter dött, fäste hon

sig vid den överlevande med en ökad moderlig värme; hon levde samman med honom, tog vård om honom, försvarade honom mot livet och mot honom själv.« Och då hon får under rättelsen om hans egen död, skriver hon ett sönderslitande brev till Willis, vari hon ber honom tala väl om den döde och att framför allt säga vilken hängiven son han varit för henne.

Det lilla hushållet var nästan ständigt på flyttande fot, i det att herrens flyttfågelsnatur omöjliggjorde en långvarigare vistelse på samma plats. Under de närmast följande tio åren hade Poe anställning än i en publikation än i en annan, i Richmond, i New-York, i Philadelphia. Var han kom fram, synes det som om hans magiska penna satt tidskrifterna i stånd att skära guld med täljknivar. På ena stället höjer han prenumerantsiffran från 700 till inemot 5,000, på ett annat från 5,000 till över ett halvt hundratusental. Men själv förblev han lika fattig, så fattig att han ständigt måste sänka sitt snille till den litterära dagakarlens trälögöra. Och var han kom fram, myllrade fiender upp omkring honom, – de okända, osynliga fienderna, det litterära småkrypet, medelmåttorna och plebejerna, krämarna och reklamynget, alla de som han tuktrade med kvickhetens ris och harmens gissel. Poe var för mycket aristokrat och för mycket äkta konstnär för att ingå kompromisser eller taga hänsyn till praktiska intressen. »Litteraturen«, säger Graham, »var för honom religion; och han, dess överstepräst, drev växelångarne ur templet med skorpioner.« De små hämnades så som de små i alla tider hämnats: de lade minor och snaror, snaror för hans husliga trevnad, minor för hans rykte. Hans hustru mottog på sin långa dödsbädd anonyma brev, innehållande tillvitelser mot hennes make, brev som påskyndade hennes död; och när han själv genom döden gjorts ofarlig, skyndade en av denna pöbel att kasta all den smuts på hans minne, vilken detta ännu bär – eller åtminstone intill de allra sista åren burit – inför världen.

Det finns åtskilliga skildringar av hans yttre person och om det intryck han gjorde på dem, med vilka han kom i beröring. Han framstår i dem alla som den sjukligt sensitiva natur och den fulländade gentleman som han var, som aristokraten och snillet. Alla de tidningsmän, med vilka han hade litterära och ekonomiska mellanhavanden, vitsordade enstämmigt hans samvetsgrannhet, vilken liksom hans tacksamhetskänsla och allt hos honom var sjukligt uppdriven. Hans person fascinerade hans samtid, liksom hans diktning ännu fascinerar oss; det fanns och finns i dem båda en viss lönnlig magnetiserande makt. »Allt hos honom«, säger fru Whitman, »antydde den ovanliga människan; hans hållning, person och gång voro lika karaktäristiska. Hans anletsdrag voro regelbundna och avgjort vackra. Hans ansiktsuttryck var öppet och sorgset; färgen hos hans ögon skenbart mörkgrå, men vid närmare eftersyn befunnos de äga denna obestämda violetta skiftning som är så svår att fixera. Hans panna var obetingat den i byggnad och uttryck finaste jag någonsin sett.« En annan dam av Poes litterära umgängeskrets, fru Osgood, fullständigar detta porträtt. Poe hade sänt henne sitt just då skrivna poem »The raven« och utbett sig hennes omdöme samt tillika anhållit om tillåtelse att besöka henne. Fru Osgood säger sig aldrig skola glömma den morgon, då hon första gången sammanträffade med Poe. »Med sitt stolta och sköna huvud upprätt, sina mörka ögon flammande i det elektriska ljuset av känsla och tanke, en egendomlig, en oefterhärmlig blandning av mildhet och hauteur i tal och sätt, hälsade han mig, lugnt, allvarsamt, nästan kallt, med ett så utpräglat allvar att jag icke kunde undgå att känna djupt intryck därvid.« Och hon tillägger: »För en känslig och förfinad kvinna låg det en säregen och oemotståndlig tjusning i den ridderliga, behagfulla och nästan ömma vördnad, varmed han oföränderligen nalkades alla kvinnor som vunno hans aktning.«

Sommaren 1846 flyttade Poe med de sina ut på landsbygden,

där han slog sig ned i en liten villa i Fordham, i New-Yorks omnejd. Han ville, att hans hustru här måtte kunna dö i ro. En av hans skaldebröder – jag vet ej vem – har lämnat en skildring av livet på Fordham, så gripande i sitt mörka vemod, att jag ej kan underlåta att anföra den. Han skriver om sitt första besök:

»Vi funno honom, hans hustru och hans hustrus moder, som var hans faster, boende i en liten villa på toppen av kullen. En à två acres grönsvär voro inhägnade kring huset. Slät som sammet, ren som den mest välvårdade matta. På gårdsplatsen stodo några stora åldriga körsbärsträd, vilka utbredde omkring sig en tjock skugga.

Poe hade på ett eller annat sätt fångat en fullvuxen sparv. Han hade satt honom i en bur, vilken han upphängt på en spik, inslagen å stammen på ett körsbärsträd. Den stackars fågeln var lika litet danad till att leva i bur som hans ägare till att leva i denna världen. Han var lika jäktande som sin fångvaktare och sprang av och an, häftigt och skrämt, från den ena sidan av buren till den andra. Jag ömkade honom, men Poe var upptagen av att dressera honom. Där stod han med korslagda armar framför den pinade fågeln, med det sublimes hoppet att ernå det omöjliga präglat på hela sin varelse. Så nobel, så känslolös i sin underbara, intelligentas skönhet, så stolt och förbehållsam, och dock så förtroendefullt meddelsam, så fullständigt en gentleman vid alla tillfällen jag såg honom; en så urskillningsfull och god talare var Poe, att han inpräglade sig själv och allt vad han ville, till och med utan ord, på alla han talade med... Poes röst var själv melodi. Han talade alltid lågt, även i en häftig diskussion, tvingande sina åhörare att lyssna, om de ville lära känna hans mening, hans grunder, hans filosofi eller hemlighetsfulla fantasier. Dessa senare flöto ständigt ur hans penna, sällan ur hans mun.

Vid detta tillfälle infördes jag till skaldens unga hustru och till modern, då mer än sextioårig. Hon var en högväxt värdig

gammal dam, med en världsdams hållning, och hennes svarta dräkt, ehuru gammal och mycket nött, satt verkligt elegant på henne... Fru Poe såg mycket ung ut; hon hade stora svarta ögon, och hennes ansiktshy var av en pärlaktig blekhet. Hennes bleka anlete, hennes strålande ögon och hennes korpsvarta hår gånvo henne ett ojordiskt utseende. Man kände, att hon nästan var en lösgjord själ, och när hon hostade, blev det en klart att hon snart skulle gå bort. Modern tycktes frisk och stark samt föreföll att vara ett slags allmän försyn för sina besynnerliga barn.

Där fanns över villan en smak och förfining, som den måste ha fått genom närvaron av dess hyresgäster. En så prydlig, så fattig, så torftigt inredd men på samma gång så intagande bostad har jag aldrig sett... Vardagsrummet var belagt med mattor; fyra stolar, ett ljusställ samt en bokhylla fullbordade dess möblering. Där stodo vackra dedikationsexemplar av böcker på de små hyllorna, och Brownings arbeten intogo hedersplatsen. Med stilla triumf framtog Poe ur sidofickan ett brev, som han nyligen mottagit från Elizabeth Barrett Browning. Han uppläste det för oss. Det var mycket smickrande. Hon berättade att Poes >dikt Korpen framkallat en paroxysm av skräck i England<.... Han var vid denna tid mycket nedtryckt. Deras ytterliga fattigdom, hans hustrus sjukdom och hans egen oförmögenhet att skriva voro tillräckliga förklaringsgrunder härtill.. Vi strövade ut i skogarne och hade en ganska glad stund, tills någon föreslog en kapplöpning. Jag antager att det var Poe, eftersom han var skicklig i den idrotten. Två tre herrar gingo in på att löpa omkapp med honom, och ehuru den ene av dem förr i tiden varit jägare, tog Poe försprånget framför dem alla. Men, tyvärr, hans skor, länge slitna och omsorgsfullt ansade, hade båda två gått sönder under den stora löpning som gjorde honom till segrare... Jag var viss på att han icke hade några andra skodon, vare sig stövlar eller skor... och om

någon hade pengar på sig, vem hade haft den oförsyntheten erbjuda dem åt skalden?»

Ingram, ur vars biografi över Poe jag hämtat ovanstående citat, berättar att samma skriftställare kom på intim fot med Poe samt gjorde åtskilliga besök på Fordham, vilka han skildrar: »Hösten kom, och fru Poe tynade hastigt hän, och jag såg henne i hennes sjukrum. Allting därinne var så prydligt, så absolut renligt, så knappt och torftigt... På sängen, som var fylld blott med halm, fanns ingen annan beklädnad än ett snö vitt täcke samt lakan. Vädret var kallt, och den sjuka damen låg i dessa förfärliga skälvningar, som åtfölja den hektiska febern. Hon låg på halmbädden, insvept i sin mans överrock, med en stor katt i skötet. Det underliga djuret tycktes medvetet om sitt stora gagn. Rocken och katten voro de enda medel, med vilka den sjuka kunde hålla värmen, utom att hennes man höll om hennes händer och modern om hennes fötter. Fru Clemm älskade sin dotter lidelsefullt, och hennes kval över dennas sjukdom och fattigdom och elände voro förfärliga att åse.»

En skum och ödlig januaridag bars den unga kvinnans döda kropp bort från Fordham, och Poe satt kvar där ensam med den älskade hädangångnas moder. Han försjönk i en svärmodig slöhet. Han strövade omkring i nejderna kring Fordham, själv tusen gånger mera ensam i sin själ än dessa skogar, i vilka han kunde vandra timvis utan att möta en människa. Hans älsklingsplats var en granbevuxen klippudde i grannskapet, vilken erbjöd en vidsträckt vy över den omgivande trakten; »här«, säger fru Whitman, »älskade han att sitta, under långa sommarkvar, under ensliga stjärnljusa nätter, drömmande sina grandiosa vakna drömmar«. Hans själ fylldes med en stämning av månsken och kyrkogård, av benrangelssyners skräck och melankoliens vällust, och han diktade »Ulalume«:

»It was in the lonesome October
Of my most immemorial year.«

Ute i denna ensamhet, utan ljud, utan resonans, mitt i den tystnad, i vilken naturen icke är död utan blott tyckes hålla andedräkten, mitt i den själens oändlighet, vari rummet blir ett ord utan mening och tiden hänger som en liten glimtande stjärna högt uppe – svävar hans intuitiva tanke, frigjord från kropp och jord, ut över världsrymdens ocean som en fantastisk jättefågel, och när den vänder åter och sätter sig på sin herres skuldra, bringar den med sig den världsmysteriets underbara blomma, som skulle fröa i Poes kosmogoniska fantasi »Eureka«.

Det är tid att komma till slutet. Sommaren 1849 uppehöll sig Poe i Richmond. »Den fjärde oktober«, berättar Ingram, »lämnade han Richmond med tåget, förmodligen i avsikt att fara till Fordham för att hämta fru Clemm. Före sin avresa klagade han för en vän över illamående, över köldrysningar och mattighet, men beslöt icke dess mindre att ge sig åstad. Han steg av tåget i Baltimore och påträffades några timmar senare medvetslös på gatan. Hur han blivit sjuk, finns det ingen som med säkerhet vet; och alla de absurda rykten, som voro i omlopp om hans sista stunder, voro rena påfund. Han var döende, när man fann honom, och som han var okänd, inlades han genast på sjukhuset, vareft han söndagen den 7 oktober 1849 dog, av hjärninflammation, antagligen medvetslös till det sista. Följande dagen begrovs han på Westminster-kyrkans kyrkogård, tätt invid sin farfaders, general David Poes, grav. Ingen sten utmärker den plats där han ligger.«

Men denne mans olyckor skulle icke sluta med hans död. Så länge han levde, hade hans fiender gjort livet surt för honom och hans familj; nu då han var död, hade de endast en utväg att komma åt honom: att svärta hans minne. Och detta gjorde de grundligt. Där sparades ingen möda och intet medel. I sin nai-va godtrogenhet hade Poe utnämnt till exekutor över sin litte-

rära kvarlåtenskap en person, som han själv trodde om gott, men som i själva verket gick och bar på en dödlig fiendskap till honom av såväl litterära som personliga grunder. Denne – hans namn är Griswold – skrev en biografi över den avlidne, i vilken han bevisligen med avsikt förfalskat fakta i syfte att framställa Poe som en moralisk usling. Den skändliga artikeln bemöttes med indignation inom den amerikanska pressen, men någon genomförd vederläggning av dess lögner har icke lämnats förr än av Ingram, vilken i den biografi som inleder hans edition av Poes verk satt sig det ädla målet före att steg för steg gendriva Griswolds falska uppgifter och fullständigt nått vad han åsyftat.

I Poes fädernesland är sålunda hans namn rentvått. I Europa torde emellertid den stora allmänheten hysa den genom Griswolds icke i tide bemötta beskyllningar bibragta föreställningen, att Poe var en oförbätterlig alkoholist och att han dog i ett anfall av delirium tremens. Att Poe stundom, i övermåttet av vidriga öden, dränkt sina tankar i glaset, – det är han själv den förste att erkänna. Men vad som drev honom var icke drinkarens brutala passion, ej heller dipsomanens fatala disposition och oemotståndliga sjukdomsdrift. »Jag har absolut ingen njutning av de stimulantier, åt vilka jag ibland så vanvettigt hängiver mig«, skrev Poe kort före sin död till en vän. »Det har icke varit på jakten efter njutning som jag vedervågat liv och anseende och sunt förnuft. Det har varit ett förtvivlat försök att undslippa plågsamma minnen – minnen av vrånghet och orättvisa och tillvitad vanära –, för att undslippa känslan av outhärdlig ensamhet och skräcken för ett eller annat sällsamt överhängande öde«. Här är förklaringsgrunden, varför Poe anlidade glaset, och på samma gång ursakten, om det behövs någon dylik för Poes minne. Men då man läser de många intygen av personer, som nära kände Poe, hans väsen, liv och vanor, – intygen om att ett enda glas, några droppar av eldvattnet voro nog att väcka till liv i denna morbida själ den van-

vettsande som alltid låg där slumrande, – då man läser dem, vem känner då ej förtrytelsens hat och tårar mot denna pöbel, som kastade stenar på en hederlig mans namn och ett oförliknligt snilles rykte.

III.

Låtom oss föreställa oss denna individualitet inpassad i det dåtida amerikanska samhället! Vilken skrikande kontrast! En fullblods aristokrat i en myrstack av plebejer; en skönhets svärmiska eldsdyrkare bland krämarsjälur; en hänförd talsman för det mest eteriska i känslan och det mest utsökta i stämningen stående på nyttans marknadsplats; en apostel för avlägsna framtidssanningar och för den mänskliga intelligensens quinta essentia bland en menighet av uppkomlingar i bildningens värld, vilka ännu stavade på dess abc: – det är vatten och olja, en antik vas bland Peter Smiths krukmakarekär i New-Street, Berlioz' sylfiddans överröstad av skramlet av tiotusen penningpungar. Kan man undra över, att denne man, i en ensamhet vida hemskare än gravens, sårad av allt vad hans själ och sinnen förnummo, slöt ögon och öron till för denna verklighet, vilken var honom som en gottköpsplansch i en pappershandel och som ett musiknummer på mässingsinstrument, samt levde sitt liv i denna sällsamma vilda skönhetsvärld, som hans fantasi med hans egen själ till material spann omkring honom? Poe reagerade mot den reala omgivningens prosa på samma sätt som de tyska romantikerna före honom och i våra dagar den franska dekadansens apostlar. Då hans ideala behov icke kunde omforma polisongernas och magarnas bedrövlige verklighet efter sitt eget beläte, skapade han sig en ny värld, vars lönnlige ingång endast han kände och över vilken han, den fattige, den ensamme, den föraktade, var härskaren. Ellisons konstgjorda

»landscape-garden« i »The domain of Arnheim« och den artistiskt utsökta inredningen i »Landor's cottage« äro pendanter till des Esseintes' artificiella miljö och sjäsliv i Huysmans' »A Rebours«; och denne dekadanshjärte har till och med en stamfader, från vilken han i rakt nedstigande led härstammar, i Poes Usher i »The fall of the house of Usher«.

Sålunda hava dåtidens romantiska atmosfär å ena sidan samt å den andra motsatsen mellan Poes individuella läggning och det omgivande sociala miljöet tillsammans utövat en bestämmande inverkan på Poes litterära alstring. Jag har förut framställt, vad Poe hade gemensamt med den tyska romantiken; jag skall nu påvisa, vilka spår Poes personlighet lämnat efter sig, för att man må kunna se, genom vilka ömsesidiga modifikationer den slutliga totalbild uppstår som är Poes diktning.

Poe hade galliska traditioner och levde i ett angelsachsiskt miljö. Den fond av galliska raselement, som magasineras i ättens första led, hade måhända icke alldeles bortsinat under dess ålopp ned genom släktena till den amerikanska skalden. Den luft, som Poes förfäder under århundraden inandats, var mättad med angelsachsiska element. Huruvida man nu kan sammanknyta i orsaksförhållande eller ej, och i vad mån – säkert är, att de karaktärsdrag, vilka äro de utmärkande hos de båda raserna, gallierns lucida tanke såväl som angelsachsarens självbehärskning och måtta, utgöra den ena hälften av hans mycket sammansatta jag, lika visst som den själsliga lättrorlighet, den orientalistiskt yppiga fantasi, det sorglösa, naiva vagabonderande *laissez-aller*, vilket tilldömts de irländska kelterna såsom deras urgamla arvedel, dana den andra halvan.

Den germanska idealtypen är purt »gemüth«, inåtvänd reflexion, tankens ruvande över de dunkla djupen, känslans ohämmade och obegränsade herravälde, det omedvetna såsom den heliga naturgrunden, intuitionen såsom sanningskälla, djup som icke ha botten, innerlighet i vars värme stenen smälter.

Germanen ligger närmast intill moderbarmen; det är naturen själv som vaknar till medvetande om sig i vad som kallas den omedelbara åskådningen. Germanen var minstbarnet bland de raser, som bilda kulturmänsklighetens familj, ända tills i detta århundrade slaven föddes; han hade barnets trohjärtade ögon och barnets förmåga att tillägna sig livet omedelbart. Denna den germanska rasens egendomlighet utvecklades till sin spets av de tyska romantikerna. Den blev hos dem extrem och paradox. Den svällde ut liksom en av människokroppens abnorma utväxter.

Tänkom oss nu alla dessa skiftande rasegendomligheter förenade hos *en* person, i *ett* själsliv, samt tillika uppdrivna till den möjligaste intensa skärpa, – vi skola då erhålla en typisk grundritning, en ideal genomskärningsbild av Poes själsstruktur. Det blir sedan lättare att utföra de inre nyansernas skuggor och dagrar samt de utvärtes konturerna.

Det säregna i Poes diktning blir då det, att en fantasi, för vilken varken tid eller rum finnes till, en fantasi utan gränser och utan botten, kondenseras till en fast kärna och kringritas med en markerad linje, liksom världarnas glödande urmassor förtätats till ringar och klot. Man kommer att se fantasien och matematiken, det vill säga vattnet och oljan, ingå en förening så innerlig som den kemiska. Man kommer att se mystikens blå dunster stå täta som om de vore en räcka av sammet och ett analysinstrument, vasst som dissekerkniven, skära däri. Men denna diktning blir också myllrande full av exotiska växter, blomster från andra världar, blomster som ingen dödlig sett. Spöket vandrar omkring vid dagsljus, och vardagsmänniskan står i fosforbelysning. Det helvetesröda spelar in i det himmelsblå. Man kan icke skilja skuldlöshetens lamm från brottets hyenor. Oändligheten inneslutes i en ärt, och momentets gnistliv tänder en världsbrand. Det ogripbara uttryckes i en matematisk formel, och det dagklara växer ut till den stora

världsgåtan. Du tänder en tändsticka med det stjärnljus som behövde tre miljoner år för att nå jorden, och abc i din barnboks bok blir den oläsligaste av alla hieroglyfskrifter.

IV.

Det är ju ett ganska vanligt fenomen, att en eller annan sida av människonaturen är synnerligen starkt utbildad hos en individ. Det egendomliga för Poe är, icke blott att *alla* förmågor: sinnena, tanken, stämningsmottagligheten, äro skärpta, utan skärpta till den grad att deras skärpa är sjuklig, abnorm. Hans tanke har en egg så vass att den tandar sig. Hans drömmar och stämningar äro så intensiva, att de taga kropp och bli hallucinationer. Hans intuition genomtränger mörkret och ser vad som ligger insvept i framtidens natt. Hans sinnen förnimma, vad som efter nu gällande fysiska lagar är oförnimbart för människornas barn.

Poe driver en bokstavlig avgudakult med det mänskliga förståndet, när det nått den höjdpunkt, att det icke längre känner några hinder eller svårigheter, tyder alla gåtor och löser alla gordiska knutar. En mångfald av hans noveller äro egentligen intet annat än den onaturligt förfinade skarpsinnighetens apoteos. Vad han beundrar i universets byggnad är just den praktiska intelligensen hos byggmästaren («The island of the Fay»). Han hopar i »The thousand-and-second tale« den österländska fantasiens alla äventyrligheter för att i en lång serie bifogade noter påvisa, hurusom de alla icke äro annat än naturens egna underverk eller civilisationens mästerstycken. Han skriver en avhandling om ett schackspel, som på hans tid väckte undran världen runt som det åttonde underverket och vars hemlighet alla skarpa hjärnor i gamla och nya världen förgäves sökt utfundera, – ett schackspel som själv verkställde den ena

partens pjäsflyttningar och nästan alltid vann på vem det nu vara måtte bland publiken som ville inlåta sig i tävlan; och han framställer triumferande en lösning (»Mælzels Chess-player«). Han skriver en lång undersökning i kryptografi; han bygger sin berömda novell »The gold-bag« på detta motiv: att en skenbart olöslig chifferskrift ofelbarligen kan tydas; och då han en gång under sin journalistiska verksamhet i bladet förklarade, att han själv åtog sig att tolka alla chifferskrifter, som den ärade allmänheten ville insända, och på grund härav en störtsjö av sådana vältrade in över honom, löste han varenda en. Han sammanför under den betecknande titeln »Diddling considered as one of the exact sciences« ett rikhaltigt florilegium av de snedigaste och skenbart mest komplicerade knep, som släktets galgfåglar betjäna sig av för att draga sina i denna ädla idrott mindre bevandrade medmänniskor vid näsan. Han samlar de mest bekanta amerikanska författarnas autografer och skriver med detta material en avhandling, i vilken han vill visa, att förståndet, med fint luktsinne, kan uppvädra individens karaktär i hans handstil (»Autography«). Han påstår, i »The man of the crowd«, sig kunna medels vissa kännetecken, som aldrig slå fel och som han angiver, vid första anblicken utpeka vissa slag av brottslingar, såsom ficktjuven och spelaren. Hjälden i brottmåls-historien »The murder in the Rue Morgue« och »The mystery of Marie Roget« ävensom i »The purloined letter« anser, att det icke begås något brott, huru mystiskt det än kan förefalla och hur otillgänglig sanningen än kan synas, vilket ej efterlämnar ett eller annat spår, som leder till gärningsmannen, samt att det endast beror på den andliga synens outvecklade tillstånd hos herrar detektiver, att dessa så ofta intet som helst spår se.

Poe är visionär. Han är i vaket tillstånd sådan som vi andra äro i drömmen: ett relativt svagt fysiskt intryck, en förnimmelse av ljud, av ljus, av köld eller hetta, vad det nu vara må, framkallar en hallucination eller en fortlöpande dramatisk handling

som utvecklar sig i en serie hallucinationer. Hans själsstruktur är så danad, att alla hans stämningar taga kropp, bli visioner. Den mörka skugga i själen, som är sorgen, ångesten, skräcken, döden, lösgör sig ur hans inre, blir ett yttre föremål, en skugga hän över rummet, som i »Shadow«, en korp på Pallasbysten över dörren, såsom i »The raven«. Ensamhetskänslans *horror*, det skrämmande i den absoluta tystnaden, känns så intensivt, att de få det konkretas hela påtaglighet, få färg, form, bli ett fantastiskt landskap, en fantastisk figur, såsom i »Silence«. Landskapet självt med dess säregna karaktär blir någonting levande, den doft som utströmmar ur det känner Poe så starkt, att han ser blomman, dess stämning förtätas till en gestalt, en levande varelse. Så till exempel i »The island of the Fay«. Skalden ligger en dag i den gröna juni ute i ett skogslandskap. En flod rinner fram genom ängsdälden, och i floden ligger en ö. Det är mot kvällningen, då alla färger blossa upp i ett sista flammande, medan skuggorna mörkna och tjockna. Ena hälften av ön prålar i solnedgångens guld och scharlakan, fjärlar sväva likt bevingade tulipaner, det hela är en enda blomsterhärlighet, ett liv i glädje. Men den östra hälften av den lilla ön vilar redan i den svartaste skugga. Träden stå mörka och spökaktiga, väckande tankar på sorg och förtidig död; gräset har cypressens färg och bladen hänga som fallande droppar. »Trädens skugga föll tungt på vattnet och tycktes begrava sig själv däri, mättande djupen med mörker. Jag föreställde mig, att varje skugga, allt eftersom solen sjönk lägre och lägre, plötsligt lösgjorde sig från den stam, som avfödde den och indracks av strömmen, medan andra skuggor genast på nytt utsöndrade sig ur träden, intagande samma plats som deras jordade föregångare.« Skalden försjunker i drömmerier. Han grubblar över, om icke denna ort är hemvist för de naturväsen, som överlevat rasens syndafall, om icke några feer här ännu ha sin varelse, tynande hän, långsamt döende, avläggande lager efter lager av

sin existens, liksom dessa träd vilka avlagra skugga efter skugga, upplösa sitt väsen, uttömma det i detta vatten vilket mättar sig därmed, mättar sig med mörker. Medan han grubblar sålunda och solen sjunker och stora bländande vita flingor av sykomorens bark genomkorsa luften, flingor vilka mot vattnet bilda underliga figurer, som en livlig inbillningskraft kan göra ut av vad som helst, – »medan jag grubblade sålunda, tycktes det mig som om gestalten av en av feerna långsamt gled ut från ljuset i öns västra ända. Hon stod upprätt i en bräcklig kanot, som hon framdrev med en ren dimbild av en åra. Så länge hon dvaldes bland de dröjande solstrålarna, angav hela hennes hållning glädje, men sorg förvred den, så snart hon kom in i skuggan. Sakta gled hon framåt, seglade runt kring ön och for tillbaka in i den ljusa regionen. »Det kretslopp, som feen nu gjort«, fortsatte jag grubblande, »är cirkeln av ett av hennes korta levnadsår. Hon har flutit fram genom sin vinter och genom sin sommar. Hon är ett år närmare döden; ty det undgick mig icke, att då hon kom in i dunklet, hennes skugga lossnade från henne och sväljdes upp i det mörka vattnet, vars svarthet blev än mera svart«. – – – Och åter syntes båten och feen, men över denna vilade mera bekymmer och villrådighet och mindre spänstig glädje. Hon flöt åter ut ur ljuset och in i dunklet, som stundligen fördjupades, och åter lossnade hennes skugga från henne och sjönk ned i det ebenholtsfärgade vattnet och indracks i dess svarthet. Och åter och åter gjorde hon rundrodden kring ön, medan solen störtade ned för att sova, och för varje gång hon trädde ut i ljuset var där mera sorg över hennes varelse, som blev mattare och långt glanslösare och mera otydlig, och för varje gång hon åter gled in i dunklet, lossnade från henne en ständigt mörkare skugga, vilken nedbäddades i en skugga ännu mera svart. Men till sist, när solen var alldeles borta, gled feen, nu blotta skuggan av hennes förra jag, med sin båt trööstlöst ned för floden och in i den ebenholts-

svarta rymden, och om hon någonsin kom ut ur denna igen vet jag ej, ty mörker föll över alla ting och hennes fegestalt såg jag aldrig mer.«

Jag har citerat särskilt denna passus huvudsakligen därför att den så distinkt markerar förbindelseleden, trappstegen mellan det ursprungliga intrycket och det slutliga resultatet, ådagalägger den rent abstrakta stämningens successiva övergång i en konkret vy, blottar hela den mekanism, alla de hjul och kuggar, som förmedla denna process. Ännu egendomligare, ännu mera fjärran från allfarväg, är den företeelse i Poes produktion, att en allmän teori, en ren förståndssats, metamorfoseras i en vision. I full överensstämmelse med sin föreställning av övergångstillståndet mellan liv och död påstår Poe, att skendöd och jordandet av levande lik är någonting vida vanligare än vad som antages, måhända snarare regeln än undantaget. Detta påstående, som förekommer i »The premature burial«, återvänder längre fram i skissen i följande visionära form: »Jag såg ut; och den osedda gestalt, som gripit mig om handleden, hade kommit människoslåktets alla gravar att öppna sig, och från var och en slog ut förruttnelsens svaga fosforskimmer, så att jag kunde se in i de innersta gömslena, där de skrumpna kropparna lågo i sin dystra och högtidliga sömn samman med masken. Men, ve! De som verkligen sovo voro många miljoner färre än de som icke sovo alls; och där var en svag kamp; och där var en allmän orolig vända; och upp från djupen av de otaliga brunarne steg ett melankoliskt fras från de jordades svepningar; och bland dem som tycktes vila i lugn såg jag många som mer eller mindre förändrat den stela och obekväma ställning, i vilken de ursprungligen sänkts i jorden.«

Det är detta pincett-fina förstånd och denna hallucinatoriska formbestämmdhet, som kringdraga fantasierna med linjerna och sönderdela dem. Man kan föreställa sig, vilka skriande kontraster en sådan diktning har att sammanlöda. Flertalet av Poes

berömdaste konstverk verka just genom denna kontrast mellan det hyperäventyrliga ämnet och den hyperexakta metoden. Det är denna vetenskapliga apparat och ton som ger det mest dunstiga material utseendet av en fast kropp. Vi kunna icke värja oss mot illusionen. Då Poe i »Adventure of one Hans Pfaall« skildrar ett ämne som en ballongfärd till månen, använder han som motgift den torra, med siffror och tekniska termer späckade dagboksstilen. Då han i »The narration of Arthur Gordon Pym« berättar om de sydarktiska regionerna, gör han detta med samma detaljernas omständliga vederhäftighet som en modern afrikansk upptäcktsresande; fantasteriet är så väl inbäddat i trovärdiga fakta och dess utvecklande ur dessa höljen försiggår så omärkligt – vi kunna icke skönja denna procedur mera än vi kunna se hur gräset växer – att det känns som om vi vaknade upp ur en hypnotisk sömn, när vi slutligen befinna oss i en omgivning av mörker, där det faller vit aska och oceanen är som lysande mjölk och vita jättefåglar korsa den svarta rymden och mitt framför oss reser sig en inbyltad koloss i människoskepnad, vars ansiktshud har snöns vithet. Skissen »Von Kempelen and his discovery«, som handlar om en upptäckt av konsten att göra guld, har hela karaktären av en vetenskaplig avhandling, uppläst i en akademi, – *gjort* allvarlig, *så* »faktisk« och *så* systematisk, att det ironiska skämtandet röjer sig, ungefär på samma sätt som en människa som dolts bakom en förlåt röjer sig genom en rörelse hos denna.

Samma fenomen möter oss i Poes metafysiska kosmogoni »Eureka«; men vi se det här i en annan synvinkel. För Poe är drömmen sannare än realiteten, intuitionen en tillförlitligare väg till kunskap än det reflekterande förståndet i induktion och deduktion. Skillnaden mellan dessa tvenne senare metoder är för honom den mellan »creep« och »crawl«. Därför att ödlan har stadiga fötter, behöver man icke stäcka örnens vingar. Poe har lika liten respekt som i våra dagar Nietzsche för de veten-

skapens dagakarlar och småkrämare, vilka tro sig se föremålen distinktare ju närmare de hållas intill ögat. Dessa specialister, som rycka på axlarna åt alla sammanfattande vyer, alla generalisationssträvanden inom forskningen, som med andra ord ej se skogen för idel träd, – de äro för honom mera ovetande än den mest obildade dräng, vilken i alla fall visar att han vet något, då han tillstår att han vet ingenting. För att återkomma till »Eureka«: detta är en dikt, vari Poe så att säga metafysicerat Newton och Laplace, på intuitiv väg skapat på nytt igen den värld, vars lagar dessa forskare formulerat. Han anför nu dessa och andra astronomiska och fysiska fakta, icke som stöd för sin intuitiva metafysik, vilken för honom har mera primärt sanningsvärde än all världens forskningsfakta, utan såsom de nödvändiga korollarierna, bitar av den enda stora metafysiska sanningskärnan, småpartiklar, vilka slängts ut i världsrummet med de atomer, himlakroppar och solsystem, som avöndrat sig från den ursprungliga enhetliga massan. Liksom solens ljus behöver lång tid för att nå jorden, ha dessa partiella sanningar krävt århundraden, innan de nått till människorna; men den intuitive sitter själv mitt i universet, i det centrum, som är sanningens själva ljuskälla.

V.

Med denna förmögenheternas abnorma skärpa, som är utmärkande för Poe, uppfattar han mera än genomsnittsmänniskan, vidsträcktare och längre in, omfattar en större sfär och når en djupare botten. Han förnimmer, vad den normala människan ej kan förnimma: företeelser inom den fysiska och andliga verkligheten, vilka bli märkbara och kunna gripas endast av hans finare differentierade organ. Liksom hans syn- och hörselnervar äro så känsliga, att de försättas i skälkning av luft-

dallringar, vilka icke påverka normalmänniskan såsom ljud eller ljus, meddela sig den mänskliga själens omärkligaste och tystaste vibrationer på det distinktaste vis åt hans andliga kän-selspröt, hans aning och stämning. Sjålsmoment, sinnestillstånd, som för oss andra äro en enda homogen massa, sönderdelar han i de otaliga ämnen, av vilka de danats.

Det synes som om den högsta intelligens och den högsta förfining vore sjukdomsfenomen. Det är endast med en skärpa som är abnorm och som Poe ägde, opiumätarens och visionärens, som blicken kan se igenom den förlåt som döljer framtiden. »Folie et génie sont congénères, in radice conveniunt«, säger en fransk vetenskapsman (Moreau: *Psychologie morbide*); och han tillägger: »de själsdispositioner, som göra att en människa särskiljer sig från andra människor genom originaliteten i sina tankar och åskådningar, genom ytterligheten eller styrkan i sina affektiva förmögenheter, genom överlägsenheten i sina intellektuella förmögenheter, härflyta ur samma organiska förhållanden som de särskilda moraliska oregelbundenheter, vilkas fullkomligaste typ vanvettet och idiotin framställa.« I alla tider ha snillena därför betraktats såsom galningar av sin samtid. Deras rätta och egentliga samtida voro icke de, bland vilka de kroppsligen dvaldes, utan de kommande generationer, med vilka den andliga gemenskapen band dem samman. Den värld, som de med sina över medelmåttet och genomsnittstypen utbildade organ uppfattade, var icke samma värld, i vilken de blott normalt utrustade levde; den hade andra gränser och andra proportioner. Därför är den tragedi evig, som spelat ned genom tiderna och vars hjälte är den sjuke, som ensam sitter inne med framtidsevangeliet, den vanvettige som ensam kan föra släktet framåt. Snillet och martyrglorian äro oskiljaktiga; och de friska komma i alla tider att stena sina store sjuke.

Det tillhör framtidens mentala patologi att säga sista ordet i detta ämne. Det är emellertid intressant att se, hur Poe själv

fullt förstod denna text, som hans diktning så oförlikneligt skulle illustrera. »Människor ha kallat mig sjuk«, säger hjälten i »Eleonora«, »men den frågan är icke avgjord, huruvida icke sjukdom är den högsta intelligensen, huruvida icke mycket som är strålande och allt som är djupt framspringer ur en tankens sjuklighet, ur sjukliga tillvarelsesätt, som ytterligt uppdrivits på det allmänna förståndets bekostnad. De som drömma på ljusa dagen lära känna många ting, vilka undslippa dem som drömma endast om natten. I sina gråa syner skymta de glimtar av evigheten, och bäva då de vid uppvaknandet finna, att de snuddat vid den stora hemligheten. Ryckvis gripa de något av den visdom som är av gott och mera av den kunskap som är av ondo. De framtränga, fastän utan roder och kompass, på det >outsägliga ljusets< vida ocean; och än en gång, liksom i den nubiska geografens äventyr, >agressi sunt mare tenebrarum, quid in eo esset exploraturi.<« I en av sina »Marginalia« säger Poe, att han stundom roat sig med att söka föreställa sig, vad öde en människa måtte få, som begåvats med en själ, vilken höjde henne över alla andra; och han visar, huru denna individ nödvändigt måste komma att betraktas såsom en sjuk man, missuppfattas, stenas, gälla för en galning, sluta som martyr.

Det är denna kunskap om de förborgade tingen, som ger Poes psykologi dess värde. Vad han skildrar i människonaturen är naturgrunden och nattsidan, det hemlighetsfulla och det abnorma, dessa regioner, i vilkas dunkel alla proportioner förvridas, de fixa idéerna resa sig som medusahuvuden, ångesten vandrar kring som ett midnattsspöke, obegripliga drifter lysa som sjögröna kvinnoögon, vilka du måste följa, vart de leda dig, om det också är dig så äckligt som att bada i varmt blod och ditt hår reser sig på ända. Poe är som psykolog mystikern och den subtile analytikern. Han skildrar framför allt gränsområdena mellan liv och död samt degenerationens skiftande företeelser.

Det finns en klass av själsfenomen, en avskild grupp av själsverksamhetens produkter, vilka icke äro helt tanke, icke heller helt syn, vilkas varaktighet är endast bråkdelen av en sekund och för vilka språket, detta klumpiga material, icke har några ord. De glida över själen som skuggor av strömoln. Poe söker fixera deras eteriska väsen i termen: psykiska intryck, »psychal impressions«. Dessa blommor, vilkas kronor äro vävda av allt vad jorden har mest ojordiskt, av solstrålar och dagg och spindelväv, växa på gränssområdena mellan sömn och vaka. Och väsensbefryndade med de själstillstånd, som bilda övergången mellan vaka och dröm, äro de själstillstånd, som bilda övergången mellan liv och död.

Det är en av Poes älsklingsuppgifter att fixera till analys dessa själstillstånd. Därför skildrar han på otaliga ställen i sina noveller skendöden, hypnotismen, det epileptiska anfallet, i fenomenets alla faser, inträdandet, utvecklingen, uppvaknandet. Han utreder trådhärvan, som anatomen muskelfibrerna och nervsträngarna, och han står i denna själsliga dissekering icke efter våra moderna analytiker: bröderna Goncourt, Bourget, Huysmans, Dostojewski. Han anställer ett dylikt experiment i »The premature burial«. Han skildrar i »The facts in the case of M. Valdemar«, huru man genom att hypnotisera en människa som håller på att dö kan hålla henne kvar i livet: den hypnotiserade är härunder medveten om, huru upplösningsarbetet fortskrider i hans kropp, och i samma ögonblick som hypnotiseringen häves, flyter kroppen ut över sängen som en enda stinkande massa. Han uppsöker alla möjliga analoga fall och råkar bland andra, i »The pit and the pendulum«, på en kätta-re, som undergår tortyr, ända tills han blir medvetslös; Poe skriver en mångfald sidor om dessa sekunder av medvetslöshetens inträdande och försvinnande, sönderdelar, styckar än yttermera, löser ut det ena elementet efter det andra, avskuggar en nyans, ur vilken så återigen en ny regnbåge springer

fram genom hans reflexions prisma; – det är som ett räknande av bråk i svindlande miljondelar.

Poe är emellertid i sin psykologi icke endast föregångare till den moderna analytiska romanen; han rör sig företrädesvis – sammanbindande tysk romantik med fransk dekadans – kring de ämnen, vilka just i våra dagar mest sysselsätta den kriminella psykologien och den mentala patologien. Han skildrar en mångfald former av personlighetens och viljans sjukdomar; hans personer tillhöra nästan uteslutande de degenererades klass; och han utvecklar detta kapitel om »criminel-né«, om brottet som en sjukdom, om frånvaron av ratio sufficiens, vilket om något kan kallas dagens brännande spörsmål. Det är förvånande att se, hur mycket han i detta hänseende anteciperat och hur han nått in till de moderna forskningsresultatens hjärtpunkt.

Vad är jaget, personligheten, medvetandet? Enligt den metafysiska hypotesen är medvetandet något primärt, något i första hand givet, något som är i och genom sig självt, en abstrakt enhet såsom den matematiska punkten, en orsak, en utgångspunkt. Enligt den hypotes åter, vilken de moderna psyko-fysiologerna uppställa, är medvetandet något som icke ursprungligen fanns, något som framkommit under den organiska världens utveckling, något som är bundet vid ett fysiskt substrat och endast genom detta har någon tillvaro, en produkt av fysiska processer, själv ett konkret helt, en komplex, en ändpunkt. Jagets kärna, personlighetens basis, är själva det primitiva animaliska livet, och medvetandets första brodd, det varur alla dess yttringar utveckla sig, det som bestämmer deras karaktär och bildar deras mittpunkt, kring vilken alla avlagra sig, är själva känslan av kroppen, känslan av de animaliska funktionernas verksamhet. Man måste gå tillbaka till en lågt stående organism, vars medvetande icke omfattar annat än denna känsla, om man vill se densamma verka märkbart och dess mekanism blottad; ju lägre man kommer ju mera förhärs-

kande blir denna känsla, ända tills hon utgör hela den psykiska individualiteten. Hos människan däremot är ljudet av denna urapparat nästan alldeles överröstat av den bullrande världen av lidelser, förnimmelser, bilder och idéer; man hör det endast momentvis eller som ett svagt avlägset mullrande. Människosjelen är som ett rikt broderi, som nästan helt och hållet täcker botten. Då apparaten verkar normalt, hör man icke synnerligen till den; man uppmärksammar ju aldrig, vad som genom vanan mist sin relief. Men när den kommer i olag, visar det sig, att det är den som utgör personlighetens centrum. När dess hjul stanna, går hela maskineriet i stå; när farten ökas eller minskas, känns verkningarna i personlighetens alla vinklar och vrår; när denna personlighetens fysiska bas rubbas, vacklar hela överbyggnaden. Det är genom denna känsla av organismen, som människan känner sig som ett helt, som den hon är och sådan hon är. Organismkänslan är emellertid endast den ena av de tvenne faktorer, av vilka personligheten resulterar; den andra är minnet, det »subjektiva« minnet, vilket sammanhåller de medvetenhetstillstånd, i vilka en del av de organiska processerna utmynna. Om av en eller annan grund denna känsla eller detta minne, partiellt eller totalt, angripes av sjukdom, blir den nödvändiga följd, att personligheten själv blir sjuk. Alla de otaliga fallen inom personlighetens patologi bilda en enda sammanhängande serie, ända från den första svaga yttningen, vilken endast är ett höjande eller ett sänkande av det individuella livets medelton och medelnivå, men varigenom personligheten dock känner sig en annan än i vardagslag, med andra ord en exaltation eller en depression, ända fram till personlighetens fullständiga metamorfos i fördubblingens fenomen, i vilka även minnet paralyserats. Mellan dessa tvenne ändpunkter och förenande dem med omärkliga övergångar, uppradar sig och utgrenar sig en mångfald sjukdomsfenomen, närmast med säte i sinnena, i de affektiva organen eller i intel-

ligensen, men alla medelbart växande ut ur det frö, som är det urorganiska hos människan. Det är bölder som bulna ut, störningar i de normala funktionerna, partiella förlamningar, parasiter som suga sig fast. Den ene känner sig styckad, den andre känner sig dubbel; den ene bildar en ny individ, fristående, fullgången, av delar av sitt eget jag, sina begärelser, sin röst, sitt ben; den andre känner partier av sin kropp förstörade eller förminskade eller vanställda; en man känner sig som kvinna, och en kvinna känner sig som man; hos den ene har den ursprungliga personligheten alldeles försvunnit och lämnat plats för en ny, hos den andre alternera de båda personligheterna. Men för alla dessa företeelser är ett gemensamt: de äro yttringar av en partiell eller total metamorfos av den organismkänsla, vilken är den fasta bas av granit, varpå individualiteten vilar. »Tel organisme, telle personnalité«. Men *vilka* äro de fysiska förändringarna, *vari* bestå de? Det vet man ej (Th. Ribot: Les maladies de la personnalité.)

Det är med viljan som med medvetandet. Den förra är lika litet som den senare en abstrakt enhet i den matematiska punktens liknelse. Liksom medvetandet är en serie medvetenhetstillstånd, är viljan en serie viljehandlingar. Viljan har ett mycket simpelt ursprung, nämligen från den biologiska, i all levande materia inneboende egenskap, som kallas irritabilitet, det vill säga reagerandet mot de yttre inflytandena, den fysiologiska formen för *lex inertiae*. Typen för viljehandlingen är reflexrörelsen. Denna viljehandling är med andra ord icke början utan ändpunkt, icke orsak utan resultat. Det finns i varje sådan akt tvenne distinkta element och faser: viljandet och handlandet, ett medvetenhetstillstånd som konstaterar en tendens samt en synnerligen invecklad psykofysiologisk mekanism, i vilken senare ensam innebör förmågan att handla eller hindra. Handla eller hindra: ty viljehandlingen kan även framträda under formen av förmåga att lämna utfört, fastän denna den nervösa strömmens

avvikning ur sin kosa icke är ett primitivt faktum utan av sekundär art, vars enda resultat är en mindre grad av handling. Men huru kan en idé framkalla en rörelse. Förbindelsen förefinnes icke mellan en idé och en rörelse, utan mellan tvenne tillstånd av samma natur, mellan tvenne fysiologiska tillstånd, mellan tvenne nervgrupper: den ena tillhörande det sensitiva området, den andra rörelseområdet. Det är nämligen känslorna som leda människan; idén såsom sådan, i och för sig själv, har en ytterst svag tendens att omsätta sig i rörelse, i vilket förhållande man även har att söka förklaringen till det faktum, att det är *ett* att känna det goda och *ett annat* att utföra det, *ett* att inse absurditeten i en dogm, *ett annat* att frigöra sig från densamma, *ett* att fördöma en lidelse, *ett annat* att uppoffra den.

Viljehandlingen är emellertid icke endast en enkel överflyttning av ett medvetenhetstillstånd i rörelse eller en tillbakahållande förmåga rätt och slätt: den är tillika en särskild individs reagerande. Viljehandlingarna äro avpassade på ett sätt som är mycket variabelt och mycket komplicerat, olika för olika individer och för samma individ vid olika tillfällen. Det finns härvidlag ett val. Från sin formella sida sedd, är ju viljehandlingen intet annat än ett omdöme. Men till sin innebörd, till sin art, har den något besläktat med den företeelsen att järnet drages till magneten och att somliga insektätande växter utvälja vissa kroppar till sin föda med uteslutande av andra. Likheten i den molekylära sammansättningen hos den väljande och den valde antages härvid vara avgörande. Denna affinitet gäller för människan gent emot dygd och last, och så vidare. Grunden till valets art ligger sålunda i just det som konstituerar individens karaktär, det som skiljer denna individ från andra individer. Och vad som konstituerar det individuella är den affektiva strukturen, det egendomliga sättet att känna, organismens permanenta ton.

Att vilja är sålunda att välja för att handla. Anomalierna inom

viljans värld äro därför av tvenne slag: antingen fattas impulsen, så att intet handlande blir av (aboulie; agoraphobie; Grübelsucht, folie de doute); eller är impulsen så snabb och så intens, att den hindrar väljandet, överhoppas detta och omsättes i handling med ens; eller slutligen försvinner viljan totalt, så att det finns varken viljande eller handling (extasen; somnambulismen).

Lagen för viljans patologi, vilken är grundad på dess genesis, är denna: upplösningen går regressivt från det mera frivilliga och det mera sammansatta till det mindre frivilliga och det mera enkla, det vill säga till det automatiska. Den punkt, som är den sista i evolutionen, är den första i upplösningsprocessen. Det är alldeles samma lag som gäller för minnets patologi: glömskan når först orden, det vill säga rationella språket, därefter de exklamatoriska fraserna, interjektionerna, vad Max Müller kallar känslspråket, samt sist, i vissa sällsynta fall, åtbörderna. Denna lag är för övrigt samma stora genomgående biologiska lag, enligt vilken de funktioner som sist trätt i verksamhet äro de första som degenerera, såväl hos individen som hos släktena. (Th. Ribot: *Les maladies de la volonté*).

Det finns en talrik klass människor, som den moderna mentala patologien sammanfattar under det gemensamma namnet: de degenererade. De äro sjuklingar, vilka födas, med en viss disposition, som endast väntar på ett gynnsamt tillfälle för att framträda i abnorma drifter eller brottsliga handlingar. De röja bestämda kroppsliga anomalier, äga genomgående yttre egendomligheter i huvudskål och ansikte, i bål och lemmar, vilkas gemensamma kännetecken är det osymmetriska. Symptomen äro mångahanda samt uppträda än isolerade än förenade i större eller mindre mängd, men de äro alla att betrakta såsom skott från en och samma stam; de utgrena sig alla över degenerationskynnets fond. Degenerationstypen har många variationer, men ända från idioten och upp till den med moral insanity

behäftade individen med obruten, stundom till och med överlägsen intelligens återfinnas samma för typen utmärkande grundlinjer. Den degenererade är en sjuk. Han följer i allt sin nedärvda disposition, han kan inte handla på annat sätt, han begår underligheter och brott med samma nödvändighet, varmed exempelvis hans skägg vuxit tunt eller hans tänder sitta skevt. Alla avhandlingar till den fria viljans försvar kunna icke hålla stången mot det anatomiska faktum, att mer eller mindre av det och det hjärnpartiet eller mer eller mindre av det och det bestämmer måttet av reflektiv idé och instinktiv handling. I allmänhet kan man säga, att varje lastbar och onaturlig böjelse, som icke kan förklaras genom något ödesdigert inflytande av det sociala och familjära miljöet, är ett osvikligt tecken till degeneration. Flertalet ryktbara brottslingar rekryteras bland de degenererade. Den moraliskt vanvettige, den könsligt perverse, den som brottsling födde (criminel-né) äro degenererade. Sannolikt äro degenerationssymptomen atavistiska återfall. Det finns nämligen en och samma grundtyp för criminel-né, den med moral insanity behäftade, epileptikern, den förhistoriska människan samt vissa halvilda raser. Denna typ är såsom en gengångare från barbariets dagar mitt uppe i civilisationen, och den som röjer dessa drag är att likna vid dessa djur, som fastän födda av för länge sedan tämnda förfäder plötsligt återfalla i det ursprungliga vilda tillståndets hela ostyrighet. (H. Saury: *Étude clinique sur la folie héréditaire [les dégénérés]*; Lombroso: *Der Verbrecher [Uomo delinquente]*).

Det är mot denna fond av modern forskning som jag vill låta Poes gestalter avteckna sig. Jag måste dock härvid inskränka mig till ett par typiska exempel.

»William Wilson« är en av Poes kända noveller. Huvudpersonen är en ung man, som då vi först påträffa honom vistas i en engelsk skola, där han genom sin personliga överlägsenhet blir hyllad som kungen inom kamratvärlden. Av alla utom av en.

Samma dag som han själv inskrevs i skolan en annan ung man, vilken i allt såg ut som om han vore hans köttsliga tvillingbroder, liknar honom i allt: i klädedräkt, i gester, i figurens höjd och konturer, i röstens tonfall och timbre, såsom en god kopia liknar originalet, befinnes vara född på samma dag som han och – bär hans eget namn, William Wilson. Det uppstår ett alldeles egendomligt förhållande mellan dessa två: den förstnämnde känner hat mot sin namne, som ej i likhet med de andra kamraterna vill böja sig in under hans överherrska, – ett hat som är blandat med en viss fruktan; och i den andres lugna överlägsenhet ligger inunder allt hans förakt och alla hans förnimmelser en viss tillgivenhet dold. Emellertid bli de oskiljaktiga följeslagare. Den egentlige William Wilson känner sig trots allt oemotståndligt dragen till sin namne; det finns något hos denne som frammanar för hans ögon dunkla visioner från hans barndom, minnen från tider, i vilka minnet ännu ej var fött; det är honom som om han för mycket länge sedan känt den andre.

Emellertid lämnar han skolan och kommer till universitetet. Här giver han fritt lopp åt de i hans naturell inneboende dåliga böjelserna och kastar sig huvudstupa ut i ungdomsorgierna. En natt har han anordnat en vild fest i sin bostad, och sällskapet håller ut timme efter timme. I dagningstimman, just som värden bereder sig att utbringa en eller annan hädisk skål, kastas dörren plötsligt upp, och en tjänares gälla stämma höres utanför anmäla en besökande. Värden, som väntar någon ny munterhet, stiger upp och raglar ut i vestibulen. I det låga smala rummet finns intet annat ljus än den gråa dagen, som insläppes genom ett halvrunt fönster. Men i dunklet varseblir han en ung man av hans egen höjd och klädd alldeles som han själv. I samma ögonblick som han träder över tröskeln, nalkas den främmande hastigt, griper honom om armen med en otålig gest och viskar i hans öra: »William Wilson!«

Två år gå. Ett spelparti är anordnat hos en kamrat till Wil-

son, där denne, vilken slagit sig på att skinna rika ynglingar genom falskt spel, satt sig före att spela börsen tom för en nykommen bottenrik student. Han lyckas häri; den unge mannen sitter blek som döden, och sällskapet står förstämt omkring de båda spelarne. Då kastas dörrarne upp på vid gavel, och lamporna släckas som genom en trollkonst. I mörkret kan Wilson skymta en person av sin egen höjd; och med en röst, som går honom genom märg och ben, en röst som han väl känner, hans skolkamrats och namnes röst, hans egen röst, röjer främlingen för de närvarande Wilsons falska list, anvisar dem, huru de skola finna bevisen för hans brottslighet i kort, dolda i hans kläder, och försvinner.

Wilson måste lämna universitetet. Han flackar världen runt för att fly sin mystiska och hemska namne, men förgäves. Denne följer honom, vart han går, som hans skugga. Han dyker upp, när den olycklige minst väntar.

Det är på en maskerad i Rom. Wilson, halvrusig av vin, ämnar just inlåta sig på ett galant äventyr med en ung gift kvinna, då han känner en hand läggas på sin skuldra och hör viskningen i sitt öra. I raseri griper han tag i förföljaren, släpar honom in i ett sidorum och spetar honom upp på sin värja. »I detta ögonblick tog någon i dörrens handtag. Jag skyndade att se till att ingen slapp in och återvände därpå genast till min döende antagonist. Men vilket mänskligt tungomål kan fullt måla den häpnad, den fasa som grep mig vid den syn jag då såg? Det korta ögonblick jag vänt bort min blick hade varit nog för att åstadkomma en materiell förändring i rummets övre och avlägsnare ända. En stor spegel – så föreföll det mig till en början i min förvirring – stod nu där varest ingenting varit synligt tillföre; och medan jag långsamt närmade mig i en ytterlighet av fasa, nalkades mig med en osäker, raglande gång min egen bild men med dragen bleka och fläckade av blod. – Så föreföll det, säger jag, men det var ej så. Det var min

antagonist, – det var Wilson som stod framför mig i sin upp-lösningss dödsvånda. Hans mask och hans mantel lågo där han kastat dem på golvet. Icke en tråd i hela hans dräkt – icke en linje i alla hans utpräglade och egendomliga anletsdrag, som icke var, i den mest absoluta identitet, *mina egna!* – Det var Wilson, men han talade icke längre i en viskning, och jag kunde inbillat mig, att det var jag själv som talade när han sade:

»Ni har segrat, och jag viker. Men, hädanefter är även du död – död för världen, för himlen, och för hoppet! I mig hade du din tillvaro – och se i denna bild som är din egen, huru fullständigt du genom mordet på mig mördat dig själv!«

Detta är ett fall av personlighetens fördubbling; man finner analogier i mängd hos de moderna patologerna. Det finns hos Wilson tvenne särskilda personlighetscentra, från vilka momentvis tvenne coexisterande personer utveckla sig. Det är den moraliska känslan, samvetets varnande stämma, som genom en sjukdom i personlighetens fysiska bas förlägges utom organismen och erhåller en självständig existens, just i de ögonblick när denna känsla och denna stämma genom kontrast mot de dåliga tendensernas övermått göra sig mest märkbara. Novellen är en jag-novell, och berättaren frågar sig själv: »har jag levat i en dröm? Och dör jag icke nu som offer för det gräsliga och hemlighetsfulla i den vildaste av alla jordiska visioner?» Det hela kan tolkas som en allegori, en personificering av tvenne sidor i människonaturen, en strid inom individen mellan dygd och last; men psykologien blir icke mindre djup, den patologiska sanningen icke mindre klar. Det är i så fall en moralisk allegori, vartill verkligheten själv jämt och ständigt anordnar motstycken. Och då så är, är det väl en oegentlighet att tala om allegorier?

I »The tell-tale heart« skildrar berättaren ett mord på en gammal man, vilket han begått utan att veta varför, driven av en makt, vars väsen han ej kände, men som var starkare än hans

vilja. »Det är omöjligt att säga, huru mordtanken för första gången uppstod i min hjärna, men en gång framalstrad förföljde den mig dag och natt. Anledning fanns ej. Lidelse fanns ej heller. Jag höll av den gamle mannen. Han hade aldrig gjort mig något ont. Han hade aldrig förorättat mig. Efter hans guld hade jag ingen begärelse. Jag tror det var hans öga! Ja, det var det! Ett av hans ögon liknade en gams – ett blekt blått öga med hinna över. När helst det föll uppå mig, rann min blod kall, och på detta sätt leddes jag gradvis till det beslutet att taga den gamle mannens liv för att sålunda bli kvitt ögat för alltid.« Hos denne degenererade, av moral insanity angripne mördare är intelligensen alldeles intakt. Han går tillväga med all erforderlig beräkning. Sju nätter å rad smyger han sig vid midnattstid in i den gamle mannens sovrum och låter lyktans ljus falla just så, att det faller på gamögat; »men jag fann ständigt ögat tillslutet, och då var det omöjligt att utföra gärningen, emedan det icke var den gamle mannen som plågade mig utan hans Onda Öga.« Åttonde natten, just i midnattstimmen, står han åter med sin lykta i den gamles sovrum. Den gamle har vaknat och ropat »vem där«, men mördaren är tyst som en mus. Då hör han en kvidan, icke hungerns eller smärtans kvidan, utan dödsskräckens kvidan från den gamle, som ligger fastnaglad, orörlig, i paralyserande fasa. En timme förrinner. Då beslutar mördaren sig för att öppna lyktan, först endast helt litet, så mer, så ännu mer, tills slutligen en ensam dimlik stråle likt en spindeltråd faller över gamögat. Det står öppet, vidöppet. Och mördaren hör ett underligt ljud, ett lågt, dovt, hastigt ljud, liksom av ett ur inhöljt i bomull. Det är den gamle mannens hjärta som slår. Allt hastigare och hastigare slår det, allt högre och högre. Då gripes mördaren av skräck, över natten, över tystnaden, av raseri, slår lyktan upp på vid gavel med ett skri, störtar hän mot sängen, kväver den gamle och gräver honom ner under golvbräderna. Klockan fyra bankar det på dörren. Tre

polismän inträda. Grannarna ha hört ett skrik från huset, och undersökning skall anställas. Mördaren känner en sjuk, vild, triumferande glädje över att ha utplånat alla spår av illgärningen, är överdrivet förekommande mot polismännen, skrytsamt, ostentativt, utmanande fräck, under det att han för dem kring i huset, bjuder dem sitta, och så vidare. Men det är den nervösa, spasmodiska uppsluppenhet som gränsar intill horror, intill vanvettet. Plötsligt hör han ett ljud, först omärkligt, sedan allt distinktare, ett lågt dovt hastigt ljud, liksom av ett ur inhöljt i bomull. Han irrar av och an i rummet, han svänger stolen över sitt huvud, – men ljudet stiger och stiger. Polismännen le, som om de hörde, misstänkte, visste. Och ljudet stiger och stiger, högre, högre, högre. »Uslingar«, skrek jag, »hyckla inte längre! Jag bekänner dådet! – bryt upp plankorna! – här, här! – det är hans hiskliga hjärta som klappar!«

Det är, som man finner, en berättelse om en degenererad, som begick mord utan någon som helst ratio sufficiens. Han mördade av samma puerila drift, varmed somliga människor måste vidröra ett eller annat föremål ett visst antal gånger; det finns ingen väsensåtskillnad mellan dessa fenomen, endast en gradåtskillnad. Han är en av dessa individer, vilka genom sina handlingar ådagalägga, att det icke finns någon bestämd gräns mellan sjuklingen och brottslingen, att den mänskliga viljan är det bräckligaste av alla kärll, att det är ur de okända, obehärskade djupen i människonaturen, från de omedvetna drifternas dimmiga rike, som de sibyllinska vanvettsord komma, vilka äro människans lagar. Och när gärningen utförts, följer i dess spår ett annat degenerationsfenomen, vilket länder den sjuke lika litet till moralisk heder som mordet länder honom till moralisk vanära: det oförklarliga och oemotståndliga behovet att själv röja brottet. Det är en nemesis, om man så vill; men här är icke fråga om någon ansvarighet, såframt man icke vill tala om dårens ansvarighet.

Till yttermera visso har Poe själv framställt denna moderna teori i »The imp of the perverse«. Med avseende på människosjälens förmögenheter och impulser, hennes prima mobilia, hava frenologerna glömt att lämna rum för en böjelse, vilken ehuru faktiskt existerande såsom en ursprunglig, primitiv, oreducerbar känsla, förbisetts i lika hög grad av alla moralister som föregått dem. På grund av det rena förståndets arrogans ha vi alla förbisett densamma. Vi ha låtit dess tillvaro undgå våra sinnen blott och bart på grund av behov av tillit, av tro; vare sig nu tro på uppenbarelsen eller tro på Kabbala. Idéen därom har aldrig framställt sig för oss, helt enkelt därför att det var något överlopps. Vi funno ej något nödtvång av impulsen – för böjelsen. Vi kunde icke inse nödvändigheten av en sådan. Vi skulle icke ha förstått, även om begreppet av detta primum mobile ständigt själv påtrugat sig; vi skulle icke ha förstått på vad vis det skulle kunna vara danat till att främja mänsklighetens syften, vare sig timliga eller eviga.« Man borde »erkänna, såsom en inneboende och primitiv princip för mänsklig verksamhet, ett paradoxalt något, vilket vi i brist på en mera karakteristisk term kunna kalla *perversitet*. I den bemärkelsen jag åsyftar är det i själva verket ett mobile utan motiv, ett icke motiverat motiv. Genom dess ingivelser handla vi utan begripbart syfte.« Poe anför därefter, till belysande av sin mening, några fall, till vilka närstående motsvarigheter kunna uppletas i de ovan citerade arbetena. Den amerikanske skalden har härvidlag genom sin lucida intuition anteciperat den moderna mentala patologien. Vad han kallar perversitet sammanfaller alldeles med det som hos Saury betecknas med termen degeneration.

På det område inom sjukdomspsykologien, som alldeles speciellt är Poes, nämligen livsångestens, dödsskräckens, har han också fått det bästa möjliga vederhäftighetsintyg av den forskare, som i våra dagar mer än någon annan ägnat sig åt denna

specialfråga. Professor Mosso i Turin säger i sin utomordentligt fina undersökning »La peur« – jag känner ej originalets italienska titel –: »Edgar Poe, den olycklige skalden – – kan betraktas såsom en av dem, vilka studerat fruktans verkningar. Ingen har beskrivit dem mera minutiöst, ingen har förstått att bättre analysera och kommit oss att mera sönderslitande förnimma de smärtsamma känslor som förstena, de skälvningar som spränga hjärtat och skaka själen, den beklämning som griper oss med dödsvånda.«

Det är denna *horror*, som möter oss igenom hela Poes diktning likt den förstenade skrämselfn i ett öga. Det kan vara fruktan för att vara ensam, denna fruktan, vilken griper »The man of the crowd« att nätter igenom irra kring i världsstadens sämssta kvarter, bland slödder och vidrigheter, blott för att känna människor omkring sig, alldeles på samma sätt som den förföljer den gamle poeten i Maupassants »Bel-Ami«. Det kan vara ångesten för att dö skendöd och bli levande begravnen, såsom den skildras i »The premature burial«, – en fix idé, vilken rider den olycklige som en mara. Det kan vara en rädsla, som icke är annat än en rädsla för själva rädslan, såsom hos hjälten i »The fall of the house of Usher«: »Jag skall gå under, jag *måste* gå under, i detta erbarmliga vanvett. Så, så och icke annorlunda skall jag gå under. Jag fruktar framtidens händelser, icke för dem själva, men för deras verkningar. Jag darrar vid tanken på varje även den mest vardagliga tilldragelse, som skall utöva inverkan på denna olidliga själsoro. Jag har i själva verket alls ingen avsky för faran, undantagandes i dess oundvikliga verkan – skräck. Med detta nervsvaga, i detta ömkansvärda tillstånd känner jag att förr eller senare den period skall komma, då jag måste tillsätta både liv och förstånd under någon kamp med det hiskliga spöket: *Fruktan*.« Det kan stundom till och med vara det element i *horror* som är njutningen, skräckens vällustrykning.

VI.

Tvivalsutan skall mången, som läst igenom det föregående, förundrad spörja sig själv: men har då denna skald ingenting att säga om just *det*, som lämnat alla hans yrkesbröder det rikaste stoffet och varit diktningens aldrig sinande åder: kvinnan och kärleken? Jag har med avsikt gömt detta ämne till sist. Jag anser nämligen, att varje konstnärs kvinnoideal är den skönhetstyp han beundrar, samma skönhetstyp, vars drag framskymta i hans konstideal. Jag är övertygad om, att en diktares allmänna livsåskådning icke någonstädes får ett så distinkt uttryck som i hans skildringar av förhållandet mellan könen. Det är i kärleken som människonaturen vänder ut sin botten; och diktningen om detta det mest intima av livets alla förhållanden framställer individualiteten som en gipsmask anletsdragen.

Poe tillämpar på kvinnan såväl som på konsten Bacons ord, att i all skönhet finns ett element av säregenhet. Något som vänder igen hos nästan alla Poes kvinnor är sorgen och ögonens mystiska uttryck. Förhållandet mellan hans män och kvinnor är den sjuka, överspända, nervdarrande innerligheten samt den horror som förvandlar människorna till stenstoder. Hans Adam är en degenererad, och hans Eva är det personifierade mysteriet, i vars sfinxblick den sjuke mannen stirrar sig galen. Hans Venus är icke den yppiga sinnlighetens prästinna, ej heller den stora sunda glada naturkärlekens gudom; hon skrider fram genom världen som en dunkel gestalt skrider fram i natten, hemlighetsfull och olycksbådande som en spöksyn, eller sitter vit i månskenet som en grubblande älva.

De bo i »The Valley of the Many-Coloured Grass«, vid »River of Silence«, – han, hans kusin och hennes moder. Som de båda unga ströva kring i skogarne, väcker Gud Eros i dem

förfädernas heta blod. De älska, och en förändring faller över alla ting. Blommor spricka ut på träd, som aldrig förut burit blommor; gräset får en djupare ton i grönt än förr, främmande praktfåglar fylla landskapet, och bäcken gnolar en melodi, ljuvare än allt utom Eleonoras stämma. Men hon – hon börjar snart att tala om det öde, vilket hänger över mänskligheten som ett sorgedok: alltings förgänglighet; och det ämnet kommer igen och kommer igen, som en och samma bild i en dikt. Det är Döden som talar genom hennes mun, Döden som redan utbreder djupa skuggor över hennes själ. Hon fruktar, att när hon är borta, han skall lämna »the valley of the Many-Coloured Grass« och taga sig en flicka av den yttre vardagliga världen; men då svär han henne, vid hennes minne och vid himlen, att aldrig älska någon dotter av jorden. Och så dör hon, och han lämnar dalen, och han älskar en kvinna därute. Och en natt hör han en ljuv känd röst viska i tystnaden: – »sov i ro! Ty kärlekens Ande härskar och styr, och då du sluter till ditt lidelsefulla hjärta henne som är Ermengarde, är du löst från dina löften till Eleonora, av skäl som skola yppas för dig i himlen.«

Är Eleonora som en dimbildning på ängen i sommarnatts-månsken, liknar Ligeia en svart midnatt med irrbloss. Hennes skönhet är strålande som opiumdrömmen, hennes hår är svart som korpens fjädrar, hennes hy har elfenbenets vithet, hennes profil påminner om hebreernas medaljonger. Men undret över alla under är dock Ligeias ögon. I dem ligger den skönhetens hemlighet, till vilken Bacon häntyder. Det är de svarta, sjukligt stora gazellögonen hos den magra hysteriska kvinnan. Han som älskar henne kämpar en hel midsommarnatt för att gripa deras uttryck, ty han känner, att i detta ligger hemligheten. Han förnimmar sig stundtals så nära denna, men i nästa sekund är han åter långt fjärran från den. Och han grubblar och grubblar. Han ser dessa ögon överallt; de möta honom,

vart han vänder sin tanke och blick, de möta honom vart han går och står; de fylla hela världen. Han ser dem i en klängande vinranka, i åsynen av en fjärl, i det rinnande vattnet. Han känner dem i oceanen, i en fallande meteor, i somliga av himlens stjärnor. Han röner samma intryck som vid vissa ljud från stränginstrument och vid vissa passus i böckerna, särskilt i denna: »Man doth not yield him to the angels, nor unto death utterly, save only through weakness of his feable will.« Häri ligger hemligheten: i den passionsvilja, vilken glöder under hennes placida kyliga yta som islandsvulkanens eld under snön. Det är en vilja, vars stål är härdat av inneboende elden, en lidelse-vilja som trotsar själva döden. Då hon gått bort, och han som hon älskat älskar en annan, smyger hon in en droppe av sitt eget väsens essens i medtävlarskan, en droppe som metamorfoserar denna, dödar dennas personlighet, inympar i stället hennes egen, tills ur den främmande kvinnans döende kropp uppstiger Ligeias som fågeln Fenix ur askan. Vad ligger väl i denna symbol annat än den tanken, att en man, som älskat *en* kvinna med varje fiber i sin själ, aldrig skall älska någon annan kvinna och att – han må tro sig älska denna eller dessa andra kvinnor än så mycket – det ändock endast är hon, den första, den döda, som han älskar hos dem alla? Men denna sanning har här, såsom alltid och allting hos Poe, klätts i den intensiva visionens färger och konturer.

Den tredje i klöverbladet är Berenice. Han som älskar henne lider under det degenerationssymptomet, att hans subtila förstånd ruvar över alla världens största bagateller, att hans hetaste oemotståndliga önskningar rikta sig på det mest värde- och meningslösa. Hans känslor kommo aldrig ur hans hjärta, och hans lidelser voro alla förståndets. Hon var för honom icke den Berenice som levde och andades, utan en drömmens Berenice, icke en kvinna av jorden utan en dimgestalt, icke en varelse att älska utan ett ting att analysera. Men bittert ömkande hennes

övergivna ställning och vid tanken på att hon länge älskat honom, bjuder han henne äktenskap.

Så en dag inemot bröllopstiden, en ljum, kavlugn och dimmig vintereftermiddag, satt han i sitt läsrum. Som han lyfte sina ögon, stod Berenice framför honom. »Var det min egen upphetsade inbillningskraft – eller luftens dunkelverkan – eller rummets ovissa skymning – eller de grå draperier som föllo kring hennes gestalt – som förorsakade en sådan svävande och otydlig kontur? Jag kunde ej tala. Hon sade ett ord; och jag – icke för allt i världen skulle jag kunnat yttra en stavelse. En iskall rysning rann genom min kropp; en känsla av olidlig ängslan föll över mig; en förtärande undran genomträngde min själ; och sjunkande tillbaka i stolen, förblev jag andlös och orörlig, med ögonen fastnaglade vid hennes gestalt. O! dess magerhet var ytterlig, och ej ett spår av den forna varelsen lät sig se i en enda konturlinje. Mina brinnande blickar föllo slutligen på ansiktet.

Pannan var hög och mycket blek och egendomligt lugn; och det en gång svarta håret föll delvis ned över den och överskygade de ihåliga tinningarna med otaliga lockar, nu i en bjärt gul färg, vilka med sin fantastiska karaktär skorrande bröto sig mot den förhärskande melankolien i hållningen. Ögonen voro livlösa, glanslösa, skenbart utan pupiller, och jag drog mig ofrivilligt tillbaka från deras glasiga stirrande till att betrakta de tunna hopskrumpna läpparne. De skildes åt; och ett leende av sär egen mening blottade sig långsamt inför mig den förändrade Berenices *tänder*. Give Gud att jag aldrig sett dem eller att jag när jag sett dem fått dö!«

Ty när hon försvunnit, står ännu visionen av dessa tänder inför honom. Och den fortfar att stå framför honom som ett vitt spöke. De följa honom i sin outhärdliga vithet – icke en fläck på ytan, icke en skuggning på emaljen, icke en tandning i kanten. Han ser dem tusen gånger tydligare i denna vision än

han såg dem i verkligheten, när de första gången blottades för honom. »Tänderna! tänderna! de voro här, och där, och allestädes, och synligt och påtagligt framför mig; långa, smala och ytterligt vita!« De göra honom till fullt utbildad monoman. Där finns för honom intet annat i hela världen än dessa tänder. Han längtar efter dem i raseri. Alla andra intressen dyka ned och försvinna i den betraktelse av tänderna, vilken utbredde sig kring honom som ett vidsträckt hav. De bilda kärnan och essensen i hans själsliv. »Jag såg dem i varje ljus. Jag vände dem i varje ställning. Jag undersökte det karaktäristiska hos dem. Jag dröjde vid deras egendomligheter. Jag grubblade över deras byggnad. Jag ruvade över förändringen i deras natur. Jag ryste, när jag i min fantasi tillade dem en förmåga av känslighet och känsla samt, även utan läpparne, en förmåga av moraliskt uttryck. Om mademoiselle Salle har det sagts: »*Que tous ses pas étaient des sentiments*«, och om Berenice trodde jag på rent allvar att *alla hennes tänder voro idéer. Idées!* – ah, här var den idiotiska tanke som förstörde mig! *Idées* – ah, *därför* var det att jag så sjukligt eftertraktade dem! Jag kände att deras besittning ensamt kunde återskänka mig friden genom att giva mig tillbaka förnuftet.«

Hon dör i epilepsi, och vilka dåd han verkställt efter hennes jordande, det vet han ej själv; han har ej kvar därav annat än ett minne fullt av skum skräck. Men på kvällen bankar det sakta på dörren till hans läsrum, och blek som en gravens innevånare inträdde på tå en tjänare. »Hans blickar voro vilda av skräck, och han talade till mig med en darrande, hes och mycket låg stämma. Vad sade han? – några brutna meningar hörde jag. Han berättade om ett vilt skri, som stört nattens tystnad – om att allt husets folk störtat samman – om att man sökt i riktningen av ljudet; och hans stämma blev gällt tydlig, då han viskade till mig om en skändad grav – om en vanställd, i likskrud insvept kropp, ännu flämtande – ännu pulserande – ännu vid liv!

Han pekade på mina kläder; de voro bestänkta med dy och levrat blod. Jag talade ej, och han tog mig milt vid handen: den bar märken av en människas naglar; han riktade min uppmärksamhet på ett föremål på väggen. Jag såg på det under några minuter: det var en spade. Med ett skri störtade jag till bordet och grep den ask som stod på det. Men jag kunde icke öppna den; och i min darrning slant den ur mina händer och föll tungt och sprang i bitar; och ur den rullade med ett skramlande ljud några tandläkareinstrument, blandade samman med trettio två smala, vita föremål som tycktes vara av elffenben, strödda och tvärs över golvet.«

Skön som denna kvinna är Poes diktning, skön som hektiken, skön som vansinnet, skön som horror, skön som allförgängelsen. Den sänder in genom vår märg och våra ben en väl-lustrysning, men en väl-lustrysning av skräck, som om vi såge universet utbreda sig omätligt, oändligt framför oss likt en enda yta av solljus och ut över denna yta plötsligt fölle en skugga så namnlöst, famnlöst jättestor, att ingenting i himlen eller på jorden kan kasta en sådan skugga utom *ett: Döden*.

»I som läsen äro ännu bland de levande; men jag som skriver skall för länge sedan hava gått min väg till skuggornas rike. Ty sannerligen sällsamma ting skola hända, och hemliga ting bli kända, och många århundraden skola förinna, innan dessa anteckningar bli sedda av människor. Och, när de en gång bli sedda, skola somliga tro och somliga tvivla och endast några få skola finna mycket att grubbla på i de typer som här graverats med järnstickel.

Året hade varit ett år av skräck och av känslor mera intensa än den skräck för vilken det finns namn på jorden. Ty många under och tecken hade synts, och när och fjärran, över sjö och land lågo utbreda Pestens svarta vingar. För dem dock, som voro kunniga i stjärnorna, var det icke lönnligt, att himmelen bådade olycka; och för mig, greken Oinos, bland andra, var det

uppenbart, att nu var inne det sjuhundranittiofjärde år, då vid Aries' ingång planeten Jupiter förenas med den röda ringen av den hisklige Saturnus. Luftregionernas sällsamma väsen röjde sig själva ej endast i jordklotets fysiska liv utan i människornas själar, inbillningar och grubblerier.

Vid några flaskor av det röda Chiosvinet, i en ädel sal i en dimmig stad som heter Ptolemais, sutto vi, nattetid, ett sällskap av sju. Och till vårt rum fanns ingen annan ingång än genom en hög koppardörr; och dörren var tillverkad av konstnären Corinnos, av sällsynt arbete och tillsluten inifrån. Svarta draperier i det dunkla rummet dolde för vår syn månen, de grå stjärnorna och de folktomma gatorna – men aningen och minnet om Olycka, de läto sig icke sålunda utestängas. Där voro ting omkring oss och över oss, om vilka jag ej kan giva någon tydlig skildring – ting av kropp och ande – tunghet i atmosfären – en känsla av kvävning – oro – och, över allt, det förfärliga tillvarelsetillstånd, som de nervsjuka känna, då sinnena äro levande och vakna övermåttan, medan tankens krafter ligga slumrande. En död tyngd hängde på oss. Den hängde på våra lemmar – på rummets möbler – på de bägare ur vilka vi drucko; och alla föremål lågo under tryck och drogos därigenom nedåt – alla föremål utom de sju järnlampor, som belyste vårt dryckeslag. Resande sig i höga tunna streck av ljus, brunno de sålunda alla bleka och orörliga, och i den spegel, som deras ljus bildade på det runda ebenholtzbord, vid vilket vi sutto, såg var och en av oss, som här voro församlade, sitt eget anletes blekhet och det oroliga skimret i sina kamraters nedslagna ögon. Likväl skrattade vi och voro muntra på vårt sätt – som var hysteriskt och sjöngo Anacreons sånger, – som äro vansinne; och drucko djupt, fastän det purpuröda vinet påminde oss om blod. Ty där var ännu en gäst i vår kammare i den unge Zoilus' person. Död och i sin fulla längd låg han, i likskrud; – scenens genius och demon. Ve! han hade ingen del i vår glädje, utom att hans

ansikte, förvridet av smärtan, och hans ögon, i vilka Döden endast till hälften utsläckt pestens eld, tycktes taga sådant intresse av vår munterhet, som den döde kan förmodas taga i deras munterhet som snart skola dö. Men fastän jag, Oinos, kände att den hädangångnes ögon vilade på mig, tvang jag mig att icke lägga märke till deras bittra uttryck, och ständigt stirrande ned i ebenholtzspegelns djup, sjöng jag med hög och sonor röst Teiossoneus sånger. Men efterhand upphörde mina sånger, och deras ekon, rullande bort i rummets svarta draperier, blevo svaga och otydliga och bleknade hän. Och se! ur dessa mörka draperier, i vilka sångens toner försvunnit, framkom en mörk och obestämd skugga – en skugga sådan som den vilken månen, då han står lågt på himlen, måtte dana av en mänsklig gestalt; men det var icke skuggan av människan, ej heller av Gud, ej heller av något känt ting. Och skälvande en stund bland rummets draperier, stannade den slutligen i vår fulla åsyn på koppardörren. Men skuggan var svävande, och formlös, och obestämd, och var varken skuggan av människan eller av Gud – varken Greklands Gud, eller Chaldäas Gud, eller någon Egyptisk Gud. Och skuggan kvarblev på koppardörren, under dess välvda fris, och rörde sig icke, ej heller yttrade ett ord, utan förblev stående där och kvarstannade. Och dörren, på vilken skuggan kvarstod, var, om jag minns rätt, över den unge likklädde Zoilus' fötter. Men vi, de sju där församlade, som sett skuggan träda ut ur draperierna, vågade ej längre se på den utan slog ned våra ögon och stirrade envist ned i ebenholtzspegelns djup. Och slutligen yttrade jag, Oinos, några låga ord och sporde skuggan om dess hemort och namn. Och skuggan svarade: »Jag är *Skugga*, och mitt hemvist är nära Ptolemais' katakomber och invid dessa Elusions dimmiga slätter, vilka gränsa intill den orena Charoniska strömmen.« – Och då störtade vi, de sju, i skräck upp från våra säten, och stodo darrande, huttrande och bestörta; ty klangen i skuggans

ESSÄER

stämman var icke klangen hos *en* varelse utan hos en mångfald varelser, och växlande rytm från stavelse till stavelse, föll den dystert på våra öron som de tonfall vi så väl kände och så väl mindes hos många tusen hädangångna vänner.«

FRIEDRICH NIETZSCHE

1889–1890

Det finns ingenting som Nietzsches diktning liknar så som havet, det stora havet.

Havet, – det är den ändlösa utsikten, oändlighetens symbol, det för öga och tanke gränslösa. Havet, – det är den ständiga växlingen, den odödliga Proteus, som varje ögonblick skiftar hamn och ännu aldrig gav sig förståndet i händerna. Havet, – det är det outgrundliga, det mystiskt lockande, Daphne, som människan från evighet satte efter och som gång på gång lät sig fånga, för att narra älskaren, vilken trodde sig lycklig, och utöva sin trollkraft på nytt på andra. Havet, – det är majestätets grandiosa skönhet i månskensnätter, stormdagar och morgonrodnader, – det största av jordens alla rovdjur, ett sagolikt rovdjur, som ryter ur skummande gap med ett eko vilket rullar över världen, – en jätteorm, som snor sig omkring länderna, glimmande och blänkande i solen med sin fuktiga, blanka hud. Havet, – det är den store ensamme, eremiten i öknens tystnad med sekellånga monologer. Havet, det är vad som fanns till alltifrån tidernas början, allt varandes urembryo, det fruktbara allmoderskötet. Havet, – det är det glupska vilda djuret, vilket slukar liv såsom det alstrar liv, tanklöst, likgiltigt, obekymrat; på sina långa böljor rullar det lik och ungt liv om vartannat, skönhet och avsöndringar. Havet, – det är den stoltaste av alla herrar, för vilken allt är ringa och som leker med människorna såsom sagans jättebarn. Havet, – det är slutligen den eviga hälsan, släktenas bästa salt och surdeg, badet varur mänskligheten städse ånyo kan stiga opp förnygrad.

Allt detta är havet. Fördenskull finns det ingenting, som Nietzsches diktning liknar så som havet, det stora havet.

I.

Inom mänsklighetens elit, som bildas av de banbrytande andarne, kulturheroerna, finns det två huvudgrupper och två grundtyper. Å ena sidan de, som giva raskare fart åt en strömning och låta ett tidskynne framträda i skarpare relief, – de, som avsluta och fullända det ideal, vilket de närmast föregående generationerna eftersträvade, – de, som visserligen vandra i spetsen för det stora tåget men i den riktning som massorna taga. På den andra sidan stå de, som simma mot strömmen och stämma sig emot den i blindo och å vanda spår framstormande mänskligheten för att väcka henne ur det hypnotiska sömngångeri, vari hon vandrar med ögon och tankar riktade på någon blänkande punkt, vilken hon så länge stirrat på, tills hennes sinnen töcknade till och världen försvann i hela dess bredd utom denna enda lilla punkt; – grundvärdenas omskapare, kulturens nybyggare, de andliga upptäcktsresandena, vilka visa utvecklingen nya banor och giva människoslåktet nya suggestioner. De förra bilda slutlänkarne i en kedja, som sträckt sig fram genom förflutna tider och som rullat sig upp; de senare bilda den skenbart lilla härva, som först skall vecklas upp och visa människorna vägen i de kommande tidernas labyrint – –

De store fullbordarne och ledarne kunna i dag ha en tung lott; men de äro säkra på att i morgon kanoniseras av den trogna anhängarskara, som följt i deras spår och som inom kort vuxit från minoritet till majoritet. De andra, upptäckarne, profeterna, räkna med större tidsrum. De likna fyrar, som kasta sitt sken ut över världshavet ända bort till fjärmaste horisont; och deras siareord förklinga till en början i människotomma öknar såsom de stora havsfåglarnas vingslag över oändliga vattenytor. De ena äro stora, mätta med dagens mått, de andra kasta sina skuggor över årtusenden. De ena äro ett huvud

högre än allt folket, som omger dem; och därmed är deras storhet kännetecknad. De andra däremot äro jättegester, vilkas hjässor beröra himlavalvet; stående på kulturskedenas rågång, kunna de långt i fjärran varseblivas av den framträngande mänskligheten, och de te sig för henne ännu alltjämt överkligt jättestora, efter att årtusenden förflutit och en ny jättegestalt redan skymtar i en ny horisont.

Jag har avsiktligt uppställt och understrukit denna delning av mänsklighetens stora andar i tvenne grupper, emedan jag tror att Nietzsches kulturhistoriska betydelse och mission endast på detta vis kan preciseras. I samma syfte kan man även sammanställa Nietzsche med hans likar inom de övriga moderna kulturfolken. Frankrike har i Taine frambragt en lika typisk bärare av det galliska raskynnet, som England i Mill och Darwin typiska representanter för det aogelsachsiska. Taines säregna insats i den mänskliga kulturen består däri att han vid behandlingen av historiska ämnen sammansmält med varandra den exakta metoden i vår tids vetenskap och den konkreta åskådlighet, mot vilken vår tids konst strävar. Mills rykte och väsen som kulturheros kan sammanfattas sålunda, att han med återupptagande av det adertonde århundradets allmänt humanitära principer bragt samtidens hela demokratiseringsarbete på alla områden – det politiska, moraliska, sociala – i system samt på vetenskaplig grund. Darwins storhet består däri, att hans produktion betecknar den jätteblomma, vilken det moderna idealet för vetenskaplig forskning äntligen framdrivit efter långvarigt, långsamt växande: idealet av den nyktra, faktiska, begränsade förståndsverksamheten såsom enda källan för och enda vägen till sanningen. Alla dessa tre män ha förkroppsligat, fördjupat, fullkomnat tidskynnet och tidstendensen samt bragt dem till klarhet och mognad; de framställa dessa de andliga makternas idealtyper, vilka giva det moderna livet dess fysionomi. Deras motsats ligger ett relativt kort stycke bakom dem uti

utvecklingen; den nya motsats, vilken i sin tur skall avlösa dem, ligger likaledes ett relativt kort stycke framför dem i framtiden. Deras verksamhet är såsom en liten bölja på den stora utvecklingsoceanen, vilken bildar sig fjärran från den centrala stormhärd, varutur de stora vågorna framgå.

Såsom en sådan stormhärd och utgångspunkt för stora vågor ter sig för mig Nietzsche.

II.

Friedrich Nietzsche föddes den 15 oktober 1844 i Röcken vid Lützen, – betecknande nog en landsman till Max Klinger, hos vilken liksom hos Nietzsche den subjektiva fantasien gjorde sig till enväldshärskarinna, som uteslutande lever i sin egen värld, sig själv lag och norm, i egenmäktigt trots och aristokratiskt förakt för allt och alla. Hans barndom förflöt i den lilla staden Naumburg an der Saale, där hans far var präst. Släkten hade under många led räknat synnerligen många kyrkoherdar bland de sina såväl å fädernet som å mödernet; föräldrahusets prägel och Nietzsches första intryck bestämdes av många släkteleads kristliga fromhet och småborgerlighet. Detta var den andliga atmosfär, som han dagligen inandades och som genomträngde hans själ, – vilket man måste städse behålla i sikte för att fullt kunna förstå det smärtsamma raseri, varmed han senare angrep kristendomen och de borgerliga idealen: det var en akt, som gjorde ont ända in i hans innersta väsen, ty det handlade sig om att avklippa den navelsträng, som sammanband honom med hans familj och med hela den tradition, vilken var invuxen i hans egen organism och fullständigt genompyrt honom.

Sina första studier gjorde han i Bonn under den berömda filologen Ritschl; när den beundrade läraren senare gick till Leipzig, följde den unge Nietzsche efter honom dit. Ritschl

satte utomordentliga förhoppningar på denne lärjunge; och på hans rekommendation kallades Nietzsche till professor i Basel, innan han ännu promoverats till doktor. Det var år 1869. Vid tysk-franska krigets utbrott gick den unge professorn med hären såsom frivillig sjukskötare; efter krigets slut vände han tillbaka till Basel. Han stannade här på sin professorspost till år 1877, då han av hälsoskäl såg sig nödsakad att taga avsked, vilket han erhöll med full pension av staden Basel. Sedan dess förde Nietzsche ett flyttfågelsliv i södern, i Schweiz, Sydfrankrike och Italien, ända tills slutkatastrofen i hans tragiska livsöde inträffade. Hans familj hörde både på fädernet och på mödernet till dem, i vilka dispositionen för själssjukdomar nedärvdes från led till led. Hans far hade tidigt borttryckts av vansinnet. Nietzsche visste, att detta damoklessvärd hängde över hans huvud; och han förtärdes av den ångestfulla spänningen, när den tunna tråden kunde brista. Det var först förra året, att Gud Fatum träffade honom, – såsom den sistkomne av de andens stormän, vilka nornorna avkräva den förfärligaste av alla tributer för det geni, de förlänat dem. –

En familj, som umgåtts med Nietzsche ända från hans barndom, har med beredvilligt tillmötesgående meddelat mig en del data och smådrag, vilka äro av högsta värde för hans karaktäristik, ehuru jag av naturliga orsaker ännu ej kan verkställa den definitiva avgjutningen av stoden.

Nietzsche uppväxte i en krets, som nästan uteslutande bestod av kvinnor, uppfostrades av kvinnor och umgicks med kvinnor: moder, syster, närmare och fjärmare kvinnliga anföranter, kvinnliga grannar. Häri har man för det första att söka roten och upphovet till den feminism, som røjde sig i hans förkärlek för yttre form och förfining och som under hans ungdomsår trädde i dagen i pinsamt soignerad klädedräkt och bostadsinrättning, änskönt naturligtvis hans artistiskt kräsna smak och skönhetssinne även haft sin andel därvidlag. Men detta faktum

förklarar också våldsamheten i den antipati mot kvinnokönet och mot allt som sammanhänger därmed, vilken framträder i så bjärta färger i hans senare produktion, såväl som ock brutalteten i det genomgående bakslag, som ägde rum under senare hälften av hans liv och som yttrade sig uti en diogenesartat kynisk enkelhet i livsbehov och livsvanor. Kvinnorna fortforo emellertid att spela en dominerande roll i hans liv. Det är inte osannolikt, att det var inflytandet av hans egen syster, som verkade bestämmande härvidlag, även sedan hon själv personligen försvunnit ur hans synkrets. Även hon å sin sida tyckes i fullt mått ha ägt broderns andliga energi och eld: det finns blott den skillnaden mellan syskonen, att *hon* formade till liv det goda material, som *han* förarbetade till tankar och diktning. Såsom ung flicka utmärkte hon sig – liksom brodern uti hela sin produktion – genom häftiga, oförmedlade svängningar mellan ytterligheter; hon kunde till exempel övergå från entusiastiskt arbete för söndagsskolorna till fanatisk wagnerianism. Senare svärmade hon för den genom den antisemitiska rörelsen kände Bernhard Förster, på den tiden då han intog en framskjuten ställning i denna strid; och när Förster lämnade fäderneslandet för att grundlägga kolonien Nuova Germania i Paraguay, följde hon honom i landsflykten såsom hans maka. Man kan förstå, vilken djupt gripande inverkan det måste haft på Nietzsche att ha en sådan kvinnokaraktär i sin närmaste närhet. Fastän Nietzsche aldrig knöt någon intim förbindelse av varaktighet med det andra könet, omgav honom dock den obestämbara atmosfär, vari kvinnorna älska att andas. Därför bestod ock under hans sedvanliga vintervistelse i Nizza hans umgängeskrets i hotellet till största delen av kvinnor. Ibland dem befunno sig de mest framstående, som det moderna Tyskland frambragt, till exempel fröken von Meysenburg, författarinnan till »Memoiren einer Idealistin«, vilken i egenskap av överlevande, respektingivande representant för idéerna från

1848 säkerligen gjort en icke obetydlig insats i den nye revolutionärens sjäsliv och måhända på samma gång indirekt förhulpit honom till klarhet över det myckna naturvidriga i den moderna kvinnoemancipationsrörelsen.

Ett av de starkaste dragen i Nietzsches personlighet var hans motvilja mot allt som, om ock än så svagt, påminde om tvång. Denna antipati kunde emellanåt antaga ganska sällsamma former. Under sin mångåriga vistelse i den ensamma bergstrakten Sils-Maria, där han levde som en modern eremit, allena med sig själv och naturen, brukade han ligga, försjunken i meditation, på en i sjön utskjutande, med grönska bevuxen landtunga. Vid återkomsten en vår fann han å den fridlysta platsen en bänk, som triviala människor kunde sitta på, – å den ort som hittills befolkats allena av hans egna allrahemligaste tankar och syner. Och anblicken av denna alltför mänskliga inrättning var nog för att göra den så älskade vistelsen här olidlig för honom. Han satte aldrig mer sin fot dit.

Motviljan mot varje slags tvång, det i hans väsen inneboende kravet på absolut obundenhet, fick även uttryck i hans sätt att skriva. Såsom bekant utgöra alla Nietzsches böcker efter den stora kris i hans liv, som betecknas av avfallet från Wagner, konglomerat av aforismer. Det är begripligt, att hans arbeten måste få just denna form och ingen annan, när man betänker, hur de komponerades. Nietzsche författade alla sina senare verk på stående fot i fria luften, under sina promenader i Schweizerbergen eller vilostunder i ett italienskt landskap. Då fasthöll han i ord på notisbokens lösa blad hela det brokiga vimmel av tankar, infall, syner, aperçues, vilket under ett dylikt dolce-far-niente-liv drog genom hans själ. Fördenskull förmodade han aldrig sammantränga sin epokgörande världsåskådning till ett avslutat och avrundat system; men till gengäld har varje minsta sats av hans hand en oförliknelig frisk arom, en friluftsstämning av morgonsol och ung grönska.

III.

Nietzsche drog för första gången den allmänna uppmärksamheten på sig genom en kritik över David Strauss (»David Strauss, der Bekenner und der Schriftsteller«). Boken är en enda stor räfst. Nietzsche går så omilt till väga, att till sist icke en enda sten blir kvar av hela den Strauss'ska byggnaden och att det Strauss'ska idealet hänger i trasor som en fågelskrämma. Strauss är en dålig stilist, en dålig forskare, varken en banbrytande ande eller en klassisk skriftställare – sådant är resultatet av denna monografiska pamflett.

Vad var och betecknade Strauss för Nietzsche? Varför blev just han offerdjuret, som den unge hövdingen utan här slaktade åt vreda gudar?

Han var bildningsfilistern, – ett uttryck, vartill Nietzsche redan i sin första bok med stolthet gör anspråk på faderskapet. Bildningsfilistern, – det är den andlige daglönaren, plebejen i det intellektuella sällskapet, det jämmerliga sidostycket till arbetsslaven. Han menar, att den högsta vissheten är en gång för alla funnen av de hädangångna nationella storheterna. Dessa hädangångna stormän vördar han såsom dem vilka funnit sanningen, icke såsom dem vilka sökt sanningen. Med krökt rygg sliter han i sitt anletes svett. Han har *en* oförsonlig fiende framför alla andra: den fria intelligensen, den store ensamme, som inte är att finna på landsvägen, den sökande anden, vilken framtidens filistrar i sin tur skola tillbedja såsom den där funnit sanningen. Han är stor i ord, för att dölja, hur liten han är i gärningar; han är djärv i småsaker, men han viker undan inför vitträckande slutsatser (till exempel en darwinist, som angriper påvedömet, underverket, uppståndelsen såsom »världshistorisk humbug« i stället för att draga darwinismens etiska konsekvenser). Han älskar ofruktbarheten, då han tror, att sanningen är

funnen. För honom har kulturidealet redan nåtts uti den moderna bildningen. Den enda yttringen av andligt liv, som han själv är mäktig och därför den enda som han tål hos andra, är: den epigonaktiga efterhärmingen av de klassiska mästerverken och den slaviska efterbildningen av det samtida vardagslivet; allt annat är contrebände.

Strauss var för Nietzsche bildningsfilistern i och för sig, alla filistrars huvud och avgud. Han är filistern såsom religionsstiftare, filistern som blivit svärmare, förkunnaren av filisterkulturens sorgliga evangelium. –

Nietzsches nästa arbete var en kritik över samtidens historiska studium («Vom Nutzen und Nachtheil der Historie für das Leben»). Han tycker, att det bedrives med överdrift och snedvridet. Det är till ingen nytta utom såsom befruktning, såsom framtidsalstrande. Samtiden lider under en övermättnad genom historisk bildning; den är intet utom vetenskapslyx, brokiga, påhängda lappar; den moderna människan har genom densamma försvagats såsom personlighet. Hon har blivit en blott och bar åskådare, utan förmåga av initiativ, en steril eunuck, en köttvorden uppslagsbok, som står med objektiviteten, ett konkret abstraktum. I det att samtiden gör historien till en vetenskap, handlar den enligt valspråket: »Fiat veritas, pereat vita«. Det prisade historiska sinnet gör släktet passivt och retrospektivt. Man yves över att förstå allt, att taga allt objektivt, att känna alltings upphov. Man kan inte mer förtörnas över något, ty allt är med nödvändighet så som det är. Man kan inte älska något företrädesvis, ty man är lika mottaglig för den säregna skönheten i varje stilform. Människan står på toppen av den oerhörda utvecklingspyramiden, såsom världsprocessens slutsten, såsom det väsen vari denna process kommit till medvetande om sig själv; och i det att hon från denna imponerande höjd ser utvecklingskedjan rulla sig upp baklänges ända ner till urslemmet, utropar hon full av stolthet: vi äro

vid målet, vi äro den fullkomnade naturen! Men härtill svarar Nietzsche: »Ditt vetande fullkomnar icke naturen, det dödar blott din egen. Mät en gång din höga ståndpunkt såsom vetande med din låga ståndpunkt såsom kunnande.« Ett historiskt fenomen, vilket upplösts i ett fenomen för vetandet, är ofruktbart för den som analyserat det: det har mist sin grokraft, liksom det till mjöl söndermalna kornet. Den uteslutande kritiska uppfattningen av historien är en mänsklighetens livsavräkning, en sluträkning, efter vilken ingen framtid kan följa. Samtidens beprisade bildning är ingen bildning; den är blott ett vetande om bildning. Den kan frambringa lärde och filstrar, men den kan inte skapa människor, individer som i sin tur *göra* historia, dessa kämpar *mot* historien, *mot* den faktiska verkligheten, vilka föga bekymra sig om: »så är det«, utan med hela sin uppsparade energi och livslust handla enligt sitt starka, trotsiga, bejakande: »så skall det vara!«

I denna negativa form av kritik och satir har Nietzsche uppställt två positiva ideal: en ny kultur och nya människor. Man behöver blott vända om medaljen för att i stället för det bekämpade idealets karikatyr finna den nya bildens prägel. Och på den tomma tomten, där det gamla huset stått, uppför Nietzsche uti sina två följande arbeten en fullständig byggnad i den nya stilen (»Schopenhauer als Erzieher« och »Richard Wagner in Bayreuth«). Den kultur, som släktet bör eftersträva, den äkta kulturen, framtidens kultur, finnes förebildad i Wagners konst; och människor, vilka äro i stånd att genomföra denna kultur och göra den levande, kunna bildas i Schopenhauers skola.

Hos dessa bägge mästare kunna vi lära att bli »otidsenliga«, att uppfostra oss mot vår egen tid. De äro de stora och goda föredömena, icke endast i sina verk, utan i livet. De besitta den ärlighet, som icke skelar av hänsyn; de äga segrarens munterhet. De ha djärvt ställt sitt bröst mot tiden; de ha gått ut i öknen och voro inte rädda för att vara ensamma. De äro de

starka, som framgingo segrande ur alla faror. De ha undsluppit den moraliska och intellektuella förbeningen; de läto ej knåda sig i den form, vilken för dagens bildade människor gäller som den enda rätta; de framställde uti sig själva förebilden för framtidens släkte.

De voro de äkta kulturpersonligheterna gent emot »bildningens« tallösa små profeter, – denna gyllene kalv, kring vilken de samtida dansa, – avgudabilden, som kälkborgarne uppställt i sitt allraheligaste och inför vilken plebejerna böja sina ryggar. Det är en barbarisk gud, denna »bildning«, en fetisch i brokiga lappar från alla herrans länder och med drag ur historiens alla tidsåldrar. Han är lustelig att skåda, men inunder kramet ligger ett med lumpor och avfall utstofferat skelett. Gent emot denna »bildning« gäller det att ställa den rätta kulturen: en livskraft, som verkar utur *ett* centrum, *ett* hjärta in i organismens alla delar, och gestaltar allt, stort och smått, i överensstämmelse med den levande typen: liv, tänkande, konst, sed, dräkt, tal. Ty kultur är den enhetliga stilen i ett folks alla livsytringar; och vad som kännetecknar det moderna livet är just stillöshet, den kaotiska hopblandningen av alla stilarter. Kultur är något annat än en dekoration av livet, »kultur är en ny och fullkomnad physis, utan ut- och insida, utan förställning och konvention«, en allting genomträngande enhetlighet.

Genomsnittsmänniskan kan ej av egen kraft uppfostra sig till bärare av en sådan kultur; därtill behöver hon lärare, hjälpare, de stora föredömena. Sådana lärare, hjälpare och stora föredömen äro Schopenhauer och Wagner, den ene med sin metafysiska betraktelse av tillvaron, den andre med sin tragiska sinnesstämning. Vad som särskiljer människan från djuret är hennes förmåga att höja sig över sitt lidande medels den metafysiska uppfattningen av tillvaron. All utveckling borde gå ut på att uppstiga från djuret till människan. Men vanligtvis bli vi stående på det förras nivå; endast uti helt enstaka ögonblick

lyfta vi oss till en högre. Själva äro vi alltför svaga därtill; vi måste lyftas dit upp av andra, och dessa andra äro de som inte längre äro djur: filosoferna, konstnärerna, helgonen. De allena kunna förmedla för oss de stora vyerna över livet, det metafysiska betraktelsesättet, den tragiska sinnesstämningen. Detta är grundtanken i all kultur: att frambringa filosofen, konstnären, helgonet. Uti vår sedvanliga sinnesförfattning kunna vi icke utföra denna uppgift, och därför hata vi oss; det är roten till den pessimism, som Schopenhauer i sin tur ånyo måste lära, ehuru densamma är så gammal som längtan efter kulturen, – dess rot, men ej dess blomma, dess början, men ej dess mål.

Wagner är i sin konst en sådan livsförkunnare, såsom den äkta kulturen måste vara. Han sammanför det olikartade, men han genompyrer det med själ och med sin själ. Han samman knyter det åtskilda till enhet: musik och liv, musik och drama. Han fördjupar det synbara till ett hörbart, han giver det hörbara kropp. Den Schopenhauerska allviljan, vilken innebor i naturen, törstande efter tillvaro, framträder genom Wagner såsom viljan till tonande tillvaro. Men samma själsliga fenomen, som Wagner omsätter i ton, omsätter han tillika i ord och åtbörder; han giver åt detsamma en trefaldig form, han låter det spegla sig trefaldigt. Wagner verkar såsom natur, återställd, återfunnen natur, »såsom en ny och fullkomnad physis«, alldeles som den äkta kulturen.

Wagner och Schopenhauer voro alltså för Nietzsche de bägge stora framtidssiarne, i vilkas fotspar mänskligheten har att gå, för att komma till framtidens förlovade land. Nietzsche sammanställer dessa bägge heroers livsverk och finner, att de växa fram ur samma rot, vilken han följer ner i de djupa jordlagren. Mellan denne musiker, vilken förhjälpes naturens urprincip till tonande tillvaro och förlöser allviljan, och denne filosof, som leder oss till att se förståndskulturen i dess otillräcklighet och begränsning, består en enhet, vilken för Nietz-

sche är en fingerpekning mot en ny tillvarelseform, varom vi blott medels jämförelser, som hämtats från det helleniska livet, kunna göra oss en föreställning.

Denna iakttagelse svälde hos Nietzsche opp till en hel världslära, en metafysisk världsförklaring på mystisk bakgrund. Nietzsche har framställt densamma i ramen av en undersökning: »Ursprung der griechischen Tragödie aus dem Geiste der Musik«. Grundlinjerna äro följande:

Världen har berättigande allenast såsom estetisk företeelse. Blott så till vida som subjektet är konstnär, är det förlöst från den personliga viljan; det har då blivit ett medium, i vilket och genom vilket det blott i verkligheten varande subjektet firar sin befrielse i skenvärlden. Visserligen är vårt medvetande om denna vår betydelse näppeligen något annat än det som de på duken målade krigarne kunna ha om det på densamma framställda slaget. Blott när geniet uti den konstnärliga skapelseakten sammansmälter med den urkonstnär, som bor i världsaltets centrum, får det ett slags kännedom om sin uppgift och konstens väsen; ty i detta tillstånd har det blivit likt detta anlete, om vilket sagan förtäljer, att det kunde vända sina ögon således att det såg in i sig självt. Konstnären är i ett dylikt ögonblick subjekt och objekt på samma gång, diktare, skådespelare och åskådare. Apollo är för Nietzsche den förklarande genius av principium individuationis, det vill säga av den Schopenhauerska viljan till fenomenillvaro. Allena genom honom kan befrielsen i skenvärlden ernås.

Men därbredvid finns det en annan art konst, vars symbol är Dionysos. Under Dionysoskultens mystiska jubelrop spränges personvordenhetens bojor, och vägen ligger öppen in till tingens innersta kärna och varandets moderssköte. Musiken är Dionysos' konst, i motsättningen till de apollinariska konsterna. Dessa senare äro avbilder utav företeelsevärlden, utav skentillvaron, medan musiken är avbilden utav viljan själv och så-

som sådan det metafysiska gent emot det fysiska, tinget i sig gent emot dess skenform.

Beröringspunkten ligger blottad mellan det konstnärliga skapelsemomentet å ena sidan samt Schopenhauers metafysiska betraktelsesätt och Wagners tragiska sinnesstämning å den andra. Vad Nietzsche uppställer gent emot varandra under benämningarna Dionysoskult och Sokratiske vetandeoptimism är ingenting annat än motsatsen emellan mystik och rationalism. Hans framställning betonar den förras överlägsenhet; Nietzsche själv röjer sig såsom romantisk fullblodsmystiker. Det okändas oändliga värld är tillgänglig för människoanden i sina avlägsnaste vrår och undangömdaste veck, – ej för tänkarens förstånd, utan för konstnären, den dionysiske konstnären eller den apollinariske konstnären intuition.

IV.

Hans Wagnertros död var den stora krisen i Nietzsches liv. När han såg sin ungdoms stolta hjälte, segraren, framtidskulturens förstfödde sjunka ner inför medeltidens kors, då slogs i hans själ ett sår, som aldrig helt ärrades. Där föll med ens en blyxtbelysning över de skumma områden, som han lämnade; han förnam skräck, som om han gått igenom en stor fara utan att veta det, och en namnlös vämjelse över att ha kastat sin ungdoms skatter på torr mark.

Han var en sjuk, en dödssjuk, vilken likväl ännu hade lust att leva och kraft att kämpa mot sjukdomen. Han packade sin ränsel och tog vandringsstaven i hand, slog dörren till sitt gamla hus i bakom sig och gick ut i världen. Han strövade omkring i andens alla regioner som en sorglös vandringsman; han låg aldrig mer än *en* natt i varje härbärke; och hur skön utsikten än var, som öppnade sig framför honom, var han ändock inte fullt

säker på att ej i nästa ögonblick en ännu skönare skulle öppna sig. Endast inför ett ryste han: inför minnet om sitt hem, om sitt ungdomslands surnande träskängar.

Under tiden hämtade han sig; och när han ånyo trädde fram inför folket, var hans anlete så förändrat, att man knappast igenkände honom. Den bok (»Menschliches, Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister«), vilken inleder hans nya æra som skriftställare, kan man icke fullt förstå och njuta, om man ej kommer till densamma omedelbart från »Unzeitgemässe Betrachtungen« och »Geburt der Tragödie«. Visserligen har man en känsla av att det är en förstörd ande, som meddelar sig här: den egendomliga aforistiska form, vari Nietzsches alla senare arbeten äro skrivna, är här allaredan fullt utpräglad; och var och en av dessa aforismer är som ett blödande, skälvande stycke av en söndersliten människosjäl. Men tillika ligger över boken den obestämbara, oupplösbara doft och den klara dagen, vari den tillfrisknande ser livet, – något av skönheten hos en kvinna, som stiger ur badet. Mystikens töckenskymning är skingrad, har rullat sig opp och svävar bort långt ute i synranden; omkring oss vilar den tidiga vårens bleka solljus. Ännu är marken bar, men längs vägkanten och bakom häckarne sticka redan de första gröna spetsarne opp ur den gödslade jorden. Mannen, som nu står inför oss, har lidandets djupa fåror i sina drag; till och med hans leende har en kall glans som av blankt stål; och i ögonens genomträngande blick röjer sig en forskarlust, vars hänsynslöshet äger mycket av grymhet i sig. Han lägger det omedvetna själslivets mångahanda småkryp under sitt mikroskop; han spetar det upp på sin tankes spets, liksom entomologen insekterna på sina nålar.

Havsluft, bergsluft, stilla och svalt morgonsolsken, nomadens sorglösa kringströvande! Det finns två slags poesi, säger han: en obesvärad och harmonisk samt en lidelsefull, överspänd, oordnad; den senare är för ynglingen och kvinnan, den

förra för den mogne mannen. Konstens högsta mål är att framställa det höga, enkla, i sig självt vilande. Den bästa stilen är icke den superlativiska eller den brokiga, utan den vars kännetecken är en adlad vardaglighet, en förnäm enkelhet. Idealet av en diktare är den som lämnar det förflutna och det handgripligt närvarande och framställer framtidstypen: den sunda, glada, starka, sköna människan. Alla goda konstverk ha något sorglöst, en stilla kontemplation: de ligga som kor på ängen. Och målar han själv en gång ett landskap, så består detta i en oförliknelig blandning av heroisk höghet och idyllisk gladlythet, – en duk i guld och blått, lutter sol och himmel.

In i mystikerns eremithåla skiner solen – och lyser på spindelväv; romantikens regnbågsfärgade drömmar river dess ljusspjut itu: de voro intet annat än drömmar. Men metafysikern var ändock den största skälmen. Historiens samtliga filosofiska system voro fata morgana, vilka det ena efter det andra lockat och narrat mänskligheten. Metafysiken fördunklar naturens text i stället för att förklara den. Den är den fria andens dödsfiende; den är ett obskurantismens förfinade verktyg. Empirien däremot gör klok och insiktsfull. Vetenskapen behöver ädlare naturer än diktningen. Diktaren strävar endast efter att breda ovisshetens slöja över tingen; han binder omigen de knutar samman, vilka forskaren löst upp. Och musikern, – denna konsternas konst, denna Wagnerska konst, den dionysiska kulturens praktblomma? Musiken är ett höstblad, en höstblomma ibland konsterna; den var till alla tider det försvinnandes svanesång.

Det högsta av alla själstillstånd är det glada allvaret, det stilla svala solskensleendet, en visdom full av skälmstycken: – Sokrates var visare än Kristus. Fordom voro människorna glada, numera våga de inte sträva högre än till att uttorka alla olustkällor; de gamle förstodo att glädja sig, vi blott att undvika smärtan; våra efterkommande måste likna sina anor. Det handlar sig om att skaffa det dåliga samvetet ur världen; ty till alla tider lev-

de många i ondo utan samvete, medan ännu i dag många goda människor sakna det goda samvetets lustkänsla. Samvetskvalet liknar en hunds bitt i en sten, det vill säga det är en dumhet. Det allra ideellaste har ett vida skamligare upphov än man tror; det är som en praktblomma på en ogräsrot. Kampen mellan filosofen och massan, det är kampen mellan läran om viljans obetingade ofrihet och den obetingade sedligheten; insikten om att viljan är ofri och att allt är nödvändigt, icke endast det mänskliga utan även det alltför mänskliga, det vill säga det ofärdiga, skeva, onda, – det är den starkaste insikten. För övrigt handlar det sig om att först och främst betona principen av det oavslutade gent emot all religiös och filosofisk dogmatism samt att låta allt stå hän. Tillika bör man inte glömma, att det i naturen icke finns några motsatser, utan allenast gradåtskillnader. Det finns ingen radikal motsats mellan gott och ont, mellan goda och onda människor, mellan goda och onda egenskaper. Framför allt skola vi inte gå på limstången av den store skälmen »ord«: – »varje ord är en fördom«, – utan minnas, att ordet endast betecknar tinget, men aldrig innehåller tinget.

Men denne vandringsman får emellanåt det infallet att vilja se till botten av det ena eller andra tinget och kränga ut och in på det. När lusten därtill kommer över honom, kan han skära ut ett stycke varmt och skälvande muskelnät ur den mänskliga anden och uppspeta det på sin tankes nål. Därigenom erhålla vi den skarpsinnigaste analys av skadeglädjen, hämnden, medlidandet, skamkänslan, fåfången, oegennyttan och så vidare.

V.

Nomaden fortsätter sin vandring (»Morgenröthe. Gedanken über die moralischen Vorurtheile.« – »Die fröhliche Wissenschaft«). Men vart han ock styr kosan, kommer han till sist till-

baka till det ställe, han utgick ifrån. Han genomströvar nu samma länder för andra gången, igenkänner alla föremål och alla utsikter; han dröjer med synbar förkärlek vid vissa ställen, vilka mest tilltalat honom och vilkas minne står klarast och fullast för hans själ, medan han går förbi tusen andra märkvärdigheter och sevärdheter.

Och under tiden växer oavbrutet stämningen av tillfrisknande. Morgonens svalka och stillhet vila över hans tankar och genomtränga dem; det är även tövind och aprilväder däri. Hans själ sväller och höjer sig i en bölja av tacksamhet och jubel, av lust vid livet, vilket nyss sjönk under hans fötter och nu i ny skönhet stiger ur havet som Afrodite. Han är en människa, som druckit tillfrisknandets rus; och medan framtidens land ligger inför honom i morgonljusets dager med lockande äventyr och öppet hav, hänger allt förflutet såsom en försvinnande liten mörk punkt i synrandens fjärran i den riktning, varifrån han kommit, – nomaden med sina tält och sina hjordar.

I en tidig morgons stillhet eller i en solig förmiddags svalka ligger han framför sitt tält i oasens gräs, medan hans djur beta omkring honom. Ljus och skugga spela i hans själ, böljor och känslor sjunga, och tankarne dyka skrattande opp och ned i dem som vita kroppar i det blå vattnet.

Detta är uppfostrans stora lyte och släktets olycka: det lär ej att bära ensamheten. Ensamheten är den bästa vistelseorten för den sunde, den frie, livsbejakaren, ty världen är full av de små hämndlystna, vilka fördunkla solen och förbittra livet. Gå ut i ensamheten, det är det goda, – inte som nunnan, vilken ej känner den värld som hon lämnar, utan som tänkaren, vilken går bort ifrån människorna, emedan han känner dem, – för att kasta sig i ensamheten såsom sitt rätta element. Blott den räddhågade vet ej, vad ensamheten är, ty bakom hans rygg står alltid en fiende.

Det är en saga att leva, att leva som fågeln, som kommer och flyger sin väg igen och inte bär något namn i sitt näbb. Det

finns en trollformel, för vilken – liksom för ett nytt »Sesam, öppna dig!« – dörrarne till livets alla praktgemak springa opp; den lyder: Lev farligt! Bygg edra bostäder på Vesuvius! Sänd edra skepp på outforskade hav! Älsken de kortvariga vanorna och varen misstrogna mot allt, som knyter sig i oss och styvnar, allt som blir fast och hårt! Livet är ett medel till insikt, en värld av faror och segrar. Det är med vetenskapens stränghet som med ceremonielet i det allrabästa sällskapet: den skrämmer den oinvigde. Men den som vant sig därvid kan inte undvara den och inte leva annorstädes än i denna klara, genomskinliga, starkt elektriska luft, denna manliga luft. Vetenskapen är en glad vetenskap; varför skall maskinen knarra? Det är med ett djupt problem som med ett kallt bad: raskt in, raskt ut! Filosoferen vare att se på som en dansare: arbetet, daglönarens mekaniska själlösa hantverkeri har alltför hög kurs, den verkliga förnämheten trivs blott i otium och bellum: det var antikens stolta sats. Den förnäma naturen är oförnuftig, förvägen, dumdriktig; det är den gemena människans kännetecken att städe behålla sin fördel i sikte och aldrig tappa sin beräkningsförmåga. Den stolte vismannen hör med full avsikt aldrig på, hur världens omdöme över honom lyder, vare sig det är gott eller ont; han ger pratmakarne absolution ett år i förväg för alla synder mot honom.

Mänskligheten har urspåret och gått baklänges, sedan antiken, sedan kristendomen steg över världens tröskel. Se på antikens skönhetstyp och den moderna: den belvederiske Apollo och en nervös krympling. Se på själslivets arkitektoniska massverkan gent emot den harmoniska enkelheten: det moderna själslivets arkitektoniska symbol är labyrinten. Den samtida kulturens grunddrag är köpmanssynpunkten. Det mekaniska småtteriet förhärligas, arbetaren tronar i högsätet, medelmåttor utkläckas som likmaskar, och inför oss reser sig plebejdömetts spöke. Reformationen och revolutionen voro de bägge

stora trappstegen till arbetarkasernen, vid vilken samtiden just lägger sista handen. Vid deras bröst har pöbeltanken sugit sig stor; nu ynglar den hundrafaldigt av sig uti demokratism, socialism, utilitarism, uti praktiska reformer och uti filosofiska system. Ett bojornas herravälde inbryter; det kommer med socialismens segerdag, dagen för »bestia triumphans«. Vi äro ett sjukt, halvt, ofullgånget släkte av krymplingar, som döljer sin själsliga jämmerlighet under moralbegrepp, liksom sitt kroppsliga elände under kläder.

I kristendomen fullbordades slavarnes resning mot den antika filosofien; den satte åter gemytsrörelserna på hedersplatsen: kärlek, fruktan, tro, hopp. Den hade ett plebejiskt drag; den var en blandning av de mest olikartade element; och därför kunde den suga till sig de många. Liksom den genom konstgreppet »kärlek« blev den lyriska religionen, drog den genom konstgreppet »helvetesstraff« till sig alla räddhågade. Den hade en orientalisk-kvinnlig karaktär; man tänke på satsen: »vem Gud älskar, den tuktar han«, och erinre sig orientaliska kvinnor, vilka uppfatta tuktelsen som en hedersbetygelse från mannens sida. Den identifierade olycka med skuld, medan antiken kände en ren, skuldfri olycka. Den bragte medlidandet i kurs, denna svamp, som har förtärt mänsklighetens märg; men baksidan till medlidandet med nästans lidande är avunden över nästans glädje.

Denna läras moral var balsam för den såriga antiken men den var gift för de sunda barbarfolken, på vilka den inympades.

Det är den altruistiska moralen, som avleder alla sina bud ur grundprincipen: kärleken till nästan. När dess dogmer en efter annan sönderfölla, var det blott för att denna brodd måtte kunna utveckla sig dess starkare. Och den växte opp, – ett träd som överskyggar hela världen; och på detta träd hänga frukter, vilka släktets vismän icke tröttna på att plocka och giva alla vackra namn.

Den altruistiska moralen är de vanmäktigas, de sjukas, de

undertrycktas moral. Den var därför till alla tider motståndarinnan till de starke och ensamme. Själv lider den under en inre motsägelse; dess motiv överensstämmer icke med dess princip: »Nästan älskar oegennyttan, emedan han har fördelar därav«.

All moral har sitt origo pudenda: själviskhet, glädje vid förfinad grymhet och andra egenskaper, som stå nedantill på den moraliska rangskalan. En drift har i och för sig alls ingen moralisk karaktär; en och samma drift kan till exempel utveckla sig till feghet och till ödmjukhet. Underkastelsen under moralen är i och för sig icke moralisk; den kan vara framkallad av slavsinn, av fåfänga, av egennyttan, av resignation, av förtvivlan, och så vidare. Våra moraliska omdömen och värdsättningar äro endast bilder och fantasier över oss obekanta fysiologiska processer. Fördenskull är till exempel de svagas moral med fysiologisk nödvändighet en annan än de starkas moral, och gubbens moral en annan än ynglingens.

Att giva världen en etisk betydelse är lika meningslöst som att giva solen ett särskilt kön. Sedlighet är lydnad gent emot härskande seder, och sed är den nedärvda formen för handlande och värdsättning. Folkmoral och folkmedicin höra samman. Det goda är det gamla, det onda är det nya. Därför är den fria människan osedlig. Det var de starka och de onda andarne, som förde människorna framåt. Moralbegreppens utveckling försiggår genom attentat på det förut helighållna.

Här ligger alltså uppgiften för framtidens moralist. För honom är moralitet intet annat än den enskildes hjordinstinkt, vilken han undertryckt hos sig själv under det kraftiga växandet av hans personliga själsliv. Han är den starke, vilken icke endast säger djärvt »nej« till den gällande moralens andliga förbening, utan tillika bejakar sin egen livsnorm såsom framtidsblommans grodd-drift. Vikterna, med vilka hittills värdena vägdes, måste justeras och omändras. Det handlar sig om en »omvärdering av alla värden«.

Men därtill tarvas det en ny människa, vilken kan stå som en jätte bland pygméerna, med modet att vara banbrytare, lagbrytare, tempelskändare; utan fruktan för mängdens fördömlerrop och hämndeskri och utan att – det svåraste av allt – lamläggas av sina egna samvetskval: den ensamme, geniet, värdeskaparen, lagstiftaren, den onde med det vilda landskapets skönhet, vilkens individuella själ utvecklar sig kosmiskt, vilken föder ut ur sig en hel framtidskultur och vilken är det skenbart lilla nystan, varur emellertid släkten på släkten kunna spinna ut sitt liv.

Men denne ene, som stämmer sitt breda bröst mot en värld och mot sin tid, – han måste förstå att finna den malmåder, som ligger djupare i bergschakten än alla de, ur vilka mänskligheten hittills hämtat sina skatter, – den malmåder, som är mer givande än alla – – –

Och nomaden reser sig framför sitt tält, och solen står på middag, och runtomkring sova öknarne och bakom dem länderna och folken. Och över öknen hänger Fata morgana, först helt blekt och liksom utplånad, därpå färgrikt och konturfast som det verkliga, konkreta livet. Och återigen faller aska över prakten, men bilden är liksom inetsad i nomadens öga, och när han bryter upp med sitt tält och sina hjordar och ånyo vandrar genom öknen, ensam, fjärran från människorna, då sänker sig bilden ned i hans själ och upplöser sig i den till ett dunkelt grubbel, och i detta grubbels dunkla vatten speglar sig framtidens outgrundliga natthimmel med sina stora, stilla sjärnor:

Ett finns, som är livets urrot, protoplasman, embryot, som är sig lika, närvarande, oförändrat i ut- och omgestaltningens växlande former, – *en* grundkraft, *ett* centrum, *en* förhärskande drift. Det är maktkänslan. Detta är den drivande kraften, i historien som i privatlivet, i folken som i personerna. Icke nöden, icke lidelsen, – kärleken till makt är mänsklighetens demon. De medel, som man upptäckt till att förskaffa sig denna lust-

känsla, utgöra nästan kulturens hela historia. Det är den som ligger inunder läran om viljans frihet. Det är den som driver människan att uppoffra sig själv. Det är den som behärskar stoikern, vilken följer det ceremoniel som han själv pålagt sig, fastän det insnör honom, ty tillika känner han sig dymedels såsom herre. Det är den som är välgörenhetens dolda drivfjäder. Lyckans första verkan är maktkänslan. Asketen klyver sig i två jag: ett lidande och ett i maktkänslan frossande, då han inte kan tillfredsställa den allsmäktiga driften på yttre föremål. Viljan till makt är Ariadnetråden i den mänskliga själens labyrint.

VI.

Nietzsches första arbeten, de som föllo före krisen, hade två centra, kring vilka de avlagrat sig, två huvudidéer: den nya kulturen och den nya människan, vilken skulle göra densamma levande. De första arbetena efter krisen buro som kännetecken den tillfrisknandes ljusa blick på livet och den grymt inträngande analysen, – solskensstämningen och insekterna på nålarna. Solskensstämningen förtätas, får konturer och blir en idealgestalt: den store ensamme, den store banbrytaren, nedrivaren, livsbejakaren, som ändrar alla värden; och analyserna mångdubblas, lägga sig tätt intill varandra, sammankittas till grundval för en ny morallära och en ny kultur. Idealgestalten blir hautrelief, blir fristående staty, blir kött och blod och ett levande väsen i »Also sprach Zarathustra«; moralen erhåller en bestämd formulering i »Jenseits von Gut und Böse« och i »Zur Genealogie der Moral«. Sålunda spänner sig en hög och bred brygga mellan de bägge ändpunkterna av Nietzsches skriftstäl-larbana; och över densamma skrider det köttvordna idealet, såsom fordom Moses steg ner från Sinai med de nya lagens tavlor i sin hand.

När Zarathustra var 30 år gammal, gick han upp i bergen. Sedan han där tillbragt 10 år i ensamhet, vände han tillbaka till dalen; ty han älskade människorna och ville lära dem känna sanningen. Men då han talade på torget för församlingen över livets frågor, de djupa och de höga, då skrattade de över honom, och där var is i deras skratt. Den största människan och den minsta tedde sig lika för Zarathustras ögon: de voro bägge två »alltförmänskliga«. En fruktansvärd anblick mötte honom: människorna lågo sönderslagna och kringströdda såsom över ett slagfält; och när hans blick gled tillbaka över tiderna, mötte honom samma skådespel: trasor, bitar, lemmar, men inga människor. I ensamheten på bergen hade Zarathustra flugit så långt ut i framtiden, att en rysning grep honom. Då hade han flugit tillbaka till bildningens land och anlät dit med längtan i sitt hjärta. Och ändå: så ängslig han var, måste han skratta över vad han såg. Aldrig hade hans ögon sett något så brokigt. »Med femtio plumpar bemålade på anlete och lemmar, så sutten I där, till min häpnad, I samtida. Och med femtio speglar omkring er, vilka smickrade och efterplapprade ert färgspel. Fullskrivna med det förflutnas tecken, och även dessa tecken överplottrade med nya tecken, således haven I gömt er bra för alla teckentydare. Alla tider och folk titta brokigt fram ur era slöjor; alla seder och trosläror tala brokigt ur era åtbörder. Vem som droge av er slöjor och höljen och färger och åtbörder, precis lagom skulle han behålla kvar för att skrämma fåglarne därmed. Sannerligen, jag själv är den skrämda fågeln, som en gång såg er nakna och utan färg; och jag flög därifrån, när benranglet tillvinkade mig kärlek.«

Zarathustra vill inte mer tala till folket; för sista gången talade han till en död. Livet är en källa till lust; men pöbeln har förgiftat alla brunnar. Många, som vände sig bort från livet, vände sig blott bort från pöbeln. Många, som gingo ut i öknen och ledο törst med rovdjuren, ville bara inte sitta samman med

smutsiga kameldrivare kring cisternen. Jordan har en hud; denna hud är full med skabbigt utslag; ett därav heter människan, den överflödige, den alltförmånge. Där ensamheten upphör, börjar marknaden, och där marknaden börjar, börjar taskspelarnes larm och de giftiga flugornas summande. Zarathustra är ensammare ibland de alltförmånga, än då han hade öknens ensamhet till sällskap och förtrogne.

Zarathustra går åter upp i bergen, och där blir hans vilda vishet befruktad. Till folket vill han inte mera tala; men för de ensamme vill han visa regnbågen och alla trappstegen, som föra opp till övermänniskan. Han sitter i bergen, med sina djur bredvid sig, örnen och ormen, det stoltaste djuret under solen och det klokaste djuret under solen. Och han talar sålunda till sina lärjungar:

En gång var anden Gud, därpå vart han människa, och nu är han vorden pöbel. Modiga, sorglösa, trotsiga, förvägna, – så vill visheten ha oss: hon är en kvinna och kan blott älska en krigsman. Kriget och modet ha fullbragt större ting än någonsin kärleken till nästan. Förakt för jorden, förakt för kroppen, den sjukes förakt för kroppen och jorden, den sjukes tal om förlösande blodsdroppar och en annan värld är intet trappsteg till övermänniskan.

Pöbeln tränges kring taskspelaren på marknaden, men världen rvider sig omärkligt kring den som skapar nya värden för tingen. Jag älskar alla, vilka äro såsom tunga droppar, som en efter annan falla ur dunkla molnet: de se att blixten kommer, och gå som skådare under. Se, jag är en skådare av blixten och en dunkel droppe ur molnet; men denna droppe heter övermänniska. Döda äro alla gudar; nu vilja vi, att övermänniskan må leva.

Man predikar över likhet ibland människorna! Det är vanmaktens tyrannvansinne, som skriker efter likhet. Men glömmen ej, att när de själva kalla sig »de goda och rättrådiga«, så fattas dem ingenting till fariséern utom – makten. Ty detta är

mitt tal: människorna äro icke lika. Och de skola heller inte bli det. Vad vore väl min kärlek till övermänniskan, om jag talade annorlunda? På tusen broar och spångar skola de tränga in i framtiden. God och ond, rik och fattig, hög och låg och värdenas alla namn: vapen skola de vara och klirrande tecken om att livet städse på nytt måste övervinna sig självt. I höjden vill det bygga sig med pelare och avsatser, livet; i fjärran vidder vill det skåda. Och behöver det höjden, så behöver det avsatserna, och motsägelserna mellan avsatserna, mellan de uppåtstigande. Stiga vill livet, och stigande övervinna sig. Blott där det finns grifter, finns det uppståndelser. Och denna hemlighet sade livet till mig: »Se«, sade det, »jag är det som städse ånyo måste övervinna sig självt.« Sannerligen, jag säger eder: gott och ont, som är oförgångligt, finns det ej. Av sig självt måste det städse på nytt övervinna sig. Med edra värden och namn för gott och ont utöven I makt, I värdeskapande: och det är er hemliga kärlek. Men en starkare makt växer fram ur edert herravälde och ett nytt övervinnande, som krossar ägg och äggskal. Och han, som vill vara en skapare i gott och ont: sannerligen, han måste först bli en förintare och krossa värden.

De gode voro alltid början av slutet. De gode hata den som krossar lagtavlorna och de gamla värdena; de kalla honom brytaren, lagbrytaren, förbrytaren, och korsfästa honom. Att icke mera vilja, icke mera sätta värden, icke mera skapa, – evigt bli ve mig denna stora trötthet fjärran! Att skapa, det är förlösningen från lidandet; viljan befriar: detta är den sanna läran om viljans frihet. Jag gick genom folket och hade mina ögon öppna; det har blivit mindre och blir städse mindre; det verkar deras lära om lycka och dygd. Alltid så mycket svaghet som godhet, så mycket svaghet som medlidande. Dygd: det är för dem vad som gör tam. Snart skola de stå såsom torrt gräs, törstade efter vatten eller eld. O, signade stund, då ljungelden kommer!

Jag vördar de motspänstiga tungorna och de kräsna magarne, som ha lärt säga »ja« och ha lärt säga »nej«. Det djupa gula och det heta röda; så vill min smak, som blandar blod i alla färger. Ty jag älskar blod.

Övermänniskan: i ordet ligger att människan är något som måste övervinnas; det är en brygga, intet mål. Du och I alle, I måsten övervinna er själva av kärlek till övermänniskan. Där, varest staten upphör, så sen då dit, mina bröder; sen I den ej, regnbågen och bryggan till övermänniskan. Icke kärleken till nästan lär jag eder, ty detta är er dåliga kärlek till eder själv; heller inte kärleken till kvinnan lär jag eder, ty vore det ej bättre falla i mördarehand än i en brunstig kvinnas drömmar? Men vännen lär jag eder: han vare eder jordens salt och en aning om övermänniskan! Fri nämner du dig? Fri varifrån? Vad angår det Zarathustra? Men klart skall ditt öga båda mig det: fri var till? Kan du själv giva dig ditt ont och gott och upphänga din vilja över dig såsom din lag? Du måste brinna i dina egna lagar: hur skall du annars kunna bli ny, om du icke först blivit aska? Du ensamme, du går den skapandes väg: en gud vill, att du skapar dig utur dina sju djävlar. Den som är folket förhatad såsom vargen hundarne, det är den fria anden, kedjefienden. Fri från drängarnes lycka, fri från gudar och dyrkan, oförskräckt och fruktansvärd, stor och ensam: sådan är den i sanning verkliges vilja. Han känner ock den svåraste av alla konst, den att i rättan tid – gå. Fri intill döden och fri i döden; en helig nejsägare, när det inte är tid mer till ja: sålunda förstår han sig på liv och död. *En* lycka allena känner han ej: den mottagandes lycka. Sen, det är mitt armod, mina bröder, att min hand aldrig vilar ut från att skänka. Det är ljusets fientlighet mot allt som lyser.

Men I ensamme från i dag, I skolen en gång vara ett folk; utur eder, som haven utkorat eder själve, skall ett utkorat folk växa fram: – och utur detta övermänniskan.

Sålunda talade den vise Zarathustra.

En dag, då Zarathustra satt ibland sina lärjungar och talade över livets frågor, de djupa och de höga, stod en av dem upp och hälsade mästaren:

Och även om den långa skymningen kommer och dödströtheten, skall du ej gå ner på vår himmel, du livets förespråkare. Nya stjärnor lät du oss skåda och en ny nattprakt. Sannerligen, skrattet självt spände du över oss såsom ett brokigt tält.

VII.

Genom hela mänsklighetens historia drager sig en förbittrad och aldrig vilande strid mellan två motsatta moralidéer, mellan två i princip och resultat fientliga värdesättningar, av tingen, livet, människorna, kroppen, själen, handlingarna, sinnessillstånd, drifterna. Det är striden mellan herremorale och slavmoralen, bägge karaktäriserade genom sina värdebestämningar: god – dålig, god – ond.

Uppkomsten av denna morallära och värdebestämning är enligt Nietzsche följande (»Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft«. – »Zur Genealogie der Moral. Eine Streitschrift«):

De förnämte, mäktige, högtstående, högsinte, betraktade och värdesatte sig själva och sitt görande såsom goda, det vill säga av första rang, first rate, i motsats till de låge, lågsinte, gemene och pöbelaktige. Förmedels detta »distansens patos« togo de sig rätten att skapa värden och präglade värdebeteckningar. Detta är ursprunget till värdebeteckningarna: god – dålig, (alltså icke ur den oegoistiska handlingens nytta, såsom de engelska moralgenealogerna mena). Till denna genealogiska teori har Nietzsche väsentligen kommit genom etymologiens fingerpekningar, genom undersökningen av vilken beteckning de olika

språken hade för begreppet »god«. Han fann, att de alla ledde tillbaka till en och samma begreppsförvandling, att överallt »förnäm« såsom ståndsbeteckning var det grundbegrepp, varur »god« i betydelsen av »sjäsligt-förnäm« utvecklade sig, och att parallellt med denna utveckling lopp en annan, varuti den lägre kastens karaktär flöt samman med det »sjäsligt-dåliga« (det bästa exemplet är identiteten av de tyska orden »schlicht« och »schlecht«).

Ett helt annat ursprung hade däremot slavmoralen. Medan all aristokratisk moral framväxte ur ett triumferande »ja«-sägande till sig själv, börjar slavmoralen med att säga »nej« till vad som är utom densamma, till det »andra«, till »icke-jaget«; och det är detta »nej«, som är dess skapande gärning. Slavmoralen behöver för sin uppkomst en gent emot densamma och utanför densamma stående värld; den behöver, fysiologiskt talat, yttre inverkningar för att själv försättas i verksamhet, – dess handlande är allena tillbakaverkande. Ett motsatt förhållande ägde rum vid den aristokratiska värdebestämningen; denna verkar och växer ut ur sig själv och uppsöker sin motsats blott för att ännu tacksammare, ännu mera jublande säga »ja« till sig själv, – dess negativa begrepp är »gemen«. Begreppet »dålig« är bara en senare blek motbild. Slavmoralen å sin sida utgår ifrån något negativt, ifrån det hos fienden (det vill säga herren) såsom motsats varseblivna; denne stämplas som »ond«.

Sålunda se vi den grundväsentliga åtskillnaden i ursprung och väsen mellan »dålig« av förnämt upphov och »ond«, vilket framsprungit ur den lågställdes hat gent emot herren. Det ena är en skapelse i andra hand, en bisak, en komplementärfärg; det andra däremot originalet, början. Men bägge dessa sinsemellan så skiljaktiga värdesättningsbeteckningar stå gent emot en och samma värdebeteckning: »god«. Detta begrepp »god« är emellertid icke ett och detsamma i bägge fallen. Ty vad är den »onde« enligt slavmoralens uppfattning annat än

den »gode« i herremoralen, – den förnämne, den mäktige, herren, men omfärgad, omtydd, sedd med slavens ögon.

Mellan dessa bägge instinktivt motsatta typer av moralisk värdesättning har under mänsklighetens hela utvecklingshistoria utfäktats en förbittrad, aldrig vilande kamp. I prästkasten blev slavmoralen för första gången förändligad, förfinad, luttrad; ty prästkasten bestod av de svage, de sjuke, i vilkas intresse det låg att vända om på herremoralens värden. Med judarne, detta hatfyllda prästfolk, började slavupproret i moralen. Jude-dömets kulturhistoriska uppgift fortsattes därpå under kristendomen. Utur judedömets hatmoral framväxte kristendomens kärlekslära, såsom kronan utur trädets stam. Jesus av Nazareth, det förkroppsligade kärleksevangeliet, de fattigas, sjukas och syndigas förlösare, – förde icke han historiskt på en omväg tillbaka till de judiska värdebestämningarna? Har icke Israel just genom denne sin störste vedersakare nått sista målet för sin upphöjda hämndlystnad och uti korsets tecken under tvåtusen år triumferat med sin hämndemoral över varje förnämare ideal, som reste sig i mänskligheten? Judea mot Rom – det var slavmoralen i kamp med herremoralen. Judea har segrat. Visserligen uppstod i renässansen det antika idealet, den aristokratiska värdebestämningen på nytt igen, och deras sista aftonrodnad låg över Frankrike under ancien régime; men med de bägge stora plebejiska rörelserna: den tysk-engelska reformationen och den franska revolutionen störtade antikens tempelrester samman, och på dem uppbyggde det nittonde århundradet sin oerhörda arbetarkasern. Den moderna demokratien är den sista utlöparen av det plebejdöme, som medels kristendomen svängde sig upp till makten. Vad innehöll detta ideal?

Dess förhärskande element är det altruistiska. Det har gjort dygder av den svages, den förtrycktes, den sjukas alla otillräckligheter och satt missdådarens märke på den starke, den glade, herren. Det har förhärsligt alla de egenskaper, medels vilka det

kunde hålla sig självt upprätt i livskampen: kärleken till nästan, medlidandet, självupppoffringen. Det är ett livsfientligt, ett asketiskt ideal, vilket lade världen in under evighetens tunga slagskuggor.

Först och främst har det i sin lära om dåligt samvete, synd, skuld och straff lössläppt en svärm pinoandar på mänskligheten. Uppkomsten av det dåliga samvetet förklarar Nietzsche på följande vis: Den första staten grundlades därigenom att en herreras underkuvade en till antalet överlägsen befolkning, som saknade motståndskraft, och tvang den till lydnad. Dessa halvdjur, vilka voro vana att ströva fritt omkring, stoppades nu i gemenskapens tvångströja, – det var ungefär som när ett vattendjur plötsligt försattes på landbacken. Alla instinkter, som dittills vänt sig utåt, vände sig nu inåt, då de ej längre torde verka i den naturliga riktningen; den vilda, kringströvande människans instinkter vände sig mot henne själv: grymhet, förföljelselusta, förstöringsdrift, behovet av en fiende, med vilken man kan slåss. Den drift, som är den centrala och förhärskande i människosläktet: frihetsinstinkten eller viljan till makt, – plötsligt och våldsamt avspärrad från all verksamhet gent emot yttre föremål – vände sig emot de inre, själsliga företeelserna. Denna djur-människa, som man vill tämja och som river sig blodig mot burens järnstänger, – denna försmäktande, förtvivlade fånge, som med ens avspärrats från sin förutvarande, naturliga, djuriska tillvaro, – uppställer nu sina gamla instinkter såsom något vilket måste bekämpas, undertryckas, tillintetgöras. På detta sätt blir naturens forna kärna nu det »dåliga samvetet«. Denna nya företeelse: människan med det dåliga samvetet, bemäktigar sig de religiösa fördomarne rörande en skuld gent emot Gud; och först därigenom drives sjukdomen till sin högsta och fruktansvärdaste spets. Han griper i Gud den sista motsatsen till sina djurinstinkter; han omtyder just dessa sina djurinstinkter till skuld gent emot Gud; han klyver

sig i motsatsen Gud och djävul; han kastar varje »nej«, som han säger till sig själv och till sitt väsens urnatur, ut ur sig såsom ett »ja«, såsom ett varande, såsom något kroppsligt, verkligt, såsom Gud, såsom en annan värld, såsom evighet, såsom helvete, såsom ändlösa marter, såsom en omätlighet av skuld och straff.

Vad betyder ett asketiskt ideal? Det härstammar från ett urartat livs skuld- och botinstinkter. Det är ett konstgrepp, uppfunnet för att binda den förtvivlande vid livet. Människans jordiska tillvaro miste mål och mening; människan led under tillvarons olösliga gåta. Det var icke lidandet självt, varunder han led mest, utan ändamålslösheten av detta lidande. Här kom det asketiska idealet till undsättning: det lärde människan betrakta allt lidande under synpunkten av straff. Det dåliga samvetet omtyddes till synd; lidandet blev straff. Detta var den religiösa uttolkningens största och följdigraste konststycke: den sjuke hade gjorts till förbrytare, men viljan var räddad, livet hade fått en betydelse och människornas strävan en mening. Det var visserligen en vilja mot livet, mot kroppen, mot jorden, en vilja mot skönhet och lycka, en vilja till intet, men det var ändå en vilja.

Just i våra dagar har slavmoralen krängt sitt ideal utåt, och dess innanmäten ligga blottade för allas ögon. Det nutida släktet lider under densamma alla följder och faror. Vi stirra med en rysning den människotyp in i anletet, vilken detsamma genom århundraden efterhand uppdiat; ty det är hatarens anlete på slavens kropp. Europas utskum befintrar och besmutsar gudabilden i människoandens allraheligaste. Olust, äckel vid livet, trötthet och motvilja gent emot människorna, – de äta som en smygande svamp mörken ur släktets ryggrad och borra sig in i organismens ädlaste delar. Man förstår allt och älskar intet, skattar ingenting, flamar för ingenting; man har mist smaken och kallar det objektivitet; man har mist sin själs lukt och kallar det »dilettantism«; man är impotent som en gubbe

och döljer eländet under smink och brokiga trasor av ord. Likhetsprincipen, predikad på marknaderna av skrålhalsar och satt i system av filosofer, svänger över den församlade mänsklighetens huvuden sin oerhörda lie, vittomfattande som en regnbåge, på det att ej *ett* huvud må höja sig över det andra. In i själva vetenskapen tränger soten och löper genom dess ådror som en smygande förslöelse; engelsk kälkborgarvishet och fransk feminism para sig och alstra de »moderna idéernas« krymplingssläkte; forskaren blir en kortsynt specialist, som omsätter sin egen vanmakt i förakt för alla syntetiska uppgifter; och filosofien själv åtnöjer sig med att utpressa essensen ur samtidens hopade vetande eller att så länge förändliga de oegennyttiga instinkterna, tills de till slut äro de enda värdena, med vilkas stöd man kan säga »nej« till livet och till sig själv.

Fördenskull, säger Nietzsche, tränger just nu allt till en radikal »omvärdering av alla värden«. Det gäller att hävda herrerätten till högsätet. Bort ur världen med det dåliga samvetet, de asketiska idealen! Och måsten I ha ett tecken, – så upphängen ett flammande frågetecken på himlen, – det stora frågetecknet, som står bakom ordet: vad betyder viljan till sanning? På det att människorna i dess ljus finna vägen till »Jenseits von Gut und Böse«. Måtte den stora faran komma, vilken tvingar detta släkte, som satt sitt högsta mål i att uttorka alla källor till fruktan, att draga kniven ur bältet! – Alla klasser blanda sig nuförtiden, och alla nationaliteters karaktäristiska drag löpa samman i varandra till en totalbild, – redan bådar en fin, tydlig linje framtidens stora klyvning i herrekast och slavkast. När skall han komma, den nya tidens förstfödde, kulturens cäsariske tuktare, den onde, den förfärlige, den tyranniske, halvt rovdjur, halvt orm, tacksam mot Gud, djävul, får och mask i sitt inre, nyfiken ända till last, forskare ända till grymhet, ensamhetens förståare och dess vän! – när skall han komma, som speglar segerdansen på tillvarons strängar och får livet att sjunga? –

den nye Zarathustra, den förste av arierna, – när skall han gå opp, den blonde herren, lik morgonrodnaden över havet? –

Nietzsches yngsta, under loppet av år 1889 utkomna bok: »Götzendämmerung, oder: Wie man mit dem Hammer philosophirt«, betecknar intet framsteg i hans produktion och lämnar intet nytt bidrag till hans karaktäristik. Samma temata, sedda från samma sidor och behandlade på samma vis! Efter »Genealogie der Moral« hade man kunnat vänta, att vart och ett särskilt av Nietzsches kommande verk skulle vara utläggning av de djärva, sammanträngda sentenser, av vilka hans tidigare arbeten voro bildade uti konglomeratartad mångfald, – kommentarer på bredden och på djupet. Men detta är ej fallet. »Götzendämmerung« är en anhopning av bildningar, en grupp av centra, kring vilka avlagringar avsatt sig; den betecknar ett återfall i det strödda och spridda, i kringströvande på måfå, i sammanhangslöst hänslängda aforismer, – en genial turists dagsboksanteckningar.

VIII.

Efter denna resumé kan jag anknyta igen till den tråd, som jag låtit falla i första avdelningen av min studie. Måhända är nu mitt yttrande bättre att förstå: att verksamheten av andra moderna andar, till exempel Mill, Darwin, Taine, liknar de små böljorna på den stora utvecklingsoceanen, medan Nietzsche är den egentliga centrala stormhård, ur vilken de stora böljorna utgå.

Han betecknar en till väsen såväl som till form våldsamt reaktion mot i grunden *alla* de riktningar och tendenser, vilka man företrädesvis kan kalla nutidens; han står som en orubblig granitklippa mitt i flodbädden, och tidsböljorna bryta sig vid dess fot. Detta springer närmast i ögonen; men därmed är Nietz-

sches roll och betydelse icke slut. Han har sökt basen för sin livsåskådning på ett sådant djup, han har riktat sina slag mot ett så urgammalt kulturträd, att den motsats mellan det gamla och det nya idealet, vilken han förhulpit till uttryck, omfattar årtusenden. Han har samlat två årtusendens kulturarbete och reducerat hela denna skenbart så brokiga fenomenmassa till en lätt överskådlig grupp, vilkens samtliga element röja sig såsom nära befryndade, ja såsom i grunden *ett*; och vad han uti brutal kontrast uppställer däremot, sammanhänger med så djuptliggande skikt i den mänskliga naturen, att det skall behövas långa tiders arbete att lyfta dessa skikt upp i dagsljuset. Vad Nietzsche bekämpar, är tidsandan såsom det historiskt bjärtaste uttrycket för ett under årtusenden mognat ideal; vad han giver, är blott ett helt litet frö, vilket behöver oöverskådliga tidssträckor för att växa upp till ett träd, men vilket, när det en gång vuxit sig stort, är utav den säregna art, att hela mänskligheten under en lång följd av släktled skall kunna vila, tänka, drömma och verka i dess skugga.

Nietzsche tillhör den kategori av stora andar, som man kallar siare. Han anteciperar det kommande genom intuitiva syner. Han reproducerar detta intuitivt undfångna innehåll uti dikterisk form. Liksom alla andar av den grupp och av den art som han tillhör, ernår han de nya, allmänt mänskliga och allnatur-omfattande sanningarna genom fördjupning av det egna jaget: han är den djupaste bland alla moderna andar, emedan han är den subjektivaste bland dem alla. Har man iakttagit och fixerat arten av Nietzsches verkande, seende och skapande, är det dubbelt intressant att konstatera, hurusom en annan modern ande, som är en fullblodsrepresentant för den nyktra, faktiska, långsamma detaljforskningen, med användning av en helt annan metod kommit till – som det synes – ungefär liknande resultat. Jag menar Lombrosos undersökningar i förbrytarpsykologi och hans tudelning av mänskligheten, vilken han, stödd

på sina undersökningar, finner sig befogad att formulera. Ty faller inte i själva verket den gränslinje, vilken han – ännu så länge visserligen blott med några få, långt från varandra lig-gande punkter – drager mellan förbryartypen och den norma-la människotypen, samman med gränslinjen mellan Nietzsches herrekast och slavkast, vilken visserligen öppnar sig som en djup klyfta?

De av Nietzsche förkunnade grundidéerna höra till dem, som kunna uppställas på alla områden av liv och kultur; och intet särskilt i deras anda låter sig förändras utan att allt det övriga följer med. Hyllar diktaren dem, så måste de skapa en helt ny litteratur utur helt nya förutsättningar; anpassas det yttre vardagslivet efter dem, så måste de från grunden förändra städernas utseende, människornas inbördes umgänge, dräkter och livsvanor; i samfundsreformatorns hand måste de framkal-la hittills osedda sociala konstellationer.

Men på ett område skulle de åstadkomma alldeles särskilt häftiga omvältningar, nämligen på moralens. De mänskliga värdenas och plikternas rangskala skulle vändas helt och hållet om; andra temperament, en annan själsbeskaffenhet, andra handlingsmotiv och egenskaper än de hittills beprisade, skulle bli de förebildliga. De starka individualiteterna, de stolta själv-villiga naturerna skulle få spelrum på ett helt annat vis än hit-tills. Härutinnan ligger Nietzsches största gärning: hans strä-vande betecknar den största revolution, som moralens historia har att uppvisa sedan kristendomens kamp med antiken.

ARNOLD BÖCKLIN

1893

I.

Fram genom tallskogen rider en ung flicka på enhörningen, detta sagans underliga djur. Det är mitt i högsommaren, och i middagstiden; härinne råder visserligen i trots därav en sval och grön skymning, men mellan stammarne lyser dagen i ett blått som nästan är vitt. Djuret skrider långsamt fram å en alléliknande gångväg omedelbart i skogens utkant; det bär huvudet upprest, och de stora blanka ögonen speja spänt, nästan stelt ut rakt framför sig; det är som om den sällsamme gångaren ginge halvt i sömne eller lyssnade till något, som *vi* icke höra. Och sammalunda med den unga ryttarinnan. Hon är starkt, påfallande starkt byggd, ansiktet nästan brett och hårt; men ögonen stirra ut rakt framför sig alldeles som djurets, halvt i skrämnd spänning halvt i undrande drömmeri. Den fasta, nästan massiva överkroppen är omsluten av ett tätåtsittande florliv, så lätt och genomskinligt, att det ock kunde vara allenast den gröna dagerns brynning mot den vita huden. Det är den tjuguariga, som just håller på att vakna till kvinna och som en sommardag i middagstiden drömmer sina ungmödrömmar. Det är tyst, tyst, sällsamt tyst; man hör blott de lätta fjäten av sagodjuret, vilket sömngångaraktigt bär sin unga härskarinna fram genom hennes drömmars svala, gröndunkla undervärld, medan livets bländande klara sommarmiddag står stilla därutanför och väntar på henne. Och i alltsammans ro: i sagodjurets gång och i drömmerskans min och hållning, ro i drömmen och ro i dagen, – och kanske allra mest i denna verklighetsdagens bländande blåa himmel, vilken omsluter drömmeriets dunkelgröna skymningsspel.

Många år äro förgångna, och sent en afton står en kvinna allena vid stranden nedanför en villa vid havet. Det är en stillnande kväll efter en storm... Flossiga molnmassor vila ännu däruppe på himlen, men havet har redan lagt sig till ro. Det skymmer i luften; trappstegen upp till villan och dennas marmorkolonnader skina dubbelt vita därunder. Kvinnan står helt liten och ensam i detta sceneri, liksom förstenad; men på samma gång förefaller hon att utgöra så att säga dess levandevordna personifikation. Också hon i vitt och svart; en djupsvart dräkt, som faller lång och lätt utefter den slanka, böjliga gestalten och ut över marken, samt ett vitt ansikte, som lyser dubbelt vitt inom den svarta duken, vari huvudet är insvept. Hon står helt allena, stödd mot klippväggen, medan det skymmer och stillnar omkring henne, skymmer och stillnar inom henne, till nattens och vilans ro, sedan stormarne gått fram genom henne lika länge som över träden, vilka däruppe kring villan teckna sina djupsvarta silhuetter mot den grå luften. Lika länge...! Ja, just så; ty så som hon ha otaliga kvinnor stått och skola otaliga andra kvinnor komma att stå, ensamma och grubblande, med bleka ansikten och i svart dräkt, en aftonstund av sitt liv, vid stranden inunder en villa vid havet, medan det skymmer omkring och inom dem, skymmer och stillnar till nattens ro, till ro i naturen, till ro i själen, sedan stormen gått fram igenom denna, hos den ena och hos den andra och hos dem alla, genom många hundra år som gått och som skola komma, – just sådan står hon där inför oss, denna kvinna med det böjda huvudet och den liksom förblåsta dräkten, denna enskilda kvinna, över vilken stormen tyckes ha lika länge gått fram som över de svarta träden däruppe, förblåsta träd, som nu stå och luta in mot land.

Och åter äro många år förflutna, och människan har nått så långt på sin korta seglats igenom livet, att hennes båt just skall glida in i det ogenomträngliga mörkret i »De dödas ö«. Mitt i

ett hav, som tyckes ha i evighet vilat i samma ro, lyfta sig de tvärbranta klippväggarna med öppningar, som likna gravkammrar, och med forsande vattenfall, vilka i evighet tyckas ha med sitt monotona brus förhöjt den stillhet, som här härskar. Bakom dem en rymd av tunga moln, åt ena sidan måhända bryter sig en ljusning igenom, – man vet det ej, där är hela det obestämudas kaos. Men det inre av ön, *det* är det absoluta mörkret, ett bottenlöst håll, fyllt av det svarta ingenting. Upp ur detta hemlighetsfulla sköte stiga långa och smala cypresser och in mot detta svarta, fram emot den av tvenne blänkande vita kolonner infattade ingången därtill, glider långsamt och ljudlöst båten, i vilken människan står i upprätt ställning, med böjt huvud, från hjässan till fotabjället höljd i en sid, vit svepning, samt vänd emot detta svarta, vari hon i nästa ögonblick skall vara så spårlöst uppslukad som hade hon aldrig funnits till, men lugn, lugn som havet, lugn som båtens glidning, lugn som de orörliga cypresserna, försänkt i samma stumma och högtidliga ro, vilken vilar över hela detta landskap med »De dödas ö«.

Sådan är historien om levnadsåldrarna, det vill säga historien om vårt liv. Framme i förgrunden, på var sin sida om en bäck, som i sakta slingrande lopp rinner genom en äng med bjärtgrönt gräs och lysande blommor, sitta två barn helt nakna och roa sig med att kasta blommorna ut i bäcken och se dem driva med dennas vatten. Mittelpartiet av duken upptages av en portal, en vid och hög portal, som tyckes ha förflyttats dit från någon gammal fästning, – i mitten av det hela står den, såsom naturligt är; ty det är portalen till livet. Omedelbart framför densamma, ännu i förgrunden, står på ena sidan en ung kvinna, med nederdelen av kroppen höljd i ett högblått flor, blått som himlen och hoppet samt besått med stjärnor; hon vänder halvt ryggen till en ung riddersman i hjälm och lans och en knallröd mantel, högt till häst invid själva portingången, samt håller upp emot honom över ena skuldran en blomma. Vad som lig-

ger bakom portalen, det får man icke direkt se; man skönjer bara ett landskap och en horisont; men man kan förstå, att det är därutifrån som den åldrade man kommit tillbaka, vilken i stilla och djupt begrundande sitter uppe vid sidan av portalen, medan ännu längre uppe, ända högt uppe i silhuett mot sommarhimlen liemannen, en groteskt fantastisk gestalt av en rät linje som bål och fyra andra räta linjer som lemmar, svänger över honom sin enorma lie. Men över alla dessa figurer ligger den djupaste ro: över de båda barnen, som i omedveten sorglöshet låta sina stämningar flyta genom sinnet som vackra blommor å en stilla bäck; – över den unga flickan, som står och väntar, väntar på hon vet själv icke vad, men väntar, väntar på livet, om det då icke skall komma; – över den unge mannen, som sitter upprätt och orörlig till häst, upprätt som sin lans, orörlig som sin gångare, som om han lyssnade ut i världen där bakom portalen, ut i livet, dit han skall rida, och väntande på ett eller annat tecken, men ännu fången i drömmeriets förtrollning; – över gubben, vilken just kommit tillbaka ute från sin långa vandring och som av alltsammans behållit kvar allenast ett stilla och eftertänksamt grubbel, i vilket bilder pränta sig med bjärta färger, bilden av barnet, som sorglöst kastade blommor i bäcken, och bilden av den unga flickan, som stod och väntade på något som hon icke visste vad det var men som var livet i gestalten av den unge riddare i högröd mantel, vilken emellertid icke varseblev henne utan blott hade ögon för världen därbakom portalen och red bort och ut, för att nu till sist sitta som en gammal man och som en ensam grubblare, vilken lika litet vet, vem som står och svänger sin lie över hans huvud som han den gången anade, att just det som han på sin långa livsritt förgäves sökt stod tätt invid honom framför portalen och väntade att han skulle komma. Och över detta allt välver sig en himmel, så varm, så djup, så blå som blott klockan tre på dagen en eftermiddag i högsommaren, då allt står stilla och

håller andan, och med dessa sommareftermiddagens bolstertunga, bolstervita moln, vilka ävenledes tyckas ha stannat sitt lopp i den allmänna orörligheten och blivit hängande.

II.

Denna ro är det enhetliga i Böcklins individualitet och alstring, särmärket i dem bägge, det som både utgör deras egen positiva egenart och skiljer dem från alla andra i samtiden. Den fanns redan i ett av mästarens allra tidigaste arbeten: en duk, å vilken en ung man och en ung kvinna, Böcklin själv och hans brud, hand i hand skrida fram genom ett landskap; och den har med åren i det ädla vinets liknelse legat till sig i doft och fyllighet, så att den i ett av målar-filosofens sista verk, »De fyra livs-åldrarne«, kunnat fylla med liv och poesi den allra primitivaste av alla allegorier.

När man med en enda blick överskådar hela den rika mångfalden av Böcklinska tavlor och liksom griper densamma i ett enda totalintryck, erhåller man denna bild och denna känsla av ro, av harmoni och vila.

När man låter hela den brokiga suiten av samtidens representativa andar, i personligheter och i verk, draga förbi sig, så förblir inunder den växlande mångfalden av intryck ett och samma ena gemensamma tillbaka i oss, nämligen intrycket av brist på avrundning, avslutning, frånvaron av den ro, vilken är så djup och klar, att den icke längre synes vara tillkämpad, utan en instinkts ro, som varit till från begynnelsen samt aldrig grumlad, – den ro, vilken löser sig ut ur tillvaron, när denna med alla sina kontraster uppgått i en enskild individualitet, och som blir den sällsynta människas ägodel, vilken förmått betvinga allt och lägga det lydigt till sina fötter som ett blicktämt vilddjur.

Såsom den förste i denna rad möter oss Nietzsche. Han är mannen – den ende i tiden – som inom det egna jaget, genom den grymmaste av alla strider och medels den smärtsammaste av alla individualitetsmetamorfoser, övervunnit en gammal världsåskådning och ersatt den med en ny. Hans jubel över bragden har omsatt sig i en lyrik, i vilkens väldiga oceanrytm det mesta av samtidens övriga diktning ohörbar drunknar, som vore den aldrig spelad. Men ro finns icke i jublet, icke den verkliga segerherrens ro. Det är den store kulturheroen, men som vunnit slaget för mänskligheten genom den för personligheten själv ödesdigraste av alla Pyrrhussegrar och som aldrig kan glömma detta. Det finns något i den härliga segerhymnen, som ljuder skärande; ty den individualitet, på vilken den utföres, är ett sprucket instrument. Det är en tillfrisknandets höga visa, som är full av ekot efter krisens stönanden och klagoljud. Det är en den självhärliga herre-individens apoteos, som dock får sin resonans nere i det försåtligaste och ondskefullaste av alla ressentiment: ressentimentet mot det egna jaget. Allbilden har metamorfoserat sig med individualiteten; en gammal allbild har slagits i spillror, och en ny har vuxit sig ut; men därvid har individualiteten sprängts. Nietzsches diktning är som ett mäktigt orkesterstycke till den Zarathustriska personlighetsrons lov; men den är icke denna ro själv. Den vill vara själva denna ro, såsom det högsta idealet, men den är det icke; den skildrar henne, tillbeder henne, trånar efter henne, men den är icke hon; den säger sig äga henne, vet själv att detta icke är fallet, men söker komma sig själv och andra att glömma denna brist. Men i den djupare liggande medvetenheten om denna brist rör sig ressentimentet; och oförmågan att famna denna alltid undflyende Daphne leder hos själva det starka, fulla, hänsynslösa livets apostel till ett rancune-ont förhålligande av livsfientliga, självförintande instinkter.

Och hurudan är väl den sinnesförfattning, i vilken man ser

ridån falla efter ett Ibsenskt drama, – det intryck, som man bär med sig på vägen från teatern hem? Det är naturligtvis sammansatt av många element, vilka tillika äro skiljaktiga efter varje särskilt stycke; men ena och samma stämningens huvudart förblir dock, emedan ena och samma element städse dominera och fälla utslaget. Det är en förnimmelse av intim otillfredsställelse, av ofrid, – samma förnimmelse, som man i det dagliga livets mångahanda småttigheter erfar varje gång man ställts ansikte till ansikte gent emot en förveckling utan utgång, en konflikt utan lösning, men härvidlag oändligt skärpt, emedan förvecklingen och konflikten ligga inom de högsta och innerligaste livsfrågornas gebiet. Det är en förnimmelse av tyngd, – av den tyngd, som man känner inne i personlighetens märg och hjärta, när något knutit sig därinne, vilket icke kan redas ut igen, lösas och uppgå i väsendet som närande stoff samt sålunda assimileras med detsamma. Det är ett slags andlig dyspepsi, om ett sådant vulgärt uttryck tillåtes mig. Ibsen själv äger vid sina ämnens förarbetning och formning en viss ro; men denna är icke av den natur, att den omedelbart meddelar sig till oss andra såsom vår egen. Det är icke allron, ron hos alltet när det gått till vila i en momentbild hos den individuella själen; det är bara den absolute skeptikers ro, denna likgiltighetens subtilaste och mest förädlade form. Ibsens världsåskådning är frågetecknet, det berömda Ibsenska frågetecknet; det har varit honom en njutning att ha uppställt ett sådant, och kanske har han därvid i sig själv förnummit det andliga skapandets, undfångelsemomentets, helhetsbildens höga ro; för oss andra måste det varda ett den inre ofridens tecken. Varje Ibsenskt drama är ett stycke upplösningsverk; och den samlade följden av dem utgör en negation av helhetsbilden. Säkerligen har Ibsen i högre grad än någon annan samtida diktare behandlat tidsinnehållet i dess summa, samt så som ingen annan grupperat det i dess stora proportioner och radikala motsättningar; men han

har därvid upplöst det stycke efter stycke, i stället för att sammanfatta det till en totalitetsorganism, inom vilken det nya framtidsembryonet kunde växa sig ut.

Tolstoj, den store ryssen, åskådliggör med sin personlighetsutveckling i följd av sina verk och ideal samma tidens lynne. Detta temperament, som från början var så dunkelt och oigenomträngligt, men ock så outtömligt rikt som själva urnaturen i de avlägsnaste trakterna av Tolstojs enorma och mystiska fädernesland, har dock till sist, i »Kreutzeronaten«, genom skådespelet av sin blottade hjärtpunkt gjort samma intryck på oss, som om vi på ensamma och vilsna strövtåg genom detta land, där fordom mongolerna haft sina vägar, plötsligt stött på en av Dschengis-Khans huvudskallepyramider. Ty där hjärtat i detta temperament, som visat sig vara så alstringsvarmt som själva den moderliga jorden och så livsdräktigt som själva den vegetativa omedvetenheten, – där i detta temperament hjärtat skulle legat, fanns blott en tom, svart, gravkall ihållighet: förintelsedriften, driften att bära hand just på det i sig vilket är livet, detta instinktiva ressentiment mot själva det organiska i den egna personen, vilket fordom i mera barbarisk form vände sig direkt mot de kroppsliga organen och ledde till gräsliga stympningar, men som här i den förfinade formen av själsliga fenomen yttrar sig såsom en stympning av den sensuella och affektiva basen i kärleken mellan man och kvinna.

Exemplen låte fullfölja sig i det oändliga. Varje samtida representativ personlighet och ande vore ett nytt exempel. Jag skall ännu anföra blott Strindberg, emedan han framställer denna tidstyp så alldeles särskilt ren på ett specialområde, nämligen det intellektuella. Vad är denna kolossala och som ett förrådsmagasin överfyllda Strindbergska hjärna annat än ett kaos, där allting tränges, knuffas, armbågar sig fram, slår kulterbyttor, – en orgie av idéer, ett maskeradupptåg av samtidens alla tankar, ett slagfält mellan tankemassor utan ledare. Allt in-

verkar på denna hjärna successivt; det ena är precis lika nytt som det andra och griper med samma styrka; intet kan knyta sig vid något redan befintligt; och intelligensen kastar sig från den ena idén över i den motsatta utan förmedling, utan övergång. En ny tanke, eller en ny iakttagelse, hämtad ur en bok eller direkt ur livet, omformas ögonblickligen i denna hjärna till en ny sanning, en absolut sanning, den enda sanningen, en fix idé. Den enda form, i vilken denna hjärna, som är ur stånd att på en och samma gång omfatta och behärska mera än en enda följd idéer eller en enda grupp av fakta, kan erhålla och utöva styrka, är monomanien. I enlighet härmed har utvecklingsfiguren hos Strindberg i sällsynt grad framställt individuellt typen för den samfällda utvecklingsfiguren hos vår överlastade, instinktlösa och därför konfusa tid. Strindbergs samlade produktion giver blott en bild av en kamp, en beständig kamp, på liv och död, mellan fientliga element, ett oupphörligt stigande och sjunkande av vågens båda skålar. Strindberg har, i tur och ordning, efter vartannat fanatiskt predikat alla de mest skiljaktiga världsåskådningar, för att senare lika fanatiskt bekämpa dem. Han har varit efter vartannat pietist, anarkist, skeptiker, socialist, Nietzscheian. För närvarande är han övermänniskan, som kämpar mot Vulgus och Eva, den stora hjärnans självkorade hämnare över proletariermusklerna och kvinnolisten. Och sannolikt skall han komma att omfatta och bekämpa ännu andra ideal, i samma mån som sådana hinna dyka upp i tiden. Sådant är det naturliga i de unga åren; men när det varar genom livet, röjer det ett inre organiskt lyte, frånvaron av en individualitetens tyngd- och jämviktspunkt. Denna hjärna, vilkens hela utveckling består allenast i en ändlös följd av neutralisationsexplosioner mellan motsatta elektriska strömmar, är som en mikrokosm av samtiden, – av denna samtid, ur vars oroliga och grumliga vågsvall Böcklins konst reser sig som en antikens sagoö, belyst av söderns sol och med en sydländskt blå

himmel över sig och där marmorn skiner vit inne i den dunkla grönskan, men där vi moderna människor så gärna landstiga, emedan instinkten säger oss, att vi därinne i drömmande begrundan kunna finna vår egen, vår allraegnaste ro.

III.

Det finns en art av livsro, vilken skulle kunna kallas den praktiska. Människan har i sin natur inneboende ett behov efter att »finna sig till rätta i livet«; var och en tillfredsställer detta behov på sitt sätt, men strävandets upphov och mål äro hos alla desamma. Det karaktäristiska för denna art av livsro är, att den ernås antingen genom anspråkens ursprungliga ringhet eller genom successiva frivilliga avkall å de ursprungliga fordringarna. Kälkborgaren äger denna livsro, den i livet skeppsbrutne kan finna henne.

Det finns en annan art av livsro, vilken skulle kunna kallas den teoretiska. Den har besuttits av alla de store metafysici, vilka lagt tillvaron till rätta för sig i ett alltomfattande och enhetligt filosofiskt system, samt överhuvudtaget av enskilda andar och hela tidsepoker, vilka kunnat bringa världsalltet till kongruens med jaget samt leva på denna upptäckt. En sådan historisk period var den franska ancien régime; och det högsta exemplaret av denna grupp individer framställes av Goethe. I Paul Heyses diktning dröjer ännu en blek avglans av denna livsro, men här redan fint förtonande i det moderna lynnets ogripbara momentnyanser.

Dessa bägge arter av livsro äga det gemensamma, att de förvärvats genom förståndet i dettas lägre eller allra högsta förmögenheter. Den Böcklinska ron är i motsats till dem bägge instinktro, vitalro.

Tvenne moderna diktare ha i temperament och verk varit

genompyrda av ett visst något, vilket kommer det nära, som jag kallar den Böcklinska ron, – J. P. Jakobsen och Turgenjew. Men hos den förre är det det stirrande och sugande månskenets skälvande andlöshet, och hos den senare den melankoliska stillheten i en höstdag, då allting dör, sjukt och friskt, det säms- ta och det bästa. Den Böcklinska ron är den varma vilan av en middagsstund i högsommaren, då solen står mitt på himlen.

Middagsro, högsommarro, vitalro, instinktro.

Denna egendomliga ro, vilken omedelbart, ofrivilligt och utan något åtgörande från åskådarens sida utlöser sig ur Böck- lins målningar, är icke något som konstnären medvetet inlagt i dem; den är allenast en färg- och formvorden »Vorgang« i hans instinkt. Färgerna och linjerna äro icke det väsentliga, icke det primära; de utgöra blott de medel, genom vilka jag- kärnans inneboende sätt att vara och förnimma givit sig yttre, konkret, synbart uttryck. Tavlornas ro är icke något självstän- digt för sig, något fristående, med egen tillvaro; den är icke annat än det Böcklinska väsendets tillvarelsesätt, tillvarelsesät- tet hos detta obetingade och uranimaliska, som är individuali- tetens groämne, ur vilket allt växer ut, de kroppsliga formerna och de själsliga egenskaperna, liksom även de organismer, vil- ka, sedan de blommat i något av sinnena, som ton, som färg, benämnas konstverk.

Det finns ett självporträtt av Böcklin, vilket endast på bakvä- gar skall i ett fåtal reproduktionsbilder ha utkommit i markna- den. Mästaren står med lyft pensel, som om han just skulle till att måla, men så plötsligt av en eller annan orsak hållit inne. Orsaken ser man i gestalten av dödsskallemannen, vilken sitter bakom honom och spelar på sin violin tätt intill hans öra. Mäs- taren tyckes icke alltför mycket låta förbluffa sig; han tövar vis- serligen med att draga det avsedda strecket med penseln, men han vänder huvudet bara halvt om emot det grinande spöket, och han aktar icke ens mödan värt att titta på det. Han lyssnar

mycket noga; men det ser ut, som om det där spelet icke hade någon makt att imponera på honom. Han ser till och med en liten smula humoristiskt slug ut, så där godmodigt och överlägset ironisk, som om han ville säga ungefär så här: Min gosse, det går inte. Ser du, jag har en gång sett och avritat själve den store Pan, då den dumme herden förfärad tog till fötters, och guden såg litet bockskäggigt spefull ut visserligen, men mycket godmodig. Jag har även en gång sett och avritat hans broder havsguden, med hela familjen, då den vid ett tillfälle höll siesta på ett isblock uppe vid nordpolen; och de sågo allesamman så märkvärdigt hyggliga ut, både farsgubben och morsgumman och barnet och husdjuret valen. Spela du dina visor; de äro rakt inte så hemska, som man, av ditt stygga grin skulle kunna sluta; men ser du, se'n jag hört fader Pan spela på sin rörpipa, så vet jag, att hela ditt instrument blott är en enda ton hos denna. Ditt spel låter som språng och skräll och luttar oro; detsamma klang ock hos Pan, men där drunknade det i ett tonhav, som var så mäktigt, att dess samlade brus förnams blott som ro.

FÉLIX VALLOTTON

1896

I.

Namnet Vallotton torde ännu vara så gott som obekant utanför Frankrike. I alla fall saknar det fullständigt den bekanta »klangen»; jag har aldrig sett det i dagens nyare och nyaste nyheter. Och om det också verkligen skulle ha börjat att i Vallottons eget Paris bli synligt för herrarne Bouvard & Pécuchet av kritiken och publikum, såsom uppgående stjärna å firmamentet samt för obehäpnat öga, så daterar det sig först från sista natten. Och även de mera intelligenta medlemmarna av nämnda, vitt utbredda familj skola säkerligen ännu så länge svårligen kunna bringa det i samklang med sitt stränga och ömtåliga samvete att låta denna stjärna lysa såsom en stjärna av första ordningen.

Det är ju också tämligen likgiltigt. Intresse äger fallet bara såsom ett ytterligare intyg på, hurusom i vår elektriskt upplysta tid det självklaraste alltid ter sig såsom det tvivelaktigaste. Det är ju just tidsandans stora, erbarmliga konststycke, att den lyckats stämpla det allra självklaraste: instinkten, såsom den mest misstänkta kulturfienden. Man skall alltid vara på sin vakt gent emot sina instinktiva rörelser, – sådan ungefär är den djupaste innebörden i vårt nittonde århundrades lukt- och blodlösa skolmästarebildning. Maskstungen fallfrukt fin-de-siècle, – men ännu icke fin-de-race! På det att det emellertid icke må gå så långt, att även kulturlivets själva groddfrö: rasinstinkten, upprätes, måste man om igen och om igen och allt mera eftertryckligt uppställa det spørsmålet: hur kommer det sig, att i *det* lösa uppkomlingsdömes tidsålder, vilket gått i blom i den för hela vår ariska fantasi så fullständigt främmande semitbörsen,

just det som för rasförnimmelsen är det mest klara och det renligast klarnade värderas om till det mest dunkla och ogenomskinliga? Den klarhet, som vår hausse- och baisse-tid har bruk för och som den lägger an på, är av annan natur, – till exempel teaterrecensentens förmåga att redan på premiärkvällen före kl. 12 kunna fixera styckets värde i en följetong, vilken nästa morgon skall serveras såsom gaffelfrukostspecialitet...

Vallotton är en representativ man för vår på alla områden, å ytan som ock i de understa djupen, så brytningsrika tid. Men han är icke, såsom dess flesta skapande andar, i *den* mening en brytningstidens man, att han i sin egen person, som människa och konstnär, förkroppsligar det myckna brutna. Han är en av dem, som framgå oskadda ur virrvarret, i vilka resultaten klarna och strävanden väsen danar sig i nya former. Han har gått sin väg helt stilla fram genom sina samtidas alla »Irrungen und Wirrunge«, stilla och obemärkt, – »je n'ai pas d'histoire«, skriver han mig. Han försökte och misslyckades, utan att vare sig i sina försök eller sina fiaskon rikta uppmärksamheten synnerligen på sig, – samt stod en vacker dag med sin egen, nya och originella konst i sin hand, som Aladdin med äpplet i turbanen.

Vallotton är ännu en ung man. Han är schweizare, – född 1865 i Lausanne – men gick redan i sitt sjuttonde år till Paris. Till en början målade han porträtt, »sans grand éclat«, och utställde å »Salon«. Omkring år 1889 började han ägna sig åt flerahanda undersökningar, i syfte att finna »syntesen av form och uttryck«. Senare försökte han sig i åtskilliga konstgrenar: radering, litografi; tills han slutligen i träsnittet fann sin egen konstform.

II.

Särmärket för den samtida övergångskonsten och övergångslitteraturen – infogad i de stora utvecklingsperspektiven, skall

säkerligen hela dagens kultur te sig såsom övergång – är: sönderplittring i detaljer, upplösning i nyanser, utflytning av alla linjer och konturer. Och då i fråga om konstnärliga liksom överhuvudtaget alla organiska skapelser den satsen gäller, att själen bygger sig kroppen och att innehållet självt bestämmer sin form, så vill det i sista hand säga, att själva den alstringskraftiga substansen är söndersplittrad, upplöst, utfluten. Huru detta gått till, – att påvisa det, hör icke hit; det är här nog att betona faktum; en framställning av dettas genesis skulle beteckna varken något mera eller något mindre än den historiebok, upp ur vilken framtiden – den nya raskulturen – skulle kunna höja sig, såsom fjäriln ur larven. Allt detta: söndersplittringen, upplösningen, utflytningen, – det betyder alltihop i sista hand det ena och samma: jordens fasthet är upphävd, känslan av grunden och marken – denna ena och enda levande rot för *vår* rasfantasi – är uppryckt och håller på att förtorka. Skall en ny konst kunna komma, måste först denna rot sorgfälligt plantas in igen i den svarta, fuktiga, dräktiga humus. En sådan ny levande konst kan blott vara en av denna jords safter danad blomma. Den måste lukta jord. Jag tager härvid icke ordet konst i dess inskränktare betydelse; jag menar därmed kulturen i dess helhet, hela det inre och yttre livet, människan själv i hela hennes vara och görande och låtande såsom individuum och samhällsmedlem, – det vill säga ungefär detsamma som författaren till »Rembrandt als Erzieher« menar därmed.

Å det socialpolitiska området äro – särskilt i Tyskland – starka och med jorden förtrogna händer redan sysselsatta med att ersätta den lösa och sviktande samfundsbyggnaden med en ny på ett nytt fundament, vilket vilar djupare i jorden än någonsin. Lyckas detta – och det måste ju lyckas –, torde mångt och mycket, som nyss syntes grundfast, komma att te sig så som det verkligen är: svävande i luften, å den orientaliska himlen, ett fata morgana av semitisk fantasi.

Inom konsten och diktningen försiggå liknande processer. Här

hemma i Skandinavien har ju brandesianismen, politiskt och litterärt, redan länge och med all tydlighet röjt sig såsom det den till sitt väsen alltid varit och naturnödvändigt måste vara: en mekaniskt tillhopatimrad träställning. Vad som nu närmast följt ovanpå densamma, är visserligen – i politiken som i litteraturen – ett fullständigt virrvarr, där ingen tyckes veta varken ut eller in; men det gör ju ingenting: huvudsaken är, att det främmande utsöndrats och dött av brist på näring. Den främmande plantan tynade hän i denna jord; det har visat sig, att den ända från början var dömd därtill.

I Tyskland sätta sig de upprörda vattnen med en oväntad snabbhet; de äro snart genomskinliga ända ned till bottnen. Det är av symptomatisk och god betydelse, att en bok som »Rembrandt als Erzieher«, vilken borde vara husbibel i alla germanska hem och som den judiskt frisinnade pressen med ett snuvlynne av avgjort misstänkt slag ville trakassera ut, upplever sin 43:dje upplaga precis samtidigt med att de av de kritiska tidningsbarnmorskorna med reklamens allra högljuddaste möda olyckligt förlösta teatermuserna kort och gott utvisslas av rikshuvudstadens publikum. Siffror och publikum kunna också emellanåt tala ett bra ord med. Även är det bemerkansvärt, hurusom Hans Thoma, den sydtyske bondsonen, som den gamla inhemska tyska, ur jorden framvuxna konsten ännu ligger i blodet och i vilken den efter en fyrahundraårig slummer åter blivit levande, organiskt utsöndras ur dagens alla skolor för att med instinktiv kraft slå bro såväl tillbaka som framåt. Och i sina akvareller står han i motsats icke endast till den moderna tyska, utan till hela den nutida målarkonsten. Vad han dem frambragt, är icke bakslag, reaktion, utan skapande brytning, organisk återuppväckelse. De betyda icke allena ett vilja-vända-om bort ifrån söndersplittringen, upplösningen, utflytningen; de beteckna ett positivt konstnärligt kunnande, *äro* en utförd gärning: av förenkling i medlen, av fördjupning i karaktäristiken, av förstärkning i intrycket; av fasthet i allt och allo. Thomas konst överhu-

vudtaget utgör en ny, organisk bildning, just emedan mannen själv är en sann och äkta konstnär i detta ords ovan fastställda betydelse; och hans akvareller äro det mest utpräglade intyget därpå. De äro den nya teknik, vilken kommer oss att produktivt drömma om redan länge förflutna, stora konsttider; och då själen alltid själv bygger sig kroppen och innehållet självt bestämmer sin form, betyder ny teknik här intet mer och intet mindre än ny själ, ny rasinstinkt, som blivit levande och alstringsstark.

Och i arten av denna teknik står schweizaren Vallotton i ett intimt samband med mästaren från Schwarzwald. Grunddragen i hans träsnittskonst äro de samma som i Thomas akvarellkonst: förenkling, fördjupning, förstärkning, fasthet. Blott med den skillnad att han strax går ännu ett gott stycke vidare än Thoma på den gemensamma vägen. Thoma gör akvareller, Vallotton träsnitt. Avståndet emellan dem är precis lika stort som mellan målning och silhuett. Thoma har ännu bruk för färgerna, om också bara de få, bjärta och onyanserade färgerna, som sticka av mot varandra och bryta sig mot varandra i linjer, vilka verka som inskränningar. Vallotton går ännu längre i sin reningskonsekvens och sitt förenklingsraseri: han behöver bara svart och vitt. Vida ytor; och ett par linjer. Det vill egentligen med andra ord säga: han behöver bara ett, linjen. Hans eget uttryck: »la synthèse de la forme et de l'expression« kunde även formuleras så: »uttrycket, gripet och fasthållet i linjen«. Thoma grubblar faktiskt, enligt vad han sagt mig, över det rent geometriska elementet i den bildande konsten; Vallotton är redan den psykologiskt karakteriserande linjens mästare.

III.

Till denna art av teknik, vilken träder oss till mötes hos två i alla hänseenden så fullständigt olika mästare som Thoma och

Vallotton, finnas å de andra områdena av samtidens andliga skapande många paralleller. Och då vid allt äkta skapande teknik betyder väsensform, det vill säga embryots inifrån bestämda, organiskt betingade sätt att växa, så kan man genom en sammanställning av samtliga dessa besläktade företeelser erhålla intressanta insikter i den skapande fantasiens gemensamma, enhetliga art i vår egen tid.

I sin roman »Braves gens« har Jean Richepin skildrat en krets av unge män, som någon gång bildat sig i Paris i syfte att nyskapa konsten. Var och en hade sitt särskilda område sig anvisat, allt eftersom han var diktare, målare, bildhuggare eller musiker; men väsendet i den reform, som skulle genomföras, var ett och samma. *Ett* gällde för dem alla: den konst, som mest närmar sig fulländningen, är den vilken ger starkaste illusion av liv, och för att nå denna konst, måste man finna de mest *syntetiska uttrycksmedlen*. Det gick naturligtvis denna krets, som det till alla tider gått alla dylika ungdomskretsar: man nyktrade till efterhand och vart främmande för varandra; poetämnena blevo journalister, målaradepterna slogos snart om medaljerna på salongen, och musikerna glömde totalt all framtidsmusik för att skriva operetter och lahitlaha-saker. Endast två blevo det stora idealet trogne och strävade ärligt vidare var och en inom *sin* konst enligt den funna formeln: syntetisk teknik. Den ene var musiker och hette Yves: han slutade med att i en »chanson populaire« se det sannaste uttrycket för sin konstarts väsen. Den andre var ett excentriskt original, som med ett nom de guerre kallade sig Tombre. Han representerade skådespelarkonsten inom kretsen; och det var hans konstnärbragd att å det dramatiska gebietet utnyttja den nämnda formeln. Han kom genom sina mångahanda experiment omsider till det resultat, att den sceniska konstens väsen funne sin enda adekvata form i pantomimen. Ett stycke av Tombre är ett psykologiskt drama i pantomimens form; och Tombre, som själv spelar

huvudrollen, Pierrot, utför alla monologer, alla inre samtal och processer på mimisk väg, i det han tvingar sitt ansikte att blott och bart genom linjespelet noggrant återgiva känslans och tankens flyktigaste skiftningar. Jag vill anföra ett exempel. Mästerstycket i hans konst är en mimisk framställning av delirium tremens. Han kallar detta konstverk – karaktäristiskt nog – »Happy zigzags«. Scenen föreställer en gårdsplats, kringsluten av vita, rätvinkliga murar. Det finns icke något som helst som kunde erbjuda fäste för blicken, icke minsta ting, icke så mycket som en skugga. Blott en fullständig nakenhet. Där är så att säga tomhet mellan murarne. Och i denna tomhet ett tyst rinnande av en kall, elektrisk dager, på samma gång bländande och duven. Och i detta rum, vari allt är färglös yta och geometrisk vinkel, röra sig trenne mänskliga kroppar, vilka i sin svarta trikå och sin skelettartade magerhet teckna sig mot bakgrunden mindre som organiska former än som geometriska figurer, medan de under ett dämpat orkesterackompagnement sjunga sin gräsliga delirantvisa:

We are the happy zigzags,
 Happy, happy, happy zigzags.
 From the brandy moon we came,
 From the brandy moon we came.
 We are the happy zigzags...

Den starkaste verkan uppnås genom de enklaste medel. Tänkbart minsta kvantitet i den konstnärliga apparaten och tänkbart största kvalitet i den åstadkomna illusionen. Deliriumtypen äger två tre grunddrag: kroppens extrema magerhet, lemmarnes träaktiga, nästan geometriska rätlinighet, ledernas styvnade böjningsvinkel, det meningslösa, sjungande lallandet. Omsatt i konst, blir detta just de lyckliga zigzags, som kommit från brännvinsmånen och som med rörelserna hos mänskliga lemmar avteckna sig mot den vida, tomma, bländande vita ytan.

Den intima frändskapen i tekniken mellan denna tableau vivant av Tombre, Vallottons träsnitt och Hans Thomas akvareller – och därmed tillika den enhetliga arten hos den skapande fantasi, varur alla tre konstverksgrupperna äro framsprungna – är påfallande. I dem alla den vida ytan och de få strecken; rum och linjer; den stora, tomma, döda ytan, vilken blott med de par enda riktiga punkterna, linjerna eller färgerna förvandlats i det mest levande och det mest individualiserade.

Hän mot denna fördjupning och förstärkning i karaktäristiken medels förenkling i uttrycksformen, det vill säga hän mot den tekniska syntesen, – eller för att tala med Vallotton – syntesen av form och uttryck, strävar hela den nutida konsten. Om man vill skriva ett stycke för scenen –, yttrade en gång till mig en av samtidens i såväl kritik som skapande produktion ursprungligaste personligheter –, ett levande och i bästa mening speldugligt teaterstycke, måste man oavbrutet hava det pantomimiska för ögonen. Det vill säga: den dramatiska författaren måste framför allt se, – se kroppsrörelserna och ansiktsuttrycket, med andra ord se de karaktäristiska linjerna, gripa uttrycket i formen; replik- och scenföljden är i överensstämmelse därmed i grunden en linjefigur; omkring denna benstomme bildar och rundar sig konstverket med sina organiska och mjukare former.

Mæterlinck har ju faktiskt fört skådespelet tillbaka ända till dess urform. Hans dramer äro ju när allt kommer omkring rena pantomimer; det varigenom texten verkar är nära besläktat med folkvisans väsen; diktaren frambringar – alldeles som Tombre, som Vallotton, som Thoma, som folkvisan – en intens stämning blott och bart med ett par rörelselinjer samt denna ena och enda ton, vilken alltjämt vänder tillbaka igen såsom folkvisans refräng; och denna stämning, vilken skjuter ned i vår själ med hela kraften hos den raka, varken böjda eller brutna linjen, är också det enda äkta och säregna i hans eljes tämligen affekterade och konstlade dramer.

Även Eleonora Duses skådespelarkonst är ett utslag av denna samma art skapande fantasi, vilken synes allt mer och mer skola bli den för hela vår tid utmärkande. Hon har ju också gripit tiden såsom ingen annan skådespelerska: hennes sätt att skapa är conformat med vårt sätt att känna. Texten betyder uppenbarligen för henne ingenting; i alla fall äger den bara sekundär betydelse; vad hon lyssnar efter, är icke de ord, som diktaren lagt sina personer i munnen, utan den djupa grundton, vilken stiger upp ur hennes eget inre och med vilken hon fyller och besjalar de i och för sig tomma orden. Hon flickar icke den figur, som hon skall framställa, tillhopa av stycken dem hon funnit här och där i boken; utan denna ena ton, varpå senare hela rollen stämmes och som utgör individets psykologiska enhet, ligger inne i henne och svingar, allt klarare i en alltjämt växande stillhet, allt bredare i rummet, ända tills slutligen svängningen blir något synbart för henne, blir en punkt, en kropp, en virvel, en organisk virvel, ut ur vilken liv framgår. Tonen har blivit ett mänskligt individuum. Således föreställer jag mig att hennes Nora, hennes Odette, hennes Marguerite blivit till, – i all synnerhet när jag hör, huru konstnärinnan låter det som hon skapat klinga ut och bort i slutakten. Ty det är som en ton, vilken bryter sig och dör och sjunker tillbaka ned i samma djup, ur vilka den stigit upp.

Inunder även de mest abstrakta begrepp ligger alltid en konkret bildning. I en vardagsmänniskas vardagsliv visar sig som bekant detta faktum på mångahanda sätt; jag inskränker mig till att exempelvis omnämna, hurusom många av oss ser raden av veckans dagar såsom en geometrisk figur för sina kroppsliga ögon, – ett linjeschema med olika höjdläge för de särskilda dagarna. Dessa gruppera sig i rummet, för synen. Och huru uppbygga väl våra store metafysiker deras abstrakta begreppsvärldar? Se de icke därvid världsalltets och tillvarons linjefigur på samma vis som vardagsmänniskan ser veckans? Jag vet ej,

hur långt männen av facket hunnit i sina forskningar över dessa egendomliga företeelser, vilka så länge fått ligga förbisedda, änskönt var och en kan få syn på dem hos sig själv. Under alla omständigheter borde den vetenskapliga psykologien vid undersökningarna å detta område icke lämna opåaktat, att ett viktigt parallellfenomen till dem föreligger i den konstskapande fantasien, sådan som denna yttrar sig i vår tid hos de egendomligaste personligheterna och å de mest skilda gebiet.

IV.

Vallottons träsnitt bestå av porträtt och genrebilder, – porträtt av mer eller mindre bekanta tidens män, genrestycken från våra dagars Paris, från gator och butiker, kyrkor och fängelser. En dylik liten portfölj med vallottonska karaktärshuvuden lär en på ett mycket precist och mycket förbluffande sätt, hur man bara med några ytterst få och ytterst brutala streck på det lättaste vis i världen kan gripa och bli färdig med vårt komplicerade lilla fjärdedelsårhundrades samtliga andliga elit. Och innanför en lika knapp och järnfast ram avvecklar sig i den andra bildgruppen den bredare mänskliga komedien; hur vår kära samtida av varje ålder och kön ser ut, – utantill också, men alldeles särskilt innantill –, det kan visas med linjer, som äro ännu lättare att draga.

För att kunna komma underfund med hemligheten i den egendomliga teknik – det vill säga den art konstskapande fantasi –, som möjliggör allt detta, behöver man bara hålla sig till lagen för den koncentrerade kraften. Ju starkare det tryck är, varmed en spiralfjäder sammanpressats, med dess kraftigare fart springer den i höjden. Den länge tillbakahållna mänskliga lidelsen bryter fram med en helt annan makt än den som genast avletts, splittrats eller flutit ut, – det är som elementet

eld och halmbrand. Detsamma gäller å området för det konstnärliga skapandet. Det stora konstverket uppstår alltid i enlighet med lagen för den koncentrerade kraften: antingen spränger det sig ut såsom den glödande, stigande, svällande massan genom jordskorpan och såsom Minerva ur Zeus' huvud; eller det har kommit till den stora flodens liknelse, vilken lugnt flyter sin väg fram genom vida länder, oavbrutet och omärkligt växande genom nya tillflöden. Vallottons teknik – det vill säga hans fantasiska sätt att skapa – hör också in under denna lag; och blott från denna synpunkt sedd, är den att förstå i väsen och verkan. Dess väsen och verkan ligger icke däri, att linjerna äro föga talrika, tjocka, djupa, obrutna, utan är därur att förklara, att hela det komplicerade linjeschemat i en fysiologi eller en interiör koncentrerats i dessa få linjer. Det är icke nog att säga: alla bilinjer äro utelämnade, blott huvudlinjerna ha bibehållits; huvudlinjerna ha blivit allt färre, allt bredare och djupare just därigenom att de många små bilinjerna flutit in i dem, upptagits i dem, uppsugits av dem. Hela den samlade kraften av de många små karaktärlinjerna har koncentrerats i den ena stora karaktärlinjen, – och därigenom är denna vorden den ena och enda och fulla karaktärlinjen. I förmågan att leda och genomföra denna process med intuitiv säkerhet ligger det för Vallottons konstskapande fantasi egenomliga. *Ett* individuum, *en* enhet, *ett* uttryck, *en* linje. –

Vallottons konst ligger å den linje, som sträcker sig från den konstnärliga karaktäristiken medels analys och fram till den konstnärliga karaktäristiken medels karikatyr. Den ligger till och med den senare ändpunkten närmare än den förra; men avståndet emellan densamma och karikatyren är ändock precis lika stort som mellan den humoristiska skildringen och grotesken. –

Det finns teckningar av Vallotton (t. ex. »Le beau soir«), vid vilka jag ovillkorligt kom att tänka på de naiva träsnitt jag sett

som barn hemma i min fädernegård, – såsom vignetter framtill i gamla psalmböcker eller å innansidan av det välvda locket på en gammal ekkista. Av det vallottonska verket självt fanns i detta första intryck blott den allraöversta ytan; allt det övriga bestod naturligtvis uteslutande av utlöst erinringsinnehåll. När jag därefter vände tillbaka igen till teckningen som låg där framför mig samt gick till djupet i den, då fann jag, att bakom denna skenbart utrerade enkelhet gömde sig den mest äkta och luttrade konst. –

En teckning, benämnd »L'absoute«, ger en särdeles åskådlig bild av Vallottons konstnärliga särkynne. Den är så att säga ett levande schema av hans fantasi. Den är naken och genomförd linje- och ytkonst i svart och vitt. I förgrunden: stolar, sedda från ryggvidan, – vita ytor med svarta ytterlinjer; i mittplanet: församlingen, mansfigurer, som vända ryggarna till, – svarta ytor med vita ytterlinjer (till och med knapparna äro bara vita cirklar å den svarta grunden); i bakgrunden: återigen vita ytor med svarta ytterlinjer, – prästen, diverse föremål, och så vidare. Men i dessa få ytor och linjer i vitt och svart äro en hel del mänskliga individer tagna på kornet, – och till på köpet den högtidliga kyrkliga handlingens hela stämning. –

Vallottons hela konstnärliga mål och förmåga äro koncentrerade i linjen, – i den karaktäristiska linjen, i den syntetiska linjen. Detta det enklaste av alla konstmedel verkar hos honom på ett sätt som är på samma gång brutalt och träffande, – det griper tag och griper centralt. Denna ena och enda huvudlinje har, genom att uppsuga i sig alla bilinjer, vuxit enligt geometrisk progression i individuellt karaktäriserande kraft. *Vad* som föreligger till konstnärlig utgestaltung, är konstnären likgiltigt; hans sak är alltjämt bara ena och samma: att få tag i ett, – linjen. Och denna finner han ovägerligen, med precis samma säkerhet, om det nu är fråga om rörelselinjen hos stormen (»Le coup de vent«) eller hos svanhalsen, eller om den karak-

täriserande linjen i dödsrädslan (»L'exécution«) eller i människorasen. Han är sin linjekonst en naturelementens psykolog, djurpsykolog, känslopsykolog, raspsykolog. På ett av sina blad har han sammanställt fyra karaktärshuvud: Julius Cæsar, Sokrates, Nero, Kristus. Julius Cæsar ser ut ungefär som en nutida skånsk bondepolitiker; Sokrates är en hedersgubbe, som bara grubblar en smula för mycket; och Nero är ett ursprungligen godmodigt svin, som efterhand blivit lite lömskt. Men mycket bra och hederliga ariska män äro de i grunden alla tre, inskränkta kanske, men bra folk. Den fjärde åter – han är ohyggligt lik en känd berlinare av kritikerskrået – är slug och ond. –

Med avseende på innehållet omspannar Vallottons fantasi ett mycket stort område, – från den ljusaste humor ända till den mörkaste poesi. Det finns till exempel ett sådant praktstycke av äktaste, förvägnaste, gratiösaste gauloiserie som »Que les chiens sont heureux!« Vad dessa lyckliga hundar bedriva, ser man inte på djuren själva, ty dessa förekomma rakt inte på bilden; men man ser det på de människor, som denna visar oss: – på den unga flickan, som är synbart nyfiket förskräckt men naturligtvis absolut ingenting varseblivit, – på de åldrade ungdomörna, vilka i sur bedrövelse vandra sin oföränderliga levnads väg, – på munkarna med de djupt ned över ögonen tryckta hattarna, – men i all synnerhet på den tjocke slaktaren, som betraktar det intressanta skådespelet med ett sympatiskt fullmånegrin, samt på gatpojken, vilken beledsagar detsamma med sitt dionysiskt hänryckta hollah. Jag tror till och med, att även en misantrop befinner sig bland åskådarna, vilken också mumlar eftertänksamt hän för sig ett tyst »Oh, que les chiens sont heureux!« samt därvid känner något i sitt inre ytterst energiskt uppresa sig emot den schopenhauerska »viljan till ingenting«. Vidare finnas bland Vallottons saker porträtt och interiörer, fulla av bitande satir och obarmhärtigt hån över gudar, avgudar och apor från denna vår egen tid, vilken helt visst är mycket

gemen, men obetingat ännu betydligt mera löjlig («Le bon marché», «La modiste», «L'étranger» o. a.). Slutligen har Vallotton (t. ex. i «Le suicide», «Le mauvais pas» och isynnerhet i «L'exécution») tecknat visioner och maror och till syn vordna skräckstämningar, vilka verka på oss som Poes fantasistycken. Och måhända verka dessa bilder just av den grund så skrämmande starkt på oss, emedan i dem det dunklaste och flyktigaste brutalt fastgripits med de allra enklaste och grövsta medel för att därefter avtecknas med det vallottonska träsnittets nästan schematiska klarhet.

Kommentarer och ordförklaringar

Ola Hansson debuterade våren 1884 med den samling »Dikter« som inleder volymen. Verket publiceras här oavkortat. Det utgavs i kommission av Hæggströms förlagsexpedition i Stockholm.

Till Ola Hanssons tidiga historia hör att han var ivrig läsare av recensioner och att han fick ovanligt mycken obarmhärtig, delvis skandalös press från svenska kritiker. Han trodde visserligen varken på recensenternas rena uppsåt eller kompetens men var ändå försvarslös mot attackerna, han kände sig utlämnad och lät sig delvis styras i sitt handlande av den illvilja som han mötte.

Detta faktum gör det lämpligt att här citera eller referera en del av kritikernas utsagor och författarens reaktioner. Med något undantag blev pressen sämre med varje bok.

Kritiken av »Dikter« var ofta ljum men inte direkt negativ. En rosande anmälan kom i Göteborgs-Posten (28 juni 1884): Här möter en skald vars »vingar ej längre är rudimenta [!], utan är utvuxna, färdiga att bära diktaren vida och allt högre«. Positiva bedömningar fanns också i Nya Skåne (24 maj 1884) och Ny illustrerad tidning (19 juli 1884). Karl Warburg i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning (10 juli 1884), Frans Hedberg i Nationaltidende (17 juli 1884) och Axel Lundegård i Fyris (1 augusti 1884) observerade mycket som var värdefullt i samlingen men ansåg att debuten var något förhastad. Och en okänd kritiker i Aftonbladet (23 augusti 1884) talar om betydande »skaldegåvor« och känner sympati för författarens ärlighet men menar att hans pessimism är ett tidsmod: Tidens »förädlingsarbete« främjas inte av ord, utan av praktiska handlingar; diktsamlingen skadades av trivial naturfilosofi, välment men trång utilitetsmoral och hårt partisinne.

Många tidningar var eniga i sin kritik av pessimismen, »den skråmässiga levnadströttheten«: »En förklädnad, som författaren kastat över sin sångmö, för att behaga det moderna »hopplösa« släktet i hans omgivning.« Och kritikern F. Elfving i Finsk tidskrift anser sig böra sammanfatta sin hållning till pessimismen i dikterna: »De har som så många andra moderna arbeten ett övervägande patologiskt intresse«!

Trots oförmåga hos recensenterna att se det nya, det förut oprövade, som bryter fram redan i denna tidiga lyrik kan man påstå att positivt och negativt väger tämligen jämnt i bedömningarna, kanske med någon övervikt för det positiva.

En därpå följande essäsamling »Literära silhouetter« (1885) mottogs gynnsammare än »Dikter«. Och så kom den andra diktsamlingen, »Notturmo«, utgiven 1885, även den hos Z. Hæggeström. Utdragen från kritikerna är i detta fall hämtade från Erik Ekelunds doktorsavhandling »Ola Hanssons ungdomsdiktning« (1930).

»Notturmo« skapade något radikalt nytt och oväntat inom svensk lyrik. Diktsamlingen var personlig i sitt uttryck och borde ha känts jungfrulig men blev oftast föremål för kritikens ovilja och hån. Särskilt de större tidningarna tävlade med varandra i roligheter.

Dagens Nyheters osignerade kritik (12 december 1885) hånade författarens ord- och bildval. Recensenten gillade inte uttrycken »glansblå snö« och »blåvasst blänk« etc.; däremot var han ense med Ola Hansson, då denne kallade sina tankar »säftigt gröna«. Han citerade stycken ur några av samlingens allra bästa dikter och fastslog, att »det anförda torde vara nog för att berättiga vår förhoppning att detta slags framtidspoesi måtte få burskap så långt fram i tiden som möjligt«.

Också Svenska Dagbladets långa kritik (22 januari 1886) var fylld av skämtlynne. Recensenten inledde med ett citat av Holberg: »Det mesopotamiske Sprog er et underlig Sprog.« Ola

Hansson hade praktiskt bevisat riktigheten av Tegnér's ord, att »det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta«. Kritikern hånade författarens språk och rimlösa fria vers, men menade, att han likväl ej nått fullkomligheten: Ola Hansson hade fel, »även han har kvädit sånger dem en förhärdad perukstock skulle säga ha både begripligt innehåll och regelbunden form, ja, finna vara verkligt poetiskt sköna. Sådana skuggor på den annars ljusa tavlan är de flesta Hembygdsvisorna och nästan hela cykeln Ögonblicksbilder.«

Ännu elakare var Vårt Lands anmälan, som publicerades den 23 mars 1886 under rubriken Literära vidunderligheter. Kritikern, som kallade sig »Ohoj«, inledde sin artikel med mottot: Man äger ej snille för det man är galen. Också han hånade Ola Hanssons språk och parodierade den fria versen som han skrev om till prosa medan en av prosadikterna i »Senhöstblad« skrevs som vers. Sina lustigheter avslutade han: »Vi slutar därför också med uttalandet av den förhoppning, att den där nattliga »ouvertyren«, som Ola Hansson så mästerligt skildrat, skall såsom en given följd medföra även en »final«, nämligen finalen på författarens egen verksamhet som skald.«

I Post- och Inrikes Tidningar anmäldes »Notturmo« av C.D.W. (Carl David af Wirsén) samtidigt som »Sensitiva amorosa« (23 januari 1888). På tal om »Notturmo« framhöll Wirsén, att även sensualismen hade sin fosforism och att Ola Hansson var dess mästare. Man kunde stundom nästan förlåta den gamla romantiken dess svulst och känslsamhet för dess idealitets skull; »här däremot ser man ingen kärna av upphöjt åskådningssätt, sinnesintryck besjungs med vaggande enformighet, nervositeten apoteoseras sig själv«.

Aftonbladet framhöll i sin osignerade kritik (24 december 1885) att Ola Hansson »ådagalagt talang som kritiker och hembygdsångare«. »Notturmo« var emellertid en besvikelse: »Dessa dikter, som bär namnet »Notturmo«, är bland det kuriösaste

man på länge sett i vår poesi, och för vår del förstår vi icke, vad förf. avser med dem.« Kritikern berömde likväl cykeln »Hembygdsvisor« och ansåg, att det för varje skaldenatur gäller »att finna sin rätta äng att plocka diktens blommor på«; den skånska hembygds poesin var Ola Hanssons rätta gebit.

K. W(arbur)-g skrev i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning (5 januari 1886) att »Notturmo« var mera maniererad än »Dikter«. Det var nu icke mera Bååth, utan Jacobsen, som särskilt påverkat den unge skånske skalden. Warburg klandrade Ola Hanssons bilder, danismer och dialektord. Hembygdsbilderna i samlingen var bäst. Flera av Ola Hanssons prosadikter bar en mycket personlig prägel och var ganska fint stämnda; Warburg betraktade dem emellertid som bagateller av en nybörjare. Han menade, att Hansson borde sträva efter enkelhet, ty »>fosforism« är ej mera förkastlig om den träder fram såsom iklädnad för nyromantiskt himlasvärmeri än om den nyttjas till skrud för en modern världsåskådning«.

Stockholms Dagblad menade (24 december 1885), att »Notturmo« innehöll mycket som föreföll omoget, löjligt, affekterat och meningslöst; men dikterna röjde trots detta ett skaldegyr. Hansson ville framförallt väcka stämning och sökte därför efter nya bilder. Tidningen slutade sin kritik med att uttala förhoppningen: »Vi har nu blott att önska, det sträng självkritik må lära honom övervinna felet och svagheterna, på det den omisskännliga talangen fritt må kunna göra sig gällande.«

Unik bland svenska anmälare var Oscar Levertin. Han skrev i Hufvudstadsbladets söndagsbilaga för den 20 december 1885: »Ola Hanssons »Notturmo« står icke blott högt över den övriga jullitteraturen, den har också grundade anspråk på att räknas bland det bästa, som vår moderna svenska lyrik presterat. Det är en litterär gentlemans arbete, skrivet utan hänsyn till publiken, utan uppoffringar för en dålig smak – blott med ett mål för ögat: det mest konstnärliga återgivandet av en individs

själs- och stämningssliv ... Och de är också så sjungande och väljudande många av samlingens dikter, att de endast därför borde beaktas i en tid, då den Bååthska skolans kantiga och orytmiska manér hotar att fördärva de läsandes metriskasans.«

I Politiken recenserades »Notturmo« (10 mars 1886) av Edvard Brandes, vars kritik återspeglade tankarna inom den danska litterära vänstern. Brandes talade mest om det motstånd de konservativa härskande kretsarna i Danmark, Norge och Sverige rest mot den nya realistiska litteraturen. Han ansåg, att det första avsnittet i »Notturmo« stod särdeles högt, medan bokens sista avsnitt var svagare och prosadikterna triviala. Hans slutord verkar främmande i en artikel, där det var fråga om »Notturnos« besjälade och fördrömda strofer; han manade Ola Hansson till kamp för de nya idealen: »Blot holde sammen og slaa løs! – og Hr. Hansson vil blive en dygtig Kæmper.«

Under 1886 och 1887, samtidigt som han skrev »Sensitiva amorosa«, kommenterade Ola Hansson den kritik som »Notturmo« utsatts för. Bland annat finns reaktionerna i brev till författarvännen Mathilda Malling. De många anonyma och hånfulla recensionerna hade vållat förstämning: »Jag känner ju av egen erfarenhet den svenska kritikens alldeles enastående förmåga att betaga en modet och tillförsikten« (17 februari 1886). Det viktiga för en kritiker är, framhåller han (19 augusti 1886), att iakttaga det säreget personliga hos en författare: »Men hur föga begriper den svenska kritiken allt detta. Med vilken oförståndets säkerhet faller den icke sina domar, med sitt eget bedrövliga jag till måttstock! Det kan reta en – mer än saken i sig själv är värd – att se denna den pösande oförmågans självkänsla. Det är något så brutalt ointelligent.« Angreppen mot kritiken fortsätter, men fortfarande – citatet är från tiden före »Sensitiva amorosa« – räknar han med att det som han misstänker vara förföljelse och bojkott skall kunna brytas: »Men pressens män vet mer än andra, att det klokaste de kan

göra gentemot saker, som är obehagliga att höra för dem är att tåga. De sätter sig på sina höga hästar och iakttager föraktets överlägsna tystnad, emedan de är fega och icke vågar debattera. Men vad som är nytt och framtidskraftigt, det tränger sig ju fram ändå« (12 september 1886). Det är den första beskyllningen mot meningsmotståndare för feighet; det skulle under den närmast följande tiden bli ett av de flitigast använda tillmälena först i brev sedan i dikt, först i Ola Hanssons mun och sedan i Ung Ofegs i den bok – »Ung Ofegs visor« – där den stora uppgörelsen kom.

Ännu 1886, när de sist citerade breven skrevs, hade god och dålig press *kvantitativt* vägt ungefär jämnt: »Dikter« hade blivit förhållandevis väl bemött, oengagerat men inte enbart negativt. »Notturmo« blev visserligen praktiskt taget överallt utskrattad eller utskäld men ungefär samtidigt utkom den gynnsamt bedömda »Literära silhouetter«. Det räcker emellertid i detta fall inte med en enkel summering av recensenternas värderingar för att bedöma Ola Hanssons olust över kritiken: »Literära silhouetter« var en mellanbok, klipp och sammanplock av tidigare publicerade artiklar, medan »Notturmo« var en ny, stark, personligt präglad diktsamling. Att de många anonyma angreppen och den spefulla behandlingen just i detta fall vållade förstämning får anses naturligt.

En patetisk förstoring av misslyckandena kom efter »Sensitiva amorosa«. Svårigheterna med novellsamlingen hade börjat redan när det gällde att skaffa förläggare – det var det första bekymret i en lång följd av misräkningar. I brev den 15 september 1886 till Mathilda Malling hade Ola Hansson förklarat: »Vi kan icke få någon förläggare. Jag för min del ämnar icke ens försöka få någonting ut i bokform, förr än jag kommit underfund med att tiderna förändrats.« Några månader senare hade han likväl vågat försöket: »Jag själv är ute och åker med min »Sensitiva«. Häggström förklarade, sedligt indignerad, att

han icke ens på min bekostnad ville trycka och distribuera den. Han anger själv bokens osedlighet som orsaken till sin vägran. Allting är osedligt numer, utom fru Agrell« (18 juli 1887). Sommaren och hösten fylldes av hans ansträngningar att få samlingen tryckt. Slutligen tog Österling i Hälsingborg boken i distribution – och i december 1887 kom recensionerna.

Bedömningarna var ungefär som i fallet »Notturmo«: på tre negativa recensioner en positiv; proportionerna försköts ytterligare genom att de negativa i allmänhet var obarmhärtiga och sårande i sin kritik medan de positiva var svala i sitt beröm. Skämtpressen var uppmärksam. Redan den 18 december kunde Söndags-Nisse i en notis meddela: »Svinpesten utbreder sig: att döma av ett i dagarna utkommet pornografiskt alster är skaldeynklingen [!] *Ola Hansson* illa angripen«. Ola Hansson registrerade anmälningarna, räknade in dem som spik i en likkista. Den 12 december 1887 hade han fått tag i Aftonbladet med dess: »Vare det nog sagt, att denna vämjeliga och fräcka självbekännelse synes vara avsedd till ett slags »estetik« för utövarna av vissa onaturliga laster.« De raderna skulle han citera åtskilliga gånger de närmaste åren. Aftonbladsrecensionen var anonym liksom de flesta anmälningar han fick. Den 14 december bad han Mathilda Malling att recensera *Sensitivan* i *Skånska Aftonbladet* – det var samma dag som *Göteborgs-Posten* deklarerade: »Det gör oss ont att bland de till den rena julhögtiden utgivna böckerna se även en sådan litterär smutsfläck som denna, vilken mera hör till den åklagande polisens, än kritikens område.« Till samma datum hör *Svenska Dagbladet*: »Någonting på samma gång mera gubbaktigt, utmärklat och pojktigt fräckt än hr H:s senaste opus torde näppeligen hittills ha sett dagen i vårt land. En detaljerad anmälan av boken kan vi ej giva utan att träda anständighetens fordringar för nära.« Till de icke anonyma inläggen hörde Warburgs i *GHT* (16 december 1887) och Wirséns i *Post- och Inrikes* (23 janua-

ri 1888) med »något av det på en gång osundaste och mest frånstötande som ännu bjudits av en svensk penna«, respektive ett av »de alster, som helst bör vara förseglade och aldrig bör ligga framme«.

Några våldsamma kommentarer från Ola Hanssons sida ledde att börja med inte recensionerna till. Senare talar han visserligen om dem som »tidningssaker, som skaffar mig kränkingsförnimmelser – rent fysiskt« (till Mathilda Malling, 29 oktober 1888), men så länge klippen ännu strömmar in noterar han omdömena ganska nyktert i sina brev. Utan nämnvärda kommentarer refererar han också det nyanserade beröm som han fick av Per Staaff i Stockholms Dagblad och av Georg Brandes i Politiken. Mathilda Malling skrev en entusiastisk recension i Skånska Aftonbladet där hon bl. a. jämställde »Sensitiva amorosas« författare med Strindberg.

På längre sikt var det emellertid den negativa kritiken som bet sig fast medan den goda blev glömd. I ett tackbrev till Brandes för dennes recension skriver Ola Hansson: »Jag har haft den oturen, att den svenska pressen kastat sin mest vedervärdiga bäрма över vad jag skrivit« (19 december 1887); och till Lundegård heter det: »Antagligen blir Aftonbladets nobla svada uppslaget till en suite av liknande tirader. Det är förstås otäckt att smutsiga händer så där skall karva i ens innersta, men det måste ju så vara.« Likväl finns i samma brev ännu något hoppfullt – det var i början av recensionsfloden, den 12 december 1887; endast Aftonbladet hade han dittills läst: »Medan man nu sitter här och väntar på all den smuts som skall slängas över en, är jag så glad över att veta att just de som man tänker mest på förstå en, – att alla I därinne står bredvid mig.« Upps slutningen bland vännerna blev emellertid inte sådan som han hade hoppats. Liksom allt annat som hände under vintern 1887–88 skulle detta senare noteras vid den litterära slutrevisionen.

Ola Hanssons metod att komma ur den olust, som han känt

inför recensionerna av »Notturmo« och »Sensitiva amorosa«, hör inte till denna kommentar. »Ung Ofegs visor« finns inte med i den nu utgivna volymen. Både den profetiska tonen i uppgörelseboken och de dolda citat som förekommer där från de förmenta pygméer som hånat och skadat honom bidrog till att ge författaren distans till det som hade skett. Detta diskuteras i Ingvar Holm, »Ola Hansson, en studie i åttitalsromantik« (1957).

År 1889 bröt Ola Hansson upp från Sverige och flyttade till Berlin. Att han kunde förmå sig att slita banden med hembygden vittnar om graden av olust efter den press som han hade fått och de svårigheter som han (delvis som följd av kritiken) hade att i fortsättningen finna förläggare.

I Tyskland utkom både tidigare på svenska publicerade verk och åtskilliga nyskrivna (bl. a. en samling brottmålskildringar, »Parias«, som är en fortsättning av »Sensitiva amorosa«, samt de i denna volym ingående essäerna). En handfull recensionsklipp från de första åren i Tyskland ger en föreställning om det bemötande han fick inom det nya språkområdet:

Två ord blott tills vidare om denna präktiga bok (Parias, fatalistiska noveller), över vilken jag helst skulle vilja skriva ett häfte fullt. – Det är en av de få böcker, vilka man måste läsa. Författaren är en av dessa sällsynta konstnärer, som har något att säga, något som före dem ingen sagt och ingen heller kring dem kunnat säga. (Hermann Bahr i Freie Bühne, Berlin).

Om man kallat novellförfattaren Ola Hansson blott en kritiker, en genialisk, bländande kritiker, en psykologisk kritiker, men ej någon skapande diktare, så är till gengäld kritikern Hansson en skald, vad stilens brokiga prakt, karakteriseringens finhet och den dramatiska kraften i skildrandet av den levande bakgrunden beträffar. (Allgemeine Kunst-Chronik, Wien)

Hans små noveller är oöverträffade i behag och i handlingens enkelhet. – En kostbar liten novell, ett moget, stort konstverk är

skizzen Husvill. – Där är författaren helt sig själv. Han är en avkomling av en gammal, vid jordtorvan bunden bondesläkt, och han är en modern, nervös författare. Tragiken i en sådan dubbelnatur har Hansson velat framställa, och det har lyckats honom underbart. (Fritz Mauthner i Deutschland, Berlin)

Ola Hansson är utan gensägelse en betydande talang. Han har en skarp blick för psykologiska hemligheter, hans forskaröga tränger in i människosjälens hemligaste vrår, och hans stil är utomordentligt innerlig, samtidigt som den smyger sig tätt intill tanken. Han har något plastiskt i sitt framställningssätt, som tvingar läsaren att se vad han ser och på det vis han sett. (S:t Petersburger Zeitung)

Men Ola Hansson är icke endast en sällsynt fin psykolog, utan han är även en skald i ordets sannaste betydelse. Vad som gör dessa studier till djupt kända, härliga dikter, det är den gripande, i själva språket återklingande stämning, som omger en var av dem. – Hansson är en stämningsmålare som få. (E. Brausewetter i Der Kyffhäuser)

Ola Hansson är sedan länge ingen främling för läsarna av denna tidskrift; de har lärt känna och värdera honom såsom en mästerlig essayist och såsom en psykologisk djup novellist. – Han är en helt igenom egendomlig litterär företeelse; nutidens nervösa liv pulserar i honom och ger sig tillkänna i ett framställningssätt, som bjuder på en rikedom av de mest olikartade färgtoner. (Nord und Süd, utgiven av Paul Lindau, Breslau)

Ola Hansson, den alltjämt djupare och egendomligare sig utvecklande unge svenske diktaren, har en sådan levnadserfarenhet, en sådan skildringsförmåga att man alltid skall finna hans noveller intressanta. – Som kritiker ställer han sig värdigt vid sidan av de förnämsta, en Jules Lemaître, en Anatole France, en Georg Brandes. (Magazin für Literatur, Berlin)

Klippen är hämtade från omslagsnotiserna till de svenska upplagorna av »Materialismen i skönlitteraturen« och »Kärlekens trångmål«. De är behäftade med förlagsreklamens vanliga svagheter – reservationerna har utelämnats medan det positiva kur-

siverats. Som dokument är de emellertid av intresse; de är nämligen valda av Ola Hansson själv och visar vad han från tysk sida fick i sin hand att reagera på. En jämförelse med vad hemlandet ett par år tidigare haft att säga om »Sensitiva amoro-rosa« förklarar något av hans tillfredsställelse med Tyskland och den tyskspråkiga kritikerkåren.

*

I denna utgåva av Ola Hanssons lyrik och essäer har kongruensen mellan subjekt och predikat (*tonerna gräto* etc.) bibehållits medan gammalstavningen i originalet (*öfver, hvarje, sjelf* etc.) har moderniserats.

Efter år i Tyskland tog Ola Hansson upp en skrivning av prepositionen *på* som hade förekommit i hans hembygd. Prepositionen skrevs ofta *å* som i uttrycket *å ena sidan, å andra sidan*. I detta fall har författarens skrivart bibehållits.

*

Dikter

- 5 *klungo*: 'klingade'.
- 6 *Hvilan*: Folkhögskola i Åkarp mellan Malmö och Lund, grundad 1868. Den nordiska folkhögskolan var ett angeläget ärended för Ola Hansson. Han återvände ofta till institutionen i sitt författarskap under 1880-talet men hans hållning var ambivalent. Endast när han såg Nyblæus i talarstolen blev ställningstagandet distinkt.
- A. *Nyblæus*: Axel Nyblæus (1821–1899), rätts- och religionsfilosof i boströmianismens anda. Boströms statslära (se kommentar till sid. 189) ledde Nyblæus till hans uppfattning om emigrationen, och Ola Hanssons erfarenhet från slättens byar gav i hans fall anledning till den bittra kommentaren.
- klenad lervägg*: Att *klina* eller, som här, *klena* en vägg innebar att den tätades med lera och kalk mellan lerstenarna.
- 8 *elfenstift*: 'elfenbensstift', ett skrivdon.
- 9 »*Krukan går så länge till vatten, att hon slutligen brister*.«: Det gamla tänkespråket kan översatt till normalprosa betyda 'Allting går till en tid, men till slut går det galet' eller 'Om man ständigt utsätter sig för faror, råkar man slutligen illa ut'. Båda dessa tydningar nämner Pelle Holm i sin bok »Ordspråk och talesätt« (1965). När en svensk författare sätter citationstecken omkring ordspråket kan han ha tänkt på ett yttrande av Gustav II Adolf i hans tal till ständerna vid uppbrottet till det tyska fälttåget 1630.
- 12 *vadmalslukt*: Vadmal var ett grovt, tätt ylletyg som användes av allmogen.
- dagakarls*: Ordet *dagakar* var en ännu i slutet av 1800-talet förekommande beteckning på en daglönare.
- 16 *samtalskram*: Kram var värdelösa småsaker, och samtalskram alltså samtal om likgiltiga ting.
- 19 *bölja*: Strofen får sin poetiska effekt genom ljud- och ordlikheter. I verbet *böljes* anspelas som i dagens språkbruk på ett täckande och skyddande material, mjukt och döljande, medan substantivet *bölja* i tredje raden står för ett särskilt i Skåne använt ord för fördjupning i sjöar och träskmarker – en diminutiv eller åtminstone uppmjukad form av ordet *bål*. Avledning

- hölja* i denna senare betydelse finns i hela landet i Ortsnamn (*Hölö, Hölebro*).
- 20 *flisigt*: 'trasigt'.
- 21 *Magdalena*: I evangelierna oftast benämnd Maria från Magdala, det präktiga fiskeläget vid Gennesaret med många båtar och fisksalterier. Från Magdalena hade, enligt Lukas, sju onda andar blivit utdrivna. Hon förmodas också vara identisk med den synderska i farisén Simons hus, som smorde Jesu fötter med olja och fick sina synder förlättna. Både i tidig kyrklig konst och sen litteratur förutsätts att synderskan Magdalenas näringsfång innefattade ett horiskt leverne, hennes namn knöts till bordeller och gatuprostitution, så även i Ola Hanssons dikt. Poängen i slutstrofen, där brudgummen har fått »dödens gift i blodet«, är att det ofta var via »en pyntad Magdalena« under lyktan, som syfilis fick spridning. Och syfilis var med den terapi som erbjöds i det slutande 1800-talet en dramatisk och ofta obotlig sjukdom.
- 23 *dälderna hotfullt lumra*: Ur dalarna ekar ett svårbestämt, säg »lummigt«, buller. Översättningen är ungefärlig och ordet *lumra* författarens eget.
- 24 *gliser*: 'glänser'.
solbaddet: 'solvärmen'.
- 25 *lämpat*: 'anpassat'.
- 27 *azuren*: 'den azurblå himlen'.
kulturens ämnessvenner: Personer som studerar ämnen som rör kulturens former och historia.
- 28 *förlåt*: 'förhänge', 'ridå'. Mest känd är »förlåten i templet«, den som rämnar hos Matteus, Markus och Lukas.
Låder: 'Sitter fast'.
- 31 *naturens urval*: Anspelar på Darwins i det slutande 1800-talet dagsaktuella begrepp *natural selection*. Slutraderna i dikten hännyftar på ett annat ivrigt citerat Darwinord, *struggle for life*.
- 33 *Du stackars sensitiva*: Med *sensitiva* avses den överkänsliga människan. Den växt som ett par år efter debutdiktsamlingen skulle kallas *Sensitiva amorosa*, »en underlig ört« vars »kronblads ådror är fyllda av morbida oljor«, aviseras i dikten, dock ännu inte i sin amorösa form. Med kännedom om den unge Ola Hanssons förkärlek för biologiska, gärna botaniska, analogier

skulle man kunna tänka att han utgick från en faktisk ört ur floran, som fick stå som symbol för människan med de känsliga nerverna, en existerande sensitiv mimosa eller liknande. I dag hade en oberest yngling lätt kunnat möta dylika örter i inhemska växthus och blomkrukor men knappast i slutet av 1800-talet. Sannolikt är den botaniska sensitivan i vårtiden skapad av diktaren själv. Sin trovärdighet får den sjuka örten genom placeringen mitt bland de övriga sakligt spirande vårtecknen.

- 34 *gallblommor*: 'könlösa blommor'.
Fries: Thore Magnus Fries (1832–1913), botanist, linnéan, välformulerad populärvetenskaplig föreläsare.
- 42 *bidde*: 'bidade', dvs. 'väntade', 'avvaktade'.
heliotropens: Heliotroper är strävbladiga örter av släktet *Heliotropium*, som länge har odlats som prydnadsväxter.
fejla: 'fela', en fiol knuten till svensk spelmanskultur.
- 45 *båla*: 'bålda', dvs. 'djärva', 'stolta'.
Bartolomeusnatt: eller, som det oftare sägs, Bartolomeinatt har gått till historien efter det blodbad som anställdes på hugenotterna i Frankrike natten före Bartolomeidagen den 24 augusti 1572 (helt invändningsfri är inte den i texten framvisade ordningsföljden mellan Bartolomeinatt och Bartolomeidag, vilket varken länder dikten till skada eller gagn).
- 48 *Mar-ritt*: Ordet används fortfarande om en psykisk eller fysisk erfarenhet som liknar det fenomen som beskrivs i dikten; enligt folktron är maran en oftast osynlig kvinnlig plågoande – kanske en häxa – som rider den sovande.
- 49 *Wicksell*: Knut Wicksell (1851–1926), den svenska nationalekonomins kanske främsta namn, 1904 professor i Lund, 1908 dömd till två månaders fängelse för hädelse, radikal socialpolitiker, Strindbergs vän, Ola Hanssons vän. Han föreläste som student om den obegränsade barnalstringens vådor och analyserade även som mogen forskare konsekvenserna av en okontrollerad befolkningsökning. Det sistnämnda temat speglas i dikten till Knut Wicksell.
jog: Gammal imperfekt av *jaga*. I dag säger vi *jagade*.
lyckt: 'slutet'.
spökelseked: 'rad (kedja) av spöken'.

lyddes: 'lyssnade'.

50 *bålt*: 'förbålt' (ålderdomlig svordom).

51 *sida*: här 'vida'.

Notturmo

57 *Notturmo*: Italiensk form för det franska *nocturne*, musikstycke, ofta för piano, som avser att framkalla en stämning av natt och dröm. (De inledande 19 dikterna har samma titel som hela diktsamlingen. De kallas i fortsättningen Notturnocykeln.)

58 *morgontågor*: 'morgondimor'.

59 *eldked*: 'kedja av eld'.

61 *ham*: alternativform till *hamn* 'gestalt', även 'vålnad'.

62 *tisslar och tasslar*: Två ungefär synonyma ord för hemlighetsfulla viskningar.

63 *vallmökronblad*: Se kommentar till sid. 129.

68 *ränning*: 'varp', här snarast 'väv'.

71 *klaska*: Liksom *klucka* ett onomatopoetiskt ord för ljuden vid vattnets rörelse.

76 *sölvfint*: 'silverfint'.

Sortedamsöen: En av de fyra långsträckta sjöar mitt i Köpenhamn, som förenar Østerbro och Vesterbro.

77 *klynka*: 'snyfta', 'hulka'.

pinsamt: 'plågsamt'.

78 *Uti nattens mörker* etc.: Dikt 17 i Notturnocykeln ger intryck av apokalyptisk syn. Den handlar också om något för 1800-talsmänniskan nytt och äventyrligt. Utan tydliga referenser till realiteten beskriver dikten ett järnvägståg med ånglok som far fram i mörkret över slätten. Elva år före »Notturmo« hade järnvägen Malmö–Ystad blivit invigd. Och det år som diktsamlingen skrevs byggdes en järnväg som gav barndomsbyn Hönsinge en järnvägsstation. (Se vidare kommentar till sid. 116.)

82 *tövande*: 'dröjande'.

87 *löje*: 'leende'.

88 *boltra*: 'vältra'.

Oss matta sår / i livets vår: Prosameningen kan skrivas 'Vi mattas av sår i livets vår'.

- 90 *bärma*: 'drägg', grumlig bottensats i öl och vin.
 93 *blomsterbylsor*: 'frökapslar efter blommor'.
 98 *sang*: Danism för 'sjöng'.
 100 *båla*: 'högljudda'.
 102 *lyckt*: 'sluten'.
 103 *lindan*: En linda är en åker som lagts igen till gräsvall.
 104 *duggas*: 'fuktas'.
 106 *kirra runt*: 'svänga omkring'.
 114 *ryngor*: Dialektalt ord för 'ruckel'.
 115 *kratt*: Skånskt ord för 'småskog', 'busksnår'.
 116 *I ovädersnatten. Till August Strindberg*

Dikten handlar om den så kallade kvarstadsresan, när Strindberg for från Schweiz till Stockholm för att inför domstol stå till svars för vad han skrivit i den kvarstadsbelagda novellsamlingen »Giftas«. Hans fortskaffningsmedel under färden uppmärksammades av alla. Hegel såg i en extatisk stund »tidsandan till häst« (det var när han såg Napoleon rida förbi) – under 1880-talet kommer tiden och revolutionen per tåg. Axel Lundegård, länge Ola Hanssons närmaste vän, skrev om kvarstadsresan i sin roman »Röde prinsen« (1889): »Lokomotivet signalerade en station. Här var tre minuters uppehåll, och han [Strindberg] gick in i restaurationslokalen för att få sig en kopp kaffe. När han trädde ut därifrån, kom en ung flicka emot honom med en blomsterbukett i sin hand.«

Lundegård deltog i Strindbergshyllningarna i Stockholm. I »Några Strindbergsminnen« har han berättat om mottagandet av »underklassens bleke diktare« vid Centralstationen. Ola Hansson, som under Giftasprocessen var kvar i Lund, hälsade samtidigt den åtalade med dikten »I ovädersnatten«, publicerad i Strindbergssidans livorgan *Tiden* (3. 11. 1884). För Ola Hansson som stod inför »Nottornos« patetiska landskapsomvandlingar formade sig kvarstadsresans luftning av idéerna efter ungefär samma mönster som det som Lundegård skulle välja i »Röde prinsen«.

Järnvägen som kom med den nya tiden, »hjulens buller, länkarnas ryckningar och pistongernas slag«, hade ett deciderat symbolvärde för Ola Hansson. I »Notturno« bränns de murkna tankarna bort av gnistkvasten från ångloket (Notturno-

cykeln dikt 17). Det hörs i »mullrande mummel en revolutionsouvertyr« (Notturnocykeln dikt 18).

Som i Turnersk färgextas brusar tåget fram genom tystnaden på slätten. I ett avsnitt av »Dikter på vers och prosa« (1901), som är daterat Skåne 1884–1888, återvänder det: »Det är som om man / därinne hörde / en jätteskepnad, / som tyst sig rörde. // Och fram i bygden, / som andlös vilar, / ett åskdovt rullande / bantåg ilar. / Dess stora ögon, / de glupska, röda, / bak svarta lock / liksom eldkol glöda.«

Dikten till Strindberg följer detta patetiska schema – det blir en apoteos till rörelsen, vädringen, som bryter fram genom unkenhet och kvalm, spränger skolor och fångelser, kyrkportar och kungapalats: »med svalka och sälta han bryter sig ban / på den snabba, dånande färden. / Den gode, gamle, väldige Pan / gör åter sin rund kring världen.«

Det var efter Strindbergs ankomst till Stockholm men ett par veckor före domstolsutslaget som dikten publicerades.

117 *mene tekel*: Orden är ett stympat citat ur Daniels bok i Gamla Testamentet – under Belsassars gästabud skrev en osynlig hand *mene tekel ufarsin* på väggen. Och Daniel tolkade orden: 'Man har vägt dig och funnit dig för lätt'. I den bibelkunniga tid då »Notturno« skrevs och lästes visste de flesta vad som hände vid Belsassars gästabud. I dag gäller *mene tekel* i allmänhet utan referens som 'ett varningsord'.

118 *J. P. Jacobsen*: J(ens) P(eter) Jacobsen (1847–1885), dansk diktare, ursprungligen naturvetenskapsman och under sena delen av sitt korta liv – han dog 37-årig i lungtuberkulos – föregångsman i Skandinavien för den moderna psykologiska romanen. Denna position fick han genom »Fru Marie Grubbe« och »Niels Lyhne«. Två rader ur en dikt från hans sista år citerades oupphörligt: »For alle gode Tanker, de kan slet ikke dø / For endnu bedre Tanker er spired' af deres Frø«. Både optimismen-trots-allt i dessa rader och allusionen till växtvärlden återfinns även i Ola Hanssons dikt. Också slutet på den därpå följande dikten, den sista i »Notturno«, innehåller ett eko från J. P. Jacobsen.

119 *väll*: Här har författaren utnyttjat sin poetiska frihet och gjort en nybildning till verbet *välla*.

Sensitiva amorosa

- 123 Den poetiska sensibiliteten i »Sensitiva amorosa« motiverar dess beteckning »prosalyrik«. Överkävningar från vers till prosa finns i »Senhöstblad« (i diktsamlingen »Notturno«) och i »Dikter på vers och prosa« (publicerad 1901, men delvis samtida med »Sensitiva amorosa«).
- 125 *döda rudimenta*: Outvecklade eller tillbakabildade organ utan liv.
- 129 *morbida*: 'präglade av död och förgängelse'. Ordet står här inte enbart för något negativt. Om det konstnärliga skapandets medvetandeformer, ofta på gränsen mellan död och liv, sjukt och friskt, omedvetet och medvetet, handlar flera av essäerna i denna volym. Ännu tydligare framgår författarens intresse i hans studier kring den litterära skolan i Frankrike som kallas Dekadansen. Essäerna om de franska diktarna publicerades omedelbart efter »Sensitiva amorosa« i tidskriften Framåt, 1886–88. De finns omtryckta i Ola Hanssons »Samlade skrifter«, band 2, och handlar om Paul Bourget, J.K. Huysmans, Maupassant och Jean Richepin (alla dessa författare finns också som referenser i de längre fram återgivna uppsatserna).

Dekadansen hämtade sitt namn ur en dikt av Paul Verlaine, vid sidan av Rimbaud den viktigaste poeten i skolan. Det bör nämnas att det revolutionerande nya i »Notturno« fria, associationsrika vers har en parallell i Verlaines lyrik. En direkt inspiration från denne, Dekadansens förgrundsgestalt, har diskuterats (Ingvar Holm, »Verlaine i Norden«, *Orbis Litterarum* 1947, sid. 12–53). Den litterära Dekadansens medvetandevärld är aldrig under 1880-talet långt fjärrad från Ola Hanssons tänkande och dikt. När han i Notturnocykeln (dikt 5) säger: »Luften skönjer jag / dunkelt glöda. / Mjukt jag vaggas / på bolstrar röda – / av vallmökronblad, / silkeslena, / svala, doftande / svandunslena«, kan man fråga sig: Varför just kronblad av *vallmo* för att uppleva diktens ljuva vagga? En av Dekadansens diktare skulle aldrig tvekat om svaret. Vallmon är opiets blomma. Och han skulle ha tänkt på allas store lärofader Baudelaire (1821–1867) och hans artificiella paradiset (de sista orden är ett dolt citat från titeln på Baudelairens essäsamling 1860 om droger och inspiration). Detta

- sagt apropå »det moderna samhällets överkultiverade jordmån« där den sällsamma örten sensitiva amorosa växer med en doft av »sjuklig sötma« och kronblad fyllda av »morbida oljor«.
- 130 *fata morgana*: 'hägring'; se fylligare kommentar till sid. 291.
- 131 *ett olidligt mischmasch*: 'en störande anhopning', 'en ostrukturerad röra'.
- 132 *afficieras*: 'påverkas', 'angrips'.
- 136 *uttrådda*: 'uttrampade'.
- 137 *deras weddingtrip*: 'deras lilla bröllopsresa'.
- 138 *stackot*: 'fattig'.
- 139 *Lac Lemman*: Ibland använder författaren som här det franska namnet, andra gånger det till tyskan associerande *Genfersjön*. I båda fallen avses vad vi brukar benämna Genève sjön.
- 140 *table d'hôte*: En table d'hôte är en restaurangmåltid från bestämd matsedel och till fast pris.
- 143 *somnambulen*: 'sömngångaren'.
- skyligheten*: En skylight är ett takfönster, men ett sådant brukar inte fladdra och smälla. Kanske tänker författaren på ett *summtält*, ett soltält över fartygsdäcket.
- en miniature*: Den franska orienteringen under »Sensitiva amorosas« är leder ibland till överraskande lånord, som här: 'i miniatyr'.
- 144 *Bædeker*: Den vid tiden för den skildrade färden flitigt använda tyska resehandboken med pedantisk registrering av ländernas restauranger, hotell, sevärdheter etc. Bædeker hette den tyske bokhandlare som började utgivningen.
- 148 *livsångest*: Hela den text som i »Sensitiva amorosa« har nummer V fick i en dansk publicering titeln »Livsangsten«. Även namnet på hela den danska bokutgåvan är uttrycksfullt; boken heter »Skæbnevoveller« (1890) och omfattar både »Sensitiva amorosa« och brottmålshistorierna i samlingen »Parias«. Ola Hansson accepterade titeln, och med rätta. Ödet, på danska *Skæbnen*, som hos honom innefattar både en determinerad men för den drabbade obekant lagbundenhet och tron på slumpen, tillfälligheten, finns bland tankegods i hans diktning under åren 1886–1888.
- Determinismen var den stora, dominerande tanken. Den var en mörk åskådning – i »Sensitiva amorosa« kulminerar den i

novellen »Livsångesten« och i »Parias«, som skulle visa teo-
rins hållfasthet i ett samhälle av brott och straff, mynnar den
ut i novellen »Självmod«. Hela Ola Hanssons fortsatta skap-
ande kan ses mot bakgrund av ödesnovellernas pessimism.
Den diktning, som skulle följa, innehåller jakten efter en tro
att leva vidare på. Redan »Parias« låter i enstaka formulering-
ar ana den väg som skulle leda ut ur ångestperspektiven. Men
den stämmingsmässiga botten i det som gör »Sensitiva amo-
rosas« olycksaliga överraskningar till »Skæbneoveller« finns
tydligt uttryckt i historien om livsångesten.

- 149 *medusabuvud*: Se kommentar till sid. 205.
- 151 *likt en kräfta*: Inte djuret kräfta utan sjukdomen cancer.
faible: 'fäbles', 'dragning (till)'.
mignonansikte: I franskan är *mignon* ordet för 'näpen', 'söt'. *Mig-
non* kallades också den franske kung Henrik III:s homosexuel-
la gunstlingar.
- 152 *egendomliga*: här 'karaktäristiska'.
ömt förstånd: 'öm förståelse'.
lågt till loftet: 'lågt i tak'.
- 154 *boltrade*: 'vältrade'.
- 157 *stilböcker*: 'skrivböcker med elevers examensprov'.
- 158 *dorska*: 'slöa', 'tröga'.
- 159 *förvandlingsdiorama*: Tillräckligt förtydligande av metaforen finns
i texten. För fylligare förklaring, se kommentar till sid. 203.
- 163 *bländades likt Saul*: Anspelar på *Saulus* upplevelser vid Damaskus
i Apostlagärningarna, kapitel 9, när han omvänds till kristen-
domen och får namnet Paulus.
- 166 *spökelslikt*: Danism för 'spökligt'.
Jordaenska kvinnokroppar: I sin nakenhet burleska, svällande kvin-
nokroppar – som om de hade varit målade av den flamländske
barockmålaren Jacob Jordaens (1593–1678).
- 167 *apropos'et*: 'apropåt', här: 'tillfälliga ämnet'.
- 169 *de allra skäraste naturer*: Ordet *skär* använder Ola Hansson ofta
när man skulle vänta *skir*, 'späd och tunn'. I detta fall gör man
dock bäst i att läsa vidare – av fortsättningen är det lätt att
utröna vad ordet står för!
naturel: I den mening som ordet här används säger vi numera
'natur'.

- 171 *nirvana*: I den från religionsfilosofi befriade form som ordet här används kan det översättas 'personlighetsutplånande tillstånd'.
 176 *voilà tout*: 'Se där det hela!'.

August Strindberg

- Essän utkom i Tyskland först i tidskrifter under 1889 och 1890, sedan i bokform (»Det unga Skandinavien«), vilket innebär att den behandlar Strindbergs författarskap till och med »Fadren«, »Fröken Julie« och »Fordringsägare«, men inte mer.
 »Försöksteater«: Se kommentar till sid. 215.
- 182 *kobort*: Truppvadning som enklast kan beskrivas som en del av en legion.
Genfersjön: Se kommentar till sid. 139.
en högst entusiastisk dikt: Den på sid. 116 återgivna »I ovädersnatten«.
- 188 *dignade vid Dybböl*: Anspelning på det avgörande danska nederlaget vid Dybböls skansar i dansk-tyska kriget 1864.
pjaltar: 'töntar'.
- 189 *skallota kråkvinkelsbuvuden*: Se kommentar till sid. 197.
parturiunt montes, nascetur ridiculus mus: 'bergen ligger i födslovänder, en löjlig mus skall födas'. En versrad ur Horatius' (65–8 f.Kr.) lärodikt »De arte poetica« (»Om skaldekons-ten«).
- Boström*: Christopher Jacob Boström (1797–1866), filosofiprofessor i Uppsala, och hans *boströmanism* får av Ola Hansson en beskrivning, som naturligtvis är att betrakta som en partsinlaga från det unga radikala Sveriges sida. Som sådan är den i dag intressantare än en kommentar som utreder *hur* Boström i själva verket tänkte och *varför* han tänkte som han tänkte. En central fråga i de ungas kritik går ut på att Boström gav »filosofisk sanktion« åt »fyrståndsrepresentationen« och föreställningen om dess »förnuftsenslighet«. Han stödde därigenom det gamla styrelseskicket, som byggde på ståndssamhället med adel, präster, borgare och bönder. I riksdagen hade vart och ett av dessa stånd i princip samma makt, trots att de båda högre stånden till sin numerär var avsevärt mycket mindre än

de båda lägre. Om detta tvistades inför representationsreformen 1866 och den därefter inrättade tvåkammarriksdagen.

Till avsnittet om Boström i Ola Hanssons essä är att tillägga att författaren ger filosofen fel namn (Johan Jacob var inte förnamn på Boström utan på hans främste antagonist och träto-broder, den kantianske filosofen Borelius). *Plato* är den grekiske filosof vars namn i regel skrivs *Platon* och vars idélära Boström verkligen försökte leva upp till och vidareutveckla (han hyllades också gärna i Uppsala som »en kristen Platon«). Det talas vidare om en »heterodox religionslära«, dvs. en mening som avvek från den officiella kyrkoläran. Detta är en korrekt beskrivning. När Boström nådde som längst i frisinne utlät han sig om helvetet, inte så att han ifrågasatte helvetesstraffens existens men han försökte bevisa att påföljden inte skulle fortsätta i evighet utan endast så lång tid efter döden, som svarade mot art och volym av begångna synder. Detta ledde till konflikt med teologerna. Vidare företrädde han enligt Ola Hansson en »absolutistisk statslära«, vilket också är riktigt. Han förespråkade med vissa reservationer ett kungligt envælde, vilket ledde till att Karl XIV Johan gjorde honom till arvfurstarnas, sedermera Karl XV:s och Oscar II:s, lärare. Boström var därutöver befrämjare av »den heliga alliansen«, ett statsförbund med en till att börja med intetsägande men välvillig målsättning att återställa en europeisk ordning efter Napoleons fall. Under ett antal kongresser förvandlades den heliga alliansen och blev ett av reaktionens effektivaste redskap i Europa. 1830 upplöstes den.

Därmed är ordförklaringar givna till de textställen om Boström som kan kräva kommentar. Strindberg, som essän handlar om, var distinktare i sin dom över Boström än Ola Hansson och som alltid mån om att med dokument i hand närma sig förekommande galenskaper. I brev till sin vän Pehr Staaff skrev han från Schweiz: »För himlens och helvetets djeflar skaffa mig på min bekostnad Boströms statslära.«

- 190 *Strandberg*: C(arl) V(ilhelm) A(ugust) Strandberg (1818–1877) använde pseudonymen Talis Qualis. De latinska orden står för '[Jag är] sådan som [jag är]', vilket låter sig tydas: 'Jag säger min uppriktiga mening', eller anspråklösare: 'Jag gör så gott jag kan'. När man följer hans produktion och levnadslöpp får

man intrycket att han själv som ung kan ha tänkt på den första tydningen och som gammal dolde sig bakom den andra. Ola Hansson talar om honom bland annat som »utgivare av den officiella tidningen«. Här avses Post- och Inrikes Tidningar, som Svenska Akademien enligt privilegium utger. Strandberg valdes in i Akademien 1862 och var redaktör för tidningen från 1865 till sin död.

Nio och Sju Signaturer: Den litterära föreningen Namnlösa sällskapet i Uppsala utgav år 1863 »Sånger och berättelser af nio signaturer«. Två år senare kom »Sånger och berättelser af sju signaturer«. Signaturpoeterna karakteriseras kort, obarmhärtigt och ganska sannfärdigt av Daniel Andreæ i »Litteraturhandboken« (1984): »Poeterna ansåg sig vara idealister i sitt tänkande och realister i sin konst. Det sistnämnda innebar att de i stället för Tegnér och Atterbom valde Runeberg till mönster. Så trodde de åtminstone, men resultatet tog sig något annorlunda ut. Det blev hemidyller och naturidyller, ibland rent av krigsidyller. Det antika arvet vårdades gärna i form av turistpoesi från Medelhavsländerna.«

191 *Snoilsky*: Carl Snoilsky (1841–1903) skrev välformade sonetter bl. a. från Italien men fick stor läsekrets och kvarlevande rykte för sina historiska miniatyrer i versform, »Svenska bilder« (1886). Snoilsky tillhörde signaturerna. Det gjorde även Carl David af Wirsén (1842–1912), som utan namns nämnande i essän karakteriseras som »den unga litteraturens hätskaste vedersakare«. Om »Sensitiva amorosa« hade Wirsén i Post- och Inrikes Tidningar skrivit: »Något av det på en gång osundaste och mest frånstötande som ännu bjudits av en svensk penna«. De flesta av det slutande 1800-talets svenska författare (i varje fall de som hade framtiden för sig) – Strindberg, Selma Lagerlöf, Verner von Heidenstam, Fröding – bedömdes obarmhärtigt av Wirsén.

192 *nynordisk renässanskultur*: Samma år som delar av Strindbergs essän blev publicerad (1889) kom en hel stridsskrift av Verner von Heidenstam med titeln »Renässans«. Båda författarna, som var ungefär jämnåriga (Heidenstam född 1859, Hansson 1860), såg sin nya renässans som en fantasins och de djärva tankarnas pånyttfödelse. Båda gjorde också renässansen till ett

svenskt lynnesdrag – lyriskt patos och en uppenbarelseform av furuskogens och hagens ande! Även andra författare använde *renässans* som en beteckning för ett nytänkande i tiden, vilket gör att ordet bör uppmärksammas.

- 193 *Rydberg*: Viktor Rydbergs (1828–1895) »Bibelns lära om Kristus« (1862) blev både i sin första upplaga och i senare nytryck föremål för upprörda reaktioner från teologer och religionshistoriker. Ordet *teosofi* i avsnittet om Rydberg betecknar en lära som vill ersätta religiös tro med *kunskap* om gudomen. Bland kunskapskällorna i den sammanställning som ordet har i essän ingår en upplevelse sådan som mystikerna har vittnat om.

»*under mejselns kamp*« etc.: Raden, som i sin helhet lyder »om mejselns kamp mot språkets urgranit«, finns i Snoilskys dikt »Skilda gåvor« (i »Sonetter«, 1871).

Georg Brandes: (1842–1927), dansk kritiker och banbrytare för en radikal, problemmedveten och socialt vaken litteratur. Som sådan är han en av de viktigaste gestalterna i »det moderna genombrottet« – de citerade orden finns i titeln till ett av Brandes epokgörande litteraturteoretiska verk. Det finns knappast någon betydande skandinavisk författare från slutet av 1800-talet, som inte han har varit med om att upptäcka och profilera i infallsrik kritik.

Brandes, Buckle etc.: Ett representativt urval föregångare och modefilosofer. De står för naturvetenskaplig utvecklingslära men också för naturvetenskapligt instrumenterad analys av civilisationens och kulturernas förlopp, där finns kritiker av vardagsmänniskor och storfinans och av auktoriteter i statsförvaltning och kyrka. Därtill finns bärare av social medkänsla och av framtidsoptimism men också av metafysisk pessimism. Urvalet representerar det slutande 1800-talets brokiga tankevärld.

- 195 *belletristiken*: 'skönlitteraturen'.

Anne-Charlotte Edgren-Leffler: (1849–1892), »en verkligt god författarinna«, tillhörde de framträdande medlemmarna i Det unga Sverige och är porträtterad av Ola Hansson i hans nyckel-noveller »Tidens kvinnor«.

- 196 *kodex*: 'lagtext', 'normer'.

- 197 *kråkvinkelsupplåsthet*: Kråkvinkel är den genuina småstaden, skapad i tyska lustspel i början av 1800-talet (*Krähwinkel*). Vid översättning av pjäserna till svenska uppstod orten Kråkvinkel. Förlängd livstid fick namnet i tidningskåserier, särskilt berömd blev Henrik Bernhard Palmærs »Yttersta domen i Kråkvinkel« (1838).
- förskruvningen*: 'förkonstlingen'.
- 198 »*Gründer*«-årtionde: En från tyskan lånad benämning på grundläggartiden för en modern industrialism (med åtföljande ekonomiska äventyrligheter). Tiden brukar för Sveriges del förläggas till mitten av 1800-talet.
- 200 *Rien n'est etc.*: 'Inget är så obehagligt som att bli hängd i tysthet'.
- 202 *utilitariern*: Liksom den vanligare formen, *utilisten*, utgår ordet från *utilism*, uppfattningen att en handling som medför nytta är en riktig handling.
- gaya sciencia*: Vanligare är den franska formen *la gaie science*, 'den glada vetenskapen' – konsten.
- 203 *förvandlingsdiorama*: En föregångare till biografen – inte från teknisk synpunkt men med tanke på publikens önskningsar och behov. Dioramat innehöll en visningssal med belysta rörliga föremål och utbytbara bakgrunder, ofta ett stadslandskap med drivande moln, byggnader i växlande ljussättning allt efter dygnets gång, trafik, ångbåtar på kanalerna med rykande skorstenar. Och så vidare.
- Anabaptista*: Namn bildat på *anabaptism*, benämning på en radikal kristen sekt med vuxendop på programmet. Sekten var samtida med Luther – alltså verksam under 1500-talet – medan Jan Huss (1370–1415) levde hundra år tidigare. Han var böhmisk reformator, rektor för Prags universitet vid 32 års ålder och bränd på bål vid 45.
- 205 *Medusabuvud*: Medusa var enligt grekisk mytologi ett bevingat vidunder, känt för sin blixtrande, allt förstörande blick. Perseus lyckades med gudarnas hjälp hugga av Medusa hennes huvud, som dock även efter denna operation behöll sitt förstörande ögonkast.
- denna mystärs*: 'detta mysteriums'.
- 206 *Giftasprocessen*: Se kommentar till sid. 116.

- 207 *Simson*: En judisk gestalt vars styrka och äventyrliga liv beskrivs i Gamla Testamentet, Domareboken kapitel 13–16.
wurst: Tyskt ord för 'korv', här 'nonsens'.
- 209 *Pantheon*: Gravtempel för stora personligheter. Det ursprungliga, i Rom, följdes av liknande i Paris och annorstädes.
- 210 *Parmäsäpplet*: Detta var ett litet, vanligt förekommande äpple i slutet av 1800-talet.
träder [...] i skranken för: 'gör sig till advokat för'.
familistär: En social organisation som den franske industrimannen Jean Baptiste Godin (1817–1888) införde i sina fabriker. Det radikala i hans experiment bestod i att arbetarna fick del i företagets vinst och själva skötte sina affärer genom konsumentkorporationer. Strindberg beskriver företeelsen i boken »Utopier i verkligheten«.
- Tschandala*: Titel på en kort roman av Strindberg – namnet är från Indien där det betecknar den lägsta av kaster. Ingen fick umgås med en tschandala. Män ur den föraktade kasten hade att välja mellan blott två yrken – bödel och likbärare.
- 211 *aria och paria*: Även dessa termer anspelar på indiskt kastväsen.
- 212 *Xantippa*: Den grekiske filosofen Sokrates hustru som enligt ryktet inte var snäll mot filosofen.
- 213 *släktet homo*: Människosläktet.
criminel-né: Se kommentar till sid. 251.
Huysmans: Se kommentarer till sid. 129 och 242.
- 214 *Blague! blague!*: 'Lögn!, lögn!!'.
- 215 *Théâtre libre*: En liten avantgardescen i Paris, skapad av teaterentusiasten och gasverkstjänstemannen André Antoine år 1887. Théâtre libre spelade modern samhällsdramatik i realistisk dekor och med, enligt målsättningen, »naturlig« spelstil. När Strindberg skrev »Fröken Julie« hade han ambitionen att få den spelad på Théâtre libre – den gavs också där men först 1893. Det är en Köpenhamnsscen med samma ideal som Théâtre libre, som Ola Hansson talar om i essän (se den löpande texten sid. 217: *Strindbergs Försöksteater*).
clair obscur: 'klärobskyr', 'ljusdunkel'.
förrang: 'försteg'.
erfaring: Danism för 'erfarenhet'.
- 216 *vulgus och Eva*: Se kommentar till sid. 320.

- 217 *genomsatte*: 'genomförde'.
Possen: 'anspråkslösa lustspel'.
bröderna Goncourt: Edmond och Jules Goncourt (1822–96 resp. 1830–70), franska romanförfattare som tillhörde dem som grundlade den moderna litterära naturalismen.

Edgar Allan Poe

- 219 Edgar Allan Poe (1809–1849), amerikansk författare, är känd för sina skräckfyllda, fantastiska berättelser, samlade i »Strange Tales« (1840; 1845). Flera litterära genrer utgår från Poe, bland annat kan man påstå att den moderna detektivhistorien började med honom. Ola Hanssons essä publicerades partiellt i Tyskland 1889 och i sin helhet i Danmark 1890.
ked: 'kedja'.
tanke [...] *syn*: Dessa två sammanknyts av Ola Hansson som parvis förenade motsatser: *tanken* är den skarpsinnige vetenskapsmannens och *synen* den geniale diktarens instrument. Hela den essäsamling i vilken studien om Edgar Allan Poe ingår heter – med en liknande motsats – »Tolkare och siare« (flera essäer publicerades helt eller delvis i tidskrifter på tyska, danska och norska under slutet av 1880- och början av 1890-talet; samlade utgåvor kom i Tyskland och Norge år 1893; på svenska kom samlingen i »Samlade skrifter« 1921).
- 220 *Bacons*: Francis Bacon (1561–1626), engelsk statsman och essäist med observation, erfarenhet och sunt förnuft på sitt program. Som livsfilosof och estetiker hör han till de vitalaste i sin tid.
- 221 *Umwertbung aller Wertbe*: (ty.) 'omvärdering av alla värden'. Formuleringen är hämtad från titeln på Nietzsches verk »Der Wille zur Macht. Versuch einer Umwertung aller Werte«.
egalitetsprincipens: 'jämlikhetsprincipens'.
sympatiskt bläck: Sympatetiskt bläck – som är den numera använda formen – blir synligt först efter viss behandling, t. ex. uppvärmning.
- 223 *l'art pour l'art*: (fra.) 'konsten för konstens skull'.
- 225 *artistisk anomali*: En från artistisk synpunkt orimlig företeelse.
Paradise lost: »Det förlorade paradiset« (1667), ett med storsla-

gen religiös fantasi skapat versepos av den engelske diktaren John Milton (1608–1674).

Shelley [...] Keats [...] Tennyson: Percy Bysshe Shelley (1792–1822), John Keats (1795–1821) och Alfred Tennyson (1809–1892) är diktare ur den engelska romantiken. Dit räknas också Sjöskolan, förankrad i det nordengelska sjödistriktet och med William Wordsworth (1770–1850) som mest kände poet. I Poes bedömning är Shelley den högst skattade medan Tennyson får blott »med beröm godkänt« (*mention honorable*) och Sjöskolan kommer ännu längre ner på betygsskalan.

Ola Hansson fortsätter den summariska genomgången av Poes favoriter, nu med fransmän och tyskar inblandade i namnföljden. Fantasins och romantikens namn blir högt värderade och de författare som Poe har ansett representera klassicism, rationalism och naturalism sätts lågt på värdeskalan.

cor cordium: Utan det latinska originalets stringens men med försök till dess slagordskaraktär kan det återges med 'alla hjärtans hjärta', dvs. 'den mest älskade'.

226–27 *intuitionen*: Poes sätt att använda begreppet (förmåga till uppfattning och bedömning även utan tillgång till alla fakta) kopplas av Ola Hansson samman med Schellings teori om den »intellektuella åskådningen«. Ett samspel mellan verklighet och fiktion hos Poe och hans novellgestalter observeras i essän mot bakgrund av Novalis »Die Welt wird Traum, der Traum wird Welt« – världen blir dröm, drömmen blir värld. Likheter mellan romantikens filosofi och Poes kompletteras med litterära paralleller och betraktelser över Ludwig Tieck (1773–1853) och »romantisk ironi« (om den utsökte diktarens lust att slita sönder egna illusioner samtidigt som han i grunden älskar samma illusioner).

Hela betraktelsen över sambanden mellan Edgar Allan Poe och tysk romantik är i dag litteraturhistoriskt allmångods men var originell och ny när Ola Hansson skrev sin essä. Den överensstämmer med hans egen syn på »siaren«, den visionäre diktaren, men omfattar framför allt sakinriktad närläsning. Ingångar till studien finns i Poes egna uttalanden om litteratur men i stort sett grundar den sig på essäistens egen beläsenhet och analys.

- 226 *deduktion och induktion*: Se kommentar till sid. 249.
allure: (fra.) 'hållning', 'tonfall'.
- 230 *mimosadraget*: Tydligast framgår tankegången i kommentarerna till sid. 33 och 129.
naturell: 'natur'.
- 231 *de polska insurgenterna*: 'de polska upprorsmännen'. Anspelning på polska försök till frigörelse från Ryssland fr.o.m. 1831. Upprorsrörelsen, som präglade flera årtionden av Polens historia, inleddes med en internationell liberaliseringsvilja efter julirevolutionen 1830 i Paris.
- 232 *hektiken*: Äldre benämning på den hektiska feber som brukar följa framskridna stadier av lungtuberkulos.
- 233 *Baudelaire*: Charles Baudelaire (1821–1867) var intensivt upptagen av Poe – både hans diktning och hans livsöde – och gjorde under åren 1856–1867 en rad mästerliga översättningar till franska av noveller, kallade »Histoires extraordinaires« (»Ovanliga historier«) och publicerade i samlingar och särutgåvor.
- 235 *hauteur*: (fra.) 'höghet'.
- 236 *grönsvär*: 'gräsbevuxet område'.
- 237 *paroxysm*: 'krampanfall', här 'häftigt känsloutbrott'.
- 238 *Ingram*: John H. Ingrams »Edgar Allan Poe, his Life, Letters and Opinions« (1891) blev en strategisk bas vid den europeiska läsekretsens erövring av Edgar Allan Poe. Men redan tidigare publicerade Ingram biografier och presentationer i samband med utgåvor av Poes skrifter. Henrik Schück hade 1882 skrivit förord till en svensk översättning av Poe (»Valda noveller«). Han säger där att Poes levnadshistoria »visar oss det tyvärr så vanliga skådespelet av en rikt begåvad ande [...] som går under utan att hava lämnat något varaktigt spår efter sig i mänsklighetens historia«. Dessa ord tycks förråda läsning av Rufus Wilmot Griswolds (av Ola Hansson refererade) sensationsskrift om Poe från 1850. Denna kan alltså ha funnits i medvetandet hos en svensk lärд ännu 1882. Men år 1916 Schücks tvåbandsverk om Shakespeare kom ut hade positionen ändrats. Då är Poe »en bland de främsta skalden, som diktat på engelskt språk«. Under åren mellan Schücks båda yttranden ligger Ola Hanssons essä, Ingrams biografi och en växande ström Poeanalyser.

239 *kosmogoniska fantasi*: Fantasi rörande himlakropparna och deras uppkomst.

240 *dipsomanens*: 'den patologiske drinkarens'.

241 *quinta essentia*: I dag skriver vi *kvintessens* och menar då det bästa av något.

Berlioz?: Hector Berlioz (1803–1869), fransk kompositör som i allt – i ämnesval (som här Sylfiddansens ur »Fausts fördömel-se«) och i programmusik, i personlig självhävdelse och övrig framtoning – hör romantiken till. Det var inte av en tillfällighet som han blev utvald av Ola Hansson. Berlioz går naturligt in i essäistens honnör till romantikens diktare och förakt för klassicism, rationalism, naturalism och nyttomoral. Det är samma värderingar som ingår i ramverket kring Edgar Allan Poe.

242 *Huysmans*?: Se kommentaren till sid. 129. Huysmans roman »A Rebours« (svensk översättning »Mot strömmen«) handlar om den överkultiverade ädlingen des Esseintes, som lever sitt liv i sjuklig förfining, raffinerade njutningar och perversiteter.

ålopp: Kan vara = 'flodlopp'. I de tidiga publiceringarna av essän på tyska och norska finns dock inte något direkt motsvarande ord. I den norska upplagan av »Tolke og Seere« (1893) står: »Galliske Raceelementers [...] fortsatte Lob ned gjennem slægterne«. Man kan tänka sig ett korrekturfel i den svenska upplagan (»Samlade skrifter«, X) – skall möjligen den ovanliga sammansättningen *ålopp* utbytas mot *årlopp* 'lopp av år'?

gallierns lucida tanke [...], angelsachsarens självbehärskning [...], Den germanska idealtypen [...] tankens ruvande över de dunkla djupen [...] det omedvetna såsom den heliga naturgrunden: Tanken att det i första hand är rasen, folkkaraktären, som avgör i vilken riktning kulturen skall utvecklas, kommer från Hippolyte Taine (1828–1893) vars »Histoire de la littérature anglaise« lästes av Ola Hansson hösten 1887. Att Ola Hansson ger det germanska – och därmed också det svenska – ett företräde vid nationalkaraktaristiken hade flera orsaker. Tyskland var det land som hade givit honom uppskattning och publiceringsmöjlighet. Och i tysk romantik fann han stöd för egna värderingar av »den geniala människan«. Men ytterligare en anledning till ett positivt intresse för Tyskland fanns. Efter ett år i utlandet drömde han om att en dag kunna återvända till

Skåne. Lovprisningen av »det germanska« (det tyska och det nordiska) öppnade vägen för den hemlängtans filosofi, som skulle prägla hans essäistiska författarskap och praktiska handlingsprogram under 1890 för att slutligen bli den lyriska tråden i romanen »Resan hem«.

laisser-aller: (fra.) 'vårdslöshet', 'självsvåld'.

243 *egendomlighet*: här 'kännetecken'.

245 *kryptografi*: 'chifferskrift'.

florilegium: 'utvald samling'.

de snedigaste: Danism för 'de mest förslagna', 'de flottaste'.

249 *induktion och deduktion*: Begreppen avser metoder i tänkandet varigenom man (1) studerar enskilda fall för att därigenom nå fram till allmänna principer resp. (2) utgår från allmänna principer för att därigenom komma till insikt om enskilda fall. Induktion och deduktion är alltså två tankeoperationer som till mål och medel framstår som varandras motsatser även om de som metoder kompletterar varandra.

250 *metafysicerat*: 'givit en andlig överbyggnad åt'.

korollarierna: 'självklara följsatserna'.

251-66 *Moreau* etc.: Ett antal författare till psykologiska och psykiatriska verk återopas i essän: Jacques Moreau (1804-1884), »La psychologie morbide [...]«; Théodule Ribot (1839-1916), »Les maladies de la personnalité« och »Les maladies de la volonté«; Honoré Saury, »Étude clinique sur la folie héréditaire« (1886); Cesare Lombroso (1836-1909), »L'uomo delinquente« (»Förbrytarmänniskan«; när Ola Hansson under hänvisning till Poe talar om en person som *criminel-né*, medfött kriminell, kan han ha hämtat det citerade ordet från en fransk översättning av Lombroso); Angelo Mosso (1846-1910), »La peur«. Utan att behandla dessa verk separat kan man säga att de tillsammans representerar flera av de frågor som var aktuella inom psykiatrin i slutet av 1800-talet. Som framgår av essäns löpande framställning kretsade tankarna kring »snille och själssjukdom«, medvetna/omedvetna tillstånd, »intuition«, drömmarnas psykologi, »psykofysiologiska« observationer, hypnos, degenerationsfenomen i vilja och personlighet, kriminalpsykologi.

Vidare är att säga att flera av de ovan nämnda franska och

- italienska professorerna (de flesta verksamma i Paris) var Sigmund Freuds lärare. Också Strindberg satt vid deras fötter. Ola Hansson och Strindberg diskuterade dem i brev och stimulerade varandras intresse för ämneskretsen.
- 252 *agressi sunt* etc.: (lat.) 'begav de sig ut på mörkrets hav för att utforska vad som fanns där'.
- 253 *Bourget*: Se kommentar till sid. 129.
- 254 *ratio sufficiens*: (lat.) 'tillräcklig grund', 'förnuftigt motiv'.
- 256 *lex inertiae*: (lat.) 'tröghetslagen'.
- 264 *sibyllinska vanvettsord*: Avser spådomar sådana som uttalades av pythian i Delphi. Formuleringen gör dock att man snarare tänker på romarrikets sibylla i Cumae eller på någon av hennes sentida efterföljare.
- 265 *prima mobilia*: (lat.) 'första impulser'. Ett tiotal rader längre ned förekommer singularformen: *primum mobile*.
Kabbala: En judisk vishetslära.
- 267 *Bacons*: Se kommentar till sid. 220.
- 271 *monoman*: Person behärskad av tvångstankar.
Que tous ses pas étaient des sentiments: (fra.) 'Att varje steg som hon tog var en känslouttryck'.
- 273 *Aries*: 'Vädurens', dvs. stjärnbilden.
Chiosvinet: Det långa avslutande citatet i Ola Hanssons essä utgörs av Poes novell »Shadow« eller »Skuggan«, som omnämns redan tidigare i essän. Den utspelas i okänd tid på Nordafrikas kust. Lokaliseringen ligger i handlingen. Man dricker vin från den grekiska ön Chios utanför Turkiet.
Ptolemais: Händelsen utspelas i Ptolemais som var en ruinstad anlagd under antiken av grekiska kolonister på Libyens kust.
Anacreons sånger: Man sjunger texter av en av den grekiska lyrikens föregångsmän, Anakreon (500-talet f. Kr.), född i Mindre Asien och känd som vinets, kärlekens och de förfina­de njutningarnas sångare.
- 274 *Charoniska strömmen*: Floden Acheron, över vilken Charon forslar de döda till Hades.

Friedrich Nietzsche

- 276 *Proteus*: En grekisk havsgud som hade siargåvan men undvek att

bruka den. För att slippa provoceras till siande dolde han sig i ständigt skiftande gestalt.

Daphne: I grekisk mytologi en nymf som förföljdes av den kärleksranke Apollon. Hon flydde och bad att få förvandlas till ett lagerträd. Sedan dess är lagern Apollons heliga träd. Myten har på varierande sätt återberättats i antiken och senare. En av dessa versioner har Ola Hansson valt.

278 *det galliska raskynnet*: Angående nationalkaraktär, se kommentar till sid. 242 och 326.

279 *Max Klinger*: (1857–1920), tysk målare, elev till Arnold Böcklin och i dennes efterföljd skapare av bilder med litterärt och symboliskt innehåll.

Ritschl: Friedrich Wilhelm Ritschl (1806–1876), ledande klassisk filolog, professor i Breslau 1834, i Bonn 1839 och i Leipzig 1865.

280 *damoklessvärd*: Ordet används i betydelsen 'en ständigt hotande fara'. Damokles var hovman i Syrakusa på Sicilien. Efter att ha prisat sin herres lycka bjöds han av denne att ta plats vid ett rikt dukat bord. Över hans huvud hängdes ett skarpslipat svärd med spetsen nedåt och fasthållet bara med ett tagelstrå.

Fatum: (lat.) 'Ödet'.

281 *en diogenesartad kynisk enkelhet*: Diogenes, grekisk filosof (död 323 f.Kr.), verkade i den kyniska filosofskolan och blev framförallt bekant för sin lära om behovslöshetens värde och för sin egen självvalda fattigdom.

wagnerianism: Svärmeri för tonsättaren Richard Wagner (1813–1883), hans verk och tankar.

Bernhard Förster: (1843–1889), forskningsresande, kolonisations- och Sydamerika, gift med Friedrich Nietzsches syster Elisabeth.

fröken von Meysenburg: Malvida von Meysenburg (1816–1903). Ola Hanssons beundrande ord är hon väl värd. Hon brevväxlade med både Wagner och Nietzsche och hennes självbiografiska stämningsbilder fann entusiastiska läsare långt utanför Tysklands gränser.

281–82 *idéerna från 1848*: De liberala, framstegsvänliga idéerna som utgick ur februarirevolutionen i Paris 1848 och som snabbt fick internationell spridning.

282 *aperçues*: (fra.) 'åsikter'; 'översikter'.

- dolce-far-niente-liv*: 'dagdrivarliv'; *dolce-far-niente* (ital.) kan översättas: 'det ljuva göra ingenting'.
- 283 *David Strauss*: (1808–1874), tysk teolog, bekant för sina kritiska analyser av evangeliernas historiska innebörd.
bildningsfilistern: Ordet *filister* betyder ungefär 'inskränkt småborgerlig person'; det sammansatta ord som Nietzsche använder har godtagbart utvecklats av Ola Hansson i den löpande texten.
sidestycket: 'motsvarigheten'.
- 284 *contrebände*: (fra.) 'smuggelgods'. Brukar på svenska skrivas *kont-raband*.
Fiat veritas, pereat vita: Det latinska ordspråket uttalar att sanningen är värdefullare än livet och uttolkas ibland 'att skapa sanning på bekostnad av livet'.
- 285 *Schopenhauers skola*: Den tyske filosofen Arthur Schopenhauer (1788–1860) med sin metafysiska pessimism (världen är styrd av en blind, oförnuftig och osalig vilja) fick en rad samtida efterföljare. De flesta av dem är nu glömda, men med olika motiveringar fanns också tidvis Richard Wagner och Friedrich Nietzsche i hans »skola«.
- 286 *physis*: 'kropp', 'gestalt'.
- 288 *principium individuationis*: (lat.) ung. 'personlighetstillblivelsens princip'.
- 291 *lutter*: 'uteslutande'.
fata morgana: 'hägring', ursprungligen namn på kung Arturs trollkunniga syster i Arturssagan. Som personnamn borde orden rätteligen skrivas med versaler: *Fata Morgana*. Till hennes trollkonster hörde att hon kunde framkalla just hägringar.
obskurantismens: Obskurantism innebär fientlighet mot fritt tänkande och upplysning.
- 292 *låta allt stå hän*: 'skjuta upp avgörandet', 'vänta'.
gå på limstängen av [...] »ord«: ung. 'fastna i ordbetydelser'.
- 294 *otium och bellum*: (lat.) 'skön ledighet och krig'.
den bevederiske Apollo: Namnet *Belvedere* används i italienskan om en vacker byggnad eller ett utsiktstorn. Så heter också det palats i Vatikanen där den omtalade sköna – något teatraliska! – Apollonstatyn från hellenistisk tid är uppställd. Apollon har i detta fall fått namn av palatset.
- 295 »*bestia triumphans*«: (lat.) 'det triumferande djuret'.

- bragte medlidandet i kurs*: 'gjorde medlidandet populärt'.
- 296 *origo pudenda*: (lat.) 'skändliga ursprung'.
- 298 *Ariadnetråden*: Ordet används för att antyda en möjlig lösning på problem eller svårigheter; närmare myten kommer man om man talar om en »ledtråd« för att finna problemets lösning. Ariadne var enligt den grekiska sagan en kretensisk kungadotter, som skänkte en tråd åt hjälten Theseus för att denne med trädens hjälp skulle hitta ut ur labyrinten i Knossos.
- bautrelief*: 'högre relief', skulpterad bild som med kraftig profil höjer sig ur den yta som utgör bildens bakgrund.
- 299 *Zarathustra* innehar – som framgår av essän – en unik roll hos Nietzsche. Men Zarathustra är också en historisk person, som med litterär suveränitet har blivit omdiktad av den tyske filosofen eller snarare genom denne har fått en distinkt profil, vilken inte har stöd i traditionen. Zarathustra (på latin Zoroaster) var en profet och magiker född i Iran eller möjligen i Afghanistan ett antal århundraden före Kristus. Enligt de äldsta källorna (grekiska författare på 300-talet f.Kr.) skulle han ha levt på 1000-talet f.Kr. Den zoroastriska traditionen förlägger hans vandringar på jorden till 600-talet f.Kr. Hans barndom och fortsatta liv omges av legender, sådana som brukar utvecklas kring profetiska gestalter. Några skrifter av hans hand finns inte men på traditioner om hans liv har ett antal orientaliska trosformer byggt sina läror.
- efterplapprade*: 'efterapade'.
- 304 »*schlicht*« och »*schlecht*«: De tyska orden motsvarar ungefär 'enkel', 'okonstlad' resp. 'dålig', 'undermålig'.
- 310 *Lombrosos*: Se kommentar till sid. 251–66.

Arnold Böcklin

- 312 Arnold Böcklin (1827–1901), schweizisk målare, länge verksam i Tyskland; senromantiker, skapare av svårmodiga landskap eller starka, glittrande miljöer som nästan alltid befolkas av mytologiska eller dunkelt aningsfyllda figurer.
- 313 *Flossiga molnmassor*: 'Molnmassor formade som luddig vävnad'.
- 317 *Pyrrhussegrar*: Kung Pyrrhus av Epirus gjorde så stora förluster

- vid sin seger över romarna 279 f.Kr. att han skall ha utropat:
 »En sådan seger till och jag är förlorad.«
ressentiment: (fra.) 'fiendskap styrd av avundsjuka'.
rancune-ont förhårligande: Ett »förhårligande« i smärtsam ilska.
- 318 *dyspepsi*: Sjuklig rubbning i matsmältningen.
- 319 *Tolstoi*: Leo Tolstoj (1828–1910), greve, storgodsägare, profetisk förnekare av sin klass, en av den ryska prosans mästare. Till hans viktiga verk hör »Krig och fred« och »Anna Karenina«.
Dschengis-Khans huvudskallepyramider: Djingis Khan (som hans namn oftast skrivs), 1167–1227, var en mongolisk härskare som erövrade stora delar av Kina, Centralasien och Ryssland. Hans grymhet var legendarisk. Till hans upptåg hörde de omtalade huvudskallepyramiderna.
- 320 *Vulgus och Eva*: Med användande av *vulgus* i en mer bekant form skulle man kunna säga 'den vulgära hopen och kvinnan'.
- 321 *Paul Heyse*s diktning: Paul Heyse (1830–1914), tysk novellist och poet, levde några år i Italien och hämtade ofta sina motiv därifrån. Det finns en mjuk, elegisk ton över Heyse's skildringar, en »livsro« för att använda essäns ord. Detta ledde till ett ti-digt (1910) Nobelpris.
- 322 *Turgenjew*: Ivan Turgenjev (1818–1883), den ryske författare som gav sitt hemlands bönder och handlingsförlamade godsägare (romanen »Rudin«, 1856, och många andra) en plats i internationell litteratur.
 »Vorgang«: (ty.) 'förlopp'.

Félix Vallotton

- 324 Félix Vallotton (1865–1925), schweizisk-fransk målare och grafiker. Essän ger tillräcklig information om hans skapande. Däremot är Ola Hanssons val av föremål för studien sensationellt. Hans uppmärksamhet på denne konstnär, som först i vår egen tid har blivit prisad efter förtjänst, är värd att observera.
Bouvard & Pécuchet: Anspelning på Gustave Flauberts roman med samma namn (utgiven ofullbordad 1881 efter författarens död), en stridsskrift mot den borgerliga enfalden.
fin-de-race; *semitbörsen*: Se kommentar till sid. 326.
- 325 *följetong*: 'kulturartikel'.

»Irrungen und Wirrungen«: (ty.) 'förvillelser och förvirringar'.

»je n'ai pas d'histoire«: (fra.) 'jag har ingen historia'.

»sans grand éclat«: (fra.) 'utan stort oväsen'.

- 326 *fin-de-race*; *semitbörsen* (från sid. 324); *levande rot*; *vår rasfantasi*; *den svarta, fuktiga, dräktiga humus*; *författaren till »Rembrandt als Erzieher«*: Bakgrunden till hembygdssvärmeri och tankar om konsten som framvuxen ur hemlandets »svarta, fuktiga, dräktiga« mylla liksom föreställningar om »folkkaraktär« och en »germansk ras«, allt sammanfattat i en hemlängtans filosofi, har behandlats i kommentaren till sid. 242.

De nämnda tankarna kulminerade omkring 1890 och ledde till ett handlingsprogram för Ola Hanssons egen tilltänkta verksamhet i hemlandet. Resultatet redovisades i romanen »Resan hem«. Som ett genomförbart program, ett slags nordisk renässans omsatt i liv och dikt, blev uppslaget en besvikelse. Den faktiska resan hem avbröts och Ola Hansson återvände till Tyskland. När essän om Vallotton skrevs 1896 (och även i annat författarskap från 1890-talet och senare) fanns tankarna kvar men nu parade med bitterhet riktad både mot en urban storstadsmiljö och mot en hembygd, som inte hade visat sig beredd att sluta upp bakom essäistens idéer.

Olustiga inslag tillkom vid hans läsning av Julius Langbehns förvirrade men omåttligt populära programskrift »Rembrandt als Erzieher« (»Rembrandt som uppfostrare«; boken kom i januari 1890; efter ett par veckor var första upplagan slut och ny under tryckning; 29 upplagor kom under första året och många fler spaltmeter harm och entusiasm från recensenter och kommentatorer). Ola Hansson läste »Rembrandt als Erzieher« redan under våren 1890.

Under Ola Hanssons sökande efter texter, som skulle lösa hans emotionella dilemma – jaga bort ångest och pessimism, som hade präglat åren omkring »Sensitiva amorosa«, och lägga grund för verksamhet i hemlandet – fick Langbehns bok betydelse. I den talas om en »högre« form av miljöberoende än den som fanns hos Taine. Ord som »stamkänsla«, »bondeinstinkt« och »jordande« hör till Langbehns språkbruk. Andligt skapande skulle växa fram »organiskt ur hemjorden«. Begreppet »nationalkaraktär« utbyttes nu mot »ras«. »Jude«, som hade använts slarvigt i stället

för »kapitalist« av Frankrikes revanschpolitiker efter det olyckliga kriget 1870–71, men också i England, Tyskland och Skandinavien, fick i »Rembrandt als Erzieher« en värdeladdning av antisemitism. En påstådd judisk dominans i näringslivet knöts till skambegrepp som »urbanism«, »industrialism« och »penningmarknad«. När Ola Hansson talar om »semitbörsen« rör han sig inom Langbehns terminologi. Allt hör till de bittra tillhyggena efter hans misslyckade resa hem och fortsatta sökande efter den teoretiska grundvalen för en bondsons hemlängtan.

- 327 *snuvlynné*: Ordet tycks vara privat, det finns varken i riksspråket eller dialekterna. Jfr *snuva* ('lura') *ngn på ngt*.

Hans Thoma: (1839–1924), tysk målare med romantik i motivvalet och realism i detaljarbetet. Ett par berömda målningar, som fanns på museer när essän skrevs, är porträttet Söndagsfrid (Hamburg) och Dalens väktare (Dresden).

- 328 »*la synthèse de la forme et de l'expression*«: (fra.) 'syntesen av form och uttryck'. Ola Hanssons egen översättning kan täcka verkligheten men överensstämmer inte med den franska formuleringen.

- 329 *lahitlaha-saker*: ung. 'triviala slagdängor'.

- 331 *tableau vivant*: (fra.) 'teatrala stillbilder'.

Maeterlinck: Maurice Maeterlinck (1862–1949), franskspråkig dramatiker och novellist, född i Belgien. Maeterlinck var en av det förra sekelskiftets stora förnyare av dramats teknik. Pjäserna handlar ofta om människans vanmakt inför kärleken och döden. Därom skrev många, men hans metod att skapa en stämning av överklighet var hans egen. Till och med Strindberg uttalade sig om honom med aktning. Nobelpris fick han 1911.

- 332 *Eleonora Duses*: Duse (1859–1924), som var sin tids mest uppburna skådespelerska, gestaltade bl. a. Nora i Ibsens »Ett dockhem«, titelrollen i Sardous »Odette« och Marguerite i Dumas d.y.:s »Kameliadamen«. Ola Hansson har skrivit en essä om henne i »Tolkare och siare«.

Hon flickar icke den figur [...] tillbopa: Verbet *flicka* är ett ålderdomligt ord med betydelsen 'foga samman', ofta med nitar (jfr *kittelflickare*).

- 335 *ovägerligen*: 'obestriddligen'.

- 336 *gauloiserie*: (fra.) 'grovkornigt parisiskt skämtlynné'.

Que les chiens sont heureux: (fra.) 'Vad hundarna är lyckliga!'.